

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Történettudományi Doktori Iskola, Antikvitás Program

Tóth Iván

Alexandros Homérosa – Arrhianos-tanulmányok
(Doktori értekezés tézisei)

Témavezető: Dr. Farkas Zoltán egyetemi docens

Szeged, 2011

Bevezetés

Alexandros, az álpróféta című művének bevezetőjében Lukianos szabadkozik, amiért egy abónoteichosi szélhámos történetét készül lejegyezni. Jóllehet a samosatai szónok szerint ennek gonoszsága világhódító névrokonának dicsőségeivel vetekszik, a hatásos *synkrisis* ellenére is úgy érzi, hogy témaválasztása védelemre szorul. Lukianos ezért egy híres előd példáját hozza fel: „Itt van Arrhianos, Epiktétos tanítványa, a legkitűnőbb rómaiak egyike, aki egész életét a tudományoknak szentelte: az ő esete hasonló, s nyilván minket is védelmébe venne, hiszen ő sem restellte megírni a rabló Tilliboros életrajzát.” (Luk. *Alex.* 2; ford.: Szepessy Tibor)

A (talán nem véletlenül) sírfeliratnak is beillő lukianosi mondat, miként a többi ránk maradt hasonló *testimonium*, arról tanúskodik, hogy az ókorban Arrhianost egyszerre tartották számon mint híres államférfit és mint (tudós) író.¹ E kettős hírnévhez a nikomédiai származású Arrhianost egyfelől sokoldalú tehetsége segítette, másfelől a kor, amely lehetőséget kínált számára, hogy képességeit kibontakoztassa. Az előkelő patrícius család sarjaként valamikor a Kr. u. 1. század végén született Lucius Flavius Arrhianos szerencsés csillagzat alatt látta meg a napvilágot. Nemcsak tehetséges (és feltehetően igen ambiciózus) volt, hanem férfikorát egy olyan császár uralkodása alatt is élte, aki egyrészt folytatva elődje, Traianus politikáját a Birodalom hivatalaiba egyre több, keleti provinciákból származó arisztokrata ifjút ültetett, másrészt rajongva támogatta a görög kultúrát és képviselőit. Arrhianos fényes politikai karrierjét, melynek során bejárta a *cursus honorum* minden fontosabb állomását, nem kis részben Hadrianus barátságának köszönhette. E barátság alapját számos közös vonás tette szilárdá: mindketten élénken érdeklődtek a hadászat és a vadászat iránt, Epiktétos tanítványai voltak, és rajongtak a tudományokért, kiváltképp az irodalomért.²

¹ Egy Korinthosban talált felirat Arrhianost mint kappadókiai *legatust* és filozófust említi. Lásd erről: *G. W. Bowersock: A New Inscription of Arrian. GRBS 8 (1967) 279-280; J. H. Oliver: Arrian and the Gellii of Corinth. GRBS 11 (1970) 335-338.* Arrhianos ókori életrajzai nem maradtak fenn. Cassius Dio életrajzi beszámolójának csak a címe ismeretes: βίος Ἀρριανοῦ τοῦ φιλοσόφου (Suda s.v. Δίων ὁ Κάσσιος). A legbővebb életrajzi leírás Phótiós és a *Suda* lexikon közvetítésével maradt ránk, amely a Kr. u. 4. században élt byzantioniai Helikónios Arrhianos-életrajzának átirata (Phótiós *Bibl. cod.* 58; Suda s.v. Ἀρριανός). Arrhianos életéről és pályafutásáról számtalan hosszabb-rövidebb írás jelent meg. Itt csak hármat emelek ki, melyek a legészletesebb tájékoztatást nyújtják, és további bibliográfiai adatokkal is szolgálnak: *Everett L. Weehler: Flavius Arrianus: A Political and Military Biography. (Diss.) Duke University, Durham N. C. 1977; Ronald Syme: The Career of Arrian. HSPH 88 (1982) 181-211; A. B. Bosworth: Arrian and Rome: The Minor Works. ANRW 34.1 (1993) 226-233.*

² Vö. *Cyn.* 1, 4; *Hist. Aug.* 2, 1; 14, 8-10; 16, 10

Ez utóbbi, mint Lukianos írja, Arrhianos egész életét (παρ' ὅλον τὸν βίον) átszötte, s irodalmi tevékenységével nemcsak a kortársak, de az utókor elismerését is kivívta magának.

Ha végigolvassuk műveinek címlistáját, megállapíthatjuk, hogy a nikomédiai szenátor írásában tulajdonképpen szenvedélyeinek, a filozófiának, a harcászatnak, a vadászatnak és a történelemnek hódolt. Irodalmi tevékenysége mintegy foglalata, lecsapódási felülete ezeknek a területeknek. Filozófiai érdeklődésének köszönhetjük, hogy a késő sztoa egyik legkiemelkedőbb alakjáról Epiktétosról képet alkothatunk. A sztoikus filozófus tanításait őrző két műve közül az *Encheiridion* teljes egészében, a *Diatribai* pedig csonkán (a nyolc könyvből négy) maradt ránk. Csak néhány töredék és két cím (περὶ κομητῶν, περὶ μετεώρων) tanúsítja, hogy a nikomédiai szenátor természetfilozófiai kérdésekkel is foglalkozott. Hogy némi rálátásunk van a Kr. u. 2. századi római harcászatra, szintén Arrhianos írásainak, pontosabban két traktátusának a *Techné Taktiké*nek és az *Ektaxis kata Alanón*nak köszönhetjük. A filozófia és a harcászat mellett még ifjúkori szenvedélye, a vadászat is helyet kapott e színes írói palettán: vadásztapasztalatait élete alkonyán a *Kynégetikos* című művében foglalta össze.

E Xenophónt idéző, sokszínű írói életműben azonban a történeti (vagy az azzal rokon műfajú) munkák vannak túlsúlyban. Noha e művek nagyrésze elveszett, a töredékek és a címek egy igen sokrétű és termékeny történetíró sziluettjét rajzolják meg. Arrhianos kipróbálta magát szinte az összes historiográfiai műfajban: írt helytörténetet: a nyolc könyvből álló *Bithyniaka* szülőföldjének történetét beszélte el a mitikus múlttól egészen saját koráig; írt történeti monográfiákat: a tizenhét könyv terjedelmű *Parthika* a rómaiak és a parthusok összecsapásait, illetve Traianus hadjáratát foglalta magába, míg a tíz könyvből álló *Ta meta Alexandron* a *diadochosok* háborúit örökítette meg; elkalandozott a biográfia irányába: megírta a szicíliai történelem két kiemelkedő alakjának, Diónnak és Timoleónnak az életét, de emléket állított a Mysia vidékét fosztogató Tilliborosnak is; s bejárta a historiográfia határvidékeit is: a Kappadókia *legatusaként* a Fekete-tenger keleti partvidékén tett utazását a *Periplus Euxeinu Pontu* című művében örökítette meg, amely, hasonlóan a túlnyomórészt földrajzi és ethnográfiai leírásokat tartalmazó *Indikéhez*, épségben maradt ránk; az alánokról szóló *Alanikét* azonban már csak néhány *testimoniumból* ismerjük.³

Jóllehet az ókorban Arrhianos hírnevét legalább annyira meghatározta politikai és katonai tevékenysége, mint írói munkássága, ma már elsősorban mint történetíróra tekintünk – pontosabban fogalmazva: Arrhianos ma már *par excellence* Nagy Sándor történetírója. Míg

³ A fent elősorolt művekről részletes tájékoztatást nyújt: Philip A. Stadter: Arrian of Nicomedia. Chapel Hill 1980.

ugyanis történeti munkái szinte teljes egészében elvesztek számunkra, addig a hét könyvet felölelő *Anabasis Alexandru*⁴ – kisebb hiátusokkal – épségben ránk maradt. Hogy az ókortörténészek és filológusok számára Arrhianos neve egyet jelent a Nagy Sándor-historikussal, természetesen nem csupán a hagyományozódás útvesztőinek köszönhető. Bár az *Anabasis* témája – amely nem más, mint a történelem máig egyik legizgalmasabb és legnagyobb hatású személyiségének históriája – önmagában is magyarázattal szolgálna arra, hogy Arrhianosnak miért elsősorban ez a műve áll a tudományos érdeklődés középpontjában, ezen kézenfekvő magyarázaton kívül van még egy igen fontos szempont, amelyről szót kell ejtenünk.

Alexandros történetének rekonstruálása – vagy inkább: újra historizálása – túlnyomórészt irodalmi szövegek búvárlásán keresztül folyik.⁵ A rendelkezésünkre álló elbeszélő források többsége a római korban, több száz évvel Alexandros halála után született. Fő forrásaink, melyek nagyrészt a hódítást követő első nemzedék memoárjait és krónikáit dolgozzák fel és olvasztják magukba,⁶ tehát szükségszerűen másodlagos források. Öt ilyen hosszabb elbeszélő forrás áll rendelkezésünkre: Diodóros *Történeti Könyvtárának* 17. könyve, Curtius Rufus történeti műve, Plutarchos Alexandros-életrajza, Arrhianos *Anabasisa* és Iustinus Pompeius Trogus világtörténetének kivonata (11-12. könyv).⁷ Arrhianos munkája a fent elősorolt művek között bizonyos szempontból kakukktojás. Diodóros, Curtius Rufus és Iustinus művei ugyanis, noha különböző mértékben, de jórészt az ún. népszerű vagy vulgata-hagyományra támaszkodnak.⁸ Az *Anabasis* vázát azonban nem ez a hagyomány képezi. Jóllehet Arrhianos ismerte a vulgatát (s talán közvetlenül Kleitarchos művét is), az *Anabasis* nem a vulgatára, hanem két kevésbé ismert szerzőre Ptolemaiosra és Aristobulosra építve szerkesztette meg. Arrhianos forrásválasztása alapvetően befolyásolta az *Anabasis* tudományos megítélését. A két szerző ugyanis feltehetően járatos volt a királyi udvar ügyeiben, tehát olyan adatokkal is rendelkezhetett, melyek más történetírók számára rejtve maradtak. Azon túl, hogy Aristobulos és Ptolemaios első kézből értesülhetett a makedón

⁴ A mű eredeti címe nem ismert. Elképzelhető, hogy az *Anabasis Alexandru* címet csak a késő ókorban kapta Arrhianos írása. Erről lásd bővebben: A. B. Bosworth: *A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander I.* Oxford 1980. 7-8.

⁵ Alexandros korának forrásairól lásd: A. B. Bosworth: *Conquest and Empire. The Reign of Alexander the Great.* Cambridge (Reprint) 1993. 295-300. [= Nagy Sándor. A hódító és birodalma. Budapest 2002.]

⁶ E szerzőkről lásd: Lionel Pearson: *The Lost Histories of Alexander the Great.* New York 1960; Paul Pédech: *Historiens compagnons d' Alexandre.* Paris 1984.

⁷ Strabón *Geógraphikája* is tartalmaz hosszabb leíró részeket Alexandros hadjáratáról (vö. 15-17. könyv).

⁸ Plutarchosnál is sok esetben felfedezhetők a vulgata-hagyomány nyomai, de a chairóneiai történetíró valószínűleg sok egyéb más forrásra is támaszkodott. Plutarchos forrásairól lásd: R. Hamilton: *Plutarch, Alexander: A Commentary.* Oxford 1969. liii-lxii. A vulgata-hagyomány végső, közös forrása nagy valószínűséggel az alexandriai Kleitarchos lehetett. A „népszerű” hagyományról és az azzal kapcsolatos problémákról alapos tájékoztatást nyújt: A. B. Bosworth: *From Arrian to Alexander.* Oxford 1988. 7-13.

király körül lezajlott eseményekről, a történészek szemében az a tény is tovább növelte az *Anabasis* (forrás)értékét, hogy Ptolemaioszt és Aristobuloszt a későbbi történetírók csak helyelközzel idézik, ha egyáltalán ismerik műveiket. Noha a kutatások bebizonyították, hogy Ptolemaios és Aristobulos leírásait korántsem lehet tárgyilagos beszámolóknak tekinteni, s Arrhianos maga is sokszor igyekszik kozmetikázni a makedón király tetteit, az *Anabasisra* – elsősorban forrásai miatt – általában mint a Nagy Sándor-történet legbecsesebb kútforrását tekintenek a kutatók.

Jóllehet az *Anabasis* hosszú idő óta az Alexandros-monográfiák vezérfonala, a műről és szerzőjéről a múlt század közepéig nem készült alapos elemzés. E. Bowie *Greek and their Past in the Second Sophistic* című 1970-ben napvilágot látott nagy ívű tanulmányában még arról ír, hogy sajnálatos módon a második szofisztika egyik legkiemelkedőbb történetírójáról nem született megfelelő tudományos munka Eduard Schwartz *Realencyclopädie*-ben közétett tanulmánya óta.⁹ Habár igaz, hogy Arrhianos a Nagy Sándor-kutatásban betöltött jelentőségéhez képest méltatlanul elhanyagolt maradt, Bowie megállapítása, mely szerint Schwartz 19. századi írása óta nem történt előrelépés (vagy legalább próbálkozás) e területen, nem teljesen fedi a valóságot. A 30-as években két monográfia is született, melyek alapvetően befolyásolták az Arrhianosról alkotott tudományos felfogást. 1934-ben Hermann Strasburger *Ptolemaios und Alexander* című munkájában ugyan elsősorban Ptolemaios művét próbálta meg rekonstruálni, röviden foglalkozott Arrhianossal is.¹⁰ Strasburger szerint az *Anabasis* Ptolemaios művének a kivonata, amit Aristobulos visszaemlékezései egészítenek ki. Strasburger következtetéseit Ernst Kornemann csiszolta tovább. *Die Alexandergeschichte des Königs Ptolemaios I. von Aegypten. Versuch einer Rekonstruktion* címet viselő monográfiájában arra az eredményre jutott, hogy Arrhianos műve valójában Ptolemaios memoárjának szolgai másolata.¹¹

A következő évtizedekben nem készült komolyabb dolgozat Arrhianosról. A 60-as években azonban több írás is napvilágot látott, melyek a Strasburger és Kornemann által megrajzolt Arrhianos-képpel szöges ellentétben álltak. Hogy a század derekára némileg megpezsdült az Arrhianos-kutatás, részben a Nagy Sándor-kutatásban, részben pedig a történettudományban bekövetkezett változásnak, szemléletváltásnak volt köszönhető.

Ernst Badian 1958-ban megjelent két tanulmánya határkövet jelentett a Nagy Sándor-kutatásban. Badian szakított (a Gustav Droysen nyomdokain járó) William Tarn makulátlan

⁹ E. L. Bowie: *Greeks and their Past in the Second Sophistic*. P&P 46 (1970). 24, 69. jegyzet.

¹⁰ H. Strasburger: *Ptolemaios und Alexander*. 1934 Leipzig. Különösen: 8-13.

¹¹ Kornemann hipotézisét Strasburger is túlzónak találta: H. Strasburger: [E. Kornemann: *Die Alexandergeschichte des Königs Ptolemaios I. von Aegypten. Versuch einer Rekonstruktion*.] *Gnomon* 13 (1937) 483-492.

Alexandros-ábrázolásával és az ókori források alapos újrvizsgálatára szólított fel.¹² Ez a krtitikus (olykor hiperkritikus) attitűd jótékony hatással volt a historiográfiai kutatásokra is; miként a történettudományt érő új kihívások is. Az elsősorban az irodalomtudomány és a filozófia felől érkező új, főként ismeretelméleti kérdéseket felvető áramlatok kényszerítették rá a történészeket arra, hogy revízió alá vegyék a 19. századból örökölt történeti igazság fogalmát.¹³ Eme (olykor túlzásoktól sem mentes) revízió, mely napjainkban is tart, a történészek figyelmét egyre inkább a historiográfiai kutatások felé irányította. Amellett, hogy a történészeket továbbra is foglalkoztatták a régi (egyések szerint elavult) kérdések – mint például, hogy az adott forrás, illetve szerző vajon *hiteles* adatokat közöl-e a múlt *valóságára* (*Realien*) vonatkozóan – egyre nagyobb hangsúlyt kaptak olyan a kérdések is, melyek azt vizsgálták, hogy egy adott történetíró milyen rétorikai, irodalmi minták, hagyományok alapján szervezte szöveggé a múlt tanúságait, vagy hogy az adott kor kulturális, társadalmi miliője hogyan befolyásolta a szerzőt. Másszóval: a múlt eseményeinek pontos vagy hiteles rekonstruálása helyett egyre inkább a múltról valló historikus *írói* tevékenysége került a kutatások középpontjába.

Ennek a hangsúlyeltolódásnak a nyomait viseli magán Abraham Breebaart kiváló Arrhianos-monográfiája, amely szakítva a 30-as évek felfogásával Arrhianost szuverén alkotóként mutatja be.¹⁴ Az 1960-ban holland nyelven megjelent értekezés azonban – mint azt Bowie cikke is bizonyítja – nem terjedt el széleskörben. Ezen évtized derekán még egy hasonló ihletésű mű született – igaz, jóval kevesebb nívót kínálva, mint Breebaart írása – Hugo Montgomery tollán.¹⁵ Az Arrhianos-kutatás azonban igazán a 70-es, 80-as években bontakozott ki. Talán Bowie tanulmányának sürgető szavai nyomán, vagy talán a hetvenes évek elején feltárt Arrhianossal kapcsolatba hozható felirat miatt,¹⁶ mindenesetre 1976-ban a Loeb kiadó Peter Brunt fordításában és kommentárjaival kiadta az *Anabasis* első négy könyvének korszerű új angol fordítását, melyet 1983-ban követett a második kötet. 1980-ban

¹² *Ernst Badian*: Alexander the Great and the Unity of Mankind. *Historia* 7 (1958) 425-444; *uő.*: The Eunuch Bagoas. A Study in Method. *CQ* 8 (1958) 144-157. A Nagy Sándor-kutatás változásairól és a napjainkban felfedezhető anomáliákról kiváló áttekintést nyújt: *Frank L. Holt*: Alexander the Great Today: in the Interests of Historical Accuracy. In: *Ian Worthington* (ed.): Alexander the Great. London 2003. 319-324.

¹³ Már a 20. század első évtizedeiben megkezdődött e folyamat, de kiforott formában a 70-es években jelentkezett. E szellemi (ún. posztmodern) áramlat a történettudományra gyakorolt hatásáról rövid tájékoztatást nyújt: *Gyáni Gábor*: Posztmodern kánon. Budapest 2003. 10-60; *uő.*: Relatív történelem. Budapest 2007. 187-207.

¹⁴ *Abraham B. Breebaart*: Enige Historiografische Aspecten van Arrianus' Anabasis Alexandri. Leiden 1960.

¹⁵ *H. Montgomery*: Gedanke und Tat. Zur Erzählungstechnik bei Herodot, Thukydides, Xenophon und Arrian. Stockholm 1965. Különösen: 162-233. Meg kell említeni még Gerhard Wirth tanulmányát: *G. Wirth*: Anmerkungen zur Arrianbiographie. *Historia* 13 (1964) 209-245.

¹⁶ A Cordobában előkerült feliratot, amely egy Artemishoz szóló, görögül írt epigrammát őrzött meg, egy bizonyos Arrhianos nevű *proconsul* állította fel. Elfogadott álláspont, hogy a felirat szerzője azonos a történetíró Arrhianossal. Lásd erről: *Bosworth* (1993a) 238-242.

pedig egyszerre látott napvilágot Philip Stadter Arrhianos-könyve (amely talán mai napig a legkiválóbb és legszínesebb összefoglalást adja a nikomédiai történetíróról) és Albert B. Bosworth az *Anabasis* első három könyvéhez írott történeti kommentárja.¹⁷ Utóbbi szerző nemcsak a Nagy Sándor-, de az Arrhianos-kutatás egyik legtekintélyesebb alakja. Az elmúlt negyven esztendőben a témában napvilágot látott publikációi közül itt csak egy monográfiát emelünk ki, amely elsősorban historiográfiai szempontból vizsgálja a nikomédiai történetírót és művét, az *Anabasis*t. A *From Arrian to Alexander: Studies in Historical Interpretation* című munka előszavában Bosworth máig érvényes kutatási programtervet fogalmazott meg. Az ausztrál történész felhívta a figyelmet, hogy csak akkor kerülhetünk közelebb Alexandros alakjához (vagy legalább az elsődleges forrásokhoz), ha először felfedjük azokat az irodalmi, retorikai technikákat, melyeket Arrhianos műve megírásánál használt. Csak ezek tisztázása után lehet érdemben egymással összevetni, faggatni a forrásokat, majd történeti következtetéseket levonni. Jóllehet a források töredékes és rendkívül ellentmondásos volta miatt, nem osztjuk teljesen Bosworth optimizmusát, abban egyetértünk az ausztrál kutatóval, hogy Alexandroshoz (részben) Arrhianos megismerésén keresztül vezet az út.

A Bosworth által megfogalmazott programterv szellemében az alant következő négy fejezetben az *Anabasis*t érintő historiográfiai kérdésekkel foglalkozunk. Egy-egy jól körülhatárolható szövegcsoporthoz elemzésén keresztül elsősorban azt vizsgáljuk,¹⁸ hogy Arrhianos írását milyen historiográfiai hagyományok formálták, illetve hogyan formálták. Közhely, hogy a görög történetírás néhány minta, pontosabban történetíró – vagy, mint látni fogjuk, költő – utánzására épül. Ez az imitáció azonban nem szolgai másolást jelentett. A történetírónak, ha ki akarta vívni a(z értő) közönség megbecsülését, alkotó módon kellett a nagy elődök munkáihoz fordulnia. Meg kellett értenie az előtte példaként álló mű szellemét, azt hogy mitől jó, mitől remekíró a szerző, majd új életet kellett lehelnie alkotásába. A *mimésis* ugyanis – amely számtalan formában nyilvánulhatott meg a szóátvételtől kezdve a szerkezeti felépítésen keresztül a témaválasztásig – nem csak alkotó utánzást jelentett, hanem

¹⁷ A 80-as, 90-es évek terméséből ki kell emeljünk még H. Tonnet 1988-ban megjelent két kötetes monográfiáját és N. G. L. Hammond könyvét: *H. Tonnet: Recherches sur Arrien. Sa personnalité et ses écrits atticistes I-II.* Amsterdam 1988; *N. G. L. Hammond: Sources for Alexander the Great.* Cambridge 1993.

¹⁸ A dolgozatban szereplő *Anabasis*-részleteket A. G. Roos második, javított szövegkiadását követve idézem: *A. G. Roos: (1967²) Flavii Arriani quae extant omnia I. Alexandri Anabasis.* Lipsiae (Editio stereotypa correctior. Addenda et corrigenda adiecit G. Wirth). A görög és latin nyelvű idézeteket magyar fordításban is közlöm. Igyekeztem a már meglévő magyar műfordításokat felhasználni. Egy-egy műfordítástól csak akkor tértem el, ha úgy éreztem, hogy a fordítás olyannyira eltér az eredetitől, hogy az befolyásolja a szöveg értelmezését. Az *Anabasis*ből magyarul csak néhány szemelvény olvasható Borzsák István, Ritoók Zsigmond és Szepessy Tibor fordításában (vö. Borzsák István (szerk.): *Görög történeti Chrestomathia.* Budapest 1960. 274-287; Németh György (szerk.): *Görög történelem. Szöveggyűjtemény.* Budapest 1996. 268-281. [Fordítás készült még az *An.* 7, 28–29-ből; lásd: *Szabó György: Antik portrék.* Bukarest 1979. 47-48]) . Ezeket a fordításokat megtartottam. A többi idézetet saját fordításomban közlöm.

versengést is: minden történetíró kimondva vagy kimondatlanul arra törekedett, hogy fölülmúlja elődeit vagy legalább felnőjön hozzájuk. Ez a szerzői hozzáállás különösen igaz arra a szellemi környezetre, amelyben Arrhianos élt és alkotott. A második szofisztika korának prózaírói, hogy saját gondolataikat formába öntsék, a klasszikus irodalmi örökséghez nyúltak vissza. Nem véletlenül Arrhianos legfontosabb történetírói mintái Hérodotos, Thukydides és Xenophón voltak. A minták ismertek, de azzal, hogy a nikomédiai történetíró pontosan *miként* használta föl őket, illetve hogy *hogyan* jelennek meg ezek a historiográfiai hagyományok az *Anabasis*-ban, csak az utóbbi évtizedekben kezdtek el foglalkozni a kutatók. A dolgozat részben e még feltérképezésre váró (vagy alatt álló) terület néhány szegletét kísérli meg bejárni, és az eddigi eredményeket itt-ott kiegészíteni, gazdagítani és korrigálni. A historiográfiai hagyományok keresése és elemzése mellett, illetve azzal összefüggésben olyan „rég” kérdésekkel is foglalkozunk, mint Arrhianos forráskezelése, vagy egy-egy beszámoló történeti hitelessége. Megvizsgáljuk, hogy bizonyos irodalmi szempontok és Arrhianos Alexandrosról alkotott képe hogyan befolyásolta, írta fölül az előszóban hangoztatott forráskritikai elveit.

Az *Anabasis* előszava

Simon Hornblower Thukydides művéhez írott vaskos kommentárjában a következő megjegyzést fűzi az első könyv méltán híres huszonkettedik caputjához: „*Methodological prefaces of any kind, discussing how one has arrived at the truth, are rare in the historians of antiquity (the opening of Arrian's Anabasis is an honourable exception for which he too rarely gets credit)*”.¹⁹ Ha végigtekintünk az *Anabasis*t tárgyaló szakirodalmon, megállapíthatjuk, hogy Hornblower zárójeles megjegyzése helytálló: Arrhianos módszertani előszavával nemigen vívta ki a történészek elismerését; sőt, a nikomédiai történetírót leginkább csak bírálat érte forráskritikai elveiért és érveléséért, amellyel megpróbálta két fő forrásának, Ptolemaiosnak és Aristobulosnak a szavahihetőségét alátámasztani.²⁰ A bírálók azonban a modern történettudomány lencséjén keresztül szemlélik Arrhianos metodológiai bevezetését és teljesen figyelmen kívül hagyják az ókori történetírás hagyományát és sajátos szabályrendszerét. Az alábbiakban ezeket a sajátosságokat szem előtt tartva értelmezzük az *Anabasis* előszavát. Először megkísérljük bebizonyítani, hogy Arrhianos Ptolemaios és Aristobulos szavahihetősége mellett fölhozott érvei nem „naivitásból” fakadnak, hanem sokkal inkább a császárkori historiográfia hagyományából, majd ezt követően a *Praefatioban* olvasható módszertani elveket vizsgáljuk meg.

I.

Arrhianos ifjabb kortársa, a samosatai Lukianos a következőképp foglalja össze a történetíró feladatát: „Τοῦ δὴ συγγραφέως ἔργον ἐν – ὡς ἐπράχθη εἰπεῖν.” (*Hist. Conscr.* 39)²¹ Több mint másfél évezred után e lukianosi maxima cseng vissza a tudományos

¹⁹ Simon Hornblower: *A Commentary on Thucydides I. Books I–III*. Oxford 1991. 59.

²⁰ A bírálók katalógusát lásd: Claire Gorteman: Βασιλεὺς φιλαλήθης. *Chronique d'Égypte* 33 (1958) 256-267; különösen: 258.

²¹ „A történetírónak az az egyetlen feladata, hogy mindent úgy mondjon el, ahogyan megtörtént.” (Kapitánffy István fordítása) E rövid téziszről lásd még: Gert Avenarius: *Lukians Schrift zur Geschichtsschreibung*. Meisenheim/Glan 1956. 45; Helen Homeyer: *Lukian. Wie man Geschichte schreiben soll*. München 1965. 247-

történetírás atyjaként tisztelt Leopold Ranke napjainkra már szállóigévé nemesedett híres kijelentésében: „*er will bloß sagen, wie es eigentlich gewesen*”.²² A történetírónak azonban nem elég elbeszélni a múlt eseményeit *pontosan úgy, ahogy volt*, meg is kell győznie olvasóit, hogy a szöveg, melyet eléjük bocsát, a múlt hiteles lenyomata. A hitelesség egyik legfontosabb zálogának az ókorban magát a történetíró tekintették. Hogy olvasóközönségük bizalmát elnyerjék, a görög és római historikusok gyakran tesznek rövid utalásokat saját személyükre műveikben, így jelezve, hogy a múlt történéseit a megfelelő személy tolmácsolja. A történetírók ilyesféle megnyilatkozásai alapvetően három téma köré csoportosíthatók. Az első a tapasztalat. Mivel az ókori történeti munkák Thukydides műve után legfőképp a politikatörténetre, illetve a háborúk leírására vetették a hangsúlyt, nem meglepő, hogy a történetírók gyakran hivatkoznak saját tapasztalataikra e területeken. Gyakorta tesznek említést az adott eseményben – általában háborúban – való részvételükről, katonai és politikai tapasztalataikról, ezzel biztosítva az olvasót egyfelől az *autopsiáról*, másfelől arról, hogy a történéseket hozzáértő szemek követték nyomon.²³ A második, gyakran visszatérő motívum e történetírói jellemrajzokban a pártatlanság. Végül a történetírók olykor utalást tesznek a mű létrejöttét kísérő fáradozásaikra is, melyek egyfelől vonatkozhatnak a munka gyakorlati részére, mint például utazásokra és különféle tanúságtételek felkutatására, másfelől a történeti elbeszélés formába öntésének nehézségeire.²⁴ A fent említett három motívum segítségével megrajzolt portrék két célt hivatottak szolgálni: egyrészt a történetíró

248.

²² Leopold Ranke: *Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1535*. Leipzig–Berlin 1824. vi. A két mondat kísérteties hasonlósága arra utalhat, hogy Ranke, aki a lipcsei egyetemen teológiát és klasszika-filológiát tanult, s igen jól ismerte a görög *auctorokat*, Lukianos nyomán fogalmazta meg tételét. Lásd még: Hermann Peter: *Wahrheit und Kunst. Geschichtsschreibung und Plagiat im Klassischen Altertum*. Leipzig–Berlin 1911. 432. Ranke szövegkörnyezetéből kiragadott kijelentése ma már önálló életet él: szinte minden történetelmélettel foglalkozó írásban felbukkan, s gyakran új (félre)értelmezést is kap. Lásd erről: Gérard Noiriel: *A történetírás „válsága”*. Budapest 2001. 71-77.

²³ Thukydides volt az első történetíró, aki fölhevítette a figyelmet arra, hogy az *autopsia* és a szemtanúk kikérdezése önmagában még nem elég a hiteles történeti elbeszélés megszerkesztéséhez, ugyanis mindkét megközelítési mód az *akribeia* függvénye. Thukydides nem tér ki rá, hogy mit ért pontosan *akribeian* (a szó lehetséges értelmezéseiről lásd: Simon Hornblower: *Thucydides*. London 1987. 37), az viszont néhány elszórt megjegyzéséből kiderül, hogy *akribeia* nélkül az *autopsia* és a szemtanúk beszámolóit is félrevezethetik a történetírók. Az *archaiológiában* egy szellemes példával – Spárta és Athén eljövendő romjainak látványából leszűrhető hamis következtetések lehetőségével – int arra, hogy olykor az *autopsia* is tévutakra kalauzolhat (vö. 1, 10), míg módszertani bevezetésében arra figyelmeztet, hogy a szemtanúk ugyanarról az eseményről előítéleteik vagy eltérő emlékezőtehetségük miatt különbözőképp számolnak be (vö. 1, 22, 3). Talán ezt a thukydidesi gondolatot bontja ki Polybios, amikor többször hangsúlyozza, hogy csak a katonailag és politikailag képzett megfigyelő képes hiteles beszámolót adni egy történeti eseményről, hiszen csak egy ilyen szemtanú tudja, hogy mit kell megfigyelnie és mit kell kérdeznie más szemtanúktól (vö. Polyb. 12, 27, 8-9; 12, 25g, 1-3). Lukianosnál ugyanezek gondolatok bukkannak fel (vö. Luk. *Hist. Conscr.* 34). A polybiosi hatásokról Lukianosnál lásd: *Aristoula Georgiadu–Davis H. J. Larmour: Lucian and Historiography*. ANRW 34.2 (1994) 1448-1478; különösen: 1455-1456.

²⁴ Az egyes történetírók jellemrajzaiba a fent említett témakörökre lebontva részletes betekintést nyújt: John M. Marincola: *Authority and Tradition in Ancient Historiography*. Cambridge 1997. 128-174.

szavahihetőségét tanúsítják, másrészt az elbeszélő tekintélyét teremtik meg az olvasó előtt. Ezekre a karcolatokra többnyire a történeti művek előszavában bukkanhatunk, de előfordul, hogy a történetíró az elbeszélés menetét megtörve tér ki saját személyének bemutatására.

Jóllehet a legtöbb historikus él ezzel az eszközzel, akadnak kivételek. Ilyen kivétel Xenophón, Polybios és Arrhianos is. A nikomédiai történetíró azonban, noha saját történetírói önarcképét szándékoltan nem festette meg, Xenophónnal és Polybiosszal ellentétben e hagyománytól mégsem szakadt el, csak éppen másutt, más formában használta.

Thukydides nyomán Arrhianos két előszót írt művéhez: egy témamegjelölő és egy módszertani bevezetést.²⁵ Thukydideszel ellentétben azonban a nikomédiai történetíró művét nem önmaga bemutatásával és a téma meghatározásával kezdi, hanem forrásait és forráskezelési módszerét tárja fel az olvasó előtt. A témamegjelölő előszó csak az első könyv 12. caputjában bukkan fel. Arrhianos részben dramaturgiai megfontolásokból szimbolikus helyszínt választ *prooimion*ja háttéréül: a makedón király Trójában tett látogatását.²⁶ Arrhianos az epikus és a történetírói hagyományt mesterien ötvözve mutatja be témáját.²⁷ Miután részletesen beszámol a látogatás eseményeiről, elbeszélését Achilles és Homéros felemlítése kapcsán finoman átvezeti az ún. második előszóba. Alexandros tetteit a szicíliai *tyrannosok* és a Tízezrek tetteivel hasonlítja össze, majd arra a következtetésre jut, hogy noha Alexandros jelentősebb tetteket vitt végbe a görögök és a barbárok között, mint korábban bárki, mégsem akadt méltó krónikása a makedón királynak sem versben, sem prózában (1 ,12,

²⁵ Philip Stadter mutatott rá, hogy az *Anabasis* ún. kettős vagy kiterjesztett (*extended*) előszava Hérodotos és Thukydides bevezetéseinek formajegyeit viseli magán és a nagy elődök tudatos irodalmi utánzásáról tanúskodik. Philip A. Stadter: Arrian's Extended Preface. ICS 6 (1981) 157-171. Moles tovább árnyalva Stadter megállapításait arra hívta fel a figyelmet, hogy a hasonlóságok ellenére van egy fontos különbség: Arrhianos azzal, hogy forrásait és módszereit ismerteti az előszóban nem pedig a témát, tulajdonképpen fejtetőre állította Thukydides kettős bevezetését. John L. Moles: The Interpretation of the 'Second Preface' in Arrian's Anabasis. JHS 105 (1985) 162-168; különösen: 167. Lásd még: John. M. Marincola: Some Suggestions on the Proem and 'Second Preface' of Arrian's Anabasis. JHS 109 (1989) 186-189; különösen: 187, 15. jegyzet.

²⁶ Alexandros Trójába érkezése, Achilles sírjának megkoszorúzása – Moles szerint – remek alkalmat kínált Arrhianosnak egyfelől arra, hogy a bevezetőben az epikus és a historiográfiai hagyomány egyes elemeit összeillessze, másfelől, hogy a makedón király ilioni látogatását szimbolikusan a hadjárat és Alexandros eposzba illő tetteinek kiindulópontjaként ábrázolja; lásd: Moles (1985) 167. John Marincola e dramaturgiai szálát tovább fűzve hívja fel a figyelmet arra, hogy Arrhianos számára Trója minden bizonnyal alkalmasabb helyszínt nyújtott egy Alexandros tetteit dicsőítő *prooimion* megszólaltatásához, mint a helléspontosi átkelést megelőző események: a görög városok leigázása vagy Thébai kíméletlen lerombolása. Lásd: Marincola (1989) 187-188.

²⁷ Moles a második előszóban fellelhető bizonyos szóátvételekre, stilisztikai elemekre rámutatva meggyőzően bizonyítja Homéros, Hérodotos, Thukydides, Xenophón és az *enkómion*-irodalom hatását: Moles (1985) 164-165. Marincola tovább gyarapítva a fenti névsort: Theopomposz Philipposról írt, töredékesen ránk maradt művének előszavát jelöli meg Arrhianos bevezetésének egyik lehetséges mintájaként: Marincola (1989) 186-187.

2–4). A *synkrisist*²⁸ követően lép az elbeszélésbe a szerző egyes szám első személyben, de rendhagyó módon:

„(4) ἔνθεν καὶ αὐτὸς ὀρμηθῆναι φημι ἐς τήνδε τὴν ξυγγραφὴν, οὐκ ἀπαξιώσας ἑμαυτὸν φανερὰ καταστήσειν ἐς ἀνθρώπους τὰ Ἀλεξάνδρου ἔργα. (5) ὅστις δὲ ὢν ταῦτα ὑπὲρ ἑμαυτοῦ γινώσκω, τὸ μὲν ὄνομα οὐδὲν δέομαι ἀναγράψαι, οὐδὲ γὰρ οὐδὲ ἄγνωστον ἐς ἀνθρώπους ἐστίν, οὐδὲ πατρίδα ἣτις μοί ἐστιν οὐδὲ γένος τὸ ἐμόν, οὐδὲ εἰ δὴ τίνα ἀρχὴν ἐν τῇ ἑμαυτοῦ²⁹ ἦρξα· ἀλλ' ἐκεῖνο ἀναγράφω, ὅτι ἐμοὶ πατρίς τε καὶ γένος καὶ ἀρχαὶ οἶδε οἱ λόγοι εἰσὶ τε καὶ ἀπὸ νέου ἔτι ἐγένοντο.” (1, 12, 4–5)³⁰

Arrhianos ahelyett, hogy követve a historiográfiai hagyományt felfedné nevét, születési helyét, származását és hivatalait, tüntetően elhallgatja azokat. E hallgatást többen többféleképpen magyarázták.

Az első értelmezés – ha nem is kizárólag e néhány sorra vonatkoztatva – Eduard Schwartz Arrhianos-szócikkében látott napvilágot. Schwartz a nikomédiai történetíró politikai pályafutásában bekövetkezett töréssel (*Schiffbruch*) hozza összefüggésbe a kései írásokban – s

²⁸ A Moles által kimutatott Hérodotos-Arrhianos párhuzamokat egy további elemmel gazdagíthatjuk: Hérodotos, hasonlóan Arrhianoszhoz, a téma felnagyításához szintén *synkrisist* használ, amelyben Xerxés hadjáratát veti össze Dareios, a szkíták és az Atreidák hadivállalkozásaival (vö. 7, 20, 2–21, 1).

²⁹ Az ἐν τῇ ἑμαυτοῦ kifejezés tartalma homályos; három helyszínre is utalhat: (1) Róma vagy a Római Birodalom, (2) Athén, (3) Nikomédia. A görögben a szülőföldre használt leggyakoribb kifejezés a πατρίς. Ezt a szót helyettesíthetik olyan kifejezések, mint a ἑμαυτοῦ, ἑαυτῶν ἰδία stb. Ezek a kifejezések azonban nemcsak a szülőföldre vonatkozhatnak, hanem arra a helyre is, amelyhez az adott személyt valamilyen oknál fogva szorosabb szálak kötik. A görög nyelvi hagyomány mindhárom fenti értelmezést lehetővé teszi. Több érv szól azonban amellett, hogy a τῇ ἑμαυτοῦ kifejezés Nikomédiára vonatkozik. A πατρίδα szó egyértelműen Nikomédiára utal. Arrhianos az οὐδὲ πατρίδα...ἦρξα kifejezésben és az ezt megelőző és követő mondatrészekben mindig hangsúlyozza a személyes birtokviszonyt (az én hazám, az én családom, az én hivatalaim stb.) Ebben a szövegösszefüggésben a ἐν τῇ ἑμαυτοῦ fordulat inkább Nikomédiára vonatkozik, mintsem Rómára vagy Athénra. Lásd erről: Moles (1985) 165–166.

³⁰ „(4) Ezért fogtam hozzá e történeti műhöz méltónak tartva magamat arra, hogy ismerté tegyem Alexandros tetteit az emberek között. (5) Ami pedig engem illet, aki ilyen véleménnyel vagyok saját magamról, nevemet nem szükséges leírnom, ugyanis nem ismeretlen az emberek előtt, ahogy szülőföldem és nemzetségem sem, és az sem, hogy vajon viseltem-e hivatalt hazámban. Azt viszont leírom, hogy számomra a szülőföldet, a családot és a hivatalokat ez a mű jelenti, és már ifjúkoromtól ez jelentette.”

a szócikk írója szerint az *Anabasis* is ide sorolandó³¹ – található szerzői némaságot.³² A német filológus szerint Arrhianos, miután Hadrianos halálát követően száműzték a nagypolitika színpadáról, büszkeségből (vagy sértődöttségből?) hallgatta el korábbi hivatalait.³³ Túlontúl ingoványos területre tévednénk azonban, ha elfogadnánk Schwartz javaslatát: egyrészt nehéz volna kifürkészni és meghatározni Arrhianos érzéseit több mint másfél évezred távlatából,

³¹ Arrhianos történeti műveinek datálása vitatott. Anélkül, hogy tüzetesen megvizsgálánk az összes elméletet – tárgyunk ezt nem kívánja meg – itt csak a legfontosabb és kizárólag az *Anabasis*ra vonatkozó datálási javaslatok bemutatására szorítkozunk. Az *Anabasis* keletkezési időpontjának meghatározására tett első kísérletet a szakirodalom általában Schwartz 1896-ban megjelent tanulmányához köti, jóllehet a témában ekkor már két dolgozat is született, melyek később a feledés homályába veszttek. H. Nissen 1888-ban Lukianos egyes műveinek (*DMort.*, *Dom.*, *Hist. Conscr.*, *Peregr.*) részleteit az *Anabasis* szövegével összevetve arra a következtetésre jutott, hogy az *Anabasis* első három könyve kevéssel a *Hist. Conscr.* után talán Kr.u. 166-ban született, míg az utolsó négy könyv valamikor Kr.u. 168-ban; lásd: H. Nissen: Die Abfassungszeit von Arrians Anabasis. RhM 43 (1888) 236-257. Nissen tanulmányára néhány évvel később Carl Erich Gleye reagált, aki módosítva elődje következtetéseit kimutatta, hogy az *Anabasis*nak már a *Hist. Conscr.* előtt meg kellett születnie; lásd: Carl. E. Gleye: Die Abfassungszeit von Arrians Anabasis. Philologus 53 (1894) 442-448. Schwartz ezek után fogalmazta meg azt az elképzelést, hogy Arrhianos történeti műveit életének utolsó szakaszában alkotta, amikor a politikai életből visszavonulva Athénban telepedett le; lásd: E. Schwartz: Arrianus RE II (1896) 1235-1237. A kutatók többsége Schwartzot követve az *Anabasis* kései keletkezését tartja valószínűnek. Jacoby nem köti az *Anabasis* keletkezését szigorúan Athénhoz, de Schwartzhoz hasonlóan ő is Arrhianos kappadókiai kormányzósága utánra (Kr.u. 137) datálja a művet; lásd: Felix Jacoby: Die Fragmente der griechischen Historiker II D comm. Berlin 1926. 552. Wirth Kr.u. 147 és 165 közé teszi az *Anabasis* keletkezését; lásd: Gerhard Wirth: Anmerkungen zur Arrianbiographie. Historia 13 (1964) 223-231. Bowie a százhatvanas évek első felére keltezi a művet; lásd: Bowie (1970) 27. Stadter a fentiekhez képest tágabb időkeretet ad. Véleménye szerint Arrhianos az *Anabasis* valamikor *consuls*ága (Kr.u. 129/130) után Kappadókiában vagy Athénban írta meg; lásd: (1980) 179-185; különösen: 184; Brunt körültkéntően fogalmaz: „Even if the *Anabasis* precedes Arrian's Cappadocian years, it is in my judgement the product of a man who had already held offices at Rome.” Lásd: Peter A. Brunt: Arrian: Anabasis of Alexander II. London 1983. 534-539, különösen: 538; Vidal-Naquet az *Anabasis* francia fordításához írott utószavában kifejti, hogy az 1, 12, 5 szavai arra utalnak, hogy Arrhianos már végigjárta a *cursus honorum* nagyobb részét, amikor Alexandros történetéhez hozzáfogott; lásd: P. Vidal-Naquet: Flavius Arrien entre deux mondes. In: P. Savinel (trad.): Arrien, Histoire d' Alexandre. L'Anabase d' Alexandre le Grand et l'Inde. Paris 1984. 313-393; különösen: 320-322. Henry Tonnet szerint Kr.u. 137 és 165 között született meg az *Anabasis*; Tonnet (1988) 69-101. Legutóbb Dino Ambaglio kísérelte meg néhány új érveléssel alátámasztani Schwartz elméletét, tanulmányára azonban – az elmúlt évek dolgozattermésének tanúsága szerint – nem igen figyeltek föl, jóllehet az *Anabasis* olasz fordítója, ha nem is ügydöntő, de megfontolásra érdemes gondolatokat vetett fel; lásd: Dino Ambaglio (Trad.): Arriano: Anabasi di Alessandro I. Milano 1994. 11-13. Schwartz elmélete a kisebb módosítások ellenére lassan dogmává szilárdult, noha Friedrich Reuss már 1899-ben amellett érvelt, hogy az *Anabasis* már Arrhianos *consuls*ága előtt elkészült. Reuss kimutatta, hogy az *Anabasis* számos olyan földrajzi tévedést tartalmaz, melyet Arrhianos Kappadókia kormányzójaként biztosan nem követett volna el; lásd: F. Reuss: Arrian und Appian. RhM 45 (1899) 446-465; különösen: 456. E szakadár és sokáig feledésbe merült hipotézist a hetvenes évek elején Bosworth élesztette újjá, majd több írásában Reuss érvelését kiegészítve – olykor önmagát ismételve – igyekezett bizonyítani, hogy Arrhianos kevéssel Kr.u. 115 után már lejegyezte Alexandros történetét. Lásd: Albert B. Bosworth: Arrian's Literary Development. CQ 22 (1972) 163-185; Bosworth (1980) 8-11; Bosworth (1988) 28-37; uő.: A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander II. Oxford 1995. 256-257. Érveit azonban többen meggyőzően cáfolták; lásd: Weehler (1977) 402-406; Stadter (1980) 184-185; Tonnet (1988) 77-84; Nicholas L. G. Hammond: Vivid Tenses in Arrian 1.16. Historia 46 (1997) 247-249. Bosworth a felmerülő ellenérvekre csak részben válaszolt; hipotézise mellett továbbra is kitart; lásd: Bosworth (1988) 30, 72. jegyzet; uő.: Arrian, Alexander, and the Pursuit of Glory. In: John Marincola (ed.): A Companion to Greek and Roman Historiography. Oxford 2007. 447-453. A rendelkezésünkre álló kevés és egymásnak ellentmondó forrásból illetve utalásból nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani az *Anabasis* keletkezési időpontját. Wheeler, aki maga is foglalkozott röviden a kérdéssel, a következőképp értékeli – véleményünk szerint helyesen – a probléma súlyát: „[...] a problem whose solution will yield little new

másrészt – s ez a perdöntő – semmiféle bizonyíték nem áll rendelkezésünkre, amely alátámasztaná, hogy Arrhianos karrierje derékba tört volna Hadrianos halála után.³⁴

Abraham B. Breebaart Arrhianos-monográfiájában már sokkal kézzelfoghatóbb megoldást kínál, ráadásul nem is egyet. A holland kutató Arrhianos hallgatásának egyik lehetséges okát a második szofisztikára jellemző irodalmi *mimésis*ben jelöli meg. A nikomédiai történetíró, véli Breebaart, Homéroszt és Xenophónt utánozva választotta a névtelenséget.³⁵ Másik megoldási javaslatában inkább gyakorlati szempontok érvényesülnek. Rámutat, hogy mivel nem kortörténetet írt, Arrhianosnak nem kellett hozzáértését származásának, hivatalainak feltüntetésével alátámasztania.³⁶

Arrhianos másik monográfusa, Philip Stadter a nikomédiai történetíró mesterének, Epiktétosznak a tanításait látja visszatükröződni e néhány sorban.³⁷ A sztoikus bölcs tanítása szerint ugyanis nem illendő olyan dolgokkal kérkedni, melyek külső erők befolyása alatt állnak, mint például egy hivatali tisztség, a származás vagy éppen a szülőhely; elismerésre kizárólag a tőlünk függő, a mi hatalmunkban álló dolgok érdemesek.³⁸ Ezt az epiktétosi gondolatot szólaltatja meg – Stadter szerint – Arrhianos, amikor homályban hagyja önéletrajzi adatait és kijelenti, hogy számára a szülőföldet, családot, hivatalt ezen írása(i) (οἷδε οἱ λόγοι) ³⁹ jelenti(k), hiszen – az epiktétosi tanból következően – csak írásműve(i) fölött van hatalma, csak ez(ek)ért felelős.

information about Arrian and practically nothing about Alexander.” Weehler (1977) 399.

³² Schwartz (1896) 1231.

³³ Hasonlóan vélekedik Bowersock, aki Arrhianos háttérbe szorulását összeköti Hadrianus eltávolodásával a négy híres sophistától (C. Avitius Heliodorus, Valerius Eudaemon, Favorinus és milétosi Dionysios); lásd: *G. W. Bowersock: Greek Sophists in the Roman Empire*. Oxford 1969. 52.

³⁴ Lásd: Weehler (1977) 380; Bosworth (1980) 4; Syme (1982) 181-211; különösen: 206. Harrer egy Lukianos-hely (Peregr. 14) nyomán azt feltételezte, hogy mielőtt Arrhianos visszavonult volna Athénba, Szíria kormányzójaként tevékenykedett; lásd: *G. A. Harrer: Was Arrian Governor of Syria?* CPh 11 (1916) 338-339. Noha Harrer feltételezése, hogy a Lukianos által említett filozófiát kedvelő kormányzó azonos a nikomédiai történetíróval, nem bizonyítható, mégis a legtöbben elfogadják a hipotézist, mivel számos példa van rá, hogy kappadókiai kormányzók hivataluk lejárta után Szíria kormányzói székét foglalhatták el; lásd: Weehler (1977) 380-381; Matthew D. Macleod: Lucian's Relationship to Arrian. Philologus 131 (1987) 257-264; különösen: 264.

³⁵ Breebaart (1960) 24-25.

³⁶ Breebaart (1960) 17. Hasonló véleményen van Schepens; lásd: *Guido Schepens: Arrian's View of his Task as Alexander-Historian. AncSoc 2* (1971) 254-268; különösen: 265-266.

³⁷ Stadter (1980) 64-65. Lásd még: Bosworth (1980) 106-107.

³⁸ Vö.: *Diss.* 1, 22, 10; 2, 6, 24; 2, 22, 16; 2, 17, 24; *Ench.* 1, 1.

³⁹ A οἷδε οἱ λόγοι kifejezés értelmezése megosztja a filológusokat. A kutatók egy része amellett érvel, hogy a több számú alak valójában egyetlen műre, nevezetesen az *Anabasis*ra utal. Lásd: Bowie (1970) 26-27; Schepens (1971) 264; Joseph Roisman: Why Arrian Wrote the *Anabasis*? RSA 13/14 (1983/84) 253-263; különösen: 256-257; Moles (1985) 167; A másik tábor Arrhianos az *Anabasis* előtt született írásait látja megbújni e kifejezésben. Lásd: Bosworth (1972) 168; uő. (1980) 107; Stadter (1980) 64-65, 212, 21. jegyzet; Brunt (1983) 538; Bosworth (1988) 34. Magam – Moles és Roisman érvelését elfogadva – az előbbi feltételezéssel értek egyet.

Bosworth *Anabasis*-kommentárjában a következőképp magyarázza a kérdéses sorokat: „*This is a formal recusatio. It seems to have been standard practice in histories of the imperial period to include an autobiographical preface, giving place of birth and a brief summary of the writer’s career. Arrian, however, states that in his own case he has no reason to give biographical details for his name is perfectly familiar. He assumes that the reading public already knows his work and the simple fact of name ’Ἀπριανός upon the title will recommend the book without any further need for self-advertisement.*”⁴⁰

Bosworth az eddigi elméletekhez képest már-már földhözragadt, mindazonáltal fontos szempontokat felvető *scholion*ja természetesen nem merítette ki teljesen az értelmezési lehetőségeket, s a nyolcvanas évek második felében újabb tanulmányok, illetve ötletek születtek a tárgyban. Köztük az egyik legérdekesebb John Moles-é. Moles elveti Breebaart hipotéziseit, Stadter felvetését viszont nem zárja ki, de megjegyzi, hogy jóllehet Arrhianos felidézi mestere szellemét, ezt sajátos, nem teljesen epiktétosi módon teszi.⁴¹ Arrhianos soraiban egyfelől – s itt elsősorban Moles az „ἀλλ’ ἐκεῖνο ἀναγράφω, ὅτι ἐμοὶ πατρὶς...” kezdetű mondatra gondol(hat) – Homéros Andromachéjának Hektórhoz intézett szavait hallja visszacsengeni (vö. *Il.* VI, 429–430),⁴² másfelől, fenntartásokkal ugyan, de Appianos fellengzős előszavának ellenpárját látja bennük.⁴³ Ez utóbbi feltételezést egészíti ki tanulmányának másik alapgondolata, mely a második előszó és egyúttal a teljes mű görög vonásait, illetve a szerző görög „hazafiságát” emeli ki és állítja szembe a római hagyománnyal. Moles felhívja a figyelmet arra, hogy mivel Arrhianos görögül, görögöknek

⁴⁰ Bosworth (1980) 106.

⁴¹ Moles (1985) 164, 13. jegyzet, 166. Moles adós marad a Breebaart hipotézise ellen szóló érvekkel.

⁴² Moles (1985) 166. Bosworth a Homéros-reminiscencia mellett Xenophón (vö. *Anab.* 1, 3, 6) és Epiktétos gondolatait is sejteni véli; lásd: Bosworth (1988) 33.

⁴³ Moles (1985) 168. Moles-t időrendi problémák intik óvatosságra. Nem sikerült ugyanis eddig megnyugtatóan tisztázni, hogy melyik történeti mű keletkezett korábban. Schwartz néhány sort szentelve a problémának tényként közli Arrhianos-tanulmányában, hogy Appianos felhasználta a nikomédiai történetíró munkáját; lásd: Schwartz (1896) 1245. Reuss már alaposabb: a két írás egyes szövegrészeinek összehasonlító elemzése után alakítja ki álláspontját, amely megegyezik Schwartzéval; lásd: Reuss (1899) 446–451. Wirth bő félévszázaddal később azonban a két szöveg között Reuss által kimutatott hasonlóságokat azzal magyarázta, hogy mindkét szerző egymástól függetlenül egy közös forrásból, nevezetesen Aristobulos munkájából merített; lásd: Wirth (1964) 210–220. Alig néhány év múlva Bosworth visszatért Reuss hipotéziséhez, és Wirth-tel szemben azt akarta bizonyítani, hogy Appianos nem ismerte közvetlenül Aristobulos írását, csak Arrhianos közvetítésén keresztül; lásd: Bosworth (1972) 176–178. Legutóbb K. Brodersen és Henry Tonnet foglalkozott a kérdéssel és jutott (egymástól függetlenül) különböző álláspontra. Brodersen Reuss nyomdokain haladva és a német klasszikus filológus elméletét itt-ott kiegészítve állapítja meg, hogy Appianos kétségkívül Arrhianos *Anabasis*ából merített; lásd: K. Brodersen: Appian und Arrian. *Klio* 70 (1988) 461–467. Tonnet Wirth hipotézisét próbálta alátámasztani. Írásának Brodersennel szemben – aki a ugyanazokat a helyeket vetette újra össze, melyeket korábban Reuss és Bosworth – van egy fontos novuma. A francia kutató egy olyan appianosi helyre (1, 21, 53) hívta fel a figyelmet, amely szövegszerű hasonlóságokat mutat egy Strabónnál található Aristobulostól származó szövegrésszel (16, 1, 11), melynek azonban az *Anabasis*ban nincsen párhuzama. A szövegszerű összecsengések miatt – Tonnet szerint – nem lehet kizárni, hogy Appianos közvetlenül Aristobulost használta; lásd: Tonnet (1988) 159–161.

írt, ráadásul írásának tárgya is görög, s az előszóban összehasonlításkeppen felvonultatott példák is egytől egyig a görög történelemből valók, ebben a (görög) kontextusban teljesen irreleváns lett volna a birodalmi adminisztrációban betöltött tisztségeivel előhozakodnia.⁴⁴

John Marincola egyfelől Breebaart, másfelől pedig Moles felvetéseit továbbgondolva két értelmezést lát elfogadhatónak. Egyrészt tarthatónak ítéli Breebaart azon elképzelését, mely szerint Arrhianos Homéros névtelenségét szem előtt tartva hagyta rejtve saját kilétét. Marincola felhívja a figyelmet rá, hogy a második szofisztika korában több olyan szónok és történetíró is alkotott, aki Homéros önmagáról való hallgatását követendő mintának tekintette.⁴⁵ Másrészt, álláspontja szerint, Arrhianos hallgatásával nemcsak Homérost idézi fel, hanem egyúttal a római történetírás hagyományait is elutasítja. Az állami tisztségekre való hivatkozás ugyanis a római történetíróknál volt szokás, a klasszikus görög szerzőknél nem.⁴⁶

J. V. Gray másfelől közelíti meg a kérdést. Feltételezése szerint Arrhianos erkölcsi megfontolásokból döntött e történetírói toposz látványos elutasítása mellett. Egyes görög történetírók megjegyzéseiből, illetve bírálataiból ugyanis kiderül, hogy az önmagukat látványosan előtérbe helyező és dicsérő történetírókat nemcsak megbízhatatlannak, de hazugoknak is tartották. Ez az elképzelés Arrhianos korában is elevenen élt, erre Lukianos műve szolgál bizonyítékkal. Arrhianos tehát azért mondott le saját személyének kihangsúlyozásáról – vonja le Gray a következtetést –, hogy előre tisztázza magát az önös érdekeket szolgáló és a tényeket meghamisító történetírás vádjától, és egyúttal kivívja olvasói elismerését.⁴⁷

A fent elősorolt elméletek, noha eltérnek egymástól, egy dologban megegyeznek: egyik hipotézis sem oltja ki, hanem inkább kiegészíti a másikat. Más szóval: nem lehet teljes bizonyossággal eldönteni, vajon mi ösztönözte Arrhianost e rendhagyó bemutatkozásra. A nikomédiai történetíró tudatos *recusatio*jának több oka lehet, melyek külön-külön, de egymást erősítve is ösztönözhatték a történetírót a historiográfiai hagyomány sajátos felhasználására – pontosabban elutasítására.⁴⁸ Abban azonban biztosak lehetünk, hogy Arrhianosnak kivételes

⁴⁴ Moles (1985) 165-166. Az *Anabasis* közönségéről és a műben fellelhető Rómára tett utalásokról, illetve azok értelmezéséről lásd még: Bosworth (1980) 1; Stadter (1980) 90; és különösképp Ambaglio (1994) 13-20.

⁴⁵ A két nemzedékkel Arrhianos előtt élt prusai Dión például a szerényen hallgató és műve mögé rejtőző Homérost a nevükkel és műveikkel henegező történetírókkal állította szembe (*Or.* 53. 9–10). Phótiós tanúsága szerint a Hadrianos korában alkotó szónok és történetíró, Kephalión sem fedte fel kilétét művében, szintén Homérost tekintve zsinórmértéknek (*Bibl.* 68, 4=FGH 93 T2). Lukianos a *Hist. Conscr.*-ban egy olyan, névtelen történetírót állít pellengére, aki nevének elhallgatását Homéros hallgatásához hasonlítja (*Hist. Conscr.* 14). Lásd erről: Karl Hartmann: Zu den Schriften und Fragmenten des Flavius Arrianus. Berliner Philologische Wochenschrift 30 (1910) 608; Marincola (1989) 188.

⁴⁶ Erről bővebben lásd alant.

⁴⁷ J. V. Gray: The Moral Interpretation of the 'Second Preface' to Arrian's *Anabasis*. JHS 110 (1990) 180-186.

⁴⁸ Hogy Arrhianos megfontoltan választotta e rendhagyó formát, arra bizonyíték, hogy a *Bithyniakában* hagyományos módon szerkesztette meg a mű előszavát: „Νικομήδειον γάρ τι τὸ γένος αὐτοῦ ἐν ταύτῃ τῇ

érzéke volt ahhoz, hogy a hagyományos történetírói toposzokat egyedi módon építse be művébe. Erre tanúbizonyság az *Anabasis* előszava is.

Mint fentebb említettük, Arrhianos Alexandros történetét forrásainak megnevezésével és forráskezelési módszerének leírásával kezdi. Az *Anabasis* első mondata így szól:

„Πτολεμαῖος ὁ Λάγου καὶ Ἀριστόβουλος ὁ Ἀριστοβούλου ὅσα μὲν ταῦτα ἄμφω περὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Φιλίππου συνέγραψαν, ταῦτα ἐγὼ ὡς πάντη ἀληθῆ ἀναγράφω, ὅσα δὲ οὐ ταῦτά, τούτων τὰ πιστότερα ἐμοὶ φαινόμενα καὶ ἅμα ἀξιαφηγητότερα ἐπιλεξάμενος.”⁴⁹ (*Praef.* 1)

Ha összevetjük a két előszót, azonnal feltűnik, hogy a mű első sora, melyben a szerző nyíltan megnevezi forrásait, ellentétben áll az elbeszélő névtelenségével. A *nominativus*ban feltüntetett nevek, mint John Marincola rámutatott, Arrhianos szellemességét dicsérik: a nikomédiai történetíró ugyanis e különös felütéssel a régi történetírókat (elsősorban Hekataiost, Hérodotost és Thukydidést) idézi meg, akik szintén saját nevük közlésével fogtak történeti elbeszélésükhöz.⁵⁰ A régi hagyomány szellemes felhasználása, melyet vélhetőleg a korabeli olvasó is nagyra értékelt, azonban nem korlátozódik csupán a források megnevezésére, hanem továbbgyűrűzik az előszó következő egységébe, ahol Arrhianos forrásainak szavahihetőségét igyekszik alátámasztani.

Arrhianos mintegy ötszáz évvel a makedón király halála után vetette papiruszra hőse történetét. Nem kerülhette el tehát, hogy olvasói előtt tisztázza, miért olyan témát választott, melyet előtte már oly sokan feldolgoztak nemcsak a távoli múltban, de saját korában is.⁵¹

συγγραφή διορίζει, ἐν αὐτῇ τε γεννηθῆναι καὶ τραφῆναι καὶ παιδευθῆναι καὶ ἱερέα τῆς Δήμητρος καὶ τῆς παιδὸς αὐτῆς, αἷς καὶ τὴν πόλιν ἀνακεῖσθαι φησι, χρηματίσαι.” – „Ebben a történeti műben (ti. a *Bithyniakában*) ugyanis világosan közli, hogy egy nikomédiai család sarja, és hogy Nikomédiában született, nevelkedett, tanult, és hogy Démétérnek s lányának a papja volt, akiknek a város is, elmondása szerint, szentelve van.” (Phot. *Bibl.* cod. 93 p. 71a, 32)

⁴⁹ „Azt, amit Ptolemaios, Lagós fia és Aristobulos, Aristobulos fia egymással megegyezően írt meg Alexandrosszal, Philippos fiával kapcsolatban, mint teljesen helytállót felveszem művembe, abból pedig, amiben különböznek, kiválogatom a számomra hitelesebbnek tűnő és egyben előadásra érdemesebb részeket.” (Szepessy Tibor fordítása)

⁵⁰ Marincola (1997) 275. Hasonló véleményen van Hidber; lásd: T. Hidber: Arrian. In: Irene De Jong–René Nünlist–Angus Bowie (eds.): *Narrators, Narratees, and Narratives in Ancient Greek Literature*. Leiden–Boston 2004. 167.

⁵¹ Schepens (1971) 254. Az *Anabasis*t megelőzte a mytilénéi Potamón és az alexandriai Apión munkája; vö: FGH 147, ill. FGH 616; prusai Dión tollán két beszéd és egy értekezés született Alexandrosról (*Peri Basileias* 2; 4; *Peri tón Alexandru aretón*; lásd: Suda s.v. *Dion* 1234.); Arrhianos idősebb kortársa, Plutarchos egy beszédet és egy életrajzot írt a makedón királyról; Kephalión világtörténete Alexandros halálával ért véget, és talán peireiai Kritón a makedón birodalomról szóló műve is; vö. FGH 93, ill. FGH 277. Témaválasztásának egyik oka – mint arról az *Anabasis* befejezésének és a 12. caputnak néhány sora tanúskodik – bizonyára Alexandros iránt érzett csodálata és az ifjúkorától benne élő élénk érdeklődés lehetett; vö. 7, 30, 3; 1, 12, 5. Figyelemre méltó, hogy Arrhianos a *Bithyniakában* és a *Kynégetikosban* hasonló módon indokolja témaválasztását. Lásd: Phot.

Másként fogalmazva választ kellett adnia arra a kérdésre, hogy miért más, miért jobb az általa lejegyzett Alexandros-történet, mint a többi. Hogy Arrhianos számolt ezzel az olvasói kérdéssel, mi sem bizonyítja jobban, mint az előszó utolsó mondata: „ὅστις δὲ θαυμάσεται ἀνθ' ὅτου ἐπὶ τοσοῖσδε συγγραφεῦσι καὶ ἔμοι ἐπὶ νοῦν ἦλθεν ἥδε ἡ συγγραφή, τά τε ἐκείνων πάντα τις ἀναλεξάμενος καὶ τοῖσδε τοῖς ἡμετέροις ἐντυχὼν οὕτω θαυμάζέτω.”⁵² (*Praef.* 3) Nem feltétlenül kell azonban az olvasónak eleget tennie eme magabiztos felhívásnak ahhoz, hogy legalább részben választ kapjon kérdésére. Az előrevetett metodológiai ismertetésből, ha csak utalásszerűen is, de kiderül, hogy a szerző rendet akar tenni a kusza, ellentmondásokkal (ἄξυμφωνότεροι) teli Alexandros-hagyományban, és a makedón király *hiteles* történetét készül lejegyezni.⁵³ Amikor azonban a régmúlt eseményeinek meglevelezéséről van szó, a történeti hitelesség záloga csak részben lehet az eseményeket újra megörökítő történetíró; a történeti igazság elérésének másik elengedhetetlen feltétele az írott források megbízhatósága – Arrhianos is ezért tér ki részletesen forrásválasztásának okaira.

Ptolemaios és Aristobulos szavahihetőségét három tényezővel igyekszik szavatolni: (a) mindkét szerző részt vett Alexandros hadjáratában (ὁ μὲν ὅτι συνεστράτευσε βασιλεῖ Ἀλεξάνδρῳ, Ἀριστόβουλος, Πτολεμαῖος δὲ πρὸς τῷ ξυστρατεῦσαι); (b) Ptolemaios ezen felül király volt, tehát gyalázatos dolog lett volna hazudnia (ὅτι καὶ αὐτῷ βασιλεῖ ὄντι αἰσχρότερον ἢ τῷ ἄλλῳ ψεύσασθαι ἦν); (c) s végül: mindketten a király halála után írták meg visszaemlékezéseiket, tehát már nem irányította tollukat haszonlesés vagy kényszer (ἄμφω δέ, ὅτι τετελευτηκότος ἤδη Ἀλεξάνδρου συγγράφουσιν [ὅτε]

Bibl. cod. 93, 71a; *Cyn.* 1, 4.

⁵² „Aki pedig csodálkozik, hogy annyi más író után miért jutott eszembe nekem is ennek a műnek a megírása: olvassa végig a többiek valamennyi művét, aztán az enyémet, s akkor csodálkozzék.” (Szepessy Tibor fordítása)

⁵³ Arrhianos nemcsak az előszóban utal rá, hogy az *Anabasis* megírásával az volt a célja, hogy leszámoljon az Alexandrost körülfonó hazug mendemondákkal, hanem később az elbeszélésben is. A 6. könyvben egy teljes caputot szán a témának. A mallosok elleni támadás leírását lezáró *ekphrasis* első mondata világot vet arra, hogy milyen feladatot szánt művének: „πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα ἀναγέγραπται τοῖς συγγραφεῦσιν ὑπὲρ τοῦ παθήματος, καὶ ἡ φήμη παραδεξαμένη αὐτὰ κατὰ τοὺς πρώτους ψευσαμένους ἔτι καὶ εἰς ἡμᾶς διασώζει, οὐδὲ ἀφήσει παραδιδοῦσα καὶ ἐφεξῆς ἄλλοις τὰ ψευδῆ, εἰ μὴ ὑπὸ τῆσδε τῆς συγγραφῆς παύσεται.” – „A történetírók sok mást is leírtak erről az eseményről, és az első hazudozóktól átvett mendemonda egészen napjainkig fennmaradt, és nem fogja semmi megakadályozni, hogy ezek a hazugságok nemzedékről nemzedékre tovább öröklődjenek, hacsak nem fog véget vetni nekik ez a történeti mű.” (6, 11, 2) Az ilioni látogatás leírásához szőtt második előszóban azonban, amikor Arrhianos Homéroszt, Xenophónt, illetve – Gelón és Hierón felemlítése kapcsán – Pindarost és Bakchylidést megidézve arról szó(nok)l, hogy Alexandros eposzba illő tetteiről senki sem emlékezett meg méltóképp, az ἐπαξίως határozószóval már nem a történeti hitelességet kéri számon a korábban megjelent Alexandros-történeteken, hanem sokkal inkább irodalmi stílusukat bírálja.

αὐτοῖς ἢ τε ἀνάγκη καὶ ὁ μισθὸς τοῦ ἄλλως τι ἢ ὥς συνηνέχθη ξυγγράψαι ἀπῆν). Felmerül a kérdés, hogy miért e három szempontra hivatkozik Arrhianos.

Az első kritérium nem igényel hosszas magyarázatot. Ha végigtekintünk a historiográfia történetén, akkor megállapíthatjuk, hogy a történetírás megszületésétől fogva egészen Ammianus Marcellinusig az ókori történetírók és olvasóik számára a leghitelesebb tudás forrását az *autopsia* jelentette.⁵⁴ Noha Arrhianos nem kortörténetet írt, követve ezt a mélyen gyökerező ismeretelméleti hagyományt áttételesen az *autopsiára* hivatkozik olvasói előtt, amikor kiemeli, hogy Ptolemaios és Aristobulos részt vettek Alexandros hadjáratában, tehát *szemtanúi* voltak az eseményeknek.⁵⁵

Bár a pártatlanság az Arrhianos forrásainak szavahihetőségét alátámasztó harmadik pillér, érdemes a második helyen tárgyalnunk, mivel – véleményünk szerint – szorosan összefügg az első kritériummal, mondhatni abból egyenesen következik.

Cicero Lucceiushoz írt levelét elemezve A. J. Woodmann hívta fel rá a figyelmet, hogy a modern történészek gyakran esnek abba a hibába, hogy összemossák saját koruk történetelméleti felfogását ókori elődeikével. Mint Woodmann hangsúlyozza, a görög és római történetírók teljesen mást értettek történeti igazságon, mint napjaink történészei. A történeti igazsághoz vezető úton a legfontosabb jelzőkövet az ókori szerzők számára nem bizonyos módszertani, forráskritikai szabályok akkurátus követése jelentette, hanem a pártatlanság.⁵⁶ A részrehajlást kiváltó okok az ókoriak szerint a történetíróban fellobbanó érzelmek voltak: a jótéteményekkel kecsegtető remény és a megtorlástól való félelem, illetve az elfogultság és a gyűlölet.⁵⁷ Már Hérodotosnál és Thukydidésnél is fellelhetők bizonyos nyomok, amelyek azt bizonyítják, hogy mindkét szerző törekedett a pártatlanságra, illetve arra, hogy olvasóik számára jelezzék semleges nézőpontjukat.⁵⁸ Az általunk ismert történetírók közül azonban Polybios volt az első, aki nyíltan követelményként fogalmazta meg, hogy a történetíró semmilyen irányban sem lehet részrehajló.⁵⁹ Hogy miért csak a Kr.e. 2. században jelennek meg először a történetíróknál ezek a pártatlanságot bizonygató kitérők, az valószínűleg a görög történetírásban a Kr.e. 4. században bekövetkező változásokkal

⁵⁴ A görög történetírás ismeretelméleti hagyományairól lásd bővebben: *Guido Schepens*: Some Aspects of Source Theory in Greek Historiography. *AncSoc* 6 (1975) 257-274; *uő*: History and Historia: Inquiry in the Greek Historians. In: *John Marincola* (ed.): A Companion to Greek and Roman Historiography I. Oxford 2007. 39-55; *Marincola* (1997) 63-86.

⁵⁵ *Vö. Breebaart* (1960) 32-34; *Brunt* (1983) 551.

⁵⁶ *A. J. Woodmann*: Rhetoric in Classical Historiography. London–New York 1988. 70-74.

⁵⁷ Lásd erről: *Torrey J. Luce*: Ancient Views on the Causes of the Bias in Historical Writing. *CPh* 84 (1989) 16-31.

⁵⁸ Lásd: *Avenarius* (1956) 52; *William C. Fornara*: The Nature of History in Ancient Greece and Rome. Berkeley–Los Angeles–London 1983. 99-100.

⁵⁹ Lásd erről példákkal: *Marincola* (1997) 164.

magyarázható. A történetírás Philippos, de leginkább Alexandros uralkodása után új irányt vett: a történeti elbeszélések tárgyát már nem csupán közösségek, *polisok*, illetve a köztük dúló háborúk szolgáltatták, hanem egy adott személy – általában egy uralkodó – és annak tettei is. Ezek a sokszor pozitív vagy negatív irányban elfogult munkák⁶⁰ hívták életre azokat a kritikákat, amelyek például Polybios, Diodóros, Strabón, Pausanias, Dionysios vagy Plutarchos írásaiban olvashatók.⁶¹ Hogy az ilyesfajta bírálatokat elkerüljék és egyúttal szavahihetőségüket tanúsítsák, a görög és római történetírók gyakran bizonygatják pártatlanságukat. Sallustius, Tacitus, Josephus Flavius vagy Héródianos műveiben több erre vonatkozó kijelentést találhatunk.⁶² Historiográfiai traktátusában Lukianos is hosszasan értekezik a témáról, ami ékesen bizonyítja, hogy Arrhianos korára a pártatlanság vált az egyik, ha nem a legfontosabb elvárássá a történetírókkal szemben.⁶³

Talán nem merészkedünk túl messzire, ha a fentiek alapján megkíséreljük rekonstruálni Arrhianos gondolatmenetét. A források kiválasztásánál minden bizonnyal elsődleges szempont volt Arrhianos számára, hogy a feldolgozandó szerzők az eseményekről *autopsiával* rendelkezzenek.⁶⁴ Aristobulos és Ptolemaios megfelelt ennek az ismeretelméleti kritériumnak. Az *autopsiának* azonban ára volt: ugyanis mindkét szerző – ahogy arra maga Arrhianos is többször utal az elbeszélés során – a makedón király közvetlen környezetéhez tartozott.⁶⁵ Ez a

⁶⁰ Fornara szerint Kallisthenés volt az első történetíró, aki nyíltan elfogult képet festett történeti elbeszélésének tárgyról, Alexandrosról. Lásd: *Fornara* (1983) 64.

⁶¹ Lásd például: Polyb. 8, 11, 1–4; Diod. 21, 17, 1–3; Str. 11, 7, 4; Paus. 1, 9, 8; D. Hal. *A.R.* 1, 4, 2–3; Plut. *Arat.* 38.

⁶² Lásd: Sall. *Cat.* 4, 2–3; Tac. *Hist.* 1, 1, 3, *Ann.* 1, 1, 3; J. *B.J.* 1, 9; Hdn. 1, 1, 2. Úgy tűnik, hogy pártatlanságukat csak a kortörténetet író historikusoknak kellett bizonyítani, a távoli múlt eseményeit lejegyző történetíróknál, Diodórosnál, halikarnassosi Dionysiosnál nem találunk ilyesfajta mentegőzéseket. Erről lásd még: *Luce* (1989) 25–27.

⁶³ Lásd erről a vonatkozó helyekkel: *Woodmann* (1988) 101, 7. jegyzet, ill. *Avenarius* (1956) 13–16. Arrhianos forrásválogatási szempontjai sok hasonlóságot mutatnak a Lukianos által tanácsoltakéval: „Τὰ δὲ πράγματα αὐτὰ οὐχ ὥς ἔτυχε συνακτέον, ἀλλὰ φιλοπόνως καὶ ταλαιπώρως πολλάκις περὶ τῶν αὐτῶν ἀνακρίναντα, καὶ μάλιστα μὲν παρόντα καὶ ἐφορῶντα, εἰ δὲ μὴ, τοῖς ἀδεκαστότερον ἐξηγουμένοις προσέχοντα καὶ οὐς εἰκάσειεν ἂν τις ἥκιστα πρὸς χάριν ἢ ἀπέχθειαν ἀφαιρήσειν ἢ προσθήσειν τοῖς γεγονόσιν. κἀνταῦθα ἤδη καὶ στοχαστικός τις καὶ συνθετικός τοῦ πιθανωτέρου ἔστω.” – „A tényeket nem vaktában kell összeszedni, hanem fáradságos és kitartó munkával kell tudakozódni felőlük, elsősorban azoktól, akik szemtanúként maguk is ott voltak. Ha erre nincs lehetőség, akkor azokat kell meghallgatni, akik legmegbízhatóbban tudják elmondani, s nem képzelhető róluk, hogy rokonszenvből vagy ellenszenvből elhallgatnak vagy hozzátoldanak valamit ahhoz, ami megtörtént.” (Luk. *Hist. Conscr.* 47; ford.: Kapitánffy István) Lásd még: *Avenarius* (1956) 71 skk.

⁶⁴ Arrhianos forrásválasztásának lehetséges okairól lásd még: *Stadter* (1980) 66–73; *Tonnet* (1988) 134–144, 176–177, 216–217; *Hammond* (1993) 319–333.

⁶⁵ Hogy Aristobulos milyen tisztséget töltött be Alexandros seregében, nem lehet tudni. Bizonyos szöveghelyek (Arr. *An.* 6, 29, 4–11; Str. 15, 3, 7; 15, 1, 19) alapján a kutatók azt feltételezték, hogy építészként vagy mérnökként vett részt a hadjáratban; lásd: *Helmut Berve*: *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage* II. New York (Reprint) 1973. 64; *William W. Tarn*: *Alexander the Great II.* Cambridge 1948. 38–40; *Pearson* (1960) 151. Bosworth azonban felhívta a figyelmet rá, hogy Kyros sírjának helyreállításához nem volt szükség mérnöki ismeretekre; lásd: *Bosworth* (1980) 27. Bármilyen is volt Aristobulos feladata, a fennmaradt töredékek arról tanúskodnak, hogy jól ismerte a királyi udvart; lásd: *An.* 6, 29, 10; 7, 18, 1–5. Ptolemaios 331/330 után

kapcsolat egy császárkori olvasóban, aki az uralkodó által kapott *beneficium*okat tekintette az igazságot eltorzító részrehajlás legfőbb okának, könnyen felkelthette az elfogultság gyanúját. Ezzel feltehetően Arrhianos is számolt, ezért is igyekezett e gyanút eloszlatni.

Arrhianoséhoz hasonló érvelés – hogy tudniillik mindkét szerző a király halála után jegyezte le művét, ezért nem állt érdekükben meghamisítani a múltat – más történetíróknál is felbukkan. Tacitus *Historiae* című munkájában, miután beszámol arról hogy, Vespasianus császár alexandriai tartózkodása alatt miképpen gyógyított meg egy vak és egy bénult kezű embert, a történet hitelességét a következőképp támasztja alá: „utrumque qui interfuerunt nunc quoque memorant, postquam nullum mendaciorum pretium.”⁶⁶ (Tac. *Hist.* 4, 81, 3) Ugyanez az érvelés látszik visszatükröződni Arrhianosnál is.⁶⁷ De még egy példát fölhozhatunk, amely, ha nem is ilyen közvetlen módon, mint a fent idézett tacitusi mondat, de azt bizonyítja, hogy a nikomédiai történetíró argumentációja rendelkezett historiográfiai előzményekkel. Livius történeti művének utolsó huszonkét könyvét, melyek a Kr.e. 43 és 9 között lejátszódott eseményeket tárgyalták, szándékosan csak Augustus halála után publikálta, elkerülendő az esetleges pártosságot sejtő vádakat.⁶⁸ Hogy e hivatkozás elsősorban csak rétorikai fogás, és legfontosabb célja nem más, mint az olvasóközönség bizalmának elnyerése, az igazolja, hogy Arrhianos elmulasztja megjegyezni, amit alighanem maga is jól tudott, hogy Kallisthenésen, Alexandros udvari krónikásán kívül minden egyes Alexandros-historikus a makedón király halála után írta meg a hadjárat történetét.

Hogy tovább erősítse forrásainak hitelét, s egyszersmind tovább növelje olvasói bizalmát Arrhianos fontos megjegyzést tesz Ptolemaiosról: „ὅτι καὶ αὐτῷ βασιλεῖ ὄντι αἰσχρότερον ἢ τῷ ἄλλῳ ψεύσασθαι ἦν.”⁶⁹ A kutatók e közbevetett félmondatból általában azt a következtetést vonják le, hogy a nikomédiai történetírónak meglehetősen naiv

testőrként a király közvetlen környezetéhez tartozott. Ptolemaios pályafutásáról lásd: Berve (1973) 329-333; Jakob Seibert: Untersuchungen zur Geschichte Ptolemaios' I. München 1969. 1-26; Tonnet (1988) 187-194.

⁶⁶ „Mindkettőt most is emlegetik, amikor már semmi ára a hazugságnak.” (Borzsák István fordítása)

⁶⁷ Vö. Bosworth (1980) 43.

⁶⁸ A 121. könyv kivonatának elején a következőket olvashatjuk: „Qui editus post excessum Augusti dicitur.” Livius utolsó huszonkét könyvének datálásához lásd: Torrey J. Luce: Livy. The Composition of his History. New Jersey 1977. 8, 17. jegyzet.

⁶⁹ A gondolat, hogy a király mindig az igazat mondja alattvalóinak, később az elbeszélés folyamán is felbukkan: „ὥς δὲ ἐξηγγέλτο ὅτι οὐκ ἀπογράφουσι σφᾶς οἱ πολλοί, ἀλλ' ἐπικρύπτουσιν ὅτι τι εἴη συμβόλαιον, τὴν μὲν ἀπιστίαν τῶν στρατιωτῶν ἐκάκισεν· οὐ γὰρ χρῆναι οὐτ' οὖν τὸν βασιλέα ἄλλο τι ἢ ἀληθεύειν πρὸς τοὺς ὑπηκόους, οὔτε τῶν ἀρχομένων τινὰ ἄλλο τι ἢ ἀληθεύειν δοκεῖν τὸν βασιλέα.” – „Amikor azonban jelentették, hogy a legtöbben ahelyett hogy felírnák a nevüket a lajstromba, inkább titokban tartják adóslevelüket, Alexandros korholta katonáit bizalmatlanságukért, mondván, a király nem mondhat mást alattvalóinak, csak az igazságot, az alattvalók viszont nem kétkelhetnek benne, hogy a király igazat beszél” (7, 5, 2)

elképzelései lehettek forrásainak megbízhatóságáról.⁷⁰ Ezek a napjaink módszertani elvárásait számonkérő ítéletek azonban nem veszik figyelembe sem a szövegkörnyezetet, sem az adott korszak gondolatvilágát. Lionel Pearson kísérelte meg először a fent idézett szövegrészletet saját kontextusában magyarázni.⁷¹ Az angol kutató szerint a nikomédiai történetíró egyrészt a sztoikus királyideál, másrészt talán Xenophón Seuthés-ábrázolása ösztönözte arra, hogy Ptolemaios királyi rangjára hivatkozzék. Nem nehéz felfejteni a két szálát, melyeket követve Pearson erre a következtetésre jutott. Mindkét fonál egy-egy, Arrhianos életét meghatározó személyiséghez vezet. Kr.u. 108-ban⁷² az ifjú Arrhianos Nikopolisba érkezett, hogy a híres filozófus, Epiktétos előadásait hallgathassa. A sztoikus bölccsel töltött idő – melynek gyümölcse két, mesterének és tanításainak szentelt értekezés a *Diatribai* és az *Encheiridion* – bizonyára nagy hatással volt életére,⁷³ ahogy Xenophón is, akire többször hivatkozik műveiben, olykor önmagát is Xenophónnak nevezve,⁷⁴ s akivel majd a késő ókori magyarázók is összekötik Új-Xenophónként emlegetve a nikomédiai történetíró.⁷⁵ Természetesen egyik Pearson által felvetett lehetőség sem zárható ki, de ezek a szerző életéből vett mozaikkövecsek önmagukban még nem elegendők ahhoz, hogy megértsük, miért érezte Arrhianos szükségesnek, hogy e rövid megjegyzést Ptolemaiosról papiruszra vesse. E módszertani előszóval a szerzőnek ugyanis a legfontosabb célja az volt, hogy az olvasókat meggyőzze elbeszélésének hitelességéről, illetve forrásainak megbízhatóságáról, és ehhez olyan motívumokra kellett hivatkoznia, melyek a legtöbb olvasóban ugyanazt a képet hívják elő.

⁷⁰ Peter Brunt például német kollégájának, Eduard Schwartz-nak hipotézisén élcelődve így fogalmaz: „*However, Arrian's explicit reasons for trusting Ptolemy do not include his political and military experience, nor even his close connection with Alexander, and Schwartz's confidence in the reliability of official history is as naïve as Arrian's belief that Ptolemy as a king would not lie.*” Brunt (1983) 535-536. Máshol egyenesen nevetségesnek (*ludicrous*) vagy éppen abszurdnak ítéli Arrhianos hivatkozását; lásd: P. A. Brunt (Trans.): Arrian: *Anabasis of Alexander I*. London 1976. xxxi; Brunt (1983) 554.

⁷¹ Pearson először az 50-es évek elején fűzött rövid megjegyzést a fent vizsgált szövegrészhez (lásd: L. Pearson: *The Diary and the Letters of Alexander the Great*. Historia 3 [1955] 430), majd Alexandros „elveszett” történetíróiról szóló könyvében tért vissza egy lapalji jegyzet erejéig a kérdésre; lásd: Pearson (1960) 94, 27. jegyzet.

⁷² A datáláshoz lásd: Bosworth (1980) 1, 3. jegyzet.

⁷³ Epiktétosról és Arrhianosról lásd bővebben: Karl Hartmann: Arrian und Epiktet. NJbb 15 (1905) 248-275; Theo Wirth: Arrians Erinnerungen an Epiktet. MH 24 (1967) 148-189, 197-216; P. A. Brunt: From Epictetus to Arrian. Athenaeum 55 (1977) 19-48, különösen: 30-48; Stadter (1980) 4-5; 19-31.

⁷⁴ *Peripl.* 12, 5; 25, 1; *Ect.* 10, 22. Stadter szerint Arrhianos *cognomene* Xenophón volt; lásd: P. A. Stadter: Flavius Arrianus: the New Xenophon. GRBS (1967) 155-176. A kutatók többsége azonban elveti ezt a feltételezést; lásd: Bowie (1970) 25, 72. jegyzet; Brunt (1976) xiii; Bosworth (1980) 6-7. Stadter azonban kitart álláspontja mellett; lásd: Stadter (1980) 2-3, 190, 11. jegyzet.

⁷⁵ Phot. *Bibl. cod.* 58 17b: ἐπωνόμαζον δὲ αὐτὸν Ξενοφῶντα νέον; Suda s.v. [3868] I. p. 350 Adler: ὁ ἐπικληθεὶς νέος Ξενοφῶν. Lásd még: Bosworth (1993a) 223-275; különösen: 272-275. Egy Athénban talált *herma* arról tanúskodik, hogy Arrhianos és Xenophón párhuzamba állítása nemcsak a lexikográfusok műveiben jelenik meg, hanem a képzőművészetben is; lásd erről: J. H. Oliver: Herm at Athens with Portraits of Xenophon and Arrian. AJA 76 (1972) 327-328.

E félmondatnak szentelt tanulmányában Claire Gorteman ilyen motívumokat keres és talál. Gorteman részben szintén életrajzi elemekkel, nevezetesen Arrhianos sztoikus iskolázottságával és politikai pályafutásával magyarázza a történetíró közbevetését,⁷⁶ részben azonban a kor uralkodóképevel. A francia kutató rámutat, hogy az ókorban végig igen kedvelt téma volt az ideális uralkodó jellemvonásainak leírása, s a Kr. u. 1. és 2. században sem volt ez másképp: prusai Dión négy beszédet szánt a témának, Musonius Rufus egy hosszabb értekezésben fejtette ki gondolatait, és – igaz, röviden – Plutarchos is foglalkozott a problémával. Jóllehet több filozófiai irányzat formálta, az ideális uralkodókép alapvetően nem sokat változott a századok során: a mindenkori uralkodónak az erkölcsi értékek megtestesítőjének kellett lennie. Arrhianos hivatkozása ebben a szellemi közegben valószínűleg nem csengett olyan idegenül, mint ahogy egyes modern kutatók azt vélik.⁷⁷

Legutóbb Nicholas Hammond tett javaslatot e különös félmondat értelmezésére. Az angol kutató szerint elképzelhető, hogy Arrhianos fejében Nestór szavai jártak (vö. *Il.* 2, 79–82), amikor Ptolemaios királyi rangját felemlítette.⁷⁸

Noha Gorteman hipotézise megalapozottnak tűnik, s a Hammond által felvetett homérosi áthallás sem zárható ki, mégis érdemes egy historiográfiai elemre is felhívunk a figyelmet, amely további magyarázattal szolgálhat e különös megjegyzésre. A császárkori görög történetírók gyakorta tesznek utalást társadalmi rangjukra műveikben. A klasszikus és hellénisztikus kori görög történetíróknál ilyen megjegyzéseket nem találunk, a római történetíróknál viszont rendre felbukkan ez a historiográfiai elem. E jelenség valószínűleg azzal magyarázható, hogy a rómaiak számára a *dignitas* sokkal nagyobb szerepet játszott a közönség meggyőzésében, mint a görögöknél.⁷⁹ Talán Cato volt az első római történetíró, aki utalást tett rá, hogy a történetírás a tekintélyes (*magni*) és jeles (*clari*) emberekhez illő foglalatosság.⁸⁰ Ez a gondolat hamarosan gyökeret vert a római történetírásban, s a történeti elbeszélés hitelességének egyik legfontosabb zálogává a szerző *dignitasa* vált. Sallustius, Livius, Pompeius Trogus, Valleius Paternulus és Tacitus műveiben fellelhető közvetett vagy közvetlen utalások tanúsítják e gondolat historiográfiai toposszá való érlelődését.⁸¹ Ezt a köztársaságkorban kialakult római hagyományt tükrözik később vissza a császárkori görög szerzők önarcképeikben, ahol büszkén közlik közönségükkel a társadalmi ranglétrán elfoglalt

⁷⁶ Gorteman (1958) 260-261.

⁷⁷ Gorteman (1958) 258-261.

⁷⁸ Hammond (1993) 315.

⁷⁹ A ránk maradt források tükrében úgy tűnik, hogy a klasszikus és hellénisztikus kori görög olvasó számára a történeti elbeszélés hitelessége szempontjából érdektelen volt a történetíró társadalmi rangja; sokkal fontosabb tényező volt, hogy a történetíró *autopsiával* rendelkezett. Vö. Marincola (1997) 138, 144-145.

⁸⁰ Lásd erről: Marincola (1997) 137-138.

⁸¹ Lásd erről a vonatkozó helyekkel: Marincola (1997) 138-144.

prominens helyüket.⁸² Josephus Flavius a *Bellum Judaicum* előszavában elbeszélésének hitelességét a görög történetírás hagyományaihoz hűen részben *autopsiájával*, részben azonban papi tisztségének felemlítésével igazolja.⁸³ Hasonló szándéktól vezérelve Appianos sem feleli el megemlíteni *proconsuli* hivatalát,⁸⁴ s Arrhianos ifjabb kortársa, Cassius Dio sem rest megemlékezni társadalmi rangjáról.⁸⁵ Arrhianos, aki pályafutása során a legmagasabb hivatalokig kapaszkodott föl,⁸⁶ az *Anabasis prooimionjában* – mint láttuk – tudatosan elzárkózik e hagyomány elől, itt az előszóban azonban felhasználja: Ptolemaios királyi rangja minden bizonnyal megfelelő biztosítékul szolgált a korabeli olvasó számára, aki a történeti elbeszélés szavahihetősége és az elbeszélés szerzőjének társadalmi helyzete között szoros összefüggést látott.

Egy fontos kérdést megválaszolatlanul hagytunk: vajon Arrhianos saját érvelését olvassuk az előszóban, vagy esetleg Ptolemaiosét és Aristobulosét, amelyet a nikomédiai történetíró csupán átemelt az *Anabasisba*? A kérdésre a válasz nem könnyű, mivel a két Alexandros-historikus elbeszélését csak töredékesen ismerjük,⁸⁷ s a törmelékek közül egyik

⁸² Lásd erről: *Marincola* (1997) 144-148.

⁸³ „...προυθέμην ἐγὼ τοῖς κατὰ τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν Ἑλλάδι γλώσση μεταβαλὼν ἃ τοῖς ἄνω βαρβάροις τῇ πατρίῳ συντάξας ἀνέπεμψα πρότερον ἀφηγήσασθαι Ἰώσηπος Ματθίου παῖς ἐξ Ἱεροσολύμων ἱερεὺς, αὐτὸς τε Ῥωμαίους πολεμήσας τὰ πρῶτα καὶ τοῖς ὕστερον παρατυχὼν ἐξ ἀνάγκης.” – „Ezért én Josephus, Mátyás fia, jeruzsálemi pap, aki a háború elején magam is harcoltam a rómaiak ellen, később pedig kénytelenségből az események szemtanúja voltam, elhatároztam, hogy görög nyelven is megírom ennek a háborúnak a történetét a római alattvalók számára, mint már anyanyelvemen megírtam a barbárok kedvéért.” (*B.J.* 1, 3; ford.: Révay József) Flavius önéletrajzában is utal papi tisztségére és annak jelentőségére: „Ἐμοὶ δὲ γένος ἐστὶν οὐκ ἄσχημον, ἀλλ' ἐξ ἱερέων ἄνωθεν καταβεβηκός. ὥσπερ δ' ἡ παρ' ἐκάστοις ἄλλη τις ἐστὶν εὐγενείας ὑπόθεσις, οὕτως παρ' ἡμῖν ἡ τῆς ἱερωσύνης μετουσία τεκμήριον ἐστὶν γένους λαμπρότητος.” – „Tekintélyes nemzetség sarja vagyok, ősi papi családból származom. Minden nemzetnél más és más az előkelő származás bizonyossága: nálunk a legfényesebb származás jele az, ha valaki papi rendhez tartozik.” (*Vit.* 1, 1; ford.: Révay József)

⁸⁴ „τίς δὲ ὦν ταῦτα συνέγραψα, πολλοὶ μὲν ἴσασι καὶ αὐτὸς προέφηνα, σαφέστερον δ' εἰπεῖν, Ἀππιανὸς Ἀλεξανδρεὺς, ἐς τὰ πρῶτα ἦκων ἐν τῇ πατρίδι καὶ δίκαις ἐν Ῥώμῃ συναγορεύσας ἐπὶ τῶν βασιλέων, μέχρι με σφῶν ἐπιτροπεύειν ἡξίωσαν.” – „Azt pedig, hogy mindezt ki írja le, sokan tudják már, magam is említettem, de hogy világosabban beszéljek, alexandriai Appianos vagyok, hazámban a legelsők közé emelkedtem, Rómában pedig a császárok előtt folyó perekben léptem fel, míg méltónak nem találtattam rá, hogy procuratorként szolgáljam őket.” (*Praef.* 62)

⁸⁵ „ταῦτα δὲ οὐκ ἀκούσας οὐδ' ἀναγνοὺς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔργῳ μαθὼν ὥστε καὶ ἄρξας αὐτῶν, οἶδα· μετὰ γάρ τοι τὴν ἐν τῇ Ἀφρικῇ ἡγεμονίαν τῇ τε Δελματίᾳ, ἧς ποτε καὶ ὁ πατήρ μου χρόνον τινὰ ἥρξε, καὶ τῇ Παννονίᾳ τῇ ἄνω καλουμένην προσετάχθην, ὅθεν ἀκριβῶς πάντα τὰ κατ' αὐτοὺς εἰδὼς γράφω.” – „Ezeket nem hallomásból vagy csupán olvasmányokból tudom, hanem saját tapasztalatból, mivel magam kormányoztam őket. Afrika és Dalmatia (melyet apám is vezetett) után ugyanis a Felső-Pannóniának nevezett terület élére állítottak. Tehát a rájuk vonatkozó összes körülményt pontosan ismerve írok.” (49, 36, 4)

⁸⁶ Arrhianos politikai pályafutásának legfontosabb állomásai a következők: Kr.u. 110 k. *militia equestris* Noricumban és Pannoniában; Kr.u. 122 k. C. Avidius Nigrinus tanácsadója; Kr.u. 120 k. a *senatus* tagja lesz, Kr.u. 125 k. Baetica provincia *proconsula*; Kr.u. 129/30 *consul suffectus*; Kr.u. 131-137 Kappadókia kormányzója; Kr.u. 138-144 k. Szíria kormányzója (?); Kr.u. 145/46 *archón eponymos* Athénban.

⁸⁷ Lásd: *F. Jacoby*: Die Fragmente der griechischen Historiker II. A-B. Berlin 1926. 752-769 (Ptolemaios), 769-799 (Aristobulos).

sem utal közvetlenül a művek előszavára. Mindazonáltal a fennmaradt töredékeket és a historiográfiai hagyományt figyelembe véve ha biztos választ nem is, de valószínűt talán adhatunk.

Kezdjük az *autopsiával*. Aristobulost műve megírására feltehetően az Alexandros halála után napvilágot látott zavaros Alexandros-történetek sarkallták. Hasonlóan az írását később feldolgozó Arrhianoszhoz, Aristobulos is részben azzal a szándékkal ragadhatott *kalamost*, hogy a makedón király körül forgó mendemondákat tisztázza.⁸⁸ Amennyiben ez volt az *egyik* célja, s ebben nincs okunk kételkedni, akkor nagyon valószínű, hogy saját maga is utalást tett művében *autopsiájára*, hogy elbeszélésének hitelességét alátámassza. Ezt a feltételezést néhány töredék is igazolni látszik.⁸⁹ Jóllehet Ptolemaiosztól nem maradt fenn olyan *fragmentum*, amely egyértelműen bizonyítaná, hogy a szerző utalást tett elbeszélése során *autopsiájára*, két töredék mégis azt sugallja, hogy Ptolemaios hivatkozott szemtanúságára visszamelékezésében. Az issosi csata veszteséglistája kapcsán a következőket olvashatjuk: „τὸ δὲ ἄλλο πλῆθος εἰς δέκα μάλιστα μυριάδας καὶ ἐν τούτοις ἵππεῖς ὑπὲρ τοὺς μυρίους, ὥστε λέγει Πτολεμαῖος ὁ Λάγου ξυνεπισπόμενος τότε Ἀλεξάνδρῳ τοὺς μετὰ σφῶν διώκοντας Δαρειὸν, ὡς ἐπὶ φάραγγί τινι ἐν τῇ διώξει ἐγένοντο, ἐπὶ τῶν νεκρῶν διαβῆναι τὴν φάραγγα.”⁹⁰ (2, 11, 8) A ξυνεπισπόμενος *participium* arra utal, hogy Ptolemaios jelezte olvasói számára személyes részvételét az eseményekben, más szóval, *autopsiáját*. A másik töredék a mallosok elleni ostromhoz, illetve a harci cselekményeket követő kitérőhöz köthető, amelyben Arrhianos a korábbi történetírókat bírálva – akik szerint Ptolemaios azért kapta a *Sótér* jelzőt, mert ő mentette meg a súlyosan megsebesült királyt – megemlíti, hogy Ptolemaios maga írja le, hogy nem volt jelen a mallosok erődjének ostrománál: „καίτοι αὐτὸς Πτολεμαῖος ἀναγέγραφεν οὐδὲ παραγενέσθαι τούτῳ τῷ ἔργῳ, ἀλλὰ στρατιᾶς γὰρ αὐτὸς ἡγούμενος ἄλλας μάχεσθαι μάχας καὶ πρὸς ἄλλους βαρβάρους.”⁹¹ (6, 11, 8) Ptolemaios tehát ez esetben olvasói számára alighanem azt hangsúlyozta, hogy nem rendelkezik *autopsiával* a történetekről.⁹²

⁸⁸ Lásd: E. Schwartz: Aristobulos. RE II (1896) 911-918; különösen: 914-915.

⁸⁹ Lásd: FGH 139 F 54=An.7, 18, 5; F 41=Strab. 15, 1, 6.

⁹⁰ „Ami a sereg többi részét illeti, mintegy százezer ember esett el, köztük több mint tízezer lovas, úgyhogy Ptolemaios, aki akkor követte Alexandrost, elbeszéli, hogy amikor Dareioszt üldözve egy hasadékhoz értek, a holttesteken keresztül keltek át rajta.”

⁹¹ „Jóllehet maga Ptolemaios írja, hogy nem volt jelen ennél az eseménynél, ugyanis éppen más csapatokat vezetett harcra, más barbárok ellen.”

⁹² Lásd még: Curt. 9, 5, 21.

A fent említett szöveghelyeken túl a historográfiai hagyomány is azt a feltételezést látszik erősíteni, hogy Arrhianos mindkét szerzőnél – talán már az előszóban is – olvashatott *autopsiát* bizonygató megjegyzéseket. Hérodotos és Thukydides műve után az *autopsia* mondhatni követelmény volt a történetíróval szemben. A Kr. e. 5–4. században alkotó történetírók közül Philistos például biztosan hivatkozott rá, hogy szemtanúja volt a szicíliai eseményeknek (vö. Plut. *Nik.* 19, 5), és Theopompos is büszkén jelenti ki, hogy minden várost, melyről említést tesz művében, meglátogatott (vö. *FGH* 115 F 25).⁹³

A második érv – hogy tudniillik Ptolemaios király volt s ezért gyalázatos dolog lett volna hazudnia – származási helyét már sokkal nehezebb meghatározni. A kutatók véleménye megoszlik: egyesek szerint maga Ptolemaios hivatkozott királyi rangjára írásában, amit Arrhianos csak átmásolt az *Anabasis* előszavába, mások szerint viszont ez a kitétel nem szerepelt Ptolemaios művében, és Arrhianos önállóan, Ptolemaiostól függetlenül dolgozta bele módszertani bevezetésébe. Mielőtt a két tábor érveit ismertetnénk, tisztáznunk kell, miért is olyan fontos ez a rövid félmondat a kutatók számára.

Ptolemaios művének keletkezési időpontja ismeretlen. A történészek és filológusok a mű keletkezési időpontjának szélső határvégeit tekintve azonos állásponton vannak: a *terminus post quem* Alexandros (Kr.e. 323), a *terminus ante quem* pedig Ptolemaios halálának esztendeje (Kr.e. 283/282). A kijelölt időkereten belül viszont már eltérnek a datálási kísérletek. Kezdetben a kutatók többsége Ptolemaios uralkodásának végére keltezte visszaemlékezéseinek születését.⁹⁴ Ernst Badian azonban a hatvanas évek elején Pearson *The Lost Historians of Alexander the Great* c. könyvéhez írott recenziójában megkérdőjelezte ezt az álláspontot, és a Ptolemaios-töredékekben fellelhető, általa propagandisztikus célzatúnak vélt utalásokból (vagy éppen elhallgatásokból) kiindulva felvetette, hogy Alexandros egykori testőre valamikor a makedón király holtestének elrablása után (Kr.e. 321) jelentette meg írását.⁹⁵ Elmélete hamar követőkre talált: Errington, majd később Bosworth is – további propagandisztikus elemeket felfedve – a mű korai keltezése mellett érvelt.⁹⁶

⁹³ Erről lásd még további példákkal: Luciano Canfora: *Totalità e selezione nella storiografia classica*. Bari 1972. 18, és Marincola (1997) 80, 83. jegyzet.

⁹⁴ Felix Jacoby időskori munkának tartja Ptolemaios művét, noha elismeri, hogy erre nincs semmiféle bizonyíték; lásd: Jacoby (1926a) 499. Berve szerint a mallosok elleni epizód leírása, ahol Arrhianos kiemeli, hogy Ptolemaios saját bevallása szerint nem volt jelen az ostromnál, azt bizonyítja, hogy Kleitarchos után írta meg művét, valamikor élete utolsó éveiben. Ha ugyanis Kleitarchos olvasta volna Ptolemaios beszámolóját, akkor biztosan nem említi meg nevét a mallosok elleni támadás leírásánál; lásd: Berve (1973) 233-234. Kornemann Kr.e. 290 és 283 közé teszi a mű keletkezését: Kornemann (1935) 7. Tarn szerint Ptolemaios Aristobulos után, viszont Kleitarchos előtt írta meg visszaemlékezéseit 288 és 283/282 között; valószínűleg miután lemondott trónjáról (Kr.e. 285) fia javára; lásd: Tarn (1948) 42-43. Pearson szerint Ptolemaios nem sokkal halála előtt jegyezte le Alexandros történetét; lásd: Pearson (1960) 152.

⁹⁵ E. Badian: [L. Pearson: „The Lost Historians of Alexander the Great”] *Gnomon* (1961) 666. [= *Studies in Greek and Roman Histories*. Oxford 1964. 258.]

⁹⁶ E. M. Errington: *Bias in Ptolemy’s History of Alexander*. *CQ* 19 (1969) 242; Bosworth (1980) 23.

A datálási vitában kulcsfontosságú szerepet játszik az *Anabasis* előszavában elejtett megjegyzés Ptolemaios királyi rangjáról. Ha ugyanis Arrhianos Ptolemaiosztól vette át a hivatkozást, akkor biztos, hogy Kr.e. 305/4 után fogalmazta meg Alexandros-történetét, mivel ebben az esztendőben koronázták királlyá.⁹⁷

Synesios *Encomium Calvitii* című munkájában említést tesz arról, hogy a gaugamélai csata előtt Alexandros parancsot adott katonáinak, hogy vágják le hajukat, szakállukat.⁹⁸ A hajvágás és borotválkozás okát Ptolemaiosra hivatkozva fejti ki: „ἐπράχθη δὲ ἀπὸ τοιαύτης αἰτίας ἢ διαβολῇ τῶν τριχῶν, ὥς ὁ τοῦ Λάγου Πτολεμαῖος ξυνέγραφεν, ὅς, ὅτι μὲν παρῆν τοῖς δρωμένοις, ἠπίστατο, ὅτι δὲ βασιλεὺς ἦν, ὀτηνίκα συνέγραψεν, οὐκ ἐψεύδετο.”⁹⁹ (*Enc. Calv.* 15) Egyes kutatók a szöveghely alapján azt feltételezik, hogy Synesios Ptolemaiosnál olvasott az Arrhianosnál is felbukkanó királyi címről és ezzel összefüggésben az igazmondásról.¹⁰⁰ Pearson szerint azonban Synesios aligha olvashatta ezt a történetet Ptolemaiosnál. Az amerikai filológus felhívja a figyelmet arra, hogy a Synesios által előadott komikus (eredet)történet – amely arról szól, hogy egy perzsa katona a szakállánál fogva tepert földre egy makedónt, majd miután a többi perzsa is így cselekedett, Alexandros visszavonulást fújatott és parancsot adott a nyiratkozásra (vö. Syn. *Enc. Calv.* 16) – azon túl, hogy egyáltalán nem illeszthető be a Ptolemaiosztól ránk maradt, józan és szűkszavú író sugalló töredékek közé, Arrhianosnál sem bukkan fel. Pearson szerint Synesios valószínűleg olvasta Arrhianos előszavát, de Ptolemaios műve sosem volt a kezében. Hogy a történetet mégis miért kötötte Ptolemaioshoz, azt a következőképp magyarázza: „[...] he (ti. Synesios) may have found the story attributed to Ptolemy by some writer who preferred to give an “authority” for his stories, to satisfy his readers' pedantic tastes.”¹⁰¹ Noha Pearson érvei sem döntenek el a kérdést, feltevése helytállóbbnak látszik, mint Sisti vagy Rhode hipotézise.

Legutóbb Paul Pédech próbálta meghatározni Ptolemaios művének keletkezési időpontját.¹⁰² Datálási kísérletének egyik sarokpontja az általunk vizsgált szövegrészlet. Pédech szerint az *Anabasis* előszavában fellelhető hivatkozás Ptolemaiosztól származik.

⁹⁷ Ptolemaios királlyá koronázásának időpontjáról lásd: *M. Hoffman*: Ptolemaios I. Soter. RE XXIII/2 (1959) 1603-1645; különösen: 1621.

⁹⁸ A történet megtalálható Plutarchosnál (*Reg. Apophthegm.* 180B; *Thes.* 5, 4) és Polyainosnál (4, 3, 2) is.

⁹⁹ „A (hosszú) hajtól és szakálltól való idegenkedés okáról a következőket jegyzi le Ptolemaios, Lagós fia, aki, egyrészt jól ismerte (az okot), mivel jelen volt az eseményeknél, másrészt nem hazudott, minthogy király volt, amikor (művét) írta.

¹⁰⁰ Lásd: *E. Rhode*: Ein unbeachtetes Bruchstück des Ptolemaeus Lagi. RhM 38 (1883) 301-305; *Francesco Sisti* (Trad.): *Arriano: Anabasi di Alessandro I.* Milano 2001. 303.

¹⁰¹ *Pearson* (1960) 189. Hasonló véleményen van *Jacoby*; lásd: *Jacoby* (1926a) 504.

¹⁰² *Pédech* (1984) 234-237.

Érvelése így szól: „[...] *vraisemblablement il avait indiqué ce titre dans son (Ptolémée) préambule, où Arrien l' a trouvé.*”¹⁰³ A nem túl meggyőző magyarázatot követően a francia kutató egy másik helyet is főlemlít, amely véleménye szerint pontosan meghatározza Ptolemaios emlékiratainak keletkezési időpontját. A perdöntő hely a következő:

„Αὐτὸς δὲ ἐπιβὰς τριακοντόρου ἐπέρα καὶ ἅμα αὐτῷ Πτολεμαῖος τε καὶ Περδίκκας καὶ Λυσίμαχος οἱ σωματοφύλακες καὶ Σέλευκος τῶν ἐταίρων, ὁ βασιλεύσας ὕστερον, καὶ τῶν ὑπασπιστῶν οἱ ἡμίσεες.” (5, 13, 1)¹⁰⁴

Pédech szerint a fenti néhány sor Ptolemaiostól származik, ahogy Seleukos értelmezője a βασιλεύσας ὕστερον is. Ha ugyanis a kifejezés Arrhianos kiegészítése volna, akkor a nikomédiai történetíró nemcsak Seleukos, hanem a később szintén királlyá koronázott Lysimachos neve mellé is betoldotta volna a kifejezést. Ptolemaios szerzőségét – folytatja érvelését Pédech – a *diadochosok* királlyá avatásának időrendi sorrendje is alátámasztja: először Antigonos vette fel a királyi címet fia, Démétrios a kyprosi Salamisnál aratott győzelme után Kr. e. 306-ban; példáját néhány hónap elteltével Seleukos is követte (Kr.e. 306/5-ben); Ptolemaios Euxenippos athéni *archónsága* idején (Kr.e. 305/4) csatlakozott a koronás főkhöz; végül Ptolemaios bejelentése után Lysimachos és Kassandros sem várt tovább, és mindketten felvették a királyi címet.¹⁰⁵ Lysimachos neve mellett tehát azért nincs ott a királyi jelző, mert amikor a fent idézett sorokat Ptolemaios lejegyezte, még csak Seleukos viselt királyi címet, Lysimachos viszont még nem. Pédech végül ki is jelöli Ptolemaios művének pontos keletkezési dátumát: Kr.e. 306/5-305/4.¹⁰⁶

Noha elsődleges célunk nem az, hogy az időrendi vitában állást foglaljunk, Pédech tetszetős elméletéhez néhány rövid megjegyzés kívánczik. Pédech állítása, mely szerint Arrhianos Ptolemaios elbeszélését használta a Hydaspésen való átkelés leírásánál, valószínűleg igaz. Az azonban már kétséges, hogy a βασιλεύσας ὕστερον kifejezés Ptolemaiostól származik, és nem csupán Arrhianos betoldása.

Az *Anabasis* 7. könyvében Arrhianos több baljós előjelről is említést tesz, melyek Alexandros közelgő halálát jelezték. Az egyik ilyen történet szerint egy eufráteszi hajózás

¹⁰³ Pédech (1984) 236.

¹⁰⁴ „(Alexandros) egy harmincevezősre szállt fel és kelt át a (Hydaspésen) a testőrök közül Ptolemaios, Perdikkas, Lysimachos és az egyik Társ, a későbbi király, Seleukos társaságában. Velük tartott még a *hypaspistés*ek fele.”

¹⁰⁵ Pédech (1984) 236.

¹⁰⁶ Pédech ugyan nem számszerűsít, de a szövegből világosan kiderül a két dátum: „*Il s' écoulait donc un intervalle d' au moins deux ans entre l' accession de Séleucus à la royauté et l'accession de Lysimaque. Ptolémée a rédigé son Histoire pendant cette période.*” Pédech (1984) 236-237.

alkalmával a szél lefújta az éppen hajóját kormányzó Alexandros fejéről a királyi hatalmat szimbolizáló *kausiát* és a hozzá erősített diadémot. A *kausia* elmerült a folyóban, a diadém viszont fennakadt egy nádszálon. (7, 22, 2) A történet ettől a ponttól több irányba ágazik, s Arrhianos – Hérodotos nyomdokain haladva – anélkül, hogy kiválasztana egyet, beszámol az összes változatról. A legtöbb történetíró szerint – írja Arrhianos – egy matróz beugrott a vízbe, és a fejére téve a diadémot visszavitte azt Alexandrosnak. A király egy *talanton*nal jutalmazta a bátor tettet, viszont egyúttal parancsba adta, hogy vegyék a matróz fejét (7, 22, 3–4). Arrhianos e barbár cselekedetet ellensúlyozandó Aristobulos apologetikus beszámolóját is lejegyzí, amelyben a matróz csak verésben részesül (7, 22, 4). Arrhianos nem foglal nyíltan állást arról, hogy a két történet közül melyiket tartja valószínűbbnek, viszont utal rá, hogy Aristobulos beszámolója pontosabb, mivel a kassandreiai történetíró nem csak egy matrózt, hanem egy *föníciai* tengerészt említ. Ehhez az utaláshoz kapcsolódva jegyzi le, hogy egyes történetírók még ennél is tovább mennek, és egyenesen Seleukost nevezik meg a diadém megtalálójaként. Az eset így nem csak a király közelgő halálát jelezte előre, hanem Seleukos jövődöbeli királyságát is (vö. 7, 22, 5). Arrhianos a történet zárlataként egy rövid személyes megjegyzést fűz Seleukoshoz:

„Σέλευκον γὰρ μέγιστον τῶν μετὰ Ἀλέξανδρον διαδεξαμένων τὴν ἀρχὴν βασιλεῖα γενέσθαι τὴν τε γνῶμην βασιλικώτατον καὶ πλείστης γῆς ἐπάρχει μετὰ γε αὐτὸν Ἀλέξανδρον οὗ μοι δοκεῖ ἶέναι ἐς ἀμφίλογον.” (7, 22, 5) ¹⁰⁷

E néhány sor arról árulkodik, hogy Arrhianos igen nagyra becsülte Seleukost. Könnyen elképzelhető, hogy a Hydaspésen való átkelés leírása kapcsán, ahol az elbeszélésben Seleukos neve *először* bukkan fel, Arrhianos tudatosan utalt Seleukos királyi rangjára, egyfelől mert – mint a fenti idézetből kiderül – őt tartotta a legkiválóbb *epigonos*nak, másfelől, mert Seleukos királyi címének később az elbeszélésben az eufráteszi epizód kapcsán különös jelentősége lett. Lysimachos királyi címére pedig valószínűleg azért nem utalt, mert az utódhadvezér királysága tiszavirág-életű volt. ¹⁰⁸

A kitérő után most térjünk vissza az *Anabasis* előszavához. Pédech nem fejtí ki, miért tartja valószínűnek, hogy Arrhianos Ptolemaios művének előszavában talált rá a vizsgált szövegrészre, Gorteman azonban, aki Pédech-hez hasonló állásponton van, fent idézett

¹⁰⁷ „Nem kérdéses számomra, hogy Alexandros utódai közül Seleukos lett a legjelentősebb uralkodó, (hiszen) neki volt a legfenségesebb szelleme, és ő uralta a legnagyobb területet Alexandros után.”

¹⁰⁸ Lysimachos néhány évvel megkoronázása után elesett az ipsosi csatában (Kr.e. 301).

tanulmányában érveléssel is szolgál. A francia kutatónő szerint mivel a hellénisztikus kori szövegek gyakorta hangsúlyozzák az igazmondást mint királyhoz illő, sőt elvárando jellemvonást, Ptolemaios is hivatkozhatott rá írásában.¹⁰⁹

Bosworth, aki Ptolemaios művének korai datálása mellett foglal állást, (természetesen) elveti Gorteman hipotézisét, mivel véleménye szerint a római köztudatban is elevenen élt ez a tézis, ezért Arrhianos nyugodtan hivatkozhatott rá anélkül, hogy bármilyen erre való utalást talált volna Ptolemaiosnál.¹¹⁰

Ha mérleget vonunk, akkor elmondhatjuk, hogy egyik oldal sem tudott igazán meggyőző érveket felhozni saját hipotézise mellett. A kérdésben az egyes kutatók álláspontját leginkább az határozza meg, hogy előzőleg más érvek alapján mikorra datálták Ptolemaios írásának keletkezését. Amíg azonban ez a datálási probléma nem dől el – s a rendelkezésre álló töredékek alapján erre nincs sok esély –, addig véleményem szerint egyik elképzelés sem zárható ki – legalábbis teljesen. Az, hogy Ptolemaios utalt királyi rangjára, elképzelhető, az viszont már sokkal kevésbé, hogy ezt, ahogy az *Anabasis* szövegében olvasható, összekötötte volna azzal, hogy amit leír, az a teljes igazság. Egy ehhez hasonló, nyíltan önigazoló érvelés egy görög olvasóban inkább gyanút ébresztett volna, mint bizalmat. Valószínűbbnek tartom, hogy Arrhianos, ha Ptolemaiosról merített is, a szövegben – talán a név mellett – csak a királyi címre talált utalást, de az αἰσχροτέρον ἢ τῷ ἄλλῳ ψεύσασθαι ἢν szövegrész már Arrhianos *saját* kiegészítése.

A historiográfiai hagyományból kiindulva alighanem a pártatlanságra vonatkozó megjegyzés is Arrhianos tollán született. Ahogy fentebb már említettük, Polybios volt az első történetíró, aki a pártatlanságáról szót ejtett, de az ilyesfajta történetírói megjegyzések igazán csak a császárkorban váltak toposszá.¹¹¹

Mindezekén túl, ha összeillesztjük a három historiográfiai elemet, melyre Arrhianos hivatkozik, a kapott kép leginkább egy császárkori kortörténetet író historikus önarcképére emlékeztet. Az *autopsia* kivételével a pártatlanság és a társadalmi státusz felemlítése már a császárkori historiográfia viszonyait tükrözi vissza. A legközelebbi párhuzamot az *Anabasis* előszavához nem véletlenül Josephus Flavius kínálja. Flavius a *Bellum Judaicum prooimion*jában ugyanazt a három historiográfiai toposzt használja fel történetírói önarcképének megrajzolásához, mint Arrhianos néhány évtizeddel később Ptolemaios és

¹⁰⁹ Gorteman (1958) 262-265.

¹¹⁰ Bosworth (1980) 43.

¹¹¹ Marincola szerint Alexandros kortárs történetírói valószínűleg azzal igyekeztek elbeszélésüknek hitelt szerezni, hogy kiemelték a királyhoz fűződő bizalmas vagy legalábbis közeli kapcsolatukat; lásd: Marincola (1997) 88-87. Nem áll rendelkezésünkre azonban olyan töredék, amely kétséget kizáróan igazolná ezt a feltevést.

Aristobulos esetében. Flavius, miután megnevezi magát, említést tesz papi hivataláról, *autopsiájáról* s végül pártatlanságáról.¹¹² Arrhianos kortársai szintén hasonló elemeket használnak: Appianosnál és Cassius Dionál – mint láttuk – a társadalmi rang, míg Héródianosnál az *autopsia*¹¹³ mellett a pártatlanság játssza a főszerepet az olvasóközönség megnyerésében.¹¹⁴

Az *Anabasis* előszava nem csupán arra világít rá, hogy az ókori történetíró – aki egyúttal olvasó is volt – hogyan befolyásolta korának historiográfiai hagyománya forrásainak kiválasztásánál, hanem arra is, hogy milyen eszközökkel próbálta olvasóközönségét meggyőzni forrásainak hitelességéről. Arrhianos a második előszóban tudatosan elzárkózik azoknak a kellékeknek a használatától, melyeknek segítségével egy történetíró olvasói előtt bemutatkozik és megalapozza tekintélyét, forrásait viszont – mintegy saját hallgatásának antitéziseként – e szerint a historiográfiai hagyomány szerint mutatja be. A hagyománnyal való „szellemes játék”¹¹⁵ nemcsak az *Anabasis* első soraiban érhető tetten tehát, hanem az egész előszót, sőt az *Anabasis* mindkét *prooimion*ját átjárja.

II.

Minden történetíró és történész, miután tollat ragad, hogy megelevenítse a múltat, előbb-utóbb önkéntelenül a történetírás Skyllája és Karybdise közé sodródik, hiszen különféle – tartalmi, forráskritikai stb. – szempontok alapján válogatni kénytelen a rendelkezésére álló forrásokból, ugyanakkor azonban a teljességre is törekednie kell. Másképp fogalmazva, el kell döntenie, hogy a múlt különféle tanúságtételei közül mit és miért vesz fel művébe, illetve mit és miért hagy ki belőle. Jóllehet a nem-kortörténetet író historikusokkal szemben az egyik legfontosabb olvasói elvárás az volt, hogy az adott történeti eseményre vagy személyre vonatkozó *teljes* történeti hagyományt összegyűjtsék és beépítsék elbeszélésükbe,¹¹⁶ természetesen nem akadt olyan történetíró, aki ne szűrte volna meg forrásait. Arrhianos ókori

¹¹² Vö. *B.J.* 1, 3; 1, 9, 1. A *Bellum Judaicum* előszavának szerkezetéről és historiográfiai előzményeiről lásd még: *Pere Villalba i Varneda: The Historical Method of Flavius Josephus.* Leiden 1986. 203-210.

¹¹³ Vö. Hdn. 1, 2, 5

¹¹⁴ Héródianos elődei között pártosságuk miatt bírálja; vö. Hdn. 1, 1, 2. Héródianos művének előszaváról lásd még: *Friedhelm L. Müller: Herodian: Geschichte des Kaisertums nach Marc Aurel.* Stuttgart 1996. 309.

¹¹⁵ Hidber a historiográfiai hagyománnyal való szellemes játéknak (*clever play*) nevezi az *Anabasis* előszavának első sorát; lásd: *Hidber* (2004) 167.

¹¹⁶ Lásd erről: *Canfora* (1972) 106-107.

biográfusa, Cassius Dio például a Római történelmet átfogó munkájának előszavában így ír: „<ἀνέγνων μὲν> πάντα ὡς εἰπεῖν τὰ περὶ αὐτῶν τισι γεγραμμένα, συνέγραψα δὲ οὐ πάντα ἀλλ' ὅσα ἐξέκρινα.”¹¹⁷(1, 1, 2)

Arrhianos sem kerülhette el, hogy válogasson a tarka forrásanyagból, hiszen, mint írja: „ἄλλοι μὲν δὴ ἄλλα ὑπὲρ Ἀλεξάνδρου ἀνέγραψαν, οὐδ' ἔστιν ὑπὲρ ὅτου πλείονες ἢ ἀξυμφωνότεροι ἐς ἀλλήλους.”¹¹⁸ (*Praef.* 2) A *Praefatioba* szótt mondat nemcsak rétorikai fogás, mely a történetíró munkájának nehézségeit hivatott hangsúlyozni, de hűen tükrözi a kihívást, mellyel Arrhianosnak szembe kellett néznie.¹¹⁹ Hogy a válogatás miképp zajlott, azt az *Anabasis* első sorai világítják meg:

„Πτολεμαῖος ὁ Λάγου καὶ Ἀριστόβουλος ὁ Ἀριστοβούλου ὅσα μὲν ταῦτ' ἄμφω περὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Φιλίππου συνέγραψαν, ταῦτα ἐγὼ ὡς πάντῃ ἀληθῆ ἀναγράφω, ὅσα δὲ οὐ ταῦτά, τούτων τὰ πιστότερα ἐμοὶ φαινόμενα καὶ ἅμα ἀξιαφηγητότερα ἐπιλεξάμενος.”¹²⁰ (*Praef.* 1)

A nyitó mondat után Arrhianos forrásainak hitelességét szavatolandó először Ptolemaios és Aristobulos történetírói portréját rajzolja meg, majd ezt követően egy másik forráscsoportra tesz utalást:

„ἔστι δὲ ἃ καὶ πρὸς ἄλλων συγγεγραμμένα, ὅτι καὶ αὐτὰ ἀξιαφήγητά τέ μοι ἔδοξε καὶ οὐ πάντῃ ἄπιστα, ὡς λεγόμενα μόνον ὑπὲρ Ἀλεξάνδρου ἀνέγραψα.”¹²¹ (*Praef.* 3)

¹¹⁷ „<Elolvastam> úgyszólván mindent, amit egyesek feljegyeztek ezekről, de nem írtam le mindent, csak amennyit kiválasztottam.”

¹¹⁸ „Más írók egyéb dolgokat is megírtak Alexandrosról, sőt senkiről sem írtak többen, illetve kevésbé egybehangzóan.” (Szepešsy Tibor fordítása)

¹¹⁹ Brunt szerint Arrhianos szavai megtévesztőek. Azt sugallják ugyanis, hogy a nikomédiai történetíró Aristobulos és Ptolemaios művein túl számos más Alexandros-történetet is olvasott, noha ez valószínűtlen. Brunt állítását analógiával igyekszik igazolni: idősebb Pliniusról is, aki műve megírásához saját állítása szerint mintegy kétezer művet használt fel, (Münzer kutatásai alapján) bebizonyosodott, hogy csupán nagyzott. Következésképp Arrhianos is – legalábbis Brunt szerint; lásd: *Brunt* (1983) 544. Arrhianos azonban sehol sem állítja, hogy több száz vagy ezer történeti művet olvasott Alexandrosról. Mindazonáltal nincs okunk feltételezni, hogy Arrhianos, aki saját bevallása szerint ifjú korától rajongott a makedón királyért (vö. 1, 12, 5), ne rágtat volna át magát számos Alexandros-történeten. A nikomédiai történetíró forrásait feltáró kutatásai során Hammond például tíz szerzőt azonosít a különböző töredékek alapján; lásd: *Hammond* (1993) 319-324.

¹²⁰ „Azt, amit Ptolemaios, Lagós fia és Aristobulos, Aristobulos fia egymással megegyezően írt meg Alexandrosszal, Philippos fiával kapcsolatban, mint teljesen helytállót felveszem művembe, abból pedig, amiben különböznek, kiválogatom a számomra hitelesebbnek tűnő és egyben előadásra érdemesebb részeket.” (Szepešsy Tibor fordítása)

¹²¹ „Egyes, más íróktól származó adatokat, minthogy elbeszélésre érdemesnek és nem teljesen valótlannak látszottak, szintén felvettem munkámba, de csak mint Alexandrosra vonatkozó szóbeszédet.” (Szepešsy Tibor fordítása)

Jóllehet napjaink történészei számára Arrhianos e néhány sorban felvázolt forráskritikai módszere elnagyoltnak és talán nevetségesnek is tűnhetik, mégis, ha a kor historiográfiai viszonyait figyelembe vesszük, akkor Hammond megállapítását, mely szerint az *Anabasis* első mondata egy leheletnyi friss levegőt jelent az ókori forráskritikában, helytállónak kell tekintenünk.¹²² A bevezetés tartalma és megkomponáltsága nem csupán egy rendkívül tudatos és körültekintő szerzőről árulkodik – mint azt a fentiekben is igyekeztünk igazolni –, hanem egy olyan történetíróról is, akit vélhetően az alkotói folyamat előtt (és mint látni fogjuk, közben is) foglalkoztatott a kérdés, hogy milyen út vezet a múlt hiteles megörökítéséhez.

A szövegből kiderül, hogy Arrhianos a különböző beszámolókból nyert adatok igazságtartalma alapján – nemcsak a maga, de olvasói számára is – forrásai között egyfajta hierarchiát állít fel, melynek három szintjét jól szemléltetik az egyes forrásokhoz, illetve forráscsoportokhoz rendelt kifejezések: a πάντη ἀληθῆ καὶ τὰ πιστότερα és az οὐ πάντη ἄπιστα. A metodológiai bevezető mondataiból kirajzolódó rangsor élén a Ptolemaios és Aristobulos elbeszéléseiben található egybevágó leírások állnak.¹²³ Arrhianos szerepe ez esetben csak az összecsengő leírások kigyűjtésére és azoknak a korabeli irodalmi ízlésnek megfelelő tálalására korlátozódik. A második csoportba tartozó elbeszélések hitelessége, noha Aristobulostól vagy Ptolemaiostól származnak, már kevésbé bizonyos, hiszen itt olyan eseményekről van szó, melyekről a két szerző eltérően tudósít, s Arrhianosnak kell döntenie, hogy a két leírás közül melyiket fogadja el hitelesebbnek. A φαίνω ige *participiuma* és a személyes névmás *dativusa* (ἐμοί) jelzi, hogy Arrhianos történetírói szerepe bővül: az adatgyűjtés és a szövegek stilisztikai átdolgozása mellett már mérlegelnie és döntenie is kell forrásai között. A rangsort azoknak a történetíróknak a beszámolóí zárják, akiknek a szavahihetősége Arrhianos meg nem indokolt, de igen határozott ítélete szerint a legkevésbé megbízható;¹²⁴ a bizonytalanság fokát a πάντη ἀληθῆ kifejezést ellenpontoszó οὐ πάντη ἄπιστα fordulat érzékelteti, míg a források kiegészítő szerepét és alkalmi használatát a szerzők nevének elhagyásán túl az eltérő igeidő használat is hangsúlyozza: Ptolemaios és Aristobulos művei kapcsán Arrhianos az ἀναγράφειν ige *praesens imperfectumát*

¹²² „To be told at the start what Arrian intends to do is like a breath of fresh air to the source-critic” Hammond (1993) 189.

¹²³ Noha az előszóban nem említi, de valószínűleg Nearchos beszámolóí hasonló súllyal estek latba főleg a két utolsó könyv megszerkesztésénél. Lásd erről: Bosworth (1995) 361-365.

¹²⁴ Hogy pontosan kik ezek a történetírók, nem tudjuk. E „másodlagos” szerzők kilétéről lásd: Hammond (1993) 319-324.

(ἀναγράφω) használja, a névtelen szerzők esetében azonban *aoristos* alakját (ἀνέγραψα).¹²⁵

Az előszóból az is kiviláglik, hogy a források kínálta történetek igazságtartalma csak az egyik válogatási szempontot jelenti. Nem kevésbé fontos, hogy a történet érdemes legyen az elbeszélésre. A *Praefatioban* kétszer is szerepel a Hérodotostól kölcsönvett ἀξιαφήγητος melléknév.¹²⁶ Először Ptolemaios és Aristobulos eltérő beszámolóival kapcsolatban bukkan fel. Arrhianos közli, hogy ott ahol két fő forrásának adatai eltérnek, a hihetőbbet és az elbeszélésre méltóbbat (ἀξιαφηγητότερα) választja ki (ἐπιλεξάμενος). Érdemes e tagmondatnál két apróságra felfigyelnünk: egyrészt arra, hogy a πιστότερα melléknév megelőzi az ἀξιαφηγητότερα kifejezést, így hangsúlyosabb helyre kerül, másrészt arra, hogy a két középfokú melléknév közé ékelt ἄμα azt sugallja, hogy Arrhianos számára Ptolemaios és Aristobulos eltérő tudósításai esetében az elbeszélésre méltó beszámolót talán a hihetőbb vagy meggyőzőbb leírások jelentik. Az előszó gondos szerkesztését jelzi, hogy újabb előfordulásakor az ἀξιαφήγητα melléknév már megelőzi a πιστός variációjaként használt οὐ πάντῃ ἄπιστα kifejezést, alighanem azt hangsúlyozva, hogy a másodlagos források kínálta történetek válogatásánál nem azok valóságtartalma volt az elsődleges szempont, hanem sokkal inkább az, hogy érdekesek-e a feljegyzésre. Ezt nyomatékosítva Arrhianos kiemeli, hogy ezeket a történeteket csak mint szóbeszédet (ὥς λεγόμενα μόνον) közli, továbbá a μοι ἔδοξε fordulattal ismét jelzi saját szubjektív szerepét az adatok megrostálásánál. De hogy pontosan mik azok a szubjektív szempontok, amelyek alapján hitelesebbnek ítéli az egyik beszámolót a másiknál, és hogy mitől és miért válik egy történet vagy szóbeszéd elbeszélésre érdekessé, nem tudjuk meg.

A következő fejezetben részben ezekre az előszóban nyitva hagyott kérdésekre kísérlünk meg válaszokat adni.

¹²⁵ Lásd erről: *Hammond* (1993) 190.

¹²⁶ Lásd erről: *Bosworth* (1988) 61.

Alternatív változatok Arrhianosnál

A múlt a történetíró által válik jelen idejűvé: ő az, aki letűnt korok elszórt nyomaiból áttekinthető és értelmezhető gondolati egységet, szöveget komponál, amely múlt is, jelen is. A történeti elbeszélés azonban nem csupán a múltat és jelent zárja magába, hanem a két idősíkot összekötő történetírót is. Jóllehet az ókori történeti művek egyes szám harmadik személyben önmagukat mesélik el, a történeti elbeszéléseket olvasva gyakorta érezhetjük a múlt adatai s a köztünk, olvasók között közvetítő történetíró jelenlétét. E jelenlétnek legszembetűnőbb megnyilvánulási formája, amikor a historikus megtörve az elbeszélés menetét egyes szám első személyben különböző megjegyzéseket fűz beszámolójához. A történetíró hangja azonban nem mindig szólal meg ilyen tisztán: gyakran csak egy partikula jelzi a színpad mögött rejtőző szerzőt. A két fent említett megnyilatkozási mód persze csak a skála két végpontját jelöli; a historikus ezen kívül még számos más módon is hallathatja hangját: forrásainak megnevezésével, aprólékos adatok közlésével, vagy éppen egy történetírói „szakszó”, mint az εἰκός vagy a τεκμήριον közbevetésével. E történetírói exkurzusok tartalmilag is igen sokszínűek lehetnek: magukba foglalhatnak morális ítéleteket egy-egy történeti szereplőről, bírálatokat más történetírókról, érveléseket egy beszámoló hitelessége mellett vagy ellen, elbeszélői megjegyzéseket, vagy módszertani és témamegjelölő kitérőket is. Hogy a történetíró hogyan s milyen gyakorisággal szólal meg egy adott műben, szerzőnként változik, de a két sarokpontot Thukydides és Hérodotos elbeszélő stratégiája érzékelteti a legszembetűnőbben.

Thukydides metodológiai ismertetését követően történeti elbeszélését szinte egyáltalán nem szakítja meg megjegyzéseivel; ha mégis, akkor is csak ritkán fedi fel forrásait, de szinte soha nem közli, hogy azok melyik esemény kapcsán tértek el egymástól,¹²⁷ ahogy azt sem, hogy ilyen esetekben mi alapján mérlegelt és ítélte az egyik beszámolót hitelesebbnek vagy elbeszélésre érdemesebbnek a másikkal. A papiruszra rótt szöveg a történetíró kérlelhetetlen *akribéiájával* megszűrte, vegytiszta történeti elbeszélést tartalmazza, amelyből kihullottak az oda nem valónak ítélt történetek, tudósítások, s amelyben ennél fogva nincsenek ellentmondások és kételyek sem igen arra vonatkozóan, hogy az események a leírtak szerint történtek meg.¹²⁸

¹²⁷ Ritka kivétel például: Thuk. 2, 5.

¹²⁸ Néhány kivételről lásd: H. D. Westlake: *Λέγεται* in Thucydides. Mnemosyne 30 (1977) 345-363.

A *Historiai*t olvasva egy teljesen másik történetírói hozzáállással szembesülünk. Ennek lényegét legvilágosabban maga Hérodotos foglalja össze a Xerxés és az argosiak között lezajlott állítólagos követváltás történetéhez fűzött megjegyzésében: „Ἐγὼ δὲ ὀφείλω λέγειν τὰ λεγόμενα, πείθεσθαί γε μὲν οὐ παντάπασιν ὀφείλω (καί μοι τοῦτο τὸ ἔπος ἔχεται ἐς πάντα τὸν λόγον).”¹²⁹ (7, 152, 3) A *logos*okat böngészve lépten-nyomon hasonló kommentárokba ütközhetünk, melyeket kétes hitelű történetekhez tesz a szerző. Thukydidésszel ellentétben Hérodotos egy-egy esemény kapcsán gyakran számol be forrásainak eltéréséről is; igaz, a legtöbb esetben csak a történetek lejegyzésére szorítkozik és az olvasóra bízta, hogy melyik leírást fogadja el szavahihetőnek, de néhány alkalommal véleményt is formál, s álláspontja mellett érveket is felsorakoztat.

Az *Anabasis*ban mindkét elbeszélő stratégia jelen van. Arrhianos műve elején – mint láttuk – Thukydidést követve külön fejezetet szán forráskezelési módszereinek bemutatására, s az *Anabasis* első könyvében az elbeszélés menetét, hasonlóan az athéni történetíróhoz, csak ritkán szakítja meg saját megjegyzéseivel. Később azonban Thukydidésszel ellentétben Arrhianos már nem hagyja magára olvasóit, és az események leírása kapcsán, Hérodotos nyomdokain járva, egyre gyakrabban osztja meg közönségével történetírói kulisszatitkait. Arrhianos ezekben a „lapalji jegyzetekben” moralizál, bírál, dicsér, olykor érvel, de leggyakrabban forrásaira és azok eltérésére tesz utalást.

A továbbiakban ezeket az eltérő beszámolókról tudósító kitérőket, megjegyzéseket vizsgáljuk. A kérdésre, hogy milyen hozadékkal szolgálhat ezeknek a kommentároknak, exkurzusoknak a vizsgálata, hadd idézzem Lionel Pearson a gordioni legenda kapcsán megfogalmazott gondolatát:

*„Certainly, then, the question raised; but how is it to be decided whether the more dramatic or the more prosaic version of the story is the original one? The question of historical probability may be irrelevant; no one can really hope to know what actually happened at Gordium any more than one can say what song the Sirens sang. [...] It is true, however, that different versions of the same story about Alexander may serve different purposes and present him in different light; and it is worth while to ask what point Aristobulos is trying to make by the version of a story that he prefers, and why he prefers it.”*¹³⁰

¹²⁹ „Énnekem kötelességem mindent feljegyezni, amit hallottam, de korántsem kötelességem mindent az utolsó szóig el is hinni, és egész művemben ehhez a felfogásomhoz tartom magam.” (Muraközy Gyula fordítása)

¹³⁰ Pearson (1960) 157.

Pearson sorait némi változtatással – az Aristobulos nevet Arrhianosra cserélve – a fejezet mottójául is választhatjuk. A továbbiakban ugyanis arra a kérdésre próbálunk meg választ adni, hogy *Arrhianos* milyen okból, célból vett fel a művébe egymástól eltérő történeteket, miért foglalt állást egyik vagy másik történet mellett, vagy éppen miért nem. Azt is vizsgáljuk, hogy e kommentárok és kitérők megfogalmazása során milyen mintákat követett. Elsősorban a Hérodotosi párhuzamokat keressük majd. Három évtizeddel ezelőtt Albert B. Bosworth mutatott rá, hogy Arrhianos forrásait Hérodotoshoz hasonló módon állította egymással szembe.¹³¹ Bosworth észrevétele kétségkívül helytálló. De talán tovább is merészkedhetünk. Az elmúlt bő fél évszázadban több olyan írás látott napvilágot, amely a *Historia*iban fellelhető forrásismertetéseket vizsgálva egyfelől rámutatott arra, hogy ezek a rövid kitérők, megjegyzések nem csupán a történetíró (elbeszélő) alaposságát és felkészültségét hivatottak bizonyítani az olvasóközönség számára, hanem fontos eszközei lehetnek egy-egy történeti szereplő jellemábrázolásának. Másfelől a tanulmányok arra is rámutattak, hogy Hérodotos, noha a legtöbb esetben nyíltan nem foglal állást egyik vagy másik változat mellett, bizonyos nyelvi eszközökkel érzékelteti, hogy melyik hagyományt tartja valószínűbbnek.¹³² *Communis opinio*, hogy az *Anabasis* stílusa, nyelvezete leginkább Hérodotos hatásának nyomait viseli.¹³³ Ezért indokoltnak látszik az arrhianosi szöveghelyeket a Hérodotos-kutatás fent említett eredményeinek tükrében is megvizsgálni, abból az előfeltételezésből kiindulva, hogy a pusztán formai hasonlóságon túl vélhetően más párhuzam is kimutatható a két történetíró között. A hérodotosi párhuzamok keresése és igazolása közben Arrhianos sajátos történetírói módszereire is igyekszünk rávilágítani. Először azokat a szöveghelyeket vesszük szemügyre, melyekben Arrhianos Aristobulos és Ptolemaios beszámolóinak eltéréséről szól, majd azokat, ahol másodlagos forrásait állítja szembe egymással, végül pedig azokat a leírásokat vesszük számba, melyekben Arrhianos fő forrásait ütközteti az általa szóbeszédnek nevezett hagyománnyal.

¹³¹ Bosworth (1980) 21-22.

¹³² A teljesség igénye nélkül itt csak azokra a tanulmányokra és monográfiákra hivatkozom, melyek a fent említett problémakör megismerésében a segítségemre voltak: L. Pearson: *Credulity and Scepticism in Herodotus*. TAPhA 72 (1941) 335-355; F. J. Groten: *Herodotus' Use of Variant Versions*. Phoenix 17 (1963) 79-87; Guy L. Cooper, III.: *Intrusive Oblique Infinitives in Herodotus*. TAPhA 104 (1974) 23-76; uő: *The Ironic Force of the Pure Optative in ὅτι (ὅς)* Constructions of the Primary Sequence. TAPhA 105 (1975) 29-34; Stewart Flory: *The Archaic Smile of Herodotus*. Detroit 1987; különösen: 49-80; Donald Lateiner: *The Historical Method of Herodotus*. Toronto 1989; különösen: 76-90.

¹³³ Jóllehet Arrhianos attikai nyelvjárásban írta az *Anabasis*-t, mégis Hérodotoszt kell tekintenünk legfőbb mintájának. A témában mindmáig a legalaposabb munkát Hermann Grundmann írta; lásd: H. Grundmann: *Quid in elocutione Arriani Herodoto debeat*. Berliner Studien für Klassische Philologie und Archeologie. Berlin 1885. 181-268. Eligazítást nyújt még: Bosworth (1980) 34-38 és Tonnet (1988) 223-296.

I.

ὄνομα δὲ ἦν τῷ ἔθνει Γλαυγανῖκαι, ὡς λέγει Ἀριστόβουλος, ὡς δὲ Πτολεμαῖος, Γλαῦσαι. ὁποτέρως δὲ ἔχει τὸ ὄνομα οὐ μοι μέλει.¹³⁴ (5, 20, 2) A legtöbb esetben ilyen és ehhez hasonló, napjaink kommentátorai által szeszélyesnek (*caprice*)¹³⁵ vagy tudálékosnak (*a superfluous display of erudition*)¹³⁶ jellemzett megjegyzések olvashatók azokon a helyeken, ahol Arrhianos két fő forrásának eltéréséről tudósít. Arrhianos – egy kivételtől eltekintve – nem érvel egyik vagy másik változat mellett vagy ellen, megelégszik azzal, hogy rögzíti, mit mondott Ptolemaios, s mit Aristobulos. Nyolc alkalommal tesz így, noha bizonyos, hogy Aristobulos és Ptolemaios beszámolóit több esetben eltértek egymástól.¹³⁷ E forrásismertetések olyan, történetileg látszólag jelentéktelen adatok közléséhez kapcsolódnak, mint a fent említett népcsoport elnevezése, vagy hogy milyen állatok mutatták a helyes irányt Alexandrosnak Ammón jósdája felé. A minuciózus jegyzetek, noha történetileg túl sok adalékkal nem szolgálnak, az Arrhianos munkamódszerét búvárló kutatók számára fontos tájékozási pontokkal szolgálnak.

Régi kérdés az Arrhianos-kutatásban, hogy a nikomédiai történetíró milyen arányban használta fel két fő forrását történeti műve megszerkesztésénél. Jóllehet az előszóból az derül ki, hogy Arrhianos a két szerző között nem tett különbséget, a kutatók többsége Schwartz nyomán¹³⁸ mégis azt feltételezi, hogy az *Anabasis* megírásához a vezérfonalat Ptolemaios műve adta, míg Aristobulos írásához Arrhianos csak azért nyúlt, hogy ellenőrizze vagy kiegészítse Ptolemaios beszámolóját.¹³⁹ A fenti hipotézist támogató kutatók általában két szöveghelyre, pontosabban kifejezésre hivatkoznak. Az első árulkodó jel az Alexandros és

¹³⁴ „Aristobulos azt mondja, hogy a népcsoportnak *glaukanikai* volt a neve, Ptolemaios szerint viszont *glaukai*. Hogy a kettő közül melyik nevet viselték, azzal nem foglalkozom.”

¹³⁵ Brunt (1983) 62, 2. jegyzet.

¹³⁶ Bosworth (1995) 318.

¹³⁷ Ezeket az ellentmondásokat Arrhianos nem osztja meg olvasóival, hanem az előszóban tett „ígérete” szerint a számára hihetőbbet és egyúttal elbeszélésre méltóbbat dolgozza fel, míg a másik változatot elhagyja. Ezekről a lappangó ellentmondásokról lásd: Bosworth (1980) 17, illetve a 3. fejezetet.

¹³⁸ „Ferner steht unwiderleglich fest, dass Arrian, der Militär und Beamte, mit richtigem Blick die offizielle Darstellung des Ptolemaios für die beste und reinste Quelle der Geschichte Alexanders gehalten und ihn durchaus zu Grunde gelegt hat.” Schwartz (1896) 1238.

¹³⁹ Aristobulos másodlagos szerepéről a legmarkánsabb véleményt Hermann Strasburger fogalmazta meg: „Mit Recht ist in neuerer Zeit von Niemandem mehr bezweifelt worden, daß es das Werk des Ptolemaios war und nicht das des Aristobul, das den Grundstock der *Anabasis* bildet.” Strasburger (1934) 9. Hasonlóan vélekedik Kornemann: „Bis dahin sind die Grundsätze des Prooimions aufs strengste innegehalten, d. h. Arrian gibt Exzerpt aus Ptolemaios, ergänzt hier und aus Aristobul und den noch einigermaßen vertrauenswert erscheinenden Partien der *Vulgata*.” Kornemann (1935) 19; lásd még: 17-18. Az angolszász kutatók többsége osztja a német filológusok álláspontját; lásd: Brunt (1976) xxx-xxxi; Bosworth (1980) 16-17.

Póros fiának összeecsapását elbeszélő források ismertetéséhez fűződik.¹⁴⁰ Arrhianos először Aristobulos változatát közli, amit egy másik hagyomány tudósítása követ, végül a kitérőt Ptolemaios leírása zárja, melyet a következőképp vezet be: „ἀλλὰ Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, ὅτῳ καὶ ἐγὼ συμφέρομαι, ἄλλως λέγει.”¹⁴¹ (5, 14, 4) A második nyom a Hydaspés folyón lehajózó flotta létszámára vonatkozó ptolemaiوسي tudósításban olvasható: „ἦν δὲ τὸ ξύμπαν πλῆθος τῶν νεῶν, ὡς λέγει Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, ᾧ μάλιστα ἐγὼ ἔπομαι, τριακόντοροι μὲν ἐς ὀγδοήκοντα, τὰ δὲ πάντα πλοῖα σὺν τοῖς ἵππαγωγοῖς τε καὶ κερκούροις καὶ ὅσα ἄλλα ποτάμια ἢ τῶν πάλαι πλεόντων κατὰ τοὺς ποταμοὺς ἢ ἐν τῷ τότε ποιηθέντων οὐ πολὺ ἀποδέοντα τῶν δισχιλίῳν.”¹⁴² (6, 2, 4) A kutatók szerint a ὅτῳ καὶ ἐγὼ συμφέρομαι és a ᾧ μάλιστα ἐγὼ ἔπομαι egyértelműen bizonyítják, hogy Arrhianos Ptolemaios-t tekintette legfontosabb kútfőjének.¹⁴³

Stadter azonban Arrhianos-monográfiájában megingatta a dogmává merevedett hipotézist. Rámutatott, hogy e rövid utalásokat a szövegkörnyezetből önkényesen kiragadva félreértelmezték. Ha ugyanis figyelembe vesszük a kontextust, akkor hamar kiderül, hogy Arrhianos megjegyzése egyik esetben sem általános érvényű, vagyis nem a mű egészére, hanem kizárólag az adott szövegrészletre, illetve eseményre vonatkozik.¹⁴⁴ Stadter arra is felhívta a figyelmet, hogy Arrhianos nem egy esetben használja ugyanezt a kifejezést Aristobulosra és Ptolemaiosra vonatkoztatva.¹⁴⁵ Az amerikai filológus álláspontja – hogy tudniillik Arrhianos Ptolemaios-t és Aristobulos-t egyenértékű forrásnak tekintette – nem talált igazán visszhangra, s továbbra is makacsul tartja magát a Schwartz által lefektetett elmélet.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Vö. 5, 14, 3–6. A szöveghely részletes elemzését lásd alant.

¹⁴¹ „Ptolemaios, Lagós fia, akivel magam is egyetértek, azonban másképp beszéli el (a történeteket).”

¹⁴² „A hadihajók teljes létszáma, ahogy azt Ptolemaios mondja, akit a leginkább követek, mintegy nyolcszáz harmincevezős hajó volt, míg az összes hajó száma a lószállító hajókkal, *kerkurosok*kal és más folyami hajókkal együtt, amelyek vagy már régóta hajóztak a folyón, vagy éppen akkor építették őket, majdhogynem elérte a kétezret.”

¹⁴³ Lásd: Kornemann (1935) 18; Bosworth (1980) 16.

¹⁴⁴ Stadter (1980) 71–72.

¹⁴⁵ Stadter (1980) 72. A szöveghelyek a következők: „Τὸ δὲ ζεῦγμα τὸ ἐπὶ τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ ὅπως μὲν ἐποιήθη Ἀλεξάνδρῳ οὔτε Ἀριστόβουλος οὔτε Πτολεμαῖος, οἷς μάλιστα ἐγὼ ἔπομαι, λέγουσιν.” – „Sem Aristobulos, sem Ptolemaios, akiket én a leginkább követek, nem beszél arról, hogy Alexandros hogyan készítette el a hidat az Induson.” (5, 7, 1) „[...]πλὴν γε δὴ οὔτε τις Ῥωμαίων ὑπὲρ τῆς πρεσβείας ταύτης ὡς παρὰ Ἀλεξάνδρον σταλείσης μνήμην τινὰ ἐποιήσατο, οὔτε τῶν τὰ Ἀλεξάνδρου γραφάντων, οἷς τισι μᾶλλον ἐγὼ συμφέρομαι, Πτολεμαῖος ὁ Λάγου καὶ Ἀριστόβουλος.” (7, 15, 6) – „[...] annyi azonban bizonyos, hogy sem a rómaiak közül nem tett senki semmiféle említést erről az Alexandroshoz menesztett követségről, sem Ptolemaios, Lagós fia és Aristobulos, akikkel Alexandros történetírói közül leginkább egyetértek.” (Szepessy Tibor fordítása)

¹⁴⁶ Stadter érveit egyedül Hammond és Sisti mérlegelte és fogadta el; lásd: Hammond (1993) 192–193; Sisti (2001) xxxiii.

Brunt – aki óvatosan fogalmaz ugyan, de kiáll Schwartz hipotézise mellett – legutóbb öt pontban gyűjtötte össze azokat az érveket, amelyek Ptolemaios „elsőbbségét” igazolják.¹⁴⁷ Az öt pont közül a második és a harmadik mérlegelendő.¹⁴⁸ E két pontba foglalt érvek Ptolemaios és Aristobulos eltérő beszámolóihoz kapcsolódnak. Érdekes a második pontból szó szerint idéznünk: „[...] *in iii, 3, 5 f.; 4, 5; 30, 5; iv 3, 5; 5 f.; 14, 3; v, 20, 2 he (sc. Arrian) juxtaposes their rival accounts without choosing between them; in some of these cases he could justifiably have accepted Pt's account as that of an eye-witness.*”¹⁴⁹ Jóllehet Brunt nem fejti ki, hogy pontosan melyek azok az esetek, ahol kimutatható Arrhianos részrehajlása Ptolemaios irányában, a harmadik pontban felhozott érvek alapján valószínűleg a 3, 30, 5; 4, 5-re gondol. A vázlatos lista három olyan szempontot körvonalaz, melyek Brunt szerint segítenek abban, hogy eldöntsük, Arrhianos mikor és miért részesítette előnyben Ptolemaiost Aristobulossal szemben: (1) Ptolemaios szemtanú volt (Aristobulos viszont nem); (2) Ptolemaios neve Aristobulosé előtt szerepel; (3) Ptolemaios változatát Arrhianos hosszan idézi, míg Aristobulosét csak néhány rövid mondatban. A Brunt által felkínált szempontok (különösen a második) vitathatók, de az alapgondolat, hogy Arrhianos forráskezelésére vonatkozóan az eltérő változatokban árulkodó jelekre bukkanhatunk (még ha nem is pontosan olyanokra, amilyenekre Brunt gondolt), nem.

A fenti három szempont mellé érdemes egy negyediket is beemelnünk. Arrhianos forrásismertetéseit – mint arról a bevezetőben már szóltunk – Hérodotos ihlette.¹⁵⁰ Guy L. Cooper alapos elemzés alá vetve Hérodotos forrásismertetéseinek grammatikai szerkezetét kimutatta, hogy a halikarnassosi történetíró különböző nyelvi eszközökkel érzékeltette olvasóival, mikor fogad el egy történetet hitelesnek és mikor vonja kétségbe annak szavahihetőségét. Ez utóbbi szándékát Hérodotos többnyire *infinitivusos* szerkezetekkel jelezte.¹⁵¹ Cooper három ilyen *infinitivusos* szerkezetet különböztetett meg. Az első, amikor

¹⁴⁷ Brunt (1983) 559-560.

¹⁴⁸ Az első pont azokat a fent tárgyalt szöveghelyeket tartalmazza, melyek bizonyító erejével szemben Stadter komoly kételyeket ébresztett. A negyedik pontban Brunt amellet érvel, hogy Arrhianos azért bízott jobban Ptolemaiosban, mert az magas katonai beosztásban volt, s ezért egyrészt jobban ismerte a tényeket, mint Aristobulos, másrészt jobban értett a stratégiai és taktikai kérdésekhez. Brunt érvei azonban gyengék. Egyrészt Ptolemaios csak Kr. e. 330 után kapott katonai megbízatásokat, másrészt egyes szöveghelyek tanúsága szerint Aristobulos is igen jól informált volt az udvar ügyeit illetően (vö. 6, 29, 10; 7, 18, 1-5), harmadrészt több töredék bizonyítja, hogy Arrhianos a katonai, illetve harci leírásokban legalább annyira támaszkodott Aristobulosra, mint Ptolemaiosra. Ez utóbbiról a vonatkozó szöveghelyekkel lásd: Stadter (1980) 72. Az ötödik pontban Brunt arra igyekszik felhívni a figyelmet, hogy Arrhianos történeti művében Ptolemaios túl nagy szerepet kap, ami arra utal, hogy Arrhianos főleg Ptolemaiosra támaszkodott. Ptolemaios azonban csak néhány rövid alkalom erejéig lép elő főszereplővé (vö. 3, 18, 9; 3, 29, 7-30, 5; 4, 8, 9; 4, 24, 3-4), ahogy egyébként Aristobulos is (vö. 6, 29, 4-11).

¹⁴⁹ Brunt (1983) 559.

¹⁵⁰ Bosworth (1980) 21.

¹⁵¹ Az *infinitivusos* szerkesztésen kívül Hérodotos olykor *optativussal* fejezi ki bizalmatlanságát egy-egy forrással szemben. Lásd erről: Cooper (1975) 29-34.

Hérodotos *infinitivust ékel*¹⁵² az alárendelt mellékmondatba; a második, amikor a főnévi igenevet a ὅτι-val vagy ὥς-szal bevezetett mellékmondatban közvetlenül a vonatkozó határozószó után veti; a harmadik pedig, amikor az *infinitivust* – mintegy az *indicativus* szerepével felruházva – szabadon használja az elbeszélő leírásokban.¹⁵³ Bosworth Cooper eredményeire támaszkodva mutatott rá, hogy Arrhianos ebben a vonatkozásban is követte Hérodotost, és hasonló nyelvi eszközökhöz nyúlt, mint elődje. Az ausztrál kutató a Nysában tett látogatás (5, 1, 1–2, 7), a Philótas-összeesküvés (3, 26, 1–3) és Kleitos meggyilkolásának (4, 8, 1–9) leírása kapcsán hívta fel rá a figyelmet, hogy Arrhianos milyen tudatos és összetett formában használta az *infinitivos* szerkezeteket és fejezte ki forrásaihoz való viszonyát.¹⁵⁴ Minthogy a vizsgálandó szövegrészekben hasonló nyelvi jelenségekkel fogunk találkozni, a szövegek nyelvi elemzését különösen fontosnak tartom, hiszen fényt vethet Arrhianos intencióira is.

A továbbiakban elsősorban ezt a négy szempontot szem előtt tartva és egyúttal érvényességüket vizsgálva arra keresem a választ, hogy ki lehet-e mutatni ezekben a forrásismertetésekben Arrhianos részrehajlását egyik vagy másik szerző felé. Mindeközben két másik fontos kérdésről sem feledkezem meg: igyekszem majd rámutatni további hérodotosi párhuzamokra és Arrhianos sajátos történetírói módszereire.

Az első olvasatra semmitmondó történetírói jegyzetek, mint azt a következő szöveghely is bizonyítja, olykor komoly fejtörést okoznak a hadjáratot rekonstruálni igyekvő történészek számára. Az esemény, amely a történészek fantáziáját – ókori elődeikhez hasonlóan – újra és újra megmozgatja, Alexandros Siwa-oázisba tett látogatása. A forrásokban rejlő ellentmondások parttalan tudományos vitákat eredményeztek az utazás okáról, a jóshelyen kapott válaszokról, azok Alexandros által való értelmezéséről, de még a visszatérés útvonaláról is.¹⁵⁵ Ez utóbbi vitapontért Arrhianos a felelős. A nikomédiai történetíró ugyanis a következőket írja:

„ἐνταῦθα Ἀλέξανδρος τὸν τε χῶρον ἐθαύμασε καὶ τῷ θεῷ ἐχρήσατο καὶ ἀκούσας ὅσα αὐτῷ πρὸς θυμοῦ ἦν, ὥς ἔλεγεν, ἀνέζευσεν ἐπ' Αἰγύπτου, ὥς μὲν Ἀριστόβουλος λέγει, τὴν αὐτὴν ὁπίσω ὁδόν, ὥς δὲ Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, ἄλλην εὐθεῖαν ὥς ἐπὶ Μέμφιν.”¹⁵⁶ (3, 4, 5)

¹⁵² Cooper következetesen betolakodó (*intrusive*) *infinitivusról* beszél.

¹⁵³ Cooper (1974) 23-76.

¹⁵⁴ Bosworth (1980) 21-22. Hasonló véleményen van Hammond: Hammond (1993) 191-192.

¹⁵⁵ A vitákról lásd: Patricia Langer: Alexander the Great in Siwah. AW 4 (1981) 109-127.

A beszámoló nyomán a történészek is két különböző álláspontra helyezkedtek: az egyik tábor Ptolemaios tudósításának ad hitelt, s Alexandros visszaútját a Kattara-mélyföldön keresztül jelöli ki,¹⁵⁷ a másik tábor viszont Aristobulos és a vulgata-hagyomány¹⁵⁸ alapján határozottan állítja, hogy Alexandros ugyanazon a part menti úton tért vissza, amelyen a jóshelyre érkezett. Az előbbi álláspont képviselői Ptolemaios leírását tényként közlik, anélkül, hogy érvekkel szolgálnának az egykori testőr beszámolója mellett vagy a másik hagyomány ellen. Welles azonban, aki először adott hangot e „ténnyel” szemben fenntartásainak, felhívta rá a figyelmet, hogy Alexandros indokolatlanul nagy kockázatot vállalt volna a mintegy hatszáz kilométer hosszú, kietlen, sivatagos út megtételével, melyet még a sokkal kedvezőbb technikai felszereltséggel rendelkező „sivatagi róka”, Erwin Rommel is elkerült.¹⁵⁹ A kérdésre, hogy Ptolemaios – akinek Egyiptom királyaként tisztában kellett lennie azzal, hogy az út logisztikailag lehetetlen – miért ezt a útvonalat jegyezte fel, Welles három lehetséges választ ad: (1) Ptolemaios helytelenül idézték; (2) nem tudott semmit a sivatagot átszelő út nehézségeiről; (3) át akart siklani a visszaút leírásán, és nem akarta ismét szóba hozni Alexandria városát.¹⁶⁰ A második és harmadik elképzelés nehezen értelmezhető. A kérdésfelvetésnél ugyanis Welles abból indul ki, hogy Ptolemaiosnak jól kellett ismernie a Kattara-mélyföld terepviszonyait, ezért nem világos, hogy aztán miért veti föl annak a lehetőségét, hogy Ptolemaios semmilyen adattal sem rendelkezett a belső szárazföldi útról. A harmadik megoldási javaslata viszont újabb megválaszolásra váró kérdést eredményez: miért kellett Ptolemaiosnak Alexandrost és kíséretét egy másik – Welles szerint – nem létező útvonalra terelnie csak azért, hogy elbeszélésében ne tegyen ismét említést (királyságának legjelentősebb városáról!) Alexandriáról.

Welles három felvetéséből csak az elsőt tekinthetjük mérlegelendő hipotézisnek, sőt Bosworth fejtegetései nyomán talán megalapozottnak is. Az ausztrál kutató elismeri ugyan, hogy a források ellentmondását nem lehet külső érvekkel feloldani,¹⁶¹ de véleménye szerint

¹⁵⁶ „Alexandros ezután megcsodálta a vidéket és feltette kérdését az istenséghez. Miután azt hallotta, ami szívének kedves volt – mint mondogatta –, felkerekedett Egyiptom felé, Aristobulos szerint ugyanazon az úton, amin jött, Ptolemaios szerint viszont egy másikon, amely egyenesen Memphisbe vezetett.”

¹⁵⁷ Lásd például: *Lane Fox: Alexander the Great*. London 1973. 217-218. *J. R. Hamilton: Alexander the Great*. London 1973. 77. *Kákossy László: Az alexandriai időisten*. Budapest 2001. 94.

¹⁵⁸ *C. Bredford Welles: The Discovery of Sarapis and the Foundation of Alexandria*. *Historia* 11 (1962) 271-298; különösen: 278-281. *Eugene Borza: Alexander and the Return from Siwah*. *Historia* 16 (1967) 369; *Bosworth* (1980) 274.

¹⁵⁹ *Welles* (1962) 278-279.

¹⁶⁰ *Welles* (1962) 279.

¹⁶¹ Többen felhívták a figyelmet rá, hogy Welles értesülései a Kattara-mélyföld útviszonyairól pontatlanok: létezik ugyanis egy belső szárazföldi útvonal, amely az út mentén fekvő oázisoknak és kutaknak köszönhetően ugyanolyan biztonságos, mint a partmenti. Ennélfogva már az ókorban használták kereskedelmi útvonalként, főleg a téli időszakban, amikor Alexandros zarándoklata is esett. Erről lásd: *Bosworth* (1980) 274; *Langer* (1981) 123.

van egy másik, hallgatásból vett érv, amely noha nem perdöntő, Aristobulos és a vulgata-hagyomány hitelessége mellett szól. Ha Alexandros valóban a belső úton tért volna vissza Memphisbe, akkor az utazás és annak története tálcán kínálta volna az Alexandros-történetírók számára a makedón király sikerének és Kambysés szerencsétlenül járt vállalkozásának összevetését.¹⁶² Aristobulos és Ptolemaios – érvel tovább Bosworth – szemtanúk voltak, ezért nehezen magyarázható, hogy miért írtak egy ilyen jelentős eseményről eltérően. Ráadásul ez esetben a források ellentmondása a valós tények elferdítésének szándékával sem magyarázható, hiszen az útvonal rögzítése semmilyen propagandisztikus vagy apologetikus célt nem szolgált. Az ellentmondás legelfogadhatóbb feloldása ezért a következő: Arrhianos valószínűleg félreértette Ptolemaiost, aki csak annyit közölt, hogy Alexandros visszatért Memphisbe, de pontos útleírást nem adott; Arrhianos ezt a közlést úgy értelmezte, hogy Ptolemaios egy másik Memphisbe vezető útról beszél.¹⁶³

Bosworth hallgatásból vett érve meggyőző, de gondolatmenetében van egy, további vizsgálataink szempontjából kulcsfontosságú láncszem, amely helyreigazításra szorul. Bosworth szerint Ptolemaios és Aristobulos szemtanúi voltak az eseményeknek.¹⁶⁴ Ezt az állítást azonban semmi nem támasztja alá. A szövegben nem utal semmi Aristobulos vagy Ptolemaios *autopsiájára*. A rendelkezésünkre álló adatok sokkal inkább arra utalnak, hogy egyik szerző sem vett részt Alexandros zarándokútján. Nem tudjuk pontosan, hogy mekkora csapat kísérte el Alexandrost az oázisba, de a forrásokban olvasható kifejezések lehetőséget adnak óvatos becslésre. Az Arrhianosnál olvasható ἡ στρατιὰ (3, 3, 4) minden bizonnyal túlzó. A kísérőcsapatra vonatkozó Diodórosnál és Curtius Rufusnál található utalások már pontosabbak: „[...] αὐτὸς δὲ μετὰ τῶν συναποδημούντων προῆγεν ἐπὶ τὸ ἱερὸν.”¹⁶⁵ (Diod. 17, 49, 3); „*Ergo cum iis, quos ducere secum statuerat, secundo amne descendit ad Mareotin paludem.*”¹⁶⁶ (Curt. 4, 7, 9) Mindkét leírás arra mutat, hogy a király egy kisebb csapattal, feltehetőleg legbizalmasabb embereivel vágott neki az útnak, akik közé sem Ptolemaios, sem Aristobulos nem tartozott. Ptolemaios csak Kr. e. 331/330-ban lett a testőrgárda tagja (vö. Arr. *An.* 3, 27, 5), s első komolyabb megbízatását is csak Gaugaméla

¹⁶² Efféle *synkrisiseket* többet is találhatunk a hagyományban. Lásd például Aornos sziklaerődjének bevételét (Arr. *An.* 4, 28, 1–3) vagy a gedróisiai menetelést (Arr. *An.* 6, 24, 1–3). Kambysés hadjáratáról lásd: Hdt. 3, 25, 3–7

¹⁶³ A. B. Bosworth: *Errors in Arrian*. CQ 26 (1976) 136–137. Az odaút leírását (lásd: 3, 3, 5) vizsgálva Eugene Borza az ὁπίσω αὐθις kifejezést a következőképp értelmezte: „*back again the same way*”; lásd: Borza (1967) 369. Bosworth azonban joggal hívta fel rá a figyelmet, hogy az ὁπίσω αὐθις nem feltétlenül jelenti *ugyanazt* az utat; lásd: Bosworth (1980) 273.

¹⁶⁴ Bosworth (1976) 137, és Bosworth (1993b) 72.

¹⁶⁵ „[...] Alexandros útítársaival a templomhoz ment;”

¹⁶⁶ „Így hát azokkal együtt, akiket magával szándékozott vinni, a folyó sodrát követve leereszkedett a Mareótis-tóig.” (Kárpát Csilla fordítása)

után, a Perzsa-kapuk elfoglalásánál kapta (vö. Arr. *An.* 3, 18, 9). Jóllehet Plutarchos tanúsága szerint (*Alex.* 10, 3) Ptolemaios Alexandros gyermekkori barátja volt, nincs adatunk arról, hogy e barátság révén Kr. e. 331/30 előtt komolyabb befolyásra tett volna szert, vagy hogy a király szűk köréhez tartozott volna. Welles szerint, aki mintegy négyezer főre becsüli a kontingens létszámát,¹⁶⁷ Arrhianos leírása az útról azért olyan adatszegény Diodóros, Curtius Rufus és Plutarchos leírásaihoz képest, mert Ptolemaios nem volt jelen az eseménynél, Aristobulos pedig legfeljebb csak Paraitionisig követte a királyi konvojt.¹⁶⁸ Ptolemaios és Aristobulos alighanem Kallisthenés beszámolója alapján írta meg a zárandoklat itineráriumát. Ha Arrhianos talált volna valamelyik szerzőnél utalást *autopsiára*, azt feltehetőleg jelezte volna elbeszélésében.

A szöveg nyelvtani szerkezete ez esetben nem árulkodik arról, hogy Arrhianos melyik beszámolót preferálta. A mellékmondat határozott igealakja (ἀνέχευξεν) és a határozószóval bevezetett tulajdonképpeni főmondat(ok), a ὡς μὲν Ἀριστόβουλος λέγει és a ὡς δὲ Πτολεμαῖος ὁ Λάγου arra utal(nak), hogy Arrhianos teljesen semleges álláspontra helyezkedett s nem hajlott el egyik beszámoló felé sem.

Megjegyzésre érdemes, hogy Ptolemaios állításával Arrhianos csak Aristobulos adatát állította szembe, noha az egész Alexandros-hagyomány az Aristobulos által említett útvonalról beszél. Felmerül a kérdés, hogy Arrhianos miért nem hivatkozott ezekre az elbeszélésekre is, ahogy ezt alig egy caputtal megelőzően az odaúton történt isteni beavatkozások leírásánál tette. A kérdést e helyt nyitva hagyom, de az állítólagos isteni útbaigazításról szóló elbeszélés elemzésénél visszatérek majd rá. Most azonban térjünk át a következő szöveghelyre.

A szogd felkelők utolsó menedékhelyének elfoglalásáról szóló történet ellentmondásai már bizonyosan nem Arrhianos félreértelmezéséből, hanem Ptolemaios és Aristobulos eltérő beszámolóiból fakadnak. A hétnapos szogd hadjáratot záró hadműveletről Arrhianos a fent idézett két szöveghelyhez hasonló tárgyilagossággal tudósít:

„Τὴν δὲ ἐβδόμην πόλιν ἐξ ἐφόδου ἔλαβε, Πτολεμαῖος μὲν λέγει, ὅτι αὐτοὺς σφᾶς ἐνδόντας, Ἀριστόβουλος δέ, ὅτι βία καὶ ταύτην ἐξεῖλεν καὶ ὅτι πάντας τοὺς καταληφθέντας ἐν αὐτῇ ἀπέκτεινε. Πτολεμαῖος δὲ κατανεῖμαι λέγει αὐτὸν τοὺς ἀνθρώπους τῷ στρατῷ καὶ δεδemeνους κελεῦσαι φυλάσσεσθαι ἔστ' ἂν ἐκ τῆς

¹⁶⁷ Langer szerint Welles becslése túlzó; vö. Langer (1981) 123.

¹⁶⁸ Welles (1962) 280-281.

χώρας ἀπαλλάττηται αὐτός, ὥς μηδὲνα ἀπολείπεσθαι τῶν τὴν ἀπόστασιν
πραξάντων.”¹⁶⁹ (4, 3, 5)

A forráseltérés okozta probléma történetileg majdhogynem súlytalan.¹⁷⁰ Historiográfiai szempontból azonban van néhány rögzítésre érdemes adat. Bontsuk először tartalmi elemeire e rövid beszámolót. Az első mondat szintaktikai elrendezése arra enged következtetni, hogy Aristobulos és Ptolemaios egyetértettek abban, hogy a várost Alexandros rögtön, az első roham alkalmával (ἐξ ἐφόδου) elfoglalta. Azonban hogy a város bevétele hogyan történt, arról Arrhianos már két eltérő beszámolót olvasott. De a különböző változatokról nem a szokott formában felsorolásszerűen szól, hanem egészen más szerkezetet választ. Arrhianos először Ptolemaios tudósítását közli, amely arról számol be, hogy Alexandros harc nélkül foglalta el a várost. Erre következik Aristobulos értesülése, aki viszont fegyveres összecsapásról beszél. Az első ellentmondást még ugyanebben a mondatban követi a második előkészítése: Arrhianos a καὶ ὅτι-val bevezetett mellékmondatban Aristobulos tudósítását fűzi tovább, melyből kiderül, hogy a foglyokat lemészárolták. Ezt ellenpontozza, immáron külön mondatban, Ptolemaios beszámolója, amely a foglyokkal szemben egy sokkal „humánusabb” bánásmódról tudósít. A szövegnek a két forrás közt libikókázó szerkezete, véleményem szerint, apologetikus szándékról árulkodik: Ptolemaios változata, amely a beszámoló végére került, Alexandrosról kedvezőbb képet fest, mint Aristobulos leírása.

Ha továbblépünk, s a tartalmi szerkezet után a szöveg grammatikai felépítését vesszük szemügyre, említésre méltó megfigyeléseket tehetünk. Arrhianos mindkét változatot ὅτι-val bevezetett tárgyi mellékmondatokkal adja közre. A következő mondatban azonban, ahol Arrhianos visszatér Ptolemaios tudósításához, a vezérige (λέγει) mellett *infinitivus*okat találunk. Noha nem zárható ki, hogy csupán egyszerű variációról van szó, Arrhianos máshol tanúsított, tudatos mondatszerkesztéséből kiindulva¹⁷¹ elképzelhetőnek tartom, hogy Arrhianos az *indicativus*os és az *infinitivus*os alakok használatával kívánta jelezni olvasóközönségének, hogy melyik beszámolót tartja valószínűbbnek. Ha így volt, akkor ez

¹⁶⁹ „A hetedik várost az első támadás alkalmával vette be. Ptolemaios azt mondja, hogy (a védők) megadták magukat, Aristobulos azonban arról számol be, hogy (Alexandros) ezt (a várost) is erővel foglalta el, és minden embert, aki fogságba esett, legyilkoltatott. Ptolemaios viszont azt mondja, hogy Alexandros az embereket szétszította seregében, és megparancsolta, hogy kötözzék meg és őrizzék őket, addig, amíg ő maga el nem távozik a vidékről, így a felkelést kirobbantók közül senki sem marad hátra.”

¹⁷⁰ A történészek véleménye megoszlik: egyesek Ptolemaios beszámolóját fogadják el (lásd: *Jacoby* [1926a] 505; *Pearson* [1960] 166-167), mások viszont (lásd: *Bosworth* [1980] 21-22; *Hammond* [1993] 234, 60. jegyzet.) arra figyelmeztetnek, hogy semmilyen adat nem áll a rendelkezésünkre, ami egyik vagy másik beszámoló felé billentené a mérleg nyelvét.

¹⁷¹ Vö. *Hammond* (1993) 191-192.

esetben talán Aristobulos változatát érezte közelebb a valósághoz, de a döntés jogát végső soron az olvasóra hagyta.

Hasonlóan semleges álláspontot látszik elfoglalni Arrhianos a Marakanda felmentésére küldött sereg pusztulásáról tudósító történet lejegyzésénél. A negyedik könyv harmadik caputjában arról olvashatunk, hogy Alexandros, miután felszámolta a szogd felkelés egyik utolsó tűzfészket („a hetedik várost”), hírt kapott a Marakandában hagyott makedón helyőrséget ostromzár alatt tartó Spitamenésről és csapatairól. A király tüstént cselekedett, és Pharnukés vezetésével felmentő sereget küldött a fellegvárba szorult makedón katonák segítségére (vö. 4, 3, 6–7). Arrhianos elbeszélését nem a mentőcsapat sorsával folytatja, hanem Alexandros a szkíták elleni büntetőhadjáratát jegyzi le. A marakandai helyőrség felmentésére küldött sereg az 5. caput második paragrafusában bukkan fel újra. A leírás szerint a makedón hadvezérek anélkül, hogy felmérték volna a kockázatot, a nomád szkíta területekre törtek (εἰς τοὺς Νομάδας τοὺς Σκύθας οὐδενὶ λογισμῷ ξυνεσβάλλουσιν), majd amikor a rajtaütéses támadások miatt kénytelenek voltak visszavonulni, a parancsnokok nem hangolták össze csapataik mozgását, aminek következtében a folyón való átkelés pánikba (φοβερὰ τε καὶ οὐδενὶ κόσμῳ) torkollott. A barbárok, felismerve a makedónok baklövését (οἱ βάρβαροι αἰσθόμενοι τὴν ἀμαρτίαν τῶν Μακεδόνων), azonnal lecsaptak, és könnyűszerrel kardélre hányták a gázlóban rekedt katonákat (vö. 4, 5, 2–9). A történet forrását Arrhianos nem fedi fel, de az *indicativus*ban¹⁷² álló igealakokból tudhatjuk, hogy valamelyik fő forrásából merít. A 6. caput első mondatából aztán világossá válik: Ptolemaios változatát olvastuk:¹⁷³

„(1) Ἀριστόβουλος δὲ ἐνέδρα τὸ πολὺ τῆς στρατιᾶς διαφθαρῆναι λέγει, τῶν Σκυθῶν ἐν παραδείσῳ κρυφθέντων, οἱ ἐκ τοῦ ἀφανοῦς ἐπεγέγοντο τοῖς Μακεδόσιν ἐν αὐτῷ τῷ ἔργῳ ἵνα τὸν μὲν Φαρνούχην παραχωρεῖν τῆς ἡγεμονίας τοῖς συμπεμφθεῖσι Μακεδόσιν, ὥς οὐκ ἐμπείρως ἔχοντα ἔργων πολεμικῶν, ἀλλ' ἐπὶ τῷ καθομιλῆσαι τοὺς βαρβάρους μᾶλλον τι πρὸς Ἀλεξάνδρου ἢ ἐπὶ τῷ ἐν ταῖς μάχαις ἐξηγεῖσθαι ἐσταλμένον, τοὺς δὲ Μακεδόνας τε εἶναι καὶ ἐταίρους βασιλέως. (2) Ἀνδρόμαχον δὲ καὶ Κάρανον καὶ Μενέδημον οὐ δέξασθαι τὴν ἡγεμονίαν, τὸ μὲν τι ὥς μὴ δοκεῖν παρὰ τὰ ἐπηγγελμένα ὑπὸ Ἀλεξάνδρου αὐτοὺς τι κατὰ σφᾶς νεωτερίζειν, τὸ δὲ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ δεινῷ οὐκ ἐθελήσαντας, εἰ δὴ τι πταίσειαν, μὴ ὅσον κατ' ἄνδρα μόνον μετέχειν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὥς τὸ πᾶν

¹⁷² Figyelemre méltó, ahogy Arrhianos az igeidőket változtatva fest drámai képet az eseményekről.

¹⁷³ Vö. *Jacoby* (1926a) 507 sk., 515 sk.; *Strasburger* (1934) 40; *Pearson* (1960) 167; *Bosworth* (1995) 32.

αὐτοὺς κακῶς ἐξηγησαμένους. ἐν τούτῳ δὴ τῷ θορύβῳ τε καὶ τῇ ἀταξίᾳ ἐπιθεμένους αὐτοῖς τοὺς βαρβάρους κατακόψαι πάντας, ὥστε ἵππέας μὲν μὴ πλείονας τῶν τεσσαράκοντα ἀποσωθῆναι, πεζοὺς δὲ ἐς τριακοσίους.”¹⁷⁴ (4, 6, 1–2)

A különbségek és az eltérő hangsúlyok jól kitapinthatók a két elbeszélésben.¹⁷⁵ Ptolemaios nem tesz említést cselvetésről, a kudarcért egyértelműen a makedón hadvezéreket (elsősorban Karanost) teszi felelőssé.¹⁷⁶ Aristobulos elnézőbb a makedón hadvezetéssel: noha ő is utal a vezérek hibás lépéseire (vö. 4, 6, 2), a vereséget a szkíták váratlan rajtaütésének tulajdonítja.¹⁷⁷ Apró, de fontos különbség, hogy míg Ptolemaios leírása azt sugallja, hogy még hírmondó se maradt a csapatból (καὶ περιστάντες αὐτοὺς οἱ Σκύθαι τε καὶ οἱ ξὺν Σπιταμένει ἵππεῖς ἐν κύκλῳ πάντας κατετόξευσαν· ὀλίγους δὲ ἠνδραποδίσαντο αὐτῶν, καὶ τούτους πάντας ἀπέκτειναν), addig Aristobulos pontos adatokkal szolgál a túlélők számáról (μὴ πλείονας τῶν τεσσαράκοντα ἀποσωθῆναι, πεζοὺς δὲ ἐς τριακοσίους).

Hogy melyik beszámoló állhat közelebb a valósághoz, nem lehet eldönteni. Az azonban valószínű, hogy már Alexandros hadseregében is eltérő történetek keringtek az eseményekről. Legalábbis erre utal Curtius Rufus rövid megjegyzése: „*Quam cladem Alexander sollerti consilio texit, morte denuntiata iis, qui ex proelio advenerant, si acta vulgassent.*”¹⁷⁸ (7, 7, 39) Nem tudhatjuk, hogy mennyi a valóságtartalma e mondatnak, mindenesetre Arrhianos forrásainak eltérései Curtius Rufus értesülését látszanak megerősíteni.

¹⁷⁴ „(1) Aristobulos mindenesetre azt állítja, hogy a hadsereg nagy része a lesből való támadás következtében veszett oda. A szkíták egy bozótosban rejtőztek el, és e rejtekből rontottak a makedónokra a hadművelet kellős közepén; éppen amikor Pharnukés lemondott a parancsnokságról a vele elküldött makedónok javára, mivel járatlan volt a katonai dolgokban, és mert Alexandros nem azért küldte, hogy a harcokat vezesse, miközben a király Társai is jelen vannak, hanem inkább azért, hogy a barbárokat megnyerje. (2) Andromachos, Karanos és Menedémos viszont nem fogadták el a parancsnokságot, egyfelől azért, nehogy úgy tűnjön, hogy Alexandros parancsait megszegik, másfelől azért, mert ebben a veszélyes helyzetben nem is akarták (a parancsnokságot), ha ugyanis kudarcot vallanak, nem csak férfiként lennének bűnösök, hanem mint hadvezérek is, akik rosszul vezették a sereget. Ebben a zűrzavarban és összevisszaságban ütöttek rajtuk a barbárok, és mindannyiukat lemészárolták, így aztán nem több, mint negyven lovas és mintegy háromszáz gyalogos menekült meg közülük”

¹⁷⁵ Lásd erről még: Pédech (1984) 374–375; Bosworth (1995) 34.

¹⁷⁶ Pédech szerint Ptolemaios elbeszélése újabb tanúbizonyságát adja az Alexandros tisztjei közt dúló irigy versengésnek és az ebből fakadó részrehajló leírásoknak; lásd: Pédech (1984) 374.

¹⁷⁷ Pédech szerint Aristobulos Pharnukésre igyekszik hárítani a felelősséget; lásd: Pédech (1984) 374. Véleményem szerint azonban a szövegből ez nem derül ki; Pharnukés racionális, meggyőző érveket hoz fel lemondása mellett. A lesből való támadás Curtius Rufusnál is felbukkan (vö. 7, 7, 31–39). Jacoby szerint Aristobulos – Ptolemaiost verzióját is ismerve – Kleitarchos leírásából merítette a történetet; Pearson szerint azonban a hagyományozás éppen ellenkező irányban történt; lásd: Jacoby (1926a) 516; Pearson (1960) 168.

¹⁷⁸ „Alexandros bölcs megfontolásból titokban tartotta a vereséget, és azoknak, akik megmenekültek az ütközetből, halálbüntetés terhe alatt megtiltotta, hogy elhíreszteljék a történeteket.” (Kárpáty Csilla fordítása)

De mit olvasott ki Arrhianos a két leírásból, és miért döntött úgy, hogy mindkét történetet felveszi elbeszélésébe? Az elbeszélés vezérfonalát alighanem Ptolemaios leírása adta. Az egykori testőr változatát Arrhianos következetesen *indicativus*os igealakokkal beszéli el, míg Aristobulos történetét *accusativus cum infinitivus*-os szerkezetekkel. A nyelvtani szerkesztés talán ismét Arrhainos preferenciájára utal, de ezúttal Ptolemaios a kedvezményezett. De mi sarkallta arra, hogy Aristobulos változatáról is említést tegyen? Arrhianos alighanem tudta, hogy egyik szerző sem volt szemtanúja a történeteknek, ami okot adhatott a mérlegelésre. A másik ok, úgy vélem, Aristobulos beszámolójának apologetikus hangvétele. A makedón sereg a perzsa hadjáratban elszenvedett legnagyobb kudarcáról Ptolemaios nem köntörfalaz, s kizárólag a makedón hadvezérek ügyetlenségének tulajdonítja a vereséget, aminek következtében a teljes felmentő sereg megsemmisült. Noha Alexandros nem volt jelen, a makedón hadsereg nimbusza súlyos csorbát szenvedett, amit Arrhianos Aristobulos történetének beillesztésével igyekezett némileg kiköszörölni. Ha visszatekintünk az előző szöveghelyre, akkor nagyon hasonló elbeszélő stratégiát fedezhetünk fel: Arrhianos ott Aristobulos beszámolóját – amely egy város férfilakosságának kiirtásáról ad hírt – Ptolemaios leírásával tompítja.

Hasonló a szerkezete a Béssos elfogásáról szóló elbeszélésnek: Arrhianos itt is először Ptolemaios beszámolóját ismerteti, majd röviden utal Aristobulos változatára (vö. 3, 29, 6–30, 5). Arrhianos – Ptolemaios nyomán – lejegyzí, hogy az Oxos folyón való átkelést követően Alexandroshoz követek érkeztek. A követek Spitamenés és Dataphernés emberei voltak, akik felajánlották, hogy őrizetbe veszik és átadják Béssost, ha a király egy kisebb csapatot küld hozzájuk (3, 29, 6). Alexandros Ptolemaios jelölte ki a csapat vezetőjének. Ptolemaios az utasításokat követve vonult előre, s négy nap alatt elérte a barbárok táborát, amelyet azonban Spitamenés és emberei előző nap már elhagytak (3, 29, 7). Itt Ptolemaios tudomására jutott, hogy Spitamenés és Dataphernés szándéka, hogy kiszolgáltatassák Béssost nem is olyan rendíthetetlen, ezért gyalogságát hátrahagyva lovasságával a faluba sietett, ahol Béssos rejtőzködött néhány katonájával. Spitamenés és kísérete már nem tartózkodott a faluban, mert szégyellték volna őket maguk átadni Béssost (3, 30, 1–2). Ptolemaios sebtében megszervezte a terület és foglya biztosítását, majd a parancs szerint mezítelenül láncra verve adta át a trónbitorlót Alexandrosnak (3, 30, 2–3). Ptolemaios küldetését Alexandros és Béssos drámai találkozása zárja (3, 30, 4–5). Az elbeszélés végén Arrhianos – ellentétben a marakandai kudarc leírásával – felfedi forrását:

„καὶ ταῦτα Πτολεμαῖος ὑπὲρ Βήσσου ἀνέγραψεν· Ἀριστόβουλος δὲ τοὺς ἀμφὶ Σπιταμένην τε καὶ Δαταφέρνην Πτολεμαίῳ ἀγαγεῖν Βῆσσον καὶ παραδοῦναι Ἀλεξάνδρῳ γυμνὸν ἐν κλοιῷ δῆσαντας.”¹⁷⁹ (3, 30, 5)

A szöveg, pontosabban a τοὺς ἀμφὶ Σπιταμένην τε καὶ Δαταφέρνην két értelmezést tesz lehetővé. Jelentheti azt, hogy Spitamenés és Dataphernés kísérete adta át Bészost Alexandrosnak, de azt is, hogy Spitamenés és Dataphernés vezették a király elé az uzurpátort.¹⁸⁰ Ez utóbbi értelmezés – amely Diodóros és Curtius Rufus beszámolóival áll összhangban¹⁸¹ – még élesebb ellentmondást feltételez Ptolemaios és Aristobulos között. Egyes kutatók az ellentmondást filológiai eszközökkel, konjektúra révén, kirekesztéssel és betoldással igyekeztek semlegesíteni. Krüger egyszerűen törölte az Ἀλεξάνδρῳ-t a szövegből, míg Jacoby *lacunát* feltételezve καὶ Πτολεμαῖον-nal vagy Πτολεμαίῳ-val egészítené ki azt.¹⁸² Az emendációt azonban semmi nem indokolja; mindkét megoldás abból a helytelen feltételezésből indul ki, hogy Aristobulos változata Ptolemaios és a vulgata-hagyomány ügyetlen kontaminációja.¹⁸³ Aristobulosnak azonban minden bizonnyal saját története volt Bészos elfogásáról, amelyben Ptolemaiosnak csak epizódszerep jutott.

A két elbeszélés közül a történészek Aristobulos változatát fogadják el hitelesnek. Welles szerint Ptolemaios, ahogy más esetben is, eltúlozta szerepét és nem a vezetője, hanem csupán csak tagja volt annak az elitcsapatnak, amely a Bészost Alexandrosnak átadni szándékozó Dataphernés és Spitamenés kíséretéről gondoskodott.¹⁸⁴ A kísérő csapatban való részvételből később – ahogy Welles fogalmaz –, mintegy negyven év ködfátyolán keresztül Ptolemaios emlékezete alkotott parancsnoki posztot.¹⁸⁵ Bosworth nem vonja kétségbe Ptolemaios parancsnoki pozícióját, de egyetért Welles-szel abban hogy Ptolemaios feladata csak Bészos és az őt átadó perzsa nemesek kíséretére korlátozódott.¹⁸⁶

Akárhogy is volt, Arrhianos ismét jobbnak látta, ha az olvasó kezébe adja a döntést, ami ez esetben, megítélésem szerint, nem tudálékosságot, hanem sokkal inkább kritikai érzéket tükröz. Az előszóban Arrhianos kiemeli, hogy az általa leghiteltérdemlőbb

¹⁷⁹ „Ezeket jegyezte fel Bészosról Ptolemaios. Aristobulos szerint azonban Spitamenés és Dataphernés (emberei?) vezették Bészost Ptolemaioshoz és adták át Alexandrosnak meztelenül láncra verve.”

¹⁸⁰ A fordításokban mindkét értelmezéssel találkozhatunk. Lásd még erről: *Pédech* (1984) 372-373.

¹⁸¹ Vö. Diod. 17, 83, 8; Curt. 7, 5, 36; Lásd még: *Hammond* (1983) 61, 140-141.

¹⁸² Krüger javaslatához lásd: *Roos* (1967²) *ad loc.*, illetve Jacoby javaslatához: *Jacoby* (1926b) *ad loc.*

¹⁸³ Vö. *Bosworth* (1980) 376-377.

¹⁸⁴ Például mint a Perzsa-kapuk elfoglalásánál (3, 18, 9); lásd erről: *C. Bredford Welles: The Reliability of Ptolemy as an Historian*. In: *Miscellanea di studi Alessandrini in memoria di Augusto Rostagni*. Torino 1963. 101-116; különösen: 107-108; lásd még: *Bosworth* (1980) 328-329.

¹⁸⁵ Welles szerint Ptolemaios túl fiatal volt, és nem rendelkezett megfelelő katonai tapasztalatokkal ahhoz, hogy ilyen horderejű feladatokat teljesítsen; lásd erről: *Welles* (1963) 109-110.

¹⁸⁶ *Bosworth* (1980) 377.

forrásoknak ítélt művek szerzői részt vettek a hadjáratban. Ahogy arra az előző fejezetben utaltam, e megjegyzés a szerzők *autopsiáját* hivatott hangsúlyozni. A nem kortörténetet író historiográfusok előszeretettel hivatkoznak arra, hogy kortársak, vagyis szemtanúk beszámolóira támaszkodva jegyzik fel a régmúlt eseményeit.¹⁸⁷ Ennek oka az *autopsiába* mint a múlt feltárásának legmegbízhatóbb eszközébe vetett hit, amit csak nagyon kevesen kérdőjeleztek meg az ókorban.¹⁸⁸ Arrhianos azon kevés történetírók közé tartozott, akik hangot adtak kételyeiknek.¹⁸⁹ A nikomédiai történetíró tisztában volt azzal, hogy az *autopsia*, noha az egyik legfontosabb kritériuma a múltban történtek feltárásának, nem megkérdőjelezhetetlen záloga az igazságnak. Ezt a fent idézett szöveghely is igazolja. Az ezidáig vizsgált szövegrészletek vagy olyan eseményhez fűződtek, amelynek sem Ptolemaios, sem Aristobulos nem volt szemtanúja, vagy olyanhoz, amelyben mindketten részt vettek.¹⁹⁰ Bessos elfogásáról azonban csak egyik forrása, jelesül Ptolemaios rendelkezett *autopsiával*, Aristobulos nem. Ha Arrhianos feltétel nélkül követte volna az ókori historiográfia íratlan szabályait, akkor alighanem Ptolemaios beszámolóját fogadta volna el hitelesnek, Aristobulos változatát pedig kirekesztette volna művéből, vagy nyíltan megcáfolta volna. Nem így történt. Igaz ugyan, hogy az *infinitivusos* szerkesztés Arrhianos távolságtartására utalhat Aristobulos változatával szemben, de hogy mégis is felvette elbeszélésbe, azt is jelezheti, hogy hasonlóan napjaink történészeihez, némi jótékony részrehajlást érzett Ptolemaios visszaemlékezésében.

Arrhianos – mint azt a fentiekben tapasztalhattuk – a legtöbb esetben nem fűz megjegyzést forrásismertetéséhez, csak adatokat rögzít. Van azonban néhány alkalom, amikor nem ilyen szűkszavú. Az első ilyen a siwai expedíció leírása. Miután kijelölte Alexandria határait, Alexandrost vágy fogta el (πóθος λαμβάνει),¹⁹¹ hogy meglátogassa Ammón szentélyét a Siwa-oázisban (vö. 3, 3, 1–2). Az út nem volt veszélytelen. A makedón király kíséretével a tengerpart mentén vonult Paraitoniosig, majd délnek fordult a szárazföld belseje felé, a jóshely irányába (vö. 3, 3, 3). Az út Ammón templomához kietlen és víztelen sivatagon át vezetett, de isteni beavatkozásoknak köszönhetően Alexandrosnak végül sikerült eljutni az oázisba:

¹⁸⁷ Lásd erről példákkal: *Marincola* (1997) 281–282.

¹⁸⁸ *Marincola* (1997) 281.

¹⁸⁹ Az *autopsiával* kapcsolatban megfogalmazott kételyekről lásd: 23. jegyzet.

¹⁹⁰ A Szogd hadjárat eseményeinél valószínűleg mindkét szerző jelen volt.

¹⁹¹ A kifejezés jelentéstartalmáról lásd: *Montgomery* (1965) 191–217. Montgomery szerint a kifejezés irodalmi szerkesztmény csupán, Borzsák István azonban nem tartja kizártnak, hogy a kifejezés, amely beszivárgott a római történetírásba is, magától Alexandrostól származik; lásd: *Borzsák István: A Nagy Sándor hagyomány frazeológiájához*. AntTan 27 (1980) 193. [= *Dragma I.* Budapest 1994. 54.]

„(4) ὕδωρ δὲ ἐξ οὐρανοῦ πολὺ Ἀλεξάνδρῳ ἐγένετο, καὶ τοῦτο ἐς τὸ θεῖον ἀνηνέχθη. ἀνηνέχθη δὲ ἐς τὸ θεῖον καὶ τόδε· ἄνεμος νότος ἐπὶ πνεύσῃ ἐν ἐκείνῳ τῷ χώρῳ, τῆς ψάμμου ἐπιφορεῖ κατὰ τῆς ὁδοῦ ἐπὶ μέγα, καὶ ἀφανίζεται τῆς ὁδοῦ τὰ σημεῖα οὐδὲ ἔστιν εἰδέναι ἵνα χρὴ πορεύεσθαι καθάπερ ἐν πελάγει τῇ ψάμμῳ, ὅτι σημεῖα οὐκ ἔστι κατὰ τὴν ὁδὸν οὔτε που ὄρος οὔτε δένδρον οὔτε γήλοφοι βέβαιοι ἀνεστηκότες, οἷσι τισιν οἱ ὁδῖται τεκμαίροντο ἂν τὴν πορείαν, καθάπερ οἱ ναῦται τοῖς ἄστροις· ἀλλὰ ἐπλανᾶτο γὰρ ἡ στρατιὰ Ἀλεξάνδρῳ καὶ οἱ ἡγεμόνες τῆς ὁδοῦ ἀμφίβολοι ἦσαν. (5) Πτολεμαῖος μὲν δὴ ὁ Λάγου λέγει δράκοντας δύο ἵεναι πρὸ τοῦ στρατεύματος φωνὴν ἵέντας, καὶ τούτοις Ἀλέξανδρον κελεῦσαι ἔπεσθαι τοὺς ἡγεμόνας πιστεύσαντας τῷ θείῳ, τοὺς δὲ ἡγήσασθαι τὴν ὁδὸν τὴν τε ἐς τὸ μαντεῖον καὶ ὀπίσω αὐθις· (6) Ἀριστόβουλος δέ, καὶ ὁ πλείων λόγος ταύτῃ κατέχει, κόρακας δύο προπετομένους πρὸ τῆς στρατιᾶς, τούτους γενέσθαι Ἀλεξάνδρῳ τοὺς ἡγεμόνας. καὶ ὅτι μὲν θεῖόν τι ξυνεπέλαβεν αὐτῷ ἔχω ἰσχυρίσασθαι, ὅτι καὶ τὸ εἶκος ταύτῃ ἔχει, τὸ δὲ ἀτρεκές τοῦ λόγου ἀφείλοντο οἱ ἄλλοι καὶ ἄλλη ὑπὲρ αὐτοῦ ἐξηγησάμενοι.”¹⁹² (3, 3, 4–6)

Ptolemaios elbeszélése ezúttal nem csupán Aristobulosnak mond ellent, hanem a többi történeti műnek (ὁ πλείων λόγος) is.¹⁹³ Ígéretem szerint először arra az útszélén hagyott kérdésre kísérlek meg választ adni, hogy Arrhianos miért nem hivatkozott az Aristobulos változatával egybecsengő hagyományokra a visszaút kapcsán is, ahogy ezt itt, az isteni beavatkozások leírásánál tette. Két választ tartok lehetségesnek. Az egyik, hogy Arrhianos a hollók történetéről is kizárólag az egyik fő forrásában, nevezetesen Aristobulosnál olvasott, aki, hogy megerősítse történetének hitelességét, más történetírókra is hivatkozást tett, amit aztán Arrhianos ellenőrzés nélkül átemelt saját elbeszélésébe a ὁ πλείων λόγος fordulattal. Valószínűbb megoldásnak tartom azonban a következőt. Arrhianos minden bizonnyal, ahogy ezt az előszó is sugallja, elsősorban Ptolemaios és Aristobulos feljegyzéseire támaszkodott,

¹⁹² „(4) Azonban nagy mennyiségű eső esett, amit az istenségnek tulajdonítottak. Ahogy az istenségnek tulajdonították a következőt is. Valahányszor a déli szél ezen a vidéken felkerekedik, hatalmas mennyiségű homokot hord rá az útra, eltüntetve a tájékozódási jeleket, így nem lehet tudni, hogy merre kell menni a homoktengerben, mivel az út mentén nincsenek hegyek, fák, sem szilárd dombok, melyek megmutatnák a helyes irányt az utazóknak, ahogy a csillagok a hajósoknak. Bizony Alexandros csapata is csak bolyongott a sivatagban, mivel a vezetők nem találták az utat. (5) Nos, Ptolemaios azt mondja, hogy a hadsereget két kígyó közelítette meg, amelyek hangot adtak ki, és hogy Alexandros megparancsolta a vezetőknek, hogy bízva az istenben, kövessék azokat. A kígyók pedig megmutatták az utat a jósdához odafelé és visszafelé is. (6) Aristobulos és a többi elbeszélés azonban úgy tartja, hogy két holló röpült a hadsereg elé, s ezek vezették Alexandrost. Hogy valamely istenség közbeavatkozott, azt magam is megerősítem, hiszen a valószínűség is emellett szól, de azok, akik más és más magyarázatot adtak a történekről, megfosztották az elbeszélést a pontos igazságtól.”

¹⁹³ Timaios (Polyb. 12, 12b, 2=FGH 566 F 155), Strabón (17, 1, 43=FGH 124 F 14a) és Plutarchos (Alex. 27, 4=FGH 124 F 14b) tanúsága szerint az Alexandrost útbaigazító hollók története Kallisthenéstől származik. A történet az ő nyomán került be a vulgata-hagyományba (vö. Diod. 17, 49, 5; Curt. 4, 7, 15) és alighanem Aristobulos művébe is. Ptolemaios szintén Kallisthenés művét használhatta fel, csak a hollókat a drámaibb hatásért Ammón szent állataira, a kígyókra cserélte. A kígyók szerepeltetése talán az Alexandros fogantatása körüli mendemondákat (Plut. Alex. 3, 2) is felerősítette. Lásd erről: Bosworth (1980) 272-273; Langer (1981) 115, 13. jegyzet; Sisti (2001) 471-472.

miközben írt. A többi történetíróhoz – vagy másképp: a vulgata-hagyományhoz – akkor fordult, amikor Alexandros történetében a nagyközönség előtt is jól ismert, népszerű epizódhoz ért, mint például Kleitos megölése, Héphaistión temetése, a gordioni csomó megoldása stb. A Siwa-oázisba vezető kalandos út – mint látni fogjuk – ilyen történet volt. A visszaút azonban semmi érdekeset nem tartogatott az olvasó számára, ezért Arrhianos is csak két fő forrását jegyeztelte ki, s mint azt Bosworth kutatásai mutatják, figyelmen kívül.

A fontosabb eseményeknél azonban a források összhangjának Arrhianos általában – ahogy a történetírók többsége¹⁹⁴ – nagy jelentőséget tulajdonít. Számos alkalommal hivatkozik egy-egy esemény kapcsán a hagyomány egyetértésére, többnyire azzal a céllal, hogy alátámassza az adott történet hitelességét.¹⁹⁵ Jóllehet Ptolemios elbeszélésével a teljes hagyomány áll szemben,¹⁹⁶ Arrhianos mégsem foglal állást a vitában, csak egy kurta mondatban osztja meg olvasóival gondolatait az eseményről: véleménye szerint, noha a történetek pontosan nem rekonstruálhatók, egy dolog bizonyos: Alexandros isteni beavatkozás útján jutott el Ammón jóshelyéhez. Arrhianos állásfoglalásának határozottsága különösen akkor szembeötlő, ha azokkal a véleményekkel vetjük össze, melyeket ugyanerről az eseményről néhány évtizeddel Alexandros halála után Timaios, majd a Kr. e. 1. évszázadban Strabón fogalmazott meg:

„ἐκεῖνος (sc. Τίμαιος) γὰρ κόλακα μὲν εἶναι φησι τὸν Καλλισθένην τοιαῦτα γράφοντα, καὶ πλείστον ἀπέχειν φιλοσοφίας, κόραξί τε προσέχοντα καὶ κορυβαντιώσας γυναιξί, δικαίως δ' αὐτὸν ὑπ' Ἀλεξάνδρου τετευχέναι τιμωρίας διεφθαρκότα τὴν ἐκείνου ψυχὴν καθ' ὅσον οἶός τ' ἦν.”¹⁹⁷ (Polyb. 12, 12b, 2)

„ὁ γοῦν Καλλισθένης φησὶ τὸν Ἀλέξανδρον φιλοδοξῆσαι μάλιστα ἀνελθεῖν ἐπὶ τὸ χρηστήριον, ἐπειδὴ καὶ Περσέα ἤκουσε πρότερον ἀναβῆναι καὶ Ἡρακλέα. ὁρμήσαντα δ' ἐκ Παραιτονίου, καίπερ νότων ἐπιπεσόντων, βιάσασθαι πλανώμενον δ' ὑπὸ τοῦ κονιορτοῦ σωθῆναι γενομένων ὄμβρων καὶ δυεῖν

¹⁹⁴ Lásd erről példákkal: *Marincola* (1997) 282.

¹⁹⁵ Lásd: 4, 9, 3; 6, 11, 7; 6, 24, 1–2; 7, 14, 7; 7, 14, 8; 7, 16, 3. Kivétel: 6, 11, 3; 6, 11, 4. A források konszenzusának súlyáról Arrhianosnál lásd még: *Breebaart* (1960) 34–35.

¹⁹⁶ A οἱ ἄλλη καὶ ἄλλη ὑπὲρ αὐτοῦ ἐξηγησάμενοι félrevezető: azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy számos változat létezett az isteni beavatkozásról, holott a hagyomány egységesnek tűnik, s csak Ptolemaios elbeszélése lóg ki a sorból.

¹⁹⁷ „Ő például kijelenti, hogy Kallisthenés talpnyaló volt, mert ilyen műveket írt, miközben semmi köze sem volt a filozófiához, ehelyett a hollók hangját és a megszállott asszonyok kijelentéseit tartotta fontosnak. Szerinte Alexandros joggal végeztette ki, mert mindent elkövetett, hogy Alexandrost annyira elvonja az uralkodástól, amennyire csak lehetséges.” (Muraközy Gyula fordítása)

κοράκων ἡγησαμένων τὴν ὁδόν, ἤδη τούτων κολακευτικῶς λεγομένων.”¹⁹⁸ (Str. 17, 1, 43)

Timaio és Strabón számára a hollók története nem isteni beavatkozásnak, hanem Kallisthenés hízelkedő koholmányainak volt a bizonyítéka. A két történetíró egybecsengő megjegyzése arról tanúskodik, hogy Alexandros sivatagi útja és az ott lejátszódó különös események kiváló témát nyújtottak az elődeiket előszeretettel pellengérre állító történetíróknak. Nem tudjuk, hogy Arrhianos olvasta-e akár Timaios, akár Strabón műveit, de az, hogy a két történethez rövid kommentárt fűzött, arról árulkodik, hogy talán más forrásból ugyan, de ismerte a bírálatokat. Alighanem ezekre a történet valóságalapját, vagyis az isteni beavatkozás tényét megkérdőjelező kritikákra akart választ adni. A történet(ek) lényege ugyanis nem az, hogy hollók vagy kígyók vezették Alexandrost az oázisba, hanem az, hogy a makedón király isteni segítséggel, isteni akaratból (Θεῖον τι) jutott el Ammón szentélyébe.¹⁹⁹ Arrhianos érvelését a történetírók által igen kedvelt, de gondolatmenetükről csak keveset eláruló valószínűsége (εἰκός) alapozza.²⁰⁰ Hogy ehelyütt Arrhianos pontosan mire utal, amikor a valószínűsége hivatkozik, csak találgathatjuk. Mindazonáltal az *Anabasis* záró *enkómion* egyik utolsó, Alexandros sikereit magyarázó mondata alapján azt *valószínűsíthetjük*, hogy a nikomédiai történetíró hitt abban, hogy a makedón király pályáját isteni rendelés jelölte ki: „οὐκουν οὐδὲ ἐμοὶ ἔξω τοῦ Θεοῦ φῦναι ἂν δοκεῖ ἀνὴρ οὐδενὶ ἄλλῳ ἀνθρώπων εἰκῶς.”²⁰¹ (7, 30, 2) A két történet így vagy úgy, de ezt a tételt igazolta, s ezért került be mindkét hagyomány az elbeszélésbe. Ha ugyanis meg akarjuk határozni, hogy mi volt a két történet közlésével Arrhianos szándéka, akkor azt egy szóban összefoglalhatjuk: bizonyítás.

Az eltérő változatok gyakran ugyanezt a szerepet töltik be Hérodotosnál. Stewart Flory hívta fel rá a figyelmet, hogy Hérodotos számos alkalommal azért nem teszi le voksát valamelyik hagyomány mellett, mert azok csak látszólag mondanak egymásnak ellent, valójában ugyanazt a nézetet vagy állítást erősítik meg. Flory Kambyzs feleséggyilkosságát

¹⁹⁸ „Kallisthenés szerint tehát Alexandros főképpen dicsvágyból ment el a jósdához, minthogy azt hallotta, hogy azelőtt Perseus és Héraklés is járt ott. Paraitonionból indult el, s bár a déli szelek felkerekedtek, mégis kierőszakolta a továbbmenetelt, s amikor a porfellegek közt bolyongott, megmentette a beálló esőzész és az utat mutató két holló: ezt azonban már hízelgésből híresztelték.” (Földy József fordítása)

¹⁹⁹ Arrhianos már az elbeszélés elején a „καὶ τοῦτο ἐς τὸ Θεῖον ἀνηνέχθη. ἀνηνέχθη δὲ ἐς τὸ Θεῖον καὶ τόδε.” Hérodotoszt idéző mondatfűzéssel nyomatékosítja a történet mondanivalóját; lásd ehhez: *Grundmann* (1885) 210.

²⁰⁰ A valószínűség érvéről a nem-kortörténetet író historiográfusoknál lásd: *Marincola* (1997) 282-283, illetve Arrhianosnál *Breebaart* (1960) 42-46.

²⁰¹ „Ezért nem hiszem, hogy egy (ilyen) férfi, akihez nem volt hasonló az emberek között, isteni beavatkozás nélkül jött volna világra.”

hozza fel példának. Hérodotos két történetet ad elő az asszony meggyilkolásának körülményeiről (3, 32), de mindkét történet az eltérés ellenére valójában ugyanabba az irányba mutat, és Kambyzsés erőszakos, kegyetlen jellemét festi le. Hérodotos azzal, hogy nem foglal állást, nem elsősorban a tények feltárásának nehézségeit igyekszik hangsúlyozni, hanem Kambyzsés vad örületét próbálja bizonyítani és még plasztikusabban ábrázolni.²⁰² Hogy Hérodotos ezzel a szándékkal jegyezte le a két változatot, azt a 33. caputba foglalt megállapítása támasztja alá, amelyben – mintegy a két történet állítását megerősítve – kifejti, hogy Kambyzsés már gyermekkorától valami súlyos betegségben szenvedett, amely nemcsak a testét kínozza, de elméjét is eltorzította.

Az *Anabasis*-ban is több ilyen, egymásnak csak látszólag ellentmondó történetet találhatunk, melyek, nézetem szerint, ugyanazt a szerepet töltik be az elbeszélésben, mint a fent idézett történet Hérodotosnál. Ezekre alant az adott szövegeknél részletesen kitérek majd, de most térjünk át a második olyan szöveghelyre, ahol történetírói megjegyzést is olvashatunk a forrásismertetés mellett.

Az *Anabasis*-nak mondhatni tengelyét képezi Alexandros ún. „nagy átváltozása” (*great digression*).²⁰³ A hatalomtól megrészegült ifjú király jellemváltozása állandó témája volt az Alexandros tetteit lejegyző historikusoknak. Természetesen Arrhianos sem mulaszthatta el, hogy megemlékezzen róla. A nikomédiai történetíró megbontva elbeszélésének időrendi szerkezetét egy hosszú kitérőt szán a témának, melyben, noha nemegyszer bírálja Alexandros tetteiért, alapvetően apologetikus hangon szólal meg, s megpróbálja a királyt felmenteni, illetve másokra hárítani felelősségét. A morális fejtegetésekre alkalmas események kánonja a következő: a méd ruhaviselet, Kleitos megölése, a *proskynésis* bevezetésének kísérlete és az apródok összeesküvése.²⁰⁴ Ez utóbbi két esemény kulcsfigurája Alexandros udvari krónikása, Kallisthenés. Az olynthosi történetíró először a *proskynésis* bevezetésének ellenzése miatt került szembe Alexandrosszal, majd később az apródok összeesküvésének egyik feltételezett szervezőjeként merült fel a neve. Az összeesküvésben részt vevő apródokat a források egybehangzó tanúsága szerint kivégezték, de Kallisthenés sorsáról már ellentmondó tudósítások születtek:

²⁰² Flory (1987) 70.

²⁰³ Stadter figyelt föl rá, hogy a nagy átváltozásról szóló történeteket Arrhianos szándékoltan egy pontba sűrítette össze; lásd: Stadter (1980) 83.

²⁰⁴ Ezekről lásd: Bosworth (1980) 45-99.

„Καλλισθένην δὲ Ἀριστόβουλος μὲν λέγει δεδεμένον ἐν πέδαις
ξυμπεριάγεσθαι τῇ στρατιᾷ, ἔπειτα νόσῳ τελευτῆσαι, Πτολεμαῖος δὲ ὁ Λάγου
στρεβλωθέντα καὶ κρεμασθέντα ἀποθανεῖν. οὕτως οὐδὲ οἱ πάνυ πιστοὶ ἐς τὴν
ἀφήγησιν καὶ ξυγγενόμενοι ἐν τῷ τότε Ἀλεξάνδρῳ ὑπὲρ τῶν γνωρίμων τε καὶ οὐ
λαθόντων σφᾶς ὅπως ἐπράχθη ξύμφωνα ἀνέγραψαν.”²⁰⁵ (4, 14, 3)

A két hagyomány közül alighanem Ptolemaios változata a történetileg hiteles.²⁰⁶ De ez a megállapítás ismét csak napjaink történészeinek eredményeit összegzi, Arrhianos viszont szemmel láthatólag – Breebaart találó megfogalmazásával élve – zsákutcába jutott.²⁰⁷ A Bessos elfogásáról szóló ellentmondó történetek kapcsán utaltam rá, hogy Arrhianos az *autopsiát* nem tekintette a hitelesség megdönthetetlen bizonyítékának. Kételyeit, melyeket ott csak sugalmazott, itt az olvasóhoz szóló már-már kétségbeesett mondatával világosan meg is fogalmazta. Ennél tovább azonban nem merészkedett. Hogy az igazság melyik szerzőnél rejtőzhet, nem kutatta.

Arrhianos csupán egy alkalommal eredt az igazság nyomába, a hydaspési hadművelet egyik döntő mozzanatának, a makedón sereg partraszállásának leírásánál:

„(3) Ἀριστόβουλος δὲ λέγει τὸν Πύρρου παῖδα φθάσαι ἀφικόμενον σὺν ἄρμασιν ὥς ἐξήκοντα πρὶν τὸ ὕστερον ἐκ τῆς νήσου τῆς μικρᾶς περᾶσαι Ἀλέξανδρον· καὶ τοῦτον δυνηθῆναι ἂν εἰρξαι Ἀλέξανδρον τῆς διαβάσεως χαλεπῶς καὶ μηδενὸς εἰργοντος περαιοθέντα, εἶπερ οὖν καταπηδήσαντες οἱ Ἴνδοι ἐκ τῶν ἁρμάτων προσέκειντο τοῖς πρώτοις τῶν ἐκβαίνοντων· ἀλλὰ παραλλάξαι γὰρ ξὺν τοῖς ἄρμασι καὶ ἀκίνδυνον ποιῆσαι Ἀλεξάνδρῳ τὴν διάβασιν· καὶ ἐπὶ τούτους ἀφεῖναι Ἀλέξανδρον τοὺς ἵπποτοξότας, καὶ τραπῆναι αὐτοὺς οὐ χαλεπῶς, πληγὰς λαμβάνοντας. (4) οἱ δὲ καὶ μάχην λέγουσιν ἐν τῇ ἐκβάσει γενέσθαι τῶν Ἰνδῶν τῶν ξὺν τῷ παιδί τῷ Πύρρου ἀφιγμένων πρὸς Ἀλέξανδρον τε καὶ τοὺς ξὺν αὐτῷ ἵππεας. καὶ γὰρ καὶ ἀφικέσθαι ξὺν μείζονι δυνάμει τὸν Πύρρου παῖδα, καὶ αὐτόν τε Ἀλέξανδρον τρωθῆναι πρὸς αὐτοῦ καὶ τὸν ἵππον αὐτοῦ ἀποθανεῖν τὸν Βουκεφάλαν, φίλτατον Ἀλεξάνδρῳ ὄντα τὸν ἵππον, καὶ τοῦτον τρωθέντα ὑπὸ τοῦ παιδὸς τοῦ Πύρρου. ἀλλὰ Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, ὅτῳ καὶ ἐγὼ ξυμφέρομαι, ἄλλως λέγει. (5) ἐκπεμφθῆναι μὲν γὰρ τὸν παῖδα ὑπὸ τοῦ Πύρρου λέγει καὶ οὗτος, ἀλλ’ οὐχ ἐξήκοντα μόνον ἄρματα ἄγοντα. οὐδὲ γὰρ εἰκὸς Πύρρον ἀκούσαντα ἐκ τῶν σκοπῶν, ὅτι δὴ ἦ αὐτὸς Ἀλέξανδρος

²⁰⁵ „Kallisthenést pedig, Aristobulos szerint, bilincsbe verték és a hadsereggel együtt hurcolták, majd betegségben halt meg. Ptolemaios, Lagós fia szerint viszont megkínózták és felakasztották. Így még azok sem jegyezték fel a történeteket egybehangzóan – noha azok ismertek és nyilvánosak voltak –, akik az elbeszélés(eiket) tekintve a legmegbízhatóbbak, és akik akkor (maguk is) együtt voltak Alexandrosszal.”

²⁰⁶ Lásd erről: Bosworth (1980) 100.

²⁰⁷ „Arrianus bevindt zich hier kennelijk in een impasse.” Breebaart (1960) 39.

διαβέβηκεν τοῦ Ὑδάσπου τὸν πόρον ἢ μέρος γέ τι τῆς στρατιᾶς, ξὺν ἐξήκοντα ἄρμασι μόνοις ἐκπέμψαι τὸν αὐτοῦ παῖδα· (6) ἃ δὴ ὥς μὲν ἐπὶ κατασκοπὴν ἐκπεμπόμενα πολλά τε καὶ οὐκ εὐζωνα ἐς τὴν ἀποχώρησιν ἦν, ὥς δὲ εἰς τὸ εἰρξάι τε τοὺς οὐπω πεπερακότας τῶν πολέμιων καὶ τοῖς ἤδη ἐκβεβηκόσιν ἐπιθέσθαι οὐδαμῇ ἀξιόμαχα. ἀλλὰ δισχιλίους γὰρ λέγει ἵππεας ἄγοντα ἀφικέσθαι τοῦ Πύρου τὸν παῖδα, ἄρματα δὲ ἑκατὸν καὶ εἴκοσι· φθάσαι δὲ περάσαντα Ἀλέξανδρον καὶ τὸν ἐκ τῆς νήσου τὸν τελευταῖον πόρον.”²⁰⁸ (5, 14, 3–6)

A szöveg kétségtelenül hérodotosi hangolású.²⁰⁹ Arrhianos alighanem tudatosan utánozta a halikarnassosi történetírót, aki művében számtalan helyen tesz hasonló kitérőt, melyekben a különböző forrásokból szerzett adatok alapján saját véleményyt, γνώμη-t formál.²¹⁰ A vélemény kialakítása természetszerűleg magában foglalja az okfejtést, melynek középpontjában Hérodotosnál is, ahogy Arrhianosnál, a valószínűség (εἰκός) áll.

Az a fenti szöveghellyel kapcsolatban sokat hangoztatott vélemény, mely szerint Arrhianos az Aristobulos és a másik történeti hagyomány ellen szóló érvelést Ptolemaiosztól vette át, nem tartható.²¹¹ Ahogy azt többen bizonyították, a szöveg tartalmi és grammatikai felépítése egyértelműen amellettt tanúskodik, hogy Arrhianos saját mérlegelését, ha tetszik forráskritikáját olvashatjuk e néhány sorban.²¹² A hadászat, mint azt számos írása is

²⁰⁸ „(3) Aristobulos azt mondja, hogy mielőtt Alexandros átkelt volna a kisebbik szigetről, Póros fia már mintegy hatvan harci szekérrel megérkezett. (Aristobulos szerint) Póros fia képes lett volna rá, hogy megakadályozza Alexandros átkelését, amely úgy is nehézségekbe ütközött, hogy senki sem akadályozta, ha az indek leszálltak volna a harci szekerekről, és rátámadtak volna az első partralépőkre. Ő azonban a harci szekerekkel odébb állt, kockázatmentessé téve így Alexandros számára az átkelést. Alexandros ellenük küldte a lovasíjászait, akik nehézség nélkül futamították meg az indeket, akik komoly veszteségeket szenvedtek. (4) Mások azt mondják, hogy a Póros fiával érkező indek és az Alexandrosszal lévő lovasság között a partraszálláskor bontakozott ki harc. (Szerintük) Póros fia egy nagyobb sereggel érkezett, és ő volt, aki megsebezte Alexandrost és halálos sebet ejtett Bukephalason, Alexandros legkedvesebb lován. Ptolemaios, Lagós fia, akivel magam is egyetértek, azonban másképp beszéli el (a történeteket). (5) Póros szerint is kiküldte a fiát, de nem csupán hatvan harci szekérrel. Nem valószínű ugyanis, hogy Póros, miután felderítőitől értesült, hogy vagy maga Alexandros kelt át a Hydaspésen, vagy seregének egy része, saját fiát csak hatvan harci szekérrel küldi ki. (6) Ha ezeket felderítésre küldték ki, akkor ahhoz túl sokan voltak, és nem elég mozgékonyak a visszavonuláshoz, arra a (feladatra) viszont alkalmatlanok, hogy egyfelől visszatartsák az ellenség közül azokat, akik még nem keltek át, másfelől, hogy megtámadják azokat, akik már partot értek. Ptolemaios viszont azt mondja, hogy Póros fia kétezer lovassal és százhusz harci szekérrel érkezett. Alexandros azonban gyorsabb volt, és már a szigetről is befejezte az átkelést.”

²⁰⁹ Bosworth Hérodotos mellett Thukydidésszel és halikarnassosi Dionysiosszal is párhuzamot von; lásd: Bosworth (1980) 290.

²¹⁰ Lásd például: 2, 19-27; 6, 121-124. A γνώμη szerepéről Hérodotosnál lásd: Schepens (1975) 264; Nino Luraghi: *Meta-historiē: Method and Genre in the Histories*. In: Carolyn Dewald–John Marincola (eds.): *The Cambridge Companion to Herodotus*. Cambridge 2006. 76-91; különösen: 78-79.

²¹¹ A félreértelmezés a Ptolemaios és Aristobulos műve közti relatív kronológia megállapításának szándékából eredt. A szövegben ugyanis sokan Ptolemaios burkolt Aristobulos-kritikáját látták megbújni, amiből azt a következtetést vonták le, hogy Aristobulos műve korábban keletkezett, mint Ptolemaiosé. Lásd: Jacoby (1926a) 505-506; Kornemann (1935) 12-14; Pearson (1960) 172-173; Pédech (1984) 381; Tonnet (1988) 300-301, 57. jegyzet.

²¹² A korábbi tanulmányokat is feldolgozva és mérlegelve a probléma legalaposabb elemzését Bosworth adja; lásd: Bosworth (1995) 288-289. Lásd még: Badian (1961) 665; Breebaart (1960) 36; Stadter (1980) 71, 215-216, 71. jegyzet; Brunt (1983) 43, 4. jegyzet; Sisti–Zambrini (Trad.): *Arriano Anabasi di Alessandro II*. Milano

bizonyítja, Arrhianos kedvelt témája volt, és katonaember lévén komoly harci tapasztalatokkal is rendelkezett.²¹³ Nem meglepő tehát, hogy a makedón hídfőállás kiharcolásáról szóló eltérő beszámolók felkeltették érdeklődését, hiszen alkalmat kínáltak arra, hogy Hérodotost felidézve megcsillogtassa olvasóinak egyfelől irodalmi, történetírói képességeit, másfelől katonai hozzáértését.

Vizsgálódásunk kezdetén azt a kérdést tettük fel, hogy az eltérő változatokból kimutatható-e Arrhianos részrehajlása valamelyik forrása felé. Ha Brunt szempontjai alapján értékeljük a szöveghelyeket, a következőkre juthatunk. Arrhianos Aristobulos nevét négy alkalommal helyezi Ptolemaios elé (3, 4, 5; 4, 14, 3; 5, 14, 3–6; 5, 20, 2), míg Ptolemaios neve szintén négy esetben előzi meg Aristobulosét (3, 3, 5–6; 3, 30, 5; 4, 3, 5; 4, 5, 2 – 6, 2). A nevek sorrendjéből tehát aligha lehet levonni azt a következtetést, hogy Arrhianos elsősorban Ptolemaios művére támaszkodott. Ráadásul abban az egy esetben, amikor Arrhianos nyíltan közli, hogy Ptolemaiossal ért egyet, Aristobulos változata szerepel előbb, ami azt bizonyítja, hogy a sorrend nem feltétlenül utal a szerző preferenciájára. Brunt másik érve, hogy Arrhianos Ptolemaios elbeszélését hosszan idézi, míg Aristobulos változatát néhány rövid mondatba zárja, sem támasztja alá az egykori testőr művének elsőbbségét. Egyedül Bessos elfogásánál szembeötlő a két változat közt a terjedelmi különbség, de ez adódhat abból is, hogy Aristobulos csak röviden és tényszerűen számolt be az eseményről, míg Ptolemaios, saját érdemeit kidomborítandó, terjedelmes tudósítással szolgált. A harmadik érv, mely szerint Arrhianos azoknál a leírásoknál, ahol Ptolemaios *autopsiával* rendelkezett, az egykori testőr változatát részesítette előnyben, sem megkérdőjelezhetetlen. Csak egy esetben, Bessos kézre kerítésénél tudjuk biztosan, hogy Ptolemaios az *autopsia* előnyével rendelkezett, de az a körülmény, hogy Arrhianos ennek ellenére Aristobulos változatát is közreadta, inkább a nikomédiai történetíró kritikai érzékéről tanúskodik, mintsem a Ptolemaios felé érzett részrehajlásáról.

Brunt szempontjai tehát nem visznek közelebb minket a kérdés megoldásához. A szöveghelyek nyelvi vizsgálatából egyes esetekben (vö. 4, 3, 5; 4, 5, 2–6, 2; 3, 29, 6–30, 5) megállapítható, vagy legalábbis sejthető Arrhianos preferenciája vagy éppen távolságtartása, de ezek a nyomok sem elegendők arra, hogy igazolják Ptolemaios elsőbbségét, annál is inkább, mert némely alkalommal (vö. 4, 3, 5) a nyelvi megfogalmazás Arrhianos Aristobulos-

2004. 486.

²¹³ Arrhianos két harcászattal kapcsolatos munkája maradt fenn, az *Ektaxis kata alanón* és a *Techné Taktiké*. Mindkét értekezés a Kappadókiai kormányzósága idejére datálható. Az írásokról alapos tájékoztatást nyújt: Bosworth (1993a) 253–271.

preferenciájára utal. Az eltérő változatok, megítélésem szerint, nem bizonyítják, hogy Arrhianos Ptolemaios művét fontosabbnak tartotta volna Aristobulos feljegyzéseinél. Ezek a szöveghelyek sokkal inkább Arrhianosnak az előszóban tett kijelentését igazolják, mely szerint Ptolemaios és Aristobulos művei *együtt* alkották az *Anabasis* vázát.

A fent elemzett szövegrészek azonban azt is tanúsítják, hogy Arrhianos nem kizárólag szeszélyből vagy tudálékosságból vetette össze *az olvasók előtt* két fő forrását, hanem azt sok esetben valamilyen céllal tette. Olykor a két eltérő hagyománnyal igyekezett igazolni saját Alexandros-képét (vö. 3, 3, 4–6), máskor tompítani vagy finomítani kívánta a makedón királyra vagy hadseregére vonatkozó „terhelő” adatokat (vö. 4, 3, 5; 4, 5, 2–6, 2), vagy cáfolni a pontatlan leírásokat (5, 14, 3–6), és bizonyos esetekben, igaz, óvatosan, de fenntartásait is megfogalmazta forrásaival szemben (vö. 3, 30, 5; 4, 14, 3).

II.

A fent tárgyalt szövegrészekből már kirajzolódtak bizonyos motívumok, amelyek meghatározták azt, hogy Arrhianos egy esemény kapcsán miért jegyzett fel több, egymástól eltérő leírást is. Részben hasonló motívumok jelennek meg azoknál a forrásösszevetéseknél is, ahol Arrhianos azokat a tudósításokat ütközteti, melyeket az előszóban nem teljesen valótlannak és elbeszélésre érdemesnek értékelt. Ezeket a beszámolókat általában a λέγουσι, λέγεται és a λόγος κατέχει formulákkal vezeti be. Előfordul, hogy e formulák mögött Aristobulos és/vagy Ptolemaios beszámolója is meghúzódik – főként olyan esetekben, amikor Arrhianos valamilyen okból fenntartással van két fő forrásának hitelességével szemben –, de ezekben a történetekben legtöbbször a vulgata-hagyomány köszön vissza.²¹⁴

Ahogy Ptolemaios és Aristobulos esetében, úgy ezek között a *synkrisisek* között is találhatunk első olvasatra aprólékos vagy akár tudálékosnak tűnő megjegyzéseket, mint például a következőt:

²¹⁴ Schwartz Arrhianos-szócikkében fejtette ki, hogy sokszor e fordulatok a nikomédiai történetíró két fő forrására is utalhatnak; lásd: Schwartz (1896) 1240-1243; követi őt: Bosworth (1980) 20, ill. (1988) 191-192, és Brunt (1983) 553-554. Tonnet azonban a fent említett három kutató eredményeit felülvizsgálva kimutatta, hogy egy-két elszigetelt esettől eltekintve a λέγουσι, λέγεται és a λόγος κατέχει fordulatokkal fölvezetett történetek nem Ptolemaiosra és/vagy Aristobulosra, hanem egyértelműen a vulgata-hagyományra vezethetők vissza; lásd: H. Tonnet: La "Vulgate" dans Arrien. In: Wolfgang Will (Hrsg.): Zur Alexander der Grosse. Festschrift G. Wirth, I-II. Amsterdam 1987. 635-656.

„οὐκ οὖν ἔτι οἷους τε εἶναι κατέχειν αὐτὸν τοὺς ἐταίρους, ἀλλ' ἀναπηδήσαντα γὰρ οἱ μὲν λόγῃν ἀρπάσαι λέγουσι τῶν σωματοφυλάκων τινὸς καὶ ταύτη παῖσαντα Κλεῖτον ἀποκτεῖναι, οἱ δὲ σάρισσαν παρὰ τῶν φυλάκων τινὸς καὶ ταύτην.”²¹⁵ (4, 8, 8)

Arrhianos Bessos kivégzése és az ahhoz fűzött Alexandrost elmarasztaló feddés (4, 7, 3–5) után tér át Kleitos meggyilkolásának történetére. Hogy az eseményt különösen fontosnak tartja, azt világosan jelzi, hogy Alexandros „barbár” tettét az elbeszélés időrendi sorrendjét megbontva adja elő.²¹⁶ Noha többször utal forrásaira, Aristobuloson kívül egyik kútfőjét sem nevezi meg. A leírásból kitűnik, hogy Arrhianos ígéretéhez híven aprólékos részletességgel beszél el (ἀφηγήσομαι) az eseményeket, számos forrást használva föl.²¹⁷ A gazdag forrásfelhasználás és a fent idézett mondat arról tanúskodik, hogy Arrhianos lelkiismeretesen végigolvasta és összevetette egymással az eseményről rendelkezésére álló eltérő forrásokat.

Ezt az apró részletekre is odafigyelő történetírói arcképet tükrözi a következő rövid mondat is:

„Ἀλέξανδρος δὲ ἐν νῶ εἶχεν ἀνοικοδομεῖν οἱ μὲν λέγουσιν ὅτι ἐπὶ τοῖς θεμελίοις τοῖς πρόσθεν, καὶ τούτου ἕνεκα τὸν χοῦν ἐκφέρειν ἐκέλευε τοὺς Βαβυλωνίους, οἱ δέ, ὅτι καὶ μείζονα ἔτι τοῦ πάλαι ὄντος.”²¹⁸ (7, 17, 2)

Arrhianos e megjegyzést a kaldeusok vésztjósoló jövendöléseinek leírásába szövi bele (vö. 7, 16, 5–17, 6). Hogy kik lehetnek azok a történetírók, akiknek adatait Arrhianos összeveti egymással, nem lehet megállapítani. Elképzelhető – mint azt Hutzet is felvetette –, hogy Arrhianos adatait nem több forrásból merítette, ahogy ezt a megfogalmazás sugallja, hanem csak Aristobulos (vagy Ptolemaios) művében találkozott a templom rekonstrukciójára

²¹⁵ „A Társak már nem tudták tovább feltartóztatni, mert ahogy egyesek mondják, felugrott, elragadta az egyik testőr lándzsáját, és azt Kleitosba döfve megölte őt. Mások szerint az egyik őr szarisszáját döfte belé.”

²¹⁶ „Ἐνθα δὴ καὶ τὸ Κλεῖτου τοῦ Δρωπίδου πάθημα καὶ τὴν Ἀλεξάνδρου ἐπ' αὐτῷ ξυμφορὰν, εἰ καὶ ὀλίγον ὕστερον ἐπράχθη, οὐκ ἔξω τοῦ καιροῦ ἀφηγήσομαι.” – „Jóllehet kicsit később történt, most jött el a megfelelő pillanat, hogy részletesen elbeszéljem Kleitosnak, Drópidész fiának szerencsétlen esetét, és Alexandros ebből következő szánalmas helyzetét. (4, 8, 1)

²¹⁷ Hammond a szövegrészletre vonatkozó elemzését a következő mondattal zárja: „All we can say about his sources is that they were numerous and included in particular Aristobulos, and that Arrian selected from them to give his own version.” Hammond (1993) 243.

²¹⁸ „Alexandros azt forgatta a fejében, hogy újra felépíti Bél templomát. Egyesek szerint az eredeti alapokon, ezért megparancsolta a babilóniaknak, hogy távolítsák el a földhalmot, mások szerint viszont még a régi templomnál is nagyobbakat akart építtetni.”

vonatkozó tervekkel, amelyeket aztán beemelt az *Anabasis*ba.²¹⁹ A többi rendelkezésünkre álló forrás nem tesz említést Alexandros ez irányú szándékáról, ahogy a Bél templomát részletesen leíró Strabón sem szól a szentély kibővítését célzó tervekről (vö. Str. 16, 1, 5). Nem zárható ki, hogy Arrhianos, aki feltehetően jól ismerte a másodlagos Alexandros-irodalmat is,²²⁰ hiánypótló szándékkal vetette közbe az adatot.

Talán részben ugyanez a szándék ösztönözte, amikor Alexandros a mallosok elleni ostromban elszenvedett sérüléséről tudósítva két személyt is megnevez, akik eltávolíthatták a király mellkasából az életveszélyes sebet ütő nyílveesszőt:

„τὸ δὲ βέλος ἐξελκύσαι ἐκ τοῦ τραύματος ἐπιτεμόντα τὴν πληγὴν οἱ μὲν Κριτόδημον ἀνέγραψαν, ἰατρὸν Κῶον, τὸ γένος τῶν Ἀσκληπιαδῶν, οἱ δὲ Περδίκκων τὸν σωματοφύλακα, οὐ παρόντος ἐν τῷ δεινῷ ἰατροῦ, ἐγκελευσαμένου Ἀλεξάνδρου τῷ ξίφει ἐπιτεμεῖν τὴν πληγὴν καὶ κομίσασθαι τὸ βέλος.”²²¹ (6, 11, 1)

Strabón és Diodóros szűkszavú beszámolójából nem sokat tudunk meg a sérült király felépüléséről (vö. Str. 15, 1, 33; Diod. 17, 99, 4). Plutarchos – aki Alexandros sebesülésének már a *de Alexandri fortuna aut virtute* című fiataalkori mintabeszédében is hosszú kitérőt szentelt – az Alexandros-életrajzban részletesen ír a makedón király sérüléséről és a seb ellátásáról, de neveket nem említ (vö. *Mor.* 343 d; *Alex.* 63, 9). Arrhianoson kívül egyedül Curtius Rufus nevezi meg az orvost, aki a vérveszteségtől és fájdalomtól eszméletét veszítő Alexandroson egy kisebb életmentő műtétet végzett (vö. 9, 5, 22–29). Curtius Rufusnál azonban nem Kritodémos, hanem Kritobulos nevét olvashatjuk, a híres orvosét, aki a Methónénál nyílveesszőtől egyik szemét elvesztő Philippost ápolta (vö. Plin. *Nat. Hist.* 7, 124).²²² A ránk maradt másodlagos görög nyelvű hagyományból, vagyis Diodóros és

²¹⁹ *Stephen Hutzet*: From Gedrosia to Babylon: A Commentary on Arrian's *Anabasis Alexandri* 6.22–7.30. (Diss.) Indiana University, Ann Arbor 1974. 246. A kutatók véleménye megegyezik abban, hogy a 7, 17, 1–4 szakasz megírásánál – eltekintve a fent idézett mondatról – Arrhianos fő forrásaira, Ptolemaiosra és/vagy Aristobulosra, illetve Nearchosra támaszkodott. Abban, hogy a három szerző közül Arrhianos pontosan kit vagy kiket használt fel, nincs egyetértés; vö: *Brunt* (1983) 259, 5. jegyzet; *Hammond* (1993) 300; *Sisti–Zambrini* (2004) 627. Mindenesetre a határozott igealakok arról tanúskodnak, hogy a nikomédiai történetíró fő forrásaiból merített.

²²⁰ Aristos és Asklépiadés (vö. 7, 15, 5) például római kori szerzők voltak. A két szerzőről lásd: *Bosworth* (1988) 83.

²²¹ „Egyesek azt írják, hogy az Asklépiadés nemzetségébe tartozó, kósi Kritodémos húzta ki a nyílveesszőt a sebből, miután a sebhelyet bemetszette, mások szerint viszont, mivel ebben a rettenetes helyzetben nem volt jelen orvos, Perdikkas, a testőr volt az, aki Alexandros felszólítására kardjával a seben vágást ejtve kivette a nyílveesszőt.”

²²² A két név eltéréseinek okairól lásd: *W. Heckel*: Two Doctors from Kos? *Mnemosyne* 34 (1981) 396–398.

Plutarchos műveiből az derül ki, hogy a római kori görög történetírók már nem tartották fontosnak azt, hogy a király életét megmentő orvos (vagy katona ?) nevét megőrizték az utókor számára. Arrhianos azzal, hogy két hagyományról is beszámol, elődeinél nagyobb alaposságáról tesz tanúbizonyságot olvasói előtt. Ezt a pedantériát a mallosok ostromát követő exkurzus is megköveteli a szerzőtől, hiszen éppen Alexandros vakmerő támadásának elbeszélésből bontja ki az *Anabasis* legterjedelmesebb kritikai kitérőjét, melyben elődeit bírálja többek között a tényeket meghamisító hanyagságukért. Nem csoda tehát, hogy az *ekphrasist* megelőző tudósításban – mintegy ellenpontosítva a korábbi történetírók pontatlanságait – Arrhianos igyekszik a legapróbb részletekre is kitérni.

Az eltérő változatok feljegyzésének egyik oka – az alaposság és a felkészültség igazolása mellett – a történetíró azon szándéka is lehet, hogy az általa hiteltelennek ítélt történeti tudósításokat megcáfolja.²²³ A cáfolat legtöbb alkalommal bírálatot is magával von. Az elődök munkáihoz, módszereihez fűzött kritikai megjegyzések, kitérők Hekataios óta toposszá váltak a görög historiográfiában. Ezeknek a bírálatoknak, miközben pontosítják vagy korrigálják a korábbi történetírók hibáit, mulasztásait, elsődleges célja, hogy a bírálót, vagyis az adott történetírót és művét a lehető legkedvezőbb fényben tüntessék föl: bizonyítsák az olvasó előtt a historikus felkészültségét, az igazsághoz való feltétlen ragaszkodását és művének elsőbbségét.²²⁴

Arrhianos, aki azzal a nem titkolt szándékkal fogott íráshoz, hogy az *Anabasis*szal fölülmúlja az összes addig napvilágot látott Alexandros-történetet, több olyan kitérőt tesz történeti elbeszélésében, ahol fő forrásaitól eltérő vagy azok által nem említett történeteket, illetve forrásokat állít sorba azzal a céllal egyfelől, hogy megcáfolja azokat, másfelől, hogy elődeit bírálva saját rátermettségéről és történetírói kvalitásairól tegyen tanúbizonyságot. Az első ilyen kritikai exkurzust a mallosok elleni küzdelem leírása után olvashatjuk:

„(2) πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα ἀναγέγραπται τοῖς συγγραφεῦσιν ὑπὲρ τοῦ παθήματος, καὶ ἡ φήμη παραδεξαμένη αὐτὰ κατὰ τοὺς πρώτους ψευσαμένους ἔτι καὶ εἰς ἡμᾶς διασώζει, οὐδὲ ἀφήσει παραδιδούσα καὶ ἐφεξῆς ἄλλοις τὰ ψευδῆ, εἰ μὴ ὑπὸ τῆσδε τῆς συγγραφῆς παύσεται. (3) Αὐτίκα ἐν Ὀξυδράκαις τὸ πάθημα τοῦτο γενέσθαι Ἀλεξάνδρῳ ὁ πᾶς λόγος κατέχει· τὸ δὲ ἐν Μαλλοῖς ἔθνει αὐτονόμῳ Ἰνδικῷ ξυνέβη, καὶ ἥ τε πόλις Μαλλῶν ἦν καὶ οἱ βαλόντες Ἀλέξανδρον Μαλλοί, οἱ δὲ ἐγνώκεσαν μὲν ξυμμίξαντες τοῖς Ὀξυδράκαις οὕτω

²²³ Lateiner (1989) 83.

²²⁴ A bírálatok szerepéről, kialakulásáról és tartalmi elemeiről alapos tájékoztatást nyújt: Marincola (1997) 217-236.

διαγωνίζεσθαι, ἔφθη δὲ διὰ τῆς ἀνύδρου ἐπ' αὐτοὺς ἐλάσας πρὶν τινα ὠφέλειαν
 αὐτοῖς παρὰ τῶν Ὀξυδρακῶν γενέσθαι ἢ αὐτοὺς ἐκείνοις τι ἐπωφελῆσαι. (4) ἐπεὶ
 καὶ τὴν τελευταίαν μάχην τὴν πρὸς Δαρεῖον γενομένην, καθ' ἣντινα ἔφυγε
 Δαρεῖος οὐδὲ πρόσθεν ἔληξε τῆς φυγῆς πρὶν συλληφθῆναι ὑπὸ τῶν ἀμφὶ Βῆσσον
 καὶ προσάγοντος ἤδη Ἀλεξάνδρου ἀποθανεῖν, πρὸς Ἀρβήλοις γενέσθαι ὁ πᾶς
 λόγος κατέχει, καθάπερ οὖν καὶ τὴν πρὸ ταύτης ἐν Ἰσσω καὶ τὴν πρώτην
 ἵππομαχίαν πρὸς Γρανίκῳ. (5) ἀλλὰ πρὸς Γρανίκῳ μὲν ξυνέβη <ή> μάχη ἢ ἱππικὴ
 καὶ πρὸς Ἰσῳ ἢ αὐθις πρὸς Δαρεῖον μάχη, Ἀρβηλα δὲ τοῦ χώρου, ἐν ᾧ τὴν
 ἐσχάτην μάχην Δαρεῖός τε καὶ Ἀλέξανδρος ἐμαχέσαντο, οἱ μὲν τὰ πλεῖστα
 συγγράψαντες λέγουσιν ὅτι ἑξακοσίους σταδίους ἀπέχει, οἱ δὲ τὰ ἐλάχιστα, ὅτι
 ἐς πεντακοσίους. ἀλλὰ ἐν Γαυγαμήλοις γὰρ γενέσθαι τὴν μάχην πρὸς ποταμῷ
 Βουμήλῳ λέγει Πτολεμαῖος καὶ Ἀριστόβουλος. (6) πόλις δὲ οὐκ ἦν τὰ
 Γαυγάμηλα, ἀλλὰ κώμη μεγάλη, οὐδὲ ὀνομαστός ὁ χώρος οὐδὲ ἐς ἀκοὴν ἡδὺ τὸ
 ὄνομα· ἔνθεν δὴ μοι δοκεῖ πόλις οὖσα τὰ Ἀρβηλα ἀπηνέγκατο τὴν δόξαν τῆς
 μεγάλης μάχης. εἰ δὲ πρὸς Ἀρβήλοις χρή οἷεσθαι γενέσθαι τὸ ἔργον ἐκεῖνο ἐς
 τοσόνδε Ἀρβήλων ἀπέχον, καὶ τὴν ἐν Σαλαμῖνι γενομένην ναυμαχίαν πρὸς
 ἰσθμῷ τῷ Κορινθίων ἔξεστι λέγειν ὅτι ἐγένετο, καὶ τὴν ἐπ' Ἀρτεμισίῳ τῆς
 Εὐβοίας πρὸς Αἰγίνῃ ἢ Σουνίῳ. (7) Καὶ μὴν ὑπὲρ τῶν ὑπερασπισάντων ἐν τῷ
 κινδύνῳ Ἀλεξάνδρου, Πευκέσταν μὲν γενέσθαι ξύμπαντες ὁμολογοῦσιν, ὑπὲρ
 Λεοννάτου δὲ οὐκέτι συμφέρονται οὐδὲ ὑπὲρ Ἀβρέου τοῦ διμοιρίτου. καὶ οἱ μὲν
 ξύλῳ πληγέντα κατὰ τοῦ κράνους Ἀλέξανδρον καὶ ἱλιγγιάσαντα πεσεῖν, αὐθις
 δὲ ἀναστάντα βληθῆναι βέλει διὰ τοῦ θώρακος ἐς τὸ στήθος· Πτολεμαῖος δὲ ὁ
 Λάγου ταύτην μόνην τὴν πληγὴν πληγῆναι λέγει τὴν ἐς τὸ στήθος. (8) τὸ δὲ δὴ
 μέγιστον πλημμέλημα τῶν συγγραφάντων τὰ ἀμφὶ Ἀλέξανδρον ἐκεῖνο τίθεμαι
 ἔγωγε. Πτολεμαῖον γὰρ τὸν Λάγου ἔστιν οἱ ἀνέγραψαν ξυναναβῆναί τε
 Ἀλεξάνδρῳ κατὰ τὴν κλίμακα ὁμοῦ Πευκέστα καὶ ὑπερασπίσαι κειμένου, καὶ ἐπὶ
 τῷδε Σωτῆρα ἐπικληθῆναι τὸν Πτολεμαῖον· καίτοι αὐτὸς Πτολεμαῖος
 ἀναγέγραφεν οὐδὲ παραγενέσθαι τούτῳ τῷ ἔργῳ, ἀλλὰ στρατιᾶς γὰρ αὐτὸς
 ἡγούμενος ἄλλας μάχεσθαι μάχας καὶ πρὸς ἄλλους βαρβάρους. ταῦτα μὲν δὴ ἐν
 ἐκβολῇ τοῦ λόγου ἀναγεγράφθω μοι, ὥς μὴ ἀταλαίπωρον γίγνεσθαι τοῖς ἔπειτα

ἀνθρώποις τὴν ὑπὲρ τῶν τηλικούτων ἔργων τε καὶ παθημάτων ἀφήγησιν.”²²⁵ (6, 11, 2–8)

Az *ekphrasis*ban Arrhianos öt példával demonstrálja a korábbi Alexandros-történetek, illetve -történetírók foggyatékosságait. Az öt történetből négy a mallosok elleni ostromhoz kapcsolódik, s csak egy leírás tekint ki, pontosabban vissza más eseményre, nevezetesen a gaugamélai ütközetre. Jóllehet az öt leírásból négy szorosan kapcsolódik a mallos-hadjáráthoz, az eltérő változatokat Arrhianos mégsem az ostrom elbeszélésébe fűzi bele, hanem külön kitérőben tárgyalja. Ez a szerkesztési mód eltér attól az elbeszélő technikától, melyet például Kleitos meggyilkolásának, a *proskynésis* bevezetésének és az apródok összeesküvésének leírásánál alkalmazott (vö. 4, 8, 1–14, 4). Ott szintén több eltérő adat állt rendelkezésére, de azokat a tudósításokat szervesen építette bele az elbeszélésbe. Hogy Arrhianos itt más elbeszélő módot választott, mint a „nagy átváltozás” leírásánál, valószínűleg azzal magyarázható, hogy Alexandros vakmerő tettéből eposzba illő jelenetet kívánt formálni, s a forráshivatkozások, illetve a kritikai megjegyzések megtörték volna az elbeszélés epikus sodrását.²²⁶

²²⁵ „(2) A történetírók sok mást is leírtak erről az eseményről, és az első hazudozóktól átvett mendemonda egészen napjainkig fennmaradt, és nem fogja semmi megakadályozni, hogy ezek a hazugságok nemzedékről nemzedékre tovább öröklődjenek, hacsak nem fog véget vetni nekik ez a történeti mű. (3) Az egész hagyomány úgy tartja például, hogy Alexandrosszal ez a fájdalmas eset az oxydrakosok között történt meg, holott egy független indiai törzsnél, a mallosoknál zajlott le az esemény. A város a mallosoké volt, és mallosok voltak azok is, akik eltalálták Alexandrost. Igaz ugyan, hogy úgy döntöttek, hogy az oxydrakosokkal egyesülve veszik fel a küzdelmet, de Alexandros a víztelen területen keresztül ellenük vonult, és megelőzte őket, még mielőtt valami segítséget kaptak volna az oxydrakosoktól, vagy mielőtt ők nyújtottak volna segítséget az oxydrakosoknak. (4) De az egész hagyomány a Dareios elleni utolsó ütközetről is – mely során Dareios megfutott, és nem hagyta abba a menekülést mindaddig, míg Bessos és az emberei el nem fogták és meg nem ölték, amikor már Alexandros közeledett – azt tartja, hogy Arbéla mellett zajlott le, mint az ezt megelőző Issosnál és az első lovasütközet Granikosnál. (5) Míg azonban a lovas csata valóban Granikosnál, majd pedig az ezt követő Dareios elleni ütközet Issosnál történt, addig Arbéla attól a helytől, ahol Alexandros és Dareios az utolsó csatájukat megvívták, azok szerint a történetírók szerint, akik a legmesszebbre helyezik, hatvan *stadionra* volt, azok szerint pedig, akik a legközelebbre teszik, ötven *stadionra* feküdt. Ptolemaios és Aristobulos azonban azt mondják, hogy az ütközet Gaugamélánál zajlott le, a Bumélos folyó közelében. (6) Amellett, hogy Gaugaméla nem város volt, hanem egy nagy falu, nevezetesen sem volt, s a neve sem csengett jól. Úgy vélem, Arbéla csupán azért kapta meg e hatalmas viadal dicsőségét, mert város volt. Ha azonban azt kell gondolnunk, hogy ez az esemény Arbélánál történt, holott a valóságban jóval távolabb esett meg, akkor azt is mondhatnánk, hogy a Salamisnál lezajlott tengeri ütközet a korinthusi földszorosnál történt, az Euboianál vívott artemisioni csata pedig Aigina mellett vagy a Sunionnál. (7) Továbbá abban mindenki egyetért, hogy a veszély közepette a pajzsukkal Alexandrost védők között ott volt Peukestas, de Leonnatos és a kétszeres zsoldot kapó Abreas jelenlétéről már nincsenek egybehangzó vélemények. Vannak, akik szerint Alexandros megsédült és lerogyott, miután egy bunkósbottal a sisakjára vágta, majd amikor ismét felállt, találta el a nyílvevő a mellvértjén keresztül a mellén. Ptolemaios, Lagós fia azonban egyetlen sebesülésről szól, amely a mellét érte. (8) Alexandros történetíróinak legnagyobb túlkapása azonban véleményem szerint a következő: vannak, akik feljegyezték, hogy Ptolemaios, Lagós fia is felmászott a létrán Alexandrosszal, majd Peukestasszal együtt vállvetve védte pajzsával a fekvő királyt, s ezért kapta a *Sótér*, Megmentő nevet. Jóllehet maga Ptolemaios írja, hogy nem volt jelen ennél az eseménynél, ugyanis éppen más csapatokat vezetett harcra más barbárok ellen. Ezeket le kellett írjam egy kitérőben, hogy az eljövendő nemzedékek ne hanyagolják el az ilyen hatalmas tettek és fáradozások elbeszélését.”

²²⁶ Az esemény epizód megformálásáról lásd a 4. fejezetet.

Hogy a kritikai exkurzusnak pontosan kik a címzettjei, nem lehet teljes bizonyossággal tudni. Arrhianos egyik kútfőjét sem nevezi meg. Bosworth a rendelkezésre álló forrásokat egymással gondosan összevetve arra a következtetésre jutott, hogy az első Arrhianos által megcáfolt hagyomány, mely szerint Alexandros nem a mallosok, hanem az oxydrakosok elleni harcban kapott sebet, elsősorban a császárkori szónoki gyakorlatból ered. Ahogy a második, földrajzi kérdést feszegető példa is. A sebesült Alexandros védelmére siető harcosok névsorában és a király sérüléseinek számában fellelhető eltérések kiindulópontját azonban, Bosworth szerint, már nem a mintabeszédekben, hanem a kortárs visszaemlékezésekben kell keresnünk. Az utolsó, Arrhianos által a legszégénylenebbnek tartott hibát, a *Sótér* jelző eredettörténetét viszont nem Kleitarchosnak, hanem a Kr. u. 1. században alkotó Timagenésnek kell tulajdonítanunk.²²⁷

Jóllehet a címzettek kiléte bizonytalan, az bizonyos, hogy a kitérő Arrhianosnak nem csak arra adott alkalmat, hogy lerántsa a leplet elődei tudatlanságáról s az igazságot semmibevevő szónoki túlzásaikról, hanem arra is, hogy klasszikus mintákat követve megcsillogtassa saját írásművészetét. Bosworth hívta fel a figyelmet azokra a szövegszerű összecsengésekre, melyek bizonyítják, hogy Arrhianos számára Thukydidesz szolgált mintául a kitérő megformálásánál. Az *ekphrasis* végén felbukkanó szokatlan ἀταλαίπωρον kifejezést a híres Peisistratida-exkurzus utolsó soraiban olvashatjuk (vö. ἀταλαίπωρος – Thuk. 1, 20, 3), míg a τὴν ἐκβολὴν τοῦ λόγου formulát a *pentékontaeteiát* lezáró sorokban leljük fel (vö. Thuk. 1, 97, 4).²²⁸ A nyelvi megfeleléseken túl azonban további párhuzamokat is megfigyelhetünk. Vizsgálódásunkba érdemes bevonni egy másik Thukydidesz-szöveghelyet, ahol a szerző az *archaiologiában* felvetett témát részletezi. Ezt a hosszabb kritikai kitérőt, amely szintén a zsarnokölők és a Peisistratidák történetével foglalkozik, a szicíliai hadivállalkozást beárnyékoló Hermakopida-per fejleményeihez illesztve adja elő az athéni történetíró (Thuk. 6, 54, 1–59, 4). Thukydidesz mindkét kitérő elején hangsúlyozza, hogy a *többség* a pontatlan hagyományt – tudniillik azt, hogy Hipparchos került hatalomra Peisistratos halála után – fogadja el: „Αθηναίων γοῦν τὸ πλῆθος Ἰππαρχον οἴονται ὑφ' Ἀρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονος τύραννον ὄντα ἀποθανεῖν,...” (1, 20, 2),²²⁹ „Πεισιστράτου γὰρ γηραιοῦ τελευτήσαντος ἐν τῇ τυραννίδι οὐχ Ἰππαρχος, ὥσπερ οἱ πολλοὶ οἴονται, ἀλλ' Ἰππίας πρεσβύτατος ὢν ἔσχε τὴν ἀρχήν.” (6, 54,

²²⁷ Bosworth (1988) 76-83. Ellentétes véleményen van Hammond; vö. Hammond (1993) 269-271.

²²⁸ Bosworth (1988) 76.

²²⁹ „Így például a legtöbb athéni úgy tartja, hogy Hipparchos *tyrannos* volt, mikor Harmodios és Aristogeitón megölték,...” (Muraközy Gyula fordítása)

2).²³⁰ Arrhianos az athéni történetíróhoz hasonlóan szintén többször kiemeli, hogy a hagyomány *teljes egésze* téves adatokat közöl: ὁ πᾶς λόγος κατέχει (6, 11, 3; 6, 11, 4). Azzal, hogy a teljes hagyománnyal állítják szembe műveiket, mindkét szerző az igazság kizárólagos birtokosaként lép fel. Ha összevetjük Thukydides második kritikai kitérőjének hangvételét Arrhianoséval, ugyanazt a demonstratív s egyúttal provokatív hangvételt tapasztalhatjuk.²³¹ Thukydidesnél az exkurzus első mondata,²³² Arrhianosnál pedig a már-már hengegő kezdő sorok²³³ és az *ekphrasis* záró mondata²³⁴ sugallja ugyanazt: ez a történeti mű az *egyetlen* hiteles leírása a múlt eseményeinek.

Talán nem véletlen, hogy az *Anabasis* legterjedelmesebb kritikai kitérőjében éppen Thukydides zsarnokölők-exkurzusa szolgál mintául Arrhianosnak. A Kr. u. 1. században alkotó Aelius Theón szónoklattani kézikönyvében, a *Progymnasmatában* Hérodotos leírása mellett Thukydides kitérőjét ajánlja tanulmányozásra a hatásos cáfolat megírásához:

„Περὶ δὲ ἀνασκευῆς καὶ κατασκευῆς εἵπομεν ὅτι οἱ αὐτοὶ τόποι χρήσιμοι, οἵπερ καὶ πρὸς τοὺς μύθους, ἐν δὲ τοῖς διηγήμασι καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ ψευδοῦς καὶ ἀδυνάτου τόποι ἀρμόττουσιν, ὅπερ ποιεῖ Θουκυδίδης μὲν ἀνασκευάζων τὸ μὴ τύραννον ὄντα Ἰππαρχον ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Ἀρμόδιον καὶ Ἀριστογείτονα ἀναιρεθῆναι, Ἡρόδοτος δὲ ἐναντιούμενος τοῖς ἀποφαινομένοις Αἰγύπτιον εἶναι μητροφθὲν τὸν Καμβύσην.”²³⁵ (*Prog.* 93)

Jóllehet bizonyítékunk nincs rá, hogy Arrhianos Theón tanácsát követve választotta Thukydides mintájául, az a tény, hogy egy Kr. u. 1. században született szónoklattani kézikönyv ugyanazt a leírást ajánlja követendő példaként, mint amit néhány évtizeddel

²³⁰ „Mikor ugyanis Peisistratos *tyrannos* öregkorában meghalt, az uralomban nem Hipparchos követte, mint sokan hiszik, hanem az elsőszülött Hippias.” (Muraközy Gyula fordítása) A két thukydidesi exkurzus összehasonlító elemzését lásd: *Vasiliki Pothou: La Place et rôle de la digression dans l'œuvre de Thucydide.* Stuttgart 2009. 144-149.

²³¹ Thukydideshez lásd még: *Pothou* (2009) 146-147.

²³² „...ἦν ἐγὼ ἐπὶ πλεον διηγησάμενος ἀποφανῶ οὔτε τοὺς ἄλλους οὔτε αὐτοὺς Ἀθηναίους περὶ τῶν σφετέρων τυράννων οὐδὲ περὶ τοῦ γενομένου ἀκριβὲς οὐδὲν λέγοντας.” – „...amit részletesebben akarok ismertetni, hogy bebizonyítsam, mennyire pontatlanul számolnak be az athéniak is, mások is *tyrannos*aikról s ezekről az eseményekről.” (6, 54, 1; ford.: Muraközy Gyula)

²³³ „πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα ἀναγέγραπται τοῖς συγγραφεῦσιν ὑπὲρ τοῦ παθήματος, καὶ ἡ φήμη παραδεξαμένη αὐτὰ κατὰ τοὺς πρώτους ψευσαμένους ἔτι καὶ εἰς ἡμᾶς διασώζει, οὐδὲ ἀφήσει παραδιδούσα καὶ ἐφεξῆς ἄλλοις τὰ ψευδῆ, εἰ μὴ ὑπὸ τῆςδε τῆς συγγραφῆς παύσεται.”

²³⁴ „ταῦτα μὲν δὴ ἐν ἐκβολῇ τοῦ λόγου ἀναγεγράφθω μοι, ὥς μὴ ἀταλαίπωρον γίγνεσθαι τοῖς ἔπειτα ἀνθρώποις τὴν ὑπὲρ τῶν τηλικούτων ἔργων τε καὶ παθημάτων ἀφήγησιν.”

²³⁵ „A cáfolatról és a megerősítésről elmondottuk, hogy azok hasznos részeknek bizonyulnak a mítoszoknál, de az elbeszélésekben is összhangot teremtenek rámutatva a hazugságra és a lehetetlenségre, miként azt Thukydides teszi, amikor megcáfolja, hogy Hipparchos *tyrannos* volt, mikor Aristogeiton és Harmodios társai megölték, vagy miként Hérodotos, aki ellentmond azoknak, akik azt állítják, hogy Kambysés anyai részről egyiptomi volt.”

később Arrhianos utánoz, arra a kutatók által sokat hangoztatott jelenségre hívhatja fel (ismét) a figyelmet, hogy a *progymnasmák*on edződött császárkori történetírók műveibe begyűrűztek a retorikai előgyakorlatok különböző elemei.²³⁶

E kritikai exkurzus azonban nem csak Arrhianos klasszikus – és a kutatás által jól ismert – mintáit²³⁷ fedi fel, hanem olyan gondolati elemeket is, amelyek egy olyan történetíróhoz vezetnek, akinek a neve alig merült fel az Arrhianos-kutatásban. Ez a történetíró Polybios. Ha megvizsgáljuk a példákat, amelyek Arrhianos hibakatalógusát alkotják, akkor arra a szembeötlő különbségre figyelhetünk föl, hogy az öt eset közül csak kettőhöz fűz élcelődő megjegyzést. Ez a két eset az Alexandros és Dareios döntő ütközetének helyszínére vonatkozó példa, illetve Ptolemaios epithetonjának eredete. A másik három esetben csak hibákat (vagy eltéréseket) rögzít. A sebesült királyt pajzsukkal védők névsoráról megállapítja, hogy ellentmondásos adatokat tartalmaz. Jóllehet Ptolemaios értesülését fogadja el, az Alexandros sebesüléseiről szóló beszámolókat is bíráló nélkül jegyzi le,²³⁸ és nem ítélik azok felett a történetírók (vagy szónokok?) felett sem, akik az eseményt az oxydrakosok földjére helyezik. Ez utóbbi példához fűzött rövid megjegyzésében mintha arra próbálna rávilágítani, hogy a tévedést az oxydrakosok és mallosok között kötött fegyverszövetség, illetve annak félreértelmezése okozhatta. A fenti hibák inkább pontatlanságból vagy hanyagságból születtek, és vélhetően nem e három példa váltotta ki a kitérő első mondatában olvasható durva, mondhatni támadó megfogalmazást. Hazugságoknak (τὰ ψευδῆ), illetve hazudozóknak (ψευσταμένους) sokkal inkább azokat a történetírókat tekinthette Arrhianos, akik a gaugamélai ütközetet Arbélába helyezték,²³⁹ Ptolemaioszt pedig a mallosok gyűrűjében rekedt Alexandros mellé. Hogy e két esetet sokkal súlyosabb hibának ítélte, az világosan kiderül a példákhoz fűzött kommentárjaiból. Az Arbélát emlegető történetírók szándékán, akik a drámaibb hatás érdekében Alexandros és Dareios összecsapását nem egy ismeretlen kis falu mellé, hanem a döntő viadalhoz méltóbb város mellé helyezik, Arrhianos könnyedén

²³⁶ A *progymnasmák* történetírásra gyakorolt hatásáról lásd: Craig A. Gibson: Learning Greek History in the Ancient Classroom. CPh 99 (2004) 103-129.

²³⁷ A kitérőben a Hérodotosra jellemző mondatfűzés itt is megjelenik: „...πρὸς Γρανίκῳ. ἀλλὰ πρὸς Γρανίκῳ...”

²³⁸ Az ostrom elbeszélése során Arrhianos Ptolemaiosra hivatkozva beszéli el Alexandros megsebesülését: „καὶ Ἀβρέας μὲν διμοιρίτης πίπτει αὐτοῦ τοξευθεὶς ἐς τὸ πρόσωπον, Ἀλέξανδρος <δὲ> βάλλεται καὶ αὐτὸς διὰ τοῦ θώρακος ἐς τὸ στήθος τοξεύματι ὑπὲρ τὸν μαστόν, ὥστε λέγει Πτολεμαῖος ὅτι καὶ πνεῦμα ὁμοῦ τῷ αἵματι ἐκ τοῦ τραύματος ἔξεπνεῖτο.” (6, 10, 1) – „A kétszeres zsoldot kapó Abreas ott esett el, miután arcába nyílvessző fűródott; Alexandrost is nyílvesszőtalálat érte a mellvértjén keresztül a mellén, a mellbimbója alatt, így a sebből, ahogy Ptolemaios mondja, egyszerre jött levegő és vér.” Arrhianos valószínűleg nem véletlenül már az exkurzusra előreutalva emeli ki Ptolemaios nevét. Megjegyzésre érdemes az is, hogy Arrhianos fenntartások nélkül fogadja el Ptolemaios beszámolóját, holott tudja, hogy nem volt szemtanúja az eseménynek.

²³⁹ Megjegyzendő, hogy ezt a hibát Arrhianos is elköveti, de erről itt megelégedezik. Vö. 3, 22, 4.

átlátott.²⁴⁰ Maró gúny árad a kommentár zárlatából, ahol leírja, hogy milyen következményekkel járna az, ha a rétorikai szempontokat a tények elé helyező történetírók eljárását követnénk (6, 11, 6).²⁴¹ Érdekes helyütt felidézni Lukianost, aki Arrhianoshoz nagyon hasonló okból és módon állít pellengérré egy kortárs történetírót:

„Καίτοι ταῦτα πάντα φορητὰ ἔτι, ὅσα ἡ ἑρμηνείας ἡ τῆς ἄλλης διατάξεως ἀμαρτήματά ἐστιν· τὸ δὲ καὶ παρὰ τοὺς τόπους αὐτοὺς ψεύδεσθαι οὐ παρασάγγας μόνον ἀλλὰ καὶ σταθμοὺς ὅλους, τίνι τῶν καλῶν ἔοικεν; εἰς γοῦν οὕτω ῥαθύμως συνήγαγε τὰ πράγματα, οὔτε Σύρω τινὶ ἐντυχῶν οὔτε τὸ λεγόμενον δὴ τοῦτο τῶν ἐπὶ κουρείῳ τὰ τοιαῦτα μυθολογούντων ἀκούσας, ὥστε περὶ Εὐρώπου λέγων οὕτως ἔφη, “Ἡ δὲ Εὐρώπος κεῖται μὲν ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ σταθμοὺς δύο τοῦ Εὐφράτου ἀπέχουσα, ἀπώκισαν δὲ αὐτὴν Ἐδεσσαῖοι.” καὶ οὐδὲ τοῦτο ἀπέχρησεν αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐμὴν πατρίδα τὰ Σαμόσατα ὁ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ ἀράμενος ὁ γενναῖος αὐτῇ ἀκροπόλει καὶ τείχεσι μετέθηκεν ἐς τὴν Μεσοποταμίαν, ὥς περιορεῖσθαι αὐτὴν ὑπ’ ἀμφοτέρων τῶν ποταμῶν, ἐκατέρωθεν ἐν χρῶ παραμειβομένων καὶ μονονουχί τοῦ τείχους ψαυόντων. τὸ δὲ καὶ γελοῖον εἴ σοι νῦν, ὦ Φίλων, ἀπολογοίμην ὥς οὐ Παρθυαίων οὐδὲ Μεσοποταμίτης σοι ἐγὼ, οἷ με φέρων ὁ θαυμαστὸς συγγραφεὺς ἀπώκισε.”²⁴² (*Hist. Consc.* 24)

Jóllehet Lukianos históriása – aki még arra sem veszi a fáradságot, hogy a fodrászoktól tudakozódják – tudatlanságból, nem pedig szándékos megfontolásból helyezi el a városokat össze-vissza a térképen, a két szöveg azt ékesen bizonyítja, hogy a földrajzban való jártasság és pontosság igen nagy súllyal esett latba egy-egy történetíró megítélésénél. Az első historiográfus, aki külön kitérőt szentel a földrajz szerepének a történetírásban, Polybios.²⁴³

²⁴⁰ „πόλις δὲ οὐκ ἦν τὰ Γαυγάμηλα, ἀλλὰ κόμη μεγάλη, οὐδὲ ὀνομαστὸς ὁ χώρος οὐδὲ ἐς ἀκοὴν ἦδὺ τὸ ὄνομα· ἔνθεν δὴ μοι δοκεῖ πόλις οὕσα τὰ Ἀρβηλα ἀπηνέγκατο τὴν δόξαν τῆς μεγάλης μάχης.”

²⁴¹ Hasonló szarkazmussal ír az *Anabasis* témamegjelölő bevezetésében, amikor Alexandros hadjáratát veti össze a Tízezrek hadi tetteivel (vö. 1, 12, 4).

²⁴² „Ámbár mindezek, mármint a stílus és a szerkesztés fogyatékságai, még elviselhetők volnának, de milyen erénynek vegyük azt, hogy még a földrajzi helyeket illetően is hazudnak, nemcsak a mérföldeket, hanem egész napi utakat? Az egyik például úgy összekevert mindent – nyilván nem találkozott egyetlen szíriával sem, és nem tudakozódott azoktól sem, akik, ahogy mondani szokás, a fodrásznál szoktak mesélni –, hogy Európáról szólván ezt írja: «Europos Mezopotámiában fekszik, kétnapi járóföldre az Eufrátesztől, s Edessa város lakói alapították.» De még ez sem volt elég neki. Szülővárosomat, Samosatát ugyanebben a könyvben fellelgvárával és falaival együtt fölemelte és áttette Mezopotámiába, úgy, hogy két folyó körülveszi, mindkét oldalon közvetlenül mellette folynak el, szinte a falakat mossák. Nevetséges volna, ha most azt bizonygatnám neked, Philón, hogy nem vagyok parthus, sem mezopotámiai, ahová engem ez a csodálatos történetíró áttelepített.” (Kapitánffy István fordítása)

²⁴³ Polyb. 3, 36–38; 12, 3; 16, 16–17. Lásd még: *Hohmeyer* (1965) 226. Polybiosnál ugyanaz a szarkasztikus hangnem figyelhető meg, mint Arrhianosnál vagy Lukianosnál: „ἐν ᾧ φησιν ὁ Ζήνων ὀρμήσαντα τὸν Νάβιν ἐκ τῆς Λακεδαίμονος καὶ διαβάντα τὸν Εὐρώταν ποταμὸν παρὰ τὸν Ὀπλίτην

Ahogy Polybios az első olyan általunk ismert szerző, aki foglalkozik a történetírók által elkövetett hibákkal, illetve hibatípusokkal is. A megalopolisi történetíró művében több alkalommal hangsúlyozza, hogy különbséget kell tenni szándékolatlan és szándékolt tévedés között. Az előbbi, véleménye szerint, elkerülhetetlen, az emberi természetből fakad és abból a hatalmas adatmennyiségből, melyet a történetírónak fel kell dolgoznia. Az ilyen hibákat, illetve elkövetőiket nem kell megfeddni, elég, ha nagyvonalúan helyreigazítjuk a tévedést. Azt a történetírót azonban, aki szándékosan ferdíti el a történeti igazságot, kérlelhetetlenül és kíméletlenül bírálni kell.²⁴⁴ De lássuk, hogyan ír erről maga a szerző:

„Δύο μέντοι τρόπους ἔφαμεν εἶναι ψεύδους, ἓνα μὲν τὸν κατ' ἄγνοιαν, ἕτερον δὲ τὸν κατὰ προαίρεσιν, καὶ τούτων δεῖν τοῖς μὲν κατ' ἄγνοιαν παραπαίουσι τῆς ἀληθείας διδόναι συγγνώμην, τοῖς δὲ κατὰ προαίρεσιν ἀκαταλλάκτως ἔχειν. (...) Τούτων δ' ἡμῖν ὁμολογουμένων, αὐτοῦ τούτου τοῦ ψεύδους μεγάλην ὑπολαμβάνω διαφορὰν εἶναι τοῦ κατ' ἄγνοιαν γινομένου καὶ τοῦ κατὰ προαίρεσιν, καὶ τὸ μὲν ἐπιδέχεσθαι συγγνώμην καὶ διόρθωσιν εὐμενικήν, τὸ δ' ἀπαραιτήτου δικαίως ἂν τυγχάνειν κατηγορίας.”²⁴⁵ (12, 12, 6)

Arrhianos ugyan nem von le általános tanulságokat kritikájában, mint Polybios, de a példákból és a hozzájuk fűzött kommentárból kiviláglik, hogy követi a polybiosi mintát. Noha a példák egymás mellett tűnnek föl, a hangsúlyeltolódások mégis jól érzékelhetők: a nikomédiai történetíró csupán két példához fűz bíráló sorokat, melyekből világossá válik, hogy a tévedést nem tudatlanság okozta – ahogy a másik három esetben –, hanem szándékos hazugság. A gaugamélai csata esetében, ahogy azt maga Arrhianos is kiemeli, rétorikai okok húzódtak meg a hazugság hátterében. Az utolsó példát bevezető mondat szóhasználatára pedig

προσαγορευόμενον πορεύεσθαι διὰ τῆς οδοῦ τῆς στενῆς παρὰ τὸ Πολιάσιον, ἕως ἐπὶ τοὺς κατὰ Σελλασίαν ἀφίκετο τόπους· ἐντεῦθεν δ' ἐπὶ Θαλάμας ἐπιβαλόντα κατὰ Φαρὰς παραγενέσθαι πρὸς τὸν Πάμισον ποταμόν. ὑπὲρ ὧν οὐκ οἶδα πῶς χρὴ λέγειν· τοιαύτην γὰρ φύσιν ἔχει τὰ προειρημένα πάντα συλλήβδην ὥστε μηδὲν διαφέρειν τοῦ λέγειν ὅτι ποιησάμενός τις ἐκ Κορίνθου τὴν ὁρμὴν καὶ διαπορευθεὶς τὸν Ἰσθμόν καὶ συνάψας ταῖς Σκειρωνίσιν εὐθέως ἐπὶ τὴν Κοντοπορίαν ἐπέβαλε καὶ παρὰ τὰς Μυκίνας ἐποιεῖτο τὴν πορείαν εἰς Ἄργος.” – „Zénón elbeszéli, hogy Nabis, Lakedaimónból elindulva, az Eurótason a Hoplités nevű helynél kelt át, majd a Poliasion hegyszerorson keresztülvonulva Sellasia vidékére érkezett, s innen Thalamai felé folytatva útját Pharai mellett elért a Pamisos folyóhoz. És most valóban nem tudom, hogy mit szóljak mindehez! Ez az elírás ugyanis éppen úgy fest, mintha kijelentenénk, hogy valaki elindult Korinthosból, átkelt az Isthmoson, elérkezett a skeiróni sziklákhöz, azután tüstént Kontoporia felé fordulva Mykéné mellett gyors menetben elérkezett Argoshoz.” (16, 16; ford.: Muraközy Gyula)

²⁴⁴ Lásd: Polyb. 12, 7, 6; 16, 14, 7–8; 16, 20, 8–9; 29, 12, 10–12.

²⁴⁵ „Két fajtáját említettük a hazugságnak, az egyik tudatlanságból ered, a másik szándékos. Azt, aki tudatlanságból nem mond igazat, megilleti az elnézés, azoknak azonban, akik szándékosan hazudnak, nem szabad megbocsátanunk. (...) Ha pedig ez így van, véleményem szerint nagy különbség van a kétfajta hazugság között, a tudatlanságból származó és a szándékos között: az előbbit meg kell bocsátani és jóindulattal ki kell igazítani, míg az utóbbit méltán éri kíméletlen leleplezés;” (Kapitánffy István fordítása)

sejtenni engedi, hogy a történetírók ez esetben sem hanyagságból, hanem sokkal inkább számításból magyarázták a *Sótér* ragadványnevet Ptolemaios vitézkedésével. Arrhianos ugyanis nem egyszerűen hibáról, hanem (a legnagyobb) túlkapásról, vétekről beszél (τὸ δὲ δὴ μέγιστον πλημμέλημα). A szó jelentéstartalma arra utal, hogy nem az ismeretek hiányáról, hanem a tények szándékos elferdítéséről van szó.²⁴⁶

Jóllehet Arrhianos exkurzusában – véleményem szerint – Polybios gondolatait láthatjuk visszatükröződni, azt nem állíthatjuk, hogy a nikomédiai történetíró közvetlenül Polybiostól vette át ezeket a történetírói elveket. A gondolati párhuzam csupán arra hívja fel figyelmünket, hogy Polybios történetírásról vallott nézetei a császárkori szerzők írásaiba biztosan beszivárogtak.²⁴⁷ Azt azonban nem lehet megmondani, hogy milyen csatornákon keresztül.

A következő terjedelmes kitérő Héphaistión halálához kapcsolódik. Arrhianos leírásából kiderül, hogy Alexandros legközelebbi barátjának és bizalmasának halála, illetve a király gyásza az egyik legkedveltebb témája volt az Alexandros-historikusoknak.²⁴⁸

„(1) Ἐν Ἐκβατάνοις δὲ θυσίαν τε ἔθυσεν Ἀλέξανδρος, ὥσπερ αὐτῷ ἐπὶ ξυμφοραῖς ἀγαθαῖς νόμος, καὶ ἀγῶνα ἐπετέλει γυμνικόν τε καὶ μουσικόν, καὶ πότοι αὐτῷ ἐγίνοντο παρὰ τοῖς ἐταίροις. καὶ ἐν τούτῳ Ἡφαιστίων ἔκαμε τὸ σῶμα· ἐβδόμη τε ἡμέρα ἤδη ἦν αὐτῷ τῆς νόσου καὶ λέγουσι τὸ μὲν στάδιον πλήρες εἶναι· παίδων γὰρ ἀγὼν ἦν ἐκείνη τῇ ἡμέρᾳ γυμνικός· ἐπεὶ δὲ ἐξηγγέλλετο Ἀλεξάνδρῳ ὅτι κακῶς ἔχοι Ἡφαιστίων, ὁ δὲ παρ' αὐτὸν ἐλθὼν σπουδῇ οὐκέτι ζῶντα κατέλαβεν. (2) Ἐνθα δὴ καὶ ἄλλοι ἄλλα ἀνέγραψαν ὑπὲρ τοῦ πένθους τοῦ Ἀλεξάνδρου· μέγα μὲν γενέσθαι αὐτῷ τὸ πένθος, πάντες τοῦτο ἀνέγραψαν, τὰ δὲ προαχθέντα ἐπ' αὐτῷ ἄλλοι ἄλλα, ὥς ἕκαστος ἢ εὐνοίας πρὸς Ἡφαιστίωνα ἢ φθόνου εἶχεν ἢ καὶ πρὸς αὐτὸν Ἀλέξανδρον. (3) ὧν οἱ τὰ ἀτάσθαλα ἀναγράψαντες οἱ μὲν ἐς κόσμον φέρει<ν> μοι δοκοῦσιν οἰηθῆναι Ἀλεξάνδρῳ ὅσα ὑπεραλγήσας ἔδρασεν ἢ εἶπεν ἐπὶ τῷ πάντων δὴ ἀνθρώπων φιλτάτῳ, οἱ δὲ ἐς αἰσχύνην μᾶλλον τι ὥς οὐ πρόποντα οὔτ' οὖν βασιλεῖ οὔτε

²⁴⁶ A szó hasonló jelentésármalattal tűnik fel később is az *Anabasis*-ban: „ὅτι δὲ ἐς θεὸν τὴν γένεσιν τὴν αὐτοῦ ἀνέφερον, οὐδὲ τοῦτο ἐμοὶ δοκεῖ μέγα εἶναι αὐτῷ τὸ πλημμέλημα, εἰ μὴ καὶ σόφισμα ἦν τυχὸν ἐς τοὺς ὑπηκόους τοῦ σεμνοῦ ἔνεκα.” (7, 29, 3) – „Számomra az sem tűnik nagy túlkapásnak/véteknak, hogy Alexandros saját születését isteni beavatkozásnak tulajdonította: talán nem volt ez más csak egy ügyes terv, hogy alattvalói tiszteljék.” Lásd még: *LSJ* s. v. πλημμέλημα (*trespass*).

²⁴⁷ Lukianosra bizonyosan hatással voltak Polybios történetírásról vallott nézetei. Hogy közvetve vagy közvetlenül jutottak el Lukianoshoz e gondolatok, nem tudjuk biztosan. Lásd erről további bibliográfiával: *Georgiadu-Larmour* (1994) 1448-1478.

²⁴⁸ Vö. Diod. 17, 110, 7–8 ; Curt. 10, 4, 24–32 ; Plut. *Alex.* 72, 1–8 ; Iust. 12, 12.

Ἀλεξάνδρῳ, οἱ μὲν, τὸ πολὺ μέρος τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐρριμμένον ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ ἐταίρου ὀδύρεσθαι οὐδ' ἐθέλιν ἀπαλλαγῆναι, πρὶν γε δὴ πρὸς βίαν ἀπηνέχθη πρὸς τῶν ἐταίρων· (4) οἱ δέ, τὴν τε ἡμέραν ὅλην καὶ τὴν νύκτα ὅλην ἐρριφθαι ἐπὶ τῷ σώματι· οἱ δὲ καί, τὸν ἰατρὸν Γλαυκίαν ὅτι ἐκρέμασε, καὶ τοῦτο[ν] ὥς ἐπὶ φαρμάκῳ κακῶς δοθέντι, οἱ δέ, ὅτι οἶνου περιεῖδεν ἐμπλησθέντα θεωρῶν αὐτός· καὶ κείρασθαι Ἀλέξανδρον ἐπὶ τῷ νεκρῷ τὴν κόμην τὰ τε ἄλλα οὐκ ἀπεικότα τίθεμαι καὶ κατὰ ζῆλον τὸν Ἀχιλλέως, πρὸς ὄντινα ἐκ παιδὸς φιλοτιμία αὐτῷ ἦν· (5) οἱ δὲ καί, τὸ ἄρμα ἐφ' ὅτῳ τὸ σῶμα ἐφέρετο αὐτὸς ἔστιν ὅτε <ὄτι> ἡνιόχει, τοῦτο οὐδαμῇ πιστὸν ἔμοιγε λέγοντες· ἄλλοι δέ, ὅτι καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τὸ ἔδος ἐν Ἐκβατάνοις κατασκάψαι ἐκέλευσε, βαρβαρικὸν τοῦτό γε καὶ οὐδαμῇ Ἀλεξάνδρῳ πρόσφορον, ἀλλὰ τῇ Ξέρξου μᾶλλον τι ἀτασθαλία τῇ ἐς τὸ θεῖον καὶ ταῖς πέδαις ἃς λέγουσιν ἐς τὸν Ἑλλήσποντον καθεῖναι Ξέρξην, τιμωρούμενον δῆθεν τὸν Ἑλλήσποντον. (6) ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνο οὐ πάντῃ ἔξω τοῦ εἰκότος ἀναγεγράφαι μοι δοκεῖ, ὥς ἐπὶ Βαβυλῶνος ἤλαυνεν Ἀλέξανδρος, ἐντυχεῖν αὐτῷ κατὰ τὴν ὁδὸν πολλὰς πρεσβείας ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος, εἶναι δὲ δὴ ἐν τούτοις Ἐπιδαυρίων πρέσβεις· καὶ τούτους ὧν τε ἐδέοντο ἐξ Ἀλεξάνδρου τυχεῖν καὶ ἀνάθημα δοῦναι αὐτοῖς Ἀλέξανδρον κομίζειν τῷ Ἀσκληπιῷ, ἐπειπόντα ὅτι· καίπερ οὐκ ἐπιεικῶς κέχρηταί μοι ὁ Ἀσκληπιός, οὐ σώσας μοι τὸν ἐταῖρον ὄντινα ἴσον τῇ ἑμαυτοῦ κεφαλῇ ἦγον. (7) ἐναγίζειν τε ὅτι αἰεὶ ὥς ἡρώϊ ἐκέλευεν Ἡφαιστίῳνι, τοῦτο μὲν πρὸς τῶν πλείστων ἀναγέγραπται· οἱ δὲ λέγουσιν ὅτι καὶ εἰς Ἀμμωνος ἐπεμψεν ἐρησομένους τὸν θεὸν εἰ καὶ ὥς θεῷ θύειν συγχωρεῖ Ἡφαιστίῳνι, τὸν δὲ οὐ συγχωρῆσαι. (8) Ἐκεῖνα δὲ πρὸς πάντων συμφωνούμενα, ἐς τρίτην ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἡφαιστίωνος ἡμέραν μήτε σίτου γεύσασθαι Ἀλέξανδρον μήτε τινὰ θεραπείαν ἄλλην θεραπεῦσαι τὸ σῶμα, ἀλλὰ κεῖσθαι γὰρ ἢ ὀδυρόμενον ἢ πενθικῶς σιγῶντα· καὶ πυρὰν κελεῦσαι αὐτῷ ἐτοιμάζεσθαι ἐν Βαβυλῶνι ἀπὸ ταλάντων μυρίων, οἱ δὲ καὶ πλειόνων ἀνέγραψαν.²⁴⁹ (7, 14, 1–8)

²⁴⁹ „(1) Ekbatanában Alexandros áldozatot mutatott be, ahogy az a sikeres események után szokása volt; atlétikai és zenei versenyeket rendezett, és a Társakkal italozásokon vett részt. Ekkor betegedett meg Héphaistión. A betegség hetedik napján, mikor a stadion – mint mondják – teli volt, mivel azon a napon folyt az ifjak atlétikai versenye, jelentették Alexandrosnak, hogy Héphaistión rosszul van. Alexandros sietve elment hozzá, de már nem találta élve. (2) Ezen a ponton a történetírók különbözőképp beszélnek el Alexandros gyászát. Hogy fájdalma mérhetetlen volt, abban mindenki egyetért, de hogy miket tett e gyász következtében, arról már eltérő módon számolnak be, attól függően, hogy ki jóindulattal, ki pedig rosszindulattal viseltetett Héphaistión vagy éppen Alexandros iránt. (3) Úgy vélem, hogy a történetírók közül, akik feljegyezték kicsapongásait, egyesek azt gondolták, hogy mindaz, amit Alexandros mérhetetlen fájdalmában tett vagy mondott az emberért, aki számára a legkedvesebb volt, dicséretére válik, míg mások úgy vélték, hogy inkább szégyenére, mivel az nem illik sem egy királyhoz, sem Alexandroshoz. Vannak, akik szerint a nap nagy részében barátja testére borulva zokogott és nem akart onnan elmenni, míg a Társak erővel el nem vitték; (4) mások szerint az egész napot s az egész éjszakát Héphaistión testére borulva töltötte. Egyesek szerint Glaukiast, az orvost fölakasztatta, mert rossz gyógyszert adott, mások szerint viszont azért végeztette ki, mert végignézte, ahogy Héphaistión féktelenül iszik és nem tett semmit ellene. Több okból sem tartom valószínűtlennek, hogy Alexandros a halott tiszteletére levágta haját, legfőképp mert lelkesen utánozta Achilleust, akivel már gyermekkorra óta versengett. (5) Egyesek szerint a harckocsit, amely a holttestet szállította, maga Alexandros hajtotta; ez azonban számomra teljesen hihetetlennek tűnik. Mások szerint parancsot adott, hogy Asklépios szentélyét Ekbatanában tegyék a földdel egyenlővé. Ez a valóban bárbar cselekedet egyáltalán nem Alexandroshoz illő, hanem inkább Xerxés istentelen dölyfösségéhez, aki, mint mondják, bilincsbe verte a Helléspontost, tudniillik bosszút akart állni rajta. (6) Nem tűnik azonban teljesen valószínűtlennek számomra az a feljegyzés, mely szerint, amikor Alexandros Babilónba tartott, az úton több görög követség elébe járult, köztük Epidauros követei. Megkaptak mindent Alexandrostól, amiért jöttek, sőt Alexandros még adott egy ajándékot is azzal, hogy vigyék el Asklépiosnak e szavak kíséretében: „Bár nem

A leírásából nem derül fény Héphaistión betegségének okára,²⁵⁰ a beszámolóból csak azt tudjuk meg, hogy milyen körülmények között jutott el Alexandroshoz a hír Héphaistión válságos állapotáról.²⁵¹ Ezt követően Arrhianos jelzi olvasóinak, hogy ettől a ponttól kezdve eltérnek a tudósítások: jöllehet a források abban egységesek, hogy a király fájdalma mérhetetlen volt, arról már eltérően tudósítanak, hogy gyászának miként adott hangot. Arrhianos vélhetően számos forrást összevetett egymással, s az összevetés után állapította meg azt a közös nevezőt, vagy más szóval *communis opinio*-t, amit az olvasó „tényként” fogadhat el. Ez a tény pedig nem volt több, mint Alexandros mély fájdalma. Arról azonban, hogy e gyász miként nyilvánult meg, eltérő módon nyilatkoztak a források. Mielőtt felsorolná és megítélné ezeket a különböző tudósításokat, Arrhianos az eltérés okaira világít rá. Az okot a részrehajlásban találja meg. A pártosság problémája már az *Anabasis* előszavában is fölbukkan. Ott Arrhianos fő forrásait, Ptolemaioszt és Aristobuloszt próbálja meg előre tisztázni a részrehajlás gyanújából. A *Praefatioban* azonban különös módon csak az érem egyik oldaláról olvashatunk: Arrhianos csak a jóindulatból (εὐνοία) fakadó részrehajlásról beszél, míg itt, az Alexandros gyászát tárgyaló kitérőben már a pártosság másik okáról, a rosszindulatról (φθόρος) is szót ejt. Arrhianos Ptolemaios és Aristobulos kapcsán vélhetően azért nem tesz említést a gyűlöletből fakadó részrehajlásról, mert a két szerzőt – mint azt a töredékek és olykor maga Arrhianos is tanúsítják²⁵² – sokkal inkább a jóindulatú részrehajlás vádja érthette volna. Héphaistión halála esetében azonban nem Aristobulos és Ptolemaios művei szolgáltatták az elbeszélés vázát, hanem sokkal inkább a másodlagos források.²⁵³

Érdemes sorra vennünk, hogy Arrhianos milyen szempontok alapján mérlegeli az eltérő tudósításokat. A bevezető mondatok azt sugallják, hogy Arrhianos forrásaiban olyan

segített nekem eléggé Asklépios, hogy megmentse a Társat, aki oly kedves volt számomra, mint a saját életem.” (7) A legtöbben azt is följegyezték, hogy parancsot adott, hogy Héphaistiónt mindig hőszoknak kijáró áldozatban részesítsék. Egyesek azt is beszélik, hogy Ammón szentélyébe követeket küldött, hogy kérdezzék meg az istent, jóváhagyja-e, hogy Héphaistiónt mint istent tiszteljék, de a jóshely elutasította a kérést. (8) A következőkben azonban mindenki egyetért: Alexandros Héphaistión halála után három napig nem evett és semmilyen más módon nem törődött testével, hanem csak feküdt és zokogott, vagy gyászos hallgatásba burkolózott. Parancsot adott, hogy készítsenek máglyát Babilónban tízezer *talanton* költségen (egyesek még nagyobb árat jegyeztek föl).”

²⁵⁰ Diodóros szerint a mértéktelen ivászat (ἀκαίριος μέθαις χρησάμενος) okozta a halálát, míg Plutarchos szerint Héphaistión lázas betegen fittyet hányt az előírt étrendre, s ez vezetett végül halálához. Vö. Diod. 17, 110, 7–8; Plut. *Alex.* 72, 2.

²⁵¹ Hammond azt feltételezi, hogy Arrhianos nem véletlenül tért ki a stadionban folyó versenyekre. Valószínűleg ezzel azt akarta hangsúlyozni, hogy Alexandros éppen versenybíráskodott, amikor a hír eljutott hozzá, s ezért nem ért időben barátja halálos ágyához. *Hammond* (1993) 294, 41. jegyzet.

²⁵² Lásd alant az apródok összeesküvésének tárgyalásánál.

²⁵³ Lásd erről: *Tarn* (1948) 4, 78; *Hutzel* (1974) 225–226.

nyomokat keresett és talált, amelyek részrehajlásra utaltak, s ezek alapján próbált állást foglalni.²⁵⁴ Jóllehet a beszámoló első sorai után azt várnánk, hogy világosan rá is mutat ezekre a pártosságot sejtető elemekre, az első két történetpárhoz nem fűz semmilyen kommentárt, így az sem derül ki pontosan, hogy ezeket hiteltelen tudósításoknak tartja, vagy csak nem tudja eldönteni, hogy melyik történt meg. A Héphaistión testére boruló király képe alighanem homérosi jeleneteket idézett föl, így nem zárható ki, hogy Arrhianos hitelteliesnek ítélte a beszámolót.²⁵⁵ Glaukias kivégzésének lehetséges okairól sem foglal állást, csupán a két változatot ismerteti,²⁵⁶ ahogy azt a kérdést is nyitva hagyja a kitérő végén, hogy mekkora összeget áldozott Alexandros Héphaistión máglyájának felállítására.²⁵⁷

Az első történet, amelyről véleményt mond, újabb epikus képet hív elő. A haját lenyíró király jelenetét nem tartja teljesen valószínűtlennek (οὐκ ἀπεικότα τίθεμαι), hiszen, mint mondja, Alexandros lelkesen utánozta Achilleust.²⁵⁸ Többször megfigyelhetjük, hogy a valószínűség érve Arrhianosnál szorosan összekapcsolódik hősének éthoszával. A makedón király hódító terveiről szóló tudósításokat szintén azért tartja valószínűnek, mert Alexandros egyik legfőbb jellemvonása, megítélése szerint, az volt, hogy sohasem elégedett meg azzal, amit megszerzett.²⁵⁹ Ugyanez az érvelési technika figyelhető meg az Asklépios-szentély sorsáról előadott két történet értékelésénél is. Arrhianos az első változatot, mely szerint

²⁵⁴ Hogy Héphaistión személye is erősen megosztotta a királyi udvart – s később talán a történetírókat is –, azt az Eumenésszel való közismert ellentétén kívül (vö. 7, 13, 1) a következő sorok is jelzik: „(1) Ἐπεὶ καὶ τοιόνδε τινὰ λόγον Ἀριστόβουλος ἀναγέγραφεν, Ἀπολλόδωρον τὸν Ἀμφιπολίτην τῶν ἐταίρων τῶν Ἀλεξάνδρου, στρατηγὸν τῆς στρατίης ἦν παρὰ Μαζαίῳ τῷ Βαβυλῶνος σατράπῃ ἀπέλιπεν Ἀλέξανδρος, ἐπειδὴ συνέμιξεν ἐπανιόντι αὐτῷ ἐξ Ἰνδῶν, ὁρῶντα πικρῶς τιμωρούμενον τοὺς σατράπας ὅσοι ἐπ’ ἄλλῃ καὶ ἄλλῃ χώρᾳ τεταγμένοι ἦσαν, ἐπιστεῖλαι Πειθαγόρᾳ τῷ ἀδελφῷ, μάντιν γὰρ εἶναι τὸν Πειθαγόραν τῆς ἀπὸ σπλάγχνων μαντείας, μαντεύσασθαι καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ τῆς σωτηρίας. (2) ἀντεπιστεῖλαι δὲ αὐτῷ Πειθαγόραν πυνθανόμενον τίνα μάλιστα φοβούμενος χρῆσασθαι ἐθέλοι τῇ μαντείᾳ. τὸν δὲ γράψαι αὐθις ὅτι τὸν τε βασιλέα αὐτὸν καὶ Ἥφαιστιῶνα. θύεσθαι δὴ τὸν Πειθαγόραν πρῶτα μὲν ἐπὶ τῷ Ἥφαιστιῶνι· ὥς δὲ ἐπὶ τοῦ ἥπατος τοῦ ἱερείου ὁ λοβὸς ἀφανῆς ἦν, οὕτωδὲ ἐγγράψαντα καὶ κατασημνήμενον τὸ γραμματίον πέμψαι παρὰ τὸν Ἀπολλόδωρον ἐκ Βαβυλῶνος εἰς Ἑκβάτανα, δηλοῦντα μηδὲν τι δεδιέναι Ἥφαιστιῶνα· (3) ἔσεσθαι γὰρ αὐτοῖς ὀλίγου χρόνου ἐκποδῶν.” – „(1) Aristobulos mindenesetre egy ilyen történetet is feljegyzett: Alexandros egyik Társa az amphipolisi Apollodóros, aki annak a seregnek az élén állt, amelyet Alexandros Babilón szatrapája, Mazaios számára hagyott hátra, miután találkozott az Indiából visszatérő királlyal és látta, hogy kíméletlenül megbünteti a különböző területek élére kinevezett szatrapákat. Levelet küldött testvérének, Peithagorasnak, aki áldozati állatok belsősegeiből jövendölt, hogy jósolja meg, vajon ő megmenekül-e. (2) Peithagoras válaszlevelében azt tudakolta, hogy kitől fél ennyire, hogy jóslatot kér. Mire Apollodóros visszaírt, hogy magától a királytól és Héphaistióntól. Peithagoras először Héphaistiónnal kapcsolatban végezte el a jóslatkérő áldozatot. Mivel azonban az áldozati állat májlebenye nem volt látható, levelet írt Apollodórosnak, melyet lepecsételve elküldött neki Babilónból Ekbatanába, közölve benne, hogy nem kell Héphaistióntól tartania: (3) nemsokára ugyanis már nem lesz köztük.” (7, 18, 1–3)

²⁵⁵ Vö. II. XIX, 1–6.

²⁵⁶ Vö. Plut. *Alex.* 72, 3

²⁵⁷ A Héphaistión temetésére szánt összegről Plutarchos is hasonlóan nyilatkozik; vö. Plut. *Alex.* 72, 5

²⁵⁸ Vö. II. XVIII, 26–27

²⁵⁹ Vö. 7, 1, 1–4; a szövegrész részletes elemzését lásd alant.

Alexandros Apollón fiának szentélyét haragjában földig romboltatta, elveti. Az a véleménye ugyanis, hogy e barbár (βαρβαρικὸν) cselekedet sokkal inkább Xerxészhez illik. Xerxész kézenfekvő példa lehetett Arrhianos (és olvasói) számára, hiszen a perzsa király maga volt a *hybris* megtestesítője a görög irodalomban és történetírásban.²⁶⁰ Noha külön kitérőben bírálja²⁶¹ Alexandrost barbár szokásaiért, ezt a tettet már nem érezte összeegyeztethetőnek éthoszával; a másik történet, amely sokkal jobban illett Alexandros (epikus,) istenfélő²⁶² jelleméhez, sokkal valószínűbbnek tűnt (οὐ πάντῃ ἔξω τοῦ εἰκότος) számára. Arrhianos azonban nemcsak Alexandros jelleméből von le következtetéseket. Előfordul, hogy a valószínűség – pontosabban ez esetben a valószínűtlenség – érvét saját korának viselkedési normáira alapozza. Az a megállapítása, melyben hihetetlennek véli (οὐδαμῇ πιστὸν ἔμοιγε) azt a történetet, hogy tudniillik a holttestet szállító harckocsit maga Alexandros hajtotta, alighanem a császárkor viszonyait tükrözi. Brunt hívta fel rá a figyelmet, hogy az *Annales*ben Tacitus is élesen bírálja Nerot, mert az uralkodóhoz nem illő módon saját maga hajtotta kocsiját.²⁶³

Jóllehet a Héphaistión tiszteletére vonatkozó tudósításokhoz Arrhianos nem fűz személyes megjegyzést, azt kiemeli, hogy Héphaistión hőrozként való tiszteletéről a hagyomány majdhogynem egységesen nyilatkozik (τοῦτο μὲν πρὸς τῶν πλείστων ἀναγέγραπται), míg az isteni tiszteletéről csak néhányan tesznek említést (οἱ δὲ λέγουσιν). A kitérő végén – mintegy keretbe foglalva azt – ismét a *communis opinio*-ra hivatkozik: „Ἐκεῖνα δὲ πρὸς πάντων συμφωνούμενα, ἔς τρίτην ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἡφαιστιῶνος ἡμέραν μήτε σίτου γεύσασθαι Ἀλέξανδρον μήτε τινὰ θεραπείαν ἄλλην θεραπεῦσαι τὸ σῶμα, ἀλλὰ κεῖσθαι γὰρ ἢ ὀδυρόμενον ἢ πενθικῶς

²⁶⁰ Elég csak Hérodotos művére vagy Aischylos *Perzsák* c. tragédiájára gondolnunk.

²⁶¹ „καὶ ἐγὼ οὔτε τὴν ἄγαν ταύτην τιμωρίαν Βῆσσου ἐπαινῶ, ἀλλὰ βαρβαρικὴν εἶναι τίθεμαι τῶν ἀκρωτηρίων τὴν λῶβην καὶ ὑπαχθῆναι Ἀλέξανδρον ξύμφημι ἔς ζῆλον τοῦ Μηδικοῦ τε καὶ Περσικοῦ πλούτου καὶ τῆς κατὰ τοὺς βαρβάρους βασιλέας οὐκ ἴσης ἔς τοὺς ὑπηκόους ξυνδιαιτήσεως, ἐσθῆτά τε ὅτι Μηδικὴν ἀντὶ τῆς Μακεδονικῆς τε καὶ πατρῖου Ἡρακλείδης ὦν μετέλαβεν, οὐδαμῇ ἐπαινῶ, καὶ τὴν κίταριν τὴν Περσικὴν τῶν νενικημένων ἀντὶ ὧν αὐτὸς ὁ νικῶν πάλοι ἐφόρει ἀμειψαί οὐκ ἐπηδέσθη, οὐδὲν τούτων ἐπαινῶ,...” – „Ἐν a magam részéről nem helyeslem Bészos eltúlzott büntetését, hanem barbár dolognak tartom a test kiálló részeinek a megcsonkítását, és úgy látom, hogy Alexandros engedett a csábításnak, és lelkesen utánozta a médek és a perzsák gazdagságát és a barbár királyok egyenlőtlen bánásmódját az alattvalóikkal, de nem helyeslem azt sem, hogy Héraklész leszármazottja lévén mēd ruhát viselt a hagyományos makedón helyett, és nem szegyelette lecserélni a korábban győztesként viselt fejdíszét a legyőzöttek perzsa *triará*jára; ezeket mind helytelenítem,...” (4, 7, 4)

²⁶² Lásd ehhez még a 4. fejezetet.

²⁶³ Brunt (1983) 250, 2. jegyzet. Vö. Tac. *Ann.* 15, 67.

σιγῶντα.”²⁶⁴ Arrhianos e záró mondattal, ahogy azt az exkurzus elején tette, felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy amit biztosan tudni lehet, csupán az, hogy Alexandrost mélyen megrendítette barátja halála. De hogy pontosan mi történt, a források ellentmondásossága miatt már a múlt kódébe vész.²⁶⁵

Alexandros halála még több mendemondát szült, melyeket Arrhianos kitűzött programtervéhez híven igyekezett megcáfolni.²⁶⁶ A források egybehangzóan állítják, hogy Alexandros részt vett Médios lakomáján, ami után nem sokkal (egyések szerint már a lakoma közben) rosszul lett, belázasodott. Arrhianos is beszámol a lakomáról. Forrásaira hivatkozva (εἰσὶν οἱ ἀνέγραψαν) leírja, hogy Médios italozásra invitálta a királyt, aki elfogadta a meghívást (vö. 7, 24, 4). Ezután Arrhianos ismét forráshivatkozást tesz, de ezúttal meg is nevezi forrását, a Királyi Naplót (αἱ βασιλικοὶ ἐφημερίδες); majd e dokumentum alapján elbeszéli Alexandros utolsó napjait (lásd: 7, 25, 1–26, 3).

Mielőtt az eltérő változatok tárgyalására térnénk, néhány szót kell ejtenünk a Nagy Sándor-historiográfia legvitatottabb dokumentumáról, az *Ephémerides*ről. A Királyi Naplóra több szerző hivatkozik: Plutarchos Arrhianoshoz hasonlóan a Napló alapján jegyzi le Alexandros halálát, de hivatkozik rá máshol is az életrajzban (vö. *Alex.* 76, 1; 23, 4;) és a *Quaestiones convivales* című művében (vö. *Quaest. Conv.* 1, 6, 1); Athénaios a Napló szerzőit is megnevezi: a kardiai Eumenést és eretryai Diodótost (vö. X, 434b); Ailianos, noha nem tesz említést a dokumentum címeről, csak a szerzőjére, kardiai Eumenésre utal, szintén hosszan idéz belőle (vö. *Var. Hist.* 3, 23); a Suda lexikonból pedig azt tudjuk meg, hogy egy bizonyos olynthosi Strattis öt könyvet írt Alexandros *Ephémerides*éről (vö. *FGH* 118 T 1).²⁶⁷

Egyes feltételezések szerint a Királyi Naplót már korábban is vezették a makedón udvarban, legkésőbb II. Philippos uralkodásától.²⁶⁸ Abban a kutatók többsége egyetért, hogy ha valóban létezett ilyen dokumentum, akkor Alexandros idejében alighanem a kardiai Eumenés feladata volt feljegyezni a napi eseményeket, akit a források ἀρχιγραμματεὺς-nak (Plut. *Eum.* 1, 5) vagy ὁ γραμματεὺς ὁ βασιλικός-nak (Arr. *An.* 7, 4, 6) neveznek.

²⁶⁴ Alexandros Kleitos halála utáni gyászának leírása szinte szó szerint idézi a fenti mondatot: „φονέα τε τῶν φίλων οὐ διαλείπειν αὐτὸν ἀνακαλοῦντα, ἄσιτόν τε καὶ ἄποτον καρτερεῖν ἔστε ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας, οὐδέ τινα ἄλλην θεραπείαν θεραπεῦσαι τὸ σῶμα.” – „Szüntelenül barátai gyilkosának nevezte magát, és három napig nem evett, nem ivott, és más egyéb módon sem törődött testével.” (4, 9, 4)

²⁶⁵ Héphaistiön temetésének időpontjáról és a szertartás lehetséges lefolyásáról lásd: *N. G. L. Hammond: The Death and the Obsequies of Hephaestion.* LCM 20 3/4 (1995) 36–41.

²⁶⁶ Alexandros haláláról lásd: Diod. 17, 117, 1–6; Curt. 10, 5, 1–6; Plut. *Alex.* 76, 1–9; Iust. 12, 13, 6–10.

²⁶⁷ A Suda-szócikk szövegének lehetséges értelmezéseiről lásd: *Bosworth* (1988) 180–182.

²⁶⁸ Lásd erről: *N. G. L. Hammond: The Royal Journal of Alexander.* Historia 37 (1988) 129–150; különösen 130–131.

Azonban abban már nincs egyetértés, hogy a rendelkezésünkre álló citátumok a király napi rutinját lejegyző hiteles dokumentumból származnak, vagy csak egy később keletkezett irodalmi műből, melynek pusztán a félrevezetés szándékából adták az *Ephemerides* címet. Az előbbi lehetőség mellett először Wilcken érvelt. Elképzelése szerint az iratot Ptolemaiosz kaparintotta meg, s használta fel később visszaemlékezéseinek megírásánál.²⁶⁹ Wilcken hipotézisét kezdetben a legtöbb történész elfogadta és további érvekkel bátyázta körül.²⁷⁰ A német filológus és követői azonban számos kérdést hagytak nyitva. Ezek közül a legégetőbbek, hogy miért tér el több ponton Plutarchosz és Arrhianos elbeszélése, noha ugyanazt a forrást használták, és hogyan magyarázható a Serapis-szentély anakronisztikus említése. Ez utóbbi ellentmondás szolgáltatta a legsúlyosabb érvet Pearson számára,²⁷¹ aki először intézett komolyabb támadást a német filológus hipotézise ellen. Az amerikai kutató, miután felfedte Wilcken elméletének gyenge pontjait, azzal a feltételezéssel állt elő, hogy a Napló egy hellénisztikus kori hamisítvány, amelynek szerzője az olynthosi Strattis volt.²⁷² Az irat eredetére vonatkozóan alighanem A. E. Samuel kínálta a legmerészebb megoldást, aki amellet próbált – több szempontból is kifogásolható módon – érvelni, hogy az *Ephemerides* babilóni dokumentumok kivonata.²⁷³ Sokkal visszafogottabb Brunt elképzelése, aki Pearson hipotézisére alapozva – hogy a Napló nem hivatalos dokumentum, hanem irodalmi szerkesztmény – azt feltételezte, hogy az *Ephemerides* már Alexandros halála után megszületett, és propagandisztikus célból fogant.²⁷⁴ Badian szerint legalább kettő, de lehet, hogy több hamisítvány forgott kézen – ami magyarázná az Arrhianos és Plutarchosz közti eltéréseket –, de ezek megírása nem politikai, hanem csupán irodalmi ambíciókból fakadt.²⁷⁵ Az egymásba fonódó hipotézisek közül Bosworth elmélete tűnik eredetisége mellett a legalaposabbnak és a legmeggyőzőbbnek. Az ausztrál kutató szerint a ránk maradt idézetek kardiai Eumenésztől származnak, aki Alexandros életének utolsó hónapjait szándékoltan naplószerűen örököltette meg, hogy ezzel a dokumentumnak látszó írással mentse fel Antipatroszt Alexandros meggyilkolásának gyanúja alól.²⁷⁶

²⁶⁹ U. Wilcken: Hypomnematismoi. Philologus 53 (1894) 80-126.

²⁷⁰ J. Kearst: Ephemerides. RE V/2 (1905) 2749-2753; Berve (1973) 50-51; Tarn (1948) 263, 331, 374; Hammond (1983) 4-11; Hammond (1988) 129-150; Pédech (1984) 246-251.

²⁷¹ Később Bosworth kimutatta, hogy nincs szó anakronizmusról, és már Alexandros idejében is állhatott Serapis-szentély Babilónban; lásd: Bosworth (1988) 167-170.

²⁷² Pearson (1954/55) 429-439; uő: (1960) 260-261. Érvelésének cáfolatait lásd: Hammond (1988) 141; Bosworth (1988) 181.

²⁷³ A. E. Samuel: Alexander's Royal Journals. Historia 14 (1965) 1-12. Az elmélet tarthatatlanságáról lásd: A. B. Bosworth: The Death of Alexander the Great: Rumour and Propaganda. CQ 21 (1971) 112-136; különösen: 118.

²⁷⁴ Brunt (1976) xxiv-xxvi.

²⁷⁵ E. Badian: The Ring and the Book. In: Wolfgang Will (Hrsg.): Zu Alexander der Grosse, Festschrift Gerhard Wirth, I-II. Amsterdam 1987. 605-625.

²⁷⁶ Bosworth szerint az iromány, noha propagandisztikus célokat szolgált, hiteles adatokat közölt; Bosworth (1971) 117-123; Bosworth (1988) 157-184.

Ha azt pontosan nem is lehet tudni, hogy a Királyi Napló hogyan keletkezett, annyi valószínűsíthető, hogy Arrhianosnak csak másodkézből volt tudomása az írásról. *Ephémerides*-kivonatát a következő sorral zárja: „οὐ πόρρω δὲ τούτων οὔτε Ἀριστοβούλῳ οὔτε Πτολεμαίῳ ἀναγέγραπται.” (7, 26, 3) A mondat két értelmezési lehetőséget hordoz magában. Jelenheti egyfelől, hogy „ezektől nem sokban tér el Aristobulos és Ptolemaios elbeszélése sem,” másfelől, hogy „sem Aristobulos, sem Ptolemaios nem támaszkodik további feljegyzésre {Alexandros halálára vonatkozóan}”.²⁷⁷ Az első értelmezés azt a következtetést vonja maga után, hogy Arrhianos három különböző írást használt fel Alexandros utolsó napjainak megörökítésénél: Aristobulosét, Ptolemaiosét és a Királyi Naplót. A második lehetséges fordítás azonban abba az irányba mutat, hogy Arrhianos csak közvetve, fő forrásainak idézeteiből ismerte a Naplót. A választás a két interpretáció között nem könnyű.²⁷⁸ A döntést megnehezíti, hogy mindkét értelmezés alátámasztására találunk nyelvileg párhuzamos helyeket Arrhianosnál.²⁷⁹ Bosworth szerint azonban a második értelmezési lehetőség ellen szól, hogy Arrhianos a πόρρω kifejezést általában nem „továbbá” értelemben használja, ahogy kortársai sem, mint például Plutarchos vagy Dión Chrysostomos. Az ausztrál kutató ezért az első interpretációt fogadja el, de mégsem ugyanazt a következtetést vonja le, mint történész társai. Szerinte ugyanis Arrhianos ebben a mondatban Ptolemaios és Aristobulos leírásait nem az *Ephémeridesszel* veti össze, hanem a *saját* beszámolójával.²⁸⁰ A τούτων mutató névmás tehát, Bosworth értelmezésében, nem az *Ephémerides*-re vonatkozik, hanem Arrhianos saját elbeszéléseire, melyet Ptolemaios és Aristobulos alapján szerkesztett össze. Bosworth – a saját bevallása szerint is első olvasatra túlzó (*an extreme position*) – felvetése mellé két meggyőző érvet csatol: (1) Arrhianos az *Indikében* Ktésiaszra, Nearchosra és Onésikritosra hivatkozik, noha az idézetek bizonyíthatóan nem az eredeti szövegekből, hanem Eratosthenész hivatkozásaiból származnak; (2) a király halálát leíró elbeszélés kezdő mondatában²⁸¹ a mondat elejére vetett καί, miként az

²⁷⁷ Bosworth (1988)162.

²⁷⁸ Az előző értelmezést fogadja el Hammond és Badian; lásd: Hammond (1983) 4, 9. jegyzet; Badian (1987) 611, 615; az utóbbi mellett foglal állást Brunt, illetve kommentárjában még Bosworth is (álláspontját azonban később módosította, lásd: alant); lásd: Brunt (1983) 294-295; Bosworth (1980) 23-24.

²⁷⁹ Az elsőre példa: „...οὐ πόρρω τοῦ ἀληθοῦς ἀναγέγραπται τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ τὸ μέγεθος, ὅσοις ἐς τεσσαράκοντα σταδίου...” (5, 20, 10); a másodikra: „Ἀλέξανδρον δὲ πόρρω τοῦ ἱκανοῦ ἀνδρῶν ἀγαθῶν τὸν ἄριστον εἶναι τε καὶ δοκεῖν...” (4, 11, 5) Vö. Sisti-Zambrini (2004) 655.

²⁸⁰ „Arrian could be referring to his own account of the king's death, the entire passage from vii. 24. 4. onwards.” Bosworth (1988) 162.

²⁸¹ „Καὶ αἱ βασιλικοὶ ἐφημερίδες ὧδε ἔχουσιν.” (7, 25, 1) – „És a Királyi Napló a következőt tartalmazza:...”

*Anabasis*ban legtöbbször, olyan adatok közlését vezeti be, amelyek az azt megelőző részben felfedett forrásból származnak.²⁸²

Ha elfogadjuk Bosworth hipotézisét, akkor egy újabb olyan történetírói eszközt fedezhetünk fel, amellyel a nikomédiai történetíró elbeszélésének hitelét igyekszik alátámasztani. Jóllehet Arrhianos csak közvetve ismerte a Napló tartalmát, mégis azt a benyomást kelti olvasóközönségében, hogy közvetlenül a Naplóból kivonatolja az utolsó napok történéseit. Arrhianos Ptolemaios és Aristobulos helyett – akiktől adatait valóban meríthette –, alighanem azért az *Ephémérides*re hivatkozik, mert a Napló mint *hivatalos dokumentum* jobban megerősíti az olvasót abban, hogy hiteles elbeszélést olvas.

Miután fent idézett kétértelmű mondatával lezárja „*Ephémérides*-kivonatát”, Arrhianos rátér azokra a beszámolókra, melyeket másodlagos forrásaiban talált:

„(26, 3) οἱ δὲ καὶ τάδε ἀνέγραψαν, ἐρέσθαι μὲν τοὺς ἐταίρους αὐτὸν ὅτῳ τὴν βασιλείαν ἀπολείπει, τὸν δὲ ὑποκρίνασθαι ὅτι τῷ κρατίστῳ· οἱ δέ, προσθεῖναι πρὸς τούτῳ τῷ λόγῳ ὅτι μέγαν ἐπιτάφιον ἀγῶνα ὀρᾷ ἐφ' αὐτῷ ἐσόμενον. (27, 1) Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα οἶδα ἀναγεγραμμένα ὑπὲρ τῆς Ἀλεξάνδρου τελευτῆς, καὶ φάρμακον ὅτι ἐπέμφθη παρὰ Ἀντιπάτρου Ἀλεξάνδρῳ καὶ ἐκ τοῦ φαρμάκου ὅτι ἀπέθανε· καὶ τὸ φάρμακον ὅτι Ἀριστοτέλης μὲν Ἀντιπάτρῳ ἐξεῦρε δεδοικῶς ἤδη Ἀλέξανδρον Καλλισθένους ἔνεκα, Κάσανδρος δὲ ὁ Ἀντιπάτρου ἐκόμισεν· οἱ δὲ καὶ ὅτι ἐν ἡμιόνου ὀπλῇ ἐκόμισε καὶ τοῦτο ἀνέγραψαν. (2) δοῦναι δὲ αὐτὸ Ἰόλλαν τὸν ἀδελφὸν τὸν Κάσανδρου τὸν νεώτερον· εἶναι γὰρ οἰνοχόον βασιλικὸν τὸν Ἰόλλαν καὶ τι καὶ λελυτῆσθαι πρὸς Ἀλεξάνδρου ὀλίγῳ πρόσθεν τῆς τελευτῆς· οἱ δὲ καὶ Μῆδιον μετασχεῖν τοῦ ἔργου, ἐραστὴν ὄντα τοῦ Ἰόλλα· καὶ αὐτὸν γὰρ εἶναι τὸν εἰσηγητὴν γενόμενον Ἀλεξάνδρῳ τοῦ κώμου· ὁδύνην τε αὐτῷ ἐπὶ τῇ κύλικι γενέσθαι ὀξεῖαν, καὶ ἐπὶ τῇ ὁδύνῃ ἀπαλλαγῆναι ἐκ τοῦ πότου. (3) ἤδη δέ τις οὐκ ἡσχύνθη ἀναγράψαι ὅτι αἰσθόμενος οὐ βιώσιμον ὄντα αὐτὸν Ἀλέξανδρος ἐς τὸν Εὐφράτην ποταμὸν ἦει ἐμβαλῶν, ὡς ἀφανῆς ἐξ ἀνθρώπων γενόμενος πιστοτέραν τὴν δόξαν παρὰ τοῖς ἔπειτα ἐγκαταλείποι ὅτι ἐκ θεοῦ τε αὐτῷ ἡ γένεσις ξυνέβη καὶ παρὰ θεοὺς ἢ ἀποχώρησις. Πρωξάνην δὲ τὴν γυναῖκα οὐ λαθεῖν ἐξιόντα, ἀλλὰ εἰργόμενον γὰρ πρὸς αὐτῆς ἐποιμώξαντα εἰπεῖν ὅτι ἐφθόνησεν ἄρα αὐτῷ δόξης τῆς ἐς ἅπαν, ὡς θεῶ δὴ γεγενημένῳ. καὶ ταῦτα ἐμοὶ ὥς μὴ ἀγνοεῖν δόξαιμι μᾶλλον ὅτι λεγόμενά ἐστιν ἢ ὥς πιστὰ ἐς ἀφήγησιν ἀναγεγράφθω.”²⁸³ (7, 26, 3–27, 3)

²⁸² Bosworth (1988) 163.

²⁸³ „(26, 3) Vannak azonban, akik följegyezték, hogy a Társak megkérdezték Alexandrost, hogy kire hagyja a királyságot, mire ő azt felelte: „A legkiválóbbra!”. Vannak, akik ehhez a történethez hozzáfűzik azt is, hogy (előre)látta, hogy hatalmas temetési játékokat fognak rendezni számára. (27, 1) Sok más feljegyzést is ismerek Alexandros haláláról. Például, hogy Antipatros mérget küldött neki, és ettől a méregtől halt meg, melyet Antipatros számára Aristotelés készített el, mert már félt Alexandrostól Kallisthenés miatt, és hogy Kassandros, Antipatros fia volt, aki elvitte a királyhoz. Mások azt is feljegyezték, hogy a mérget egy öszvér patájában szállították, (2) és Kassandros legifjabb fivére, Iollas adta a királynak, ugyanis ő volt a királyi pohárnok, és nem sokkal halála előtt Alexandros megbántotta valamivel. Vannak, akik szerint Médios is részt vett a gyilkosságban

A szöveg szerkezete arra utal, hogy az első két történetet, amelyben a király utolsó szavairól és jóslatáról szól, Arrhianos nem veti el; sokkal inkább kiegészítésül szánja a Napló leírásához. A király megmérgezéséről és öngyilkossági kísérletéről szóló történetekről azonban egyértelmű ítéletet mond: mendemondák. Az Alexandros meggyilkolásáról szóló hírek valószínűleg már közvetlenül a király halála után szárnyra kaptak, s hamar beszivárogtak a történeti művekbe.²⁸⁴ Arrhianos három különböző történetet ad elő Alexandros megmérgezéséről.²⁸⁵ Az egyes történeteket nem cáfolja meg külön-külön. Egyedül az Alexandros „apotheózis-kísérletét” feljegyző történetíróra tesz rövid bíráló megjegyzést (ἡδὴ δὲ τις οὐκ ἡσχύνθη ἀναγράφαι). Nem is kell hosszas cáfolatokba bocsátkoznia, hiszen az előző két caput leírásából, amely egy „hivatalos dokumentum”, tudniillik a Királyi Napló bejegyzéseinek nyugszik, az olvasó számára világos, hogy az itt felsorolt történeteknek vajmi kevés a valóságalapjuk. Arrhianos azonban, mint azt a lista végét lezáró sor is jelzi, kötelességének érzi, hogy ezekről is beszámoljon: „καὶ ταῦτα ἐμοὶ ὥς μὴ ἀγνοεῖν δόξαμι μᾶλλον ὅτι λεγόμενά ἐστιν ἢ ὥς πιστὰ ἐς ἀφήγησιν ἀναγεγράφθω.” E rövid mondattal Arrhianos ismét Hérodotost idézi föl, aki számos alkalommal tesz hasonló megjegyzéseket olyan történetekhez, melyeket ő maga ugyan nem tart szavahihetőnek, de kötelességből mégis megosztja azokat olvasóközönségével.²⁸⁶

Mielőtt a következő szövegrészlet elemzésére térnék, röviden még szólnom kell a harmadik „összeesküvés-elméletéről”. A történet ugyanis olyan motívumot hordoz, amely máshol is felbukkan az *Anabasis*-ban, s melynek gyökere – megítélésem szerint – a klasszikus kor történeti hagyományából ered.²⁸⁷ A (Satyrostól származó ?) történet szerint Iollas²⁸⁸ nem

Iollas szeretőjeként; ő javasolta ugyanis Alexandrosnak, hogy vegyen részt a lakomán, ahol poharazás közben éles fájdalom hasított belé, és fájdalma miatt el is hagyta a lakomát. (3) Valaki azt sem szégyelli állítani, hogy amikor ráébredt, hogy már nem él sokáig, az Eufráteszhez indult, hogy a folyóba vetve magát eltűnjön az emberek elől, s így tegye hihetőbbé az utókor számára a hiedelmet, hogy istentől származik és az istenekhez tér vissza. Rhóxané, a felesége azonban – mint mondják – tudomást szerzett szándékáról, és föltartóztatta Alexandrost, aki jajveszékelve mondta feleségének, hogy megfosztotta az örök dicsőségtől, melyben egy isteni sarj részesül. Ezeket nem azért jegyeztem föl, mert szavahihető elbeszéléseknek tartom őket, hanem sokkal inkább azért, hogy jelezzem, nem ismeretlenek számomra.”

²⁸⁴ Vö. Diod. 17, 117, 6–118, 2; 19, 11, 8; Curt. 10, 10, 14–19; Plut. *Alex.* 77, 1–5; Iust. 12, 13, 8–14. Diodóros, Curtius Rufus és Plutarchos Arrhianoshoz hasonlóan a mérgezésről szóló történeteket nem tartja hitelesnek. Egyedül Iustinus kezeli tényként a király megmérgezéséről szóló tudósításokat. A hagyomány kialakulásáról, illetve terjedéséről lásd: *Hamilton* (1969) 213–214; *Bosworth* (1971) 112–136, *Bosworth* (1988) 175–176; *Hammond* (1993) 145–148, 310.

²⁸⁵ Hammond szerint e három történet három különböző szerzőtől származik: az első Hagnothemistől, a második Hieronymostól, a harmadik pedig Satyrostól; lásd: *Hammond* (1993) 310.

²⁸⁶ Vö. Hdt. 7, 152, 3; lásd még: *Pearson* (1941) 335–338, ill. *Bosworth* (1988) 61.

²⁸⁷ Az első két történet részletes elemzését további bibliográfiai adatokkal lásd: *Sisti–Zambrini* (2004) 656–658.

²⁸⁸ Iollasról (v. Iolaos) nagyon keveset tudunk. A forrásaink megegyeznek abban, hogy a király pohárnoka volt (vö. Diod. 118, 1; Plut. *Alex.* 74, 2) Talán e szolgálata miatt láthatjuk minden egyes forrásban a mérgező

egyedül követte el a gyilkosságot, hanem Médiost is bevonta az összeesküvésbe. A két összeesküvőt szerelmi szálak kötötték össze (ἐραστὴν ὄντα τοῦ Ἰόλλα). Alexandros halála kapcsán ez a motívum csak Arrhianosnál jelenik meg, de nem először. Az apródok összeesküvését, amint azt Arrhianos írja, szintén egy szerelmespár irányította:

„(3) οὗτον τὸν Ἑρμόλαον ἀλήσαντα τῇ ὕβρει φράσαι πρὸς Σώστρατον τὸν Ἀμύντου, ἡλικιώτην τε ἑαυτοῦ καὶ ἐραστὴν ὄντα, ὅτι οὐ βιωτὸν οἱ ἐστὶ μὴ τιμωρησαμένῳ Ἀλέξανδρον τῆς ὕβρεως, καὶ τὸν Σώστρατον οὐ χαλεπῶς συμπεῖσαι μετασχεῖν τοῦ ἔργου, ἅτε ἐρῶντα. (4) ὑπὸ τούτων δὲ ἀναπεισθῆναι Ἀντίπατρον τε τὸν Ἀσκληπιοδώρου τοῦ Συρίας σατραπεύσαντος καὶ Ἐπιμένην τὸν Ἀρσαίου καὶ Ἀντικλέα τὸν Θεοκρίτου καὶ Φιλώταν τὸν Κάρσιδος τοῦ Θρακός.”²⁸⁹ (4, 13, 3–4)

Hogy Arrhianos mely forrásból vagy forrásokból merítette adatait, nem tudjuk.²⁹⁰ Azonban a fenti szövegek alapján, úgy vélem, azt feltételezhetjük, hogy a hagyományban létezett egy olyan visszatérő motívum, amely a király életére törő összeesküvőket a két zsarnokölővel, Harmodiosszal és Aristogeitónnal kívánta párhuzamba állítani. Harmodioszt és Aristogeitont szintén szerelmi szálak fűzték össze. S noha tettüket sokkal inkább szerelmi, mint politikai indítékok vezérelték, mégis hamar – valószínűleg az Alkmaiónida-család hathatós propagandája révén – a szabadságért mártírhálált halt hősök szerepét kapták.²⁹¹ Alighanem az ő alakjuk sejlik fel az Arrhianos által megőrzött fent idézett elbeszélésekben, ahol az egyre inkább keleti despotaként, zsarnokként uralkodó Alexandros ellen szervezett összeesküvések hátterében fiúszerelmesek állnak: Hermolaos és Sóstratos, illetve Iollas és

szerepében (vö. Diod. 118, 1; Curt. Ruf. 10, 10, 14; Plut. *Alex.* 77, 2; Iust. 12, 14, 9) Ps-Plutarchos *A tíz szónok életrajza* című munkájában azt olvashatjuk, hogy az athéni Hypereidész Alexandros halála után kitüntetéssel szavaztatott meg Iollasnak állítólagos tettéért (17). Az adat azonban valószínűleg egy fiktív szónoklattani gyakorlatból származik; vö. *Horváth László*: Hypereidész beszédei. Budapest 2001. 20. Kr. e. 322-ben még ő kíséri Nikeiát, Antipatros lányát, Perdikkas leendő feleségét Makedóniából (*FGH* 156 F 9), de Plutarchos tanúsága szerint Kr. e. 317-ben, amikor Olympias tudomást szerez a(z állítólagos) mérgezésről, már halott (Plut. *Alex.* 77, 2).

²⁸⁹ „(3) Ez a Hermolaos szenvedve a megaláztatástól azt mondta a vele egykorú Sóstratosnak, Amyntos fiának, aki a szeretője is volt, hogy számára az élet mindaddig értelmetlen, amíg bosszút nem áll Alexandroszra a megaláztatása miatt; és Sóstratos könnyen meg is győzte, hogy vegyen részt a dologban, mivel a szeretője volt. (4) Majd ezek rábeszéltek Antipatroszt, Asklépiodóros, Szíria helytartójának fiát, Epimenészt, Arsaioست fiát, Antiklést, Theokritos fiát és Philótast, a thrák Karsis fiát is.”

²⁹⁰ Vö. *Hammond* (1993) 245-247. Curtius Rufus szintén említést tesz a szerelmi szálról: „Igitur Hermolaus, puer nobilis ex regia cohorte, cum aprum telo occupasset, quem rex ferire destinaverat, iussu eius verberibus adfectus est. Quam ignominiam aegre ferens deflare apud Sostratum coepit. Ex eadem cohorte erat Sostratus, amore eius ardens.” – „Egy alkalommal Hermolaos, az egyik nemes királyi apród, leterítette fegyverével azt a vadkant, melyet Alexandros akart elejteni, s ezért királyi parancsra megvesszőzték. Hermolaos zokon vette a gyalázatot és elsírta sérelmét Sóstratosnak, aki szintén az apródok seregében szolgált, és égő szerelemmel hevült Hermolaosért.” (8, 6, 7; ford.: Kárpát Csilla)

²⁹¹ Harmodiosról és Aristogeitónról lásd: Hdt. 5, 55; 6, 109, 123; Thuk. 1, 20; 6, 53–54, 56–57, 59; *AP* 18, 58.

Médios. Hogy Harmodios és Aristogeitón története hatott az Alexandros elleni összeesküvések ábrázolására, arra további bizonyítékul szolgálhat az a rövid beszélgetés, melyet Arrhianos két leendő konspirátor szájába ad: „εἰσὶ δὲ οἱ καὶ τάδε ἀνέγραψαν, ὥς ἄρα ἤρετο αὐτόν ποτε Φιλώτας ὄντινα οἶοιτο μάλιστα τιμηθῆναι πρὸς τῆς Ἀθηναίων πόλεως· τὸν δὲ ἀποκρίνασθαι Ἀρμόδιον καὶ Ἀριστογείτονα, ὅτι τὸν ἕτερον τοῖν τυράννοις ἔκτειναν καὶ τυραννίδα ὅτι κατέλυσαν.”²⁹² (4, 10, 3)

Az alant következő két szövegrészletben Arrhianos egy-egy olyan történetet tárgyal, melyek valószínűleg kedvelt témák voltak az Alexandros történetét feldolgozó történetírók körében.²⁹³ Jóllehet a két történetnek nincs ellenpárja, mégis érdemes alaposan megvizsgálnunk a két leírást, mert számos olyan elemet tartalmaznak, amelyek Arrhianos forráskritikai módszereire világítanak rá. Az első történet Alexandros és az amazonok találkozásáról szól:

„(2) Ἐνταῦθα λέγουσιν ὅτι Ἀτροπάτης ὁ τῆς Μηδίας σατράπης γυναικας ἑκατὸν αὐτῷ ἔδωκεν, ταύτας φάσκων εἶναι τῶν Ἀμαζόνων, καὶ ταύτας σκευῇ ἀνδρῶν ἱππέων ἐσταλμένας, πλήν γε δὴ ὅτι πελέκεις ἀντὶ δοράτων ἐφόρουν καὶ ἀντὶ ἀσπίδων πέλτας· οἱ δὲ καὶ τὸν μαστὸν λέγουσιν ὅτι μείονα εἶχον τὸν δεξιόν, ὃν δὴ καὶ ἔξω εἶχον ἐν ταῖς μάχαις. (3) ταύτας μὲν δὴ ἀπαλλάξαι τῆς στρατιᾶς Ἀλέξανδρον, μή τι νεωτερισθεῖη κατ' αὐτὰς ἐς ὕβριν πρὸς τῶν Μακεδόνων ἢ βαρβάρων· κελεῦσαι δὲ ἀπαγγεῖλαι πρὸς τὴν βασιλίσσαν σφῶν ὅτι αὐτὸς ἤξει πρὸς αὐτὴν παιδοποιησόμενος. ταῦτα δὲ οὔτε Ἀριστόβουλος οὔτε Πτολεμαῖος οὔτε τις ἄλλος ἀνέγραψεν ὅστις ἱκανὸς ὑπὲρ τῶν τηλικούτων τεκμηριῶσαι. (4) οὐδὲ δοκεῖ μοι ἐν τῷ τότε σώζεσθαι τὸ γένος τῶν Ἀμαζόνων, οὐδ' ἔτι πρὸ Ἀλεξάνδρου, ἢ Ξενοφῶν ἂν ἐμνήσθη αὐτῶν, Φασιανῶν τε μνησθεὶς καὶ Κόλχων καὶ ὅσα ἄλλα ἀπὸ Τραπεζοῦντος ὁρμώμενοι ἢ πρὶν ἐς Τραπεζοῦντα κατελθεῖν οἱ Ἕλληνες ἐπῆλθον ἔθνη βαρβαρικά, ἵναπερ καὶ ταῖς Ἀμαζόσιν ἐντετυχήκεσαν <ἀν>, εἴπερ οὖν ἔτι ἦσαν Ἀμαζόνες. (5) μὴ γενέσθαι μὲν γὰρ παντελῶς τὸ γένος τούτων τῶν γυναικῶν οὐ πιστὸν δοκεῖ ἔμοιγε, πρὸς τοσούτων καὶ τοιούτων ὕμνηθέν. ὥς Ἡρακλέα τε ἐπ' αὐτὰς λόγος κατέχει ὅτι ἐστάλη καὶ ζωστῆρά τινα Ἴππολύτης τῆς βασιλίσσης αὐτῶν ὅτι ἐς τὴν Ἑλλάδα ἐκόμισε, καὶ οἱ ξὺν Θησεῖ Ἀθηναῖοι ὅτι ἐπιούσας τὰς γυναικας ταύτας τὴν Εὐρώπην πρῶτοι μάχῃ νικήσαντες ἀνέστειλαν· καὶ γέγραπται ἡ Ἀθηναίων καὶ Ἀμαζόνων μάχῃ πρὸς

²⁹² „Egyesek feljegyezték, hogy egyszer, amikor Philótas megkérdezte Kallisthenést, hogy véleménye szerint az athéniai kit tisztelnék a leginkább, azt válaszolta, hogy Harmodioszt és Aristogeitont, mivel a két zsarnok közül az egyiket megölték, és a zsarnokuralmat megdöntötték.”

²⁹³ A tárgyalandó két szövegrész mellé tematikailag csatlakozik egy harmadik, a karmaniai *bacchanalia* leírása. Ezt a szöveghelyet azonban a következő egységben a gordioni legenda, illetve az ahhoz kapcsolódó modern hipotézisek kapcsán fogom elemezni.

Μίκωνος οὐ μείων ἢπερ ἡ Ἀθηναίων καὶ Περσῶν. (6) καὶ Ἡροδότῳ πολλάκις περὶ τῶν γυναικῶν τούτων πεποιήται, καὶ ὅσοι Ἀθηναίων τοὺς ἐν πολέμῳ τελευτήσαντας λόγῳ ἐκόσμησαν, καὶ τοῦ πρὸς Ἀμαζόνας ἔργου Ἀθηναίων ἐν τοῖς μάλιστα μνήμην ἐποιήσαντο. εἰ δὲ ἱππικὰς δὴ τινὰς γυναικὰς Ἀτροπάτης ἔδειξεν Ἀλεξάνδρῳ, βαρβάρους τινὰς ἄλλας γυναικὰς ἱππεύειν ἡσκημένας δοκῶ ὅτι ἔδειξεν ἐς τὸν λεγόμενον δὴ τῶν Ἀμαζόνων κόσμον ἐσταλμένας.”²⁹⁴ (7, 13, 2–6)

Alexandros találkozása az amazonok királynőjével az „Alexandros-legendárium” elhagyhatatlan eleme volt. Diodóros, Curtius Rufus és Iustinus anélkül, hogy megkérdőjeleznék a történet hitelességét, színes tudósítást adnak Thalestris, az amazonok királynőjének Alexandrosnál tett látogatásáról.²⁹⁵ Plutarchos is ír a látogatásról, de a chairóneiai történetíró már sokkal gyanakvóbb a történet hitelességét illetően: egyfelől a korabeli történetírókra köztük, Aristobulosra és Ptolemaiosra hivatkozik, akik szerint a történet csak koholmány (πλάσμα), másfelől Alexandros Antipatroshoz írott levelére, amelyben a király nem ejt szót amazon királynőről, csak a szkíta uralkodó leányáról beszél (*Alex.* 46, 1–3); végül – perdöntő bizonyíték gyanánt – lejegyez egy anekdotát, mely szerint, amikor Onésikritos történeti művéből felolvasta az amazonokra vonatkozó részeket Lysimachosnak, a király elmosolyodva így szólt: „καὶ ποῦ τότ' ἤμην ἐγώ;” (Plut. *Alex.* 46, 4)²⁹⁶

Arrhianos nem kevésbé szkeptikus. Már az első mondatból kiolvasható kétkedő álláspontja: hangsúlyozza, hogy a száz nőről Atropatés állította, hogy amazonok (ταύτας

²⁹⁴ „(2) Azt mondják, hogy itt Atropatés, Média szatrapája száz asszonyt ajándékozott neki, akikről azt állította, hogy amazonok. Úgy voltak felszerelve, mint a lovas férfiak, kivéve hogy kétélű bárdokat hordtak dárdák helyett és könnyű bőrpajzsokat a fém helyett. Vannak, akik azt állítják, hogy a jobb mellük kisebb, s a harcokban fedetlen volt. (3) Alexandros – mint mondják – eltávolította őket a seregtől, nehogy kihívó viselkedésük miatt a makedónok vagy a barbárok valami erőszakos dolgot kövessenek el rajtuk. Megparancsolta azonban, hogy tudassák királynőjükkel, hogy meg fogja látogatni őt, hogy gyermeket nemzzenek. Ezeket nem jegyezte föl sem Aristobulos, sem Ptolemaios, sem pedig más, aki hitelt érdemlően képes volna ilyen jelentős eseményekről beszámolni. (4) Én magam sem hiszem, hogy ekkor még létezett az amazonok nemzetsége, vagy Alexandrosnál korábban, máskülönb Xenophón említést tett volna róluk, ahogy megemlékezett a phasisiakról, kolchisiakról és más barbár népekről, akikkel a görögök találkoztak, amikor Trapezosból elindultak, vagy mielőtt Trapezosba értek, ahol minden bizonnyal találkoztak volna amazonokkal, ha még éltek volna. (5) Mindazonáltal nem hiszem, hogy ezeknek a nőknek a nemzetsége sohasem létezett, ha ennyi és ilyen szerzők megénekelték őket. A történet szerint Héraklész küldték ellenük, aki királynőjük, Hippolytés övével tért vissza Hellasba, és hogy az athéniai Théseusszal voltak az elsők, akik ezeket az Európára törő asszonyokat ütközetben legyőzték és visszaszorították. Az athéniai és az amazonok harcát Mikón festette meg, ahogy az athéniai és a perzsák háborúját is. (6) Hérodotos is gyakran említést tett ezekről a nőkről, ahogy azok az athéniai is, akik a háborúban elesetteket dicsérték, s legfőképp az athéniai amazonok elleni tetteiről emlékeztek meg. Ha azonban Atropatés mutatott Alexandrosnak lovas nőket, akkor azok, úgy vélem, valamilyen más, lovaglásban gyakorlott barbár nők voltak, akiket úgy mutatott be, hogy hagyományos amazon öltözködést viseltek.”

²⁹⁵ Diod. 17, 77, 1–3; Curt. 6, 5, 24–32; Iust. 12, 3, 5

²⁹⁶ „És én hol voltam akkor?” (Máthé Elek fordítása)

φάσκων εἶναι τῶν Ἀμαζόνων), majd forrásaira hivatkozva (λέγουσιν) írja le küllemüket, fegyverzetüket, végül Alexandros intézkedéséről és az amazonok királynőjéhez küldött üzenetéről számol be. Az első két mondat igealakjai árulkodók. Az első összetett mondatban, melyben az ajándékozásról, illetve a nők öltözékéről tudósít, határozott igealakokat használ (ἔδωκεν, ἐφόρουν, εἶχον). Amikor azonban Alexandros parancsáról és üzenetéről ír, akkor az *indicativus*os igealakokat hirtelen *infinitivus*ok váltják fel (ἀπαλλάξαι, κελεῦσαι, ἀπαγγεῖλαι). E rövid szakasz talán ismét arról tanúskodik, hogy Arrhianos – Hérodotoshoz hasonlóan – nyelvi eszközökkel is jelezte forrásaihoz, illetve egy-egy történethez való viszonyát. Az első két mondat igealakjai arra utalnak, hogy Arrhianos nem zárta ki, hogy hiteles a történet, mely szerint Atropatés száz nőt ajándékozott Alexandrosnak, ahogy azt sem, hogy ezek a nők amazonokhoz hasonló öltözéket, fegyverzetet viseltek; a történet további – a vulgata-hagyományban is felbukkanó – mesés elemeit, tudniillik, hogy Alexandros meghitt órákat (egy-egy források szerint napokat) töltött el az amazonok királynőjével viszont – mint azt a határozatlan igealakok is jelzik – elveti. Az igealakok megfontolt használatával a kitérő elején sugallt álláspontját Arrhianos végül az *ekphrasis* zárómondatában teszi világossá, s a mesés történetek egyfajta racionalizált párlatát adja: Atropatés lovas nőket mutatott be Alexandrosnak, akik amazon öltözéket viseltek.

Azonban mielőtt e végkövetkeztetésre jut, a hozzá vezető utat is felfedi. Érvelésének kiindulópontjában az *argumentum ex silentio* áll. Arrhianos előszeretettel alkalmazza ezt az érvelést, amikor egy-egy hagyomány hitelességét igyekszik megkérdőjelezni.²⁹⁷ Általában, ahogy itt is, két fő forrásának hallgatására hivatkozik,²⁹⁸ amit kiegészít, megerősít az általa szavahihetőnek minősített történetírók hallgatásával.²⁹⁹ Ez utóbbiak neveit azonban most sem árulja el.³⁰⁰ Hogy érvelése hatásos legyen, ismét Thukydidesz szótárában kutat, s talál rá a megfelelő kifejezésekre, mint például a ἱκανὸς-ra és a τεκμηριῶσαι-ra.³⁰¹ A szövegbe

²⁹⁷ Vö. 6, 28, 2; 7, 15, 6; lásd még: Breebaart (1960) 39-42. Más történetíró, tudomásom szerint, nem él ilyen gyakorisággal ezzel az érvtípussal.

²⁹⁸ Arrhianoszal ellentétben Plutarchosnál azt találjuk, hogy Ptolemaios és Aristobulos nem maradt teljesen néma. A két szerző nevét azok között a történetírók között olvashatjuk, akik koholmánynak tartották a történetet (vö. Plut. *Alex.* 46, 2). Mindazonáltal nehéz magyarázatot találni arra, hogy Arrhianos, aki láthatólag cáfolni akarta a közkézen forgó hagyományt, miért csak forrásainak hallgatásáról beszél, ha forrásai nem némák, hanem éppen ellenkezőleg, bírálók voltak.

²⁹⁹ Szinte szó szerint ugyanezt a formulát használja a karmaniai *bacchanalia* cáfolatánál: „ταῦτα δὲ οὔτε Πτολεμαῖος ὁ Λάγου οὔτε Ἀριστόβουλος ὁ Ἀριστοβούλου ἀνέγραψαν οὐδέ τις ἄλλος ὄντινα ἱκανὸν ἂν τις ποιήσαιτο τεκμηριῶσαι ὑπὲρ τῶν τοιῶνδε, καὶ μοι ὥς οὐ πιστὰ ἀναγεγράφθαι ἐξήρκεσαν.” (6, 28, 2)

³⁰⁰ Talán Nearchos lehet az egyik szerző.

³⁰¹ Vö. Thuk. 1, 9, 4; lásd még: Bosworth (1988) 65; Thukydidesz történetírói érveléseiben használt szókészletéről lásd: Hornblower (1987) 100-107.

búvópatakként beszivárgó Thukydides mellett azonban a klasszikus történetírói triász másik két tagja is felbukkan. Először Xenophón, akit Arrhianos mintegy az *argumentum ex silentio* bázisát kibővítve von be érvelésébe. Xenophón hallgatása arról győzi meg, hogy az amazonok nemzetsége Alexandros idejében már biztosan nem létezett, és valószínűleg az uralkodását megelőző évtizedekben sem.³⁰² De, ahogy Brunt fogalmaz, Arrhianos csak egyik lábával áll a racionalitás talaján, ezért aztán, ha a mesés hagyomány nem tör be a(z Alexandros-) történelem territoriumára, kész azt fenntartások nélkül elfogadni, ahogy azt az amazonokkal is teszi.³⁰³ Arrhianos védelmére azonban fel kell hoznunk, hogy nem ismerünk olyan ókori szerzőt, aki kétségbe vonta volna a harcos női nemzetség létezését.³⁰⁴ Ráadásul a nikomédiai történetírót az eddig többnyire következetesen használt módszertani elvei is arra készíthették, hogy ne kételkedjék a hagyományban. E metodológiai irányelvek közül Arrhianos számára az egyik legfontosabb a többségi vélemény, amely ez esetben az amazonokhoz köthető hagyomány hitelessége mellett szólt. A *πρὸς τοσοούτων καὶ τοιούτων* kifejezés részben ennek a forráskritikai szabálynak a tömör foglalatát adja. Tudniillik azt, hogy ha sokan ugyanazt állítják, akkor az valószínűleg meg is történt. Arrhianos a *τοιούτων* névmással azonban tovább finomítja az előző szabályt, és a mennyiség mellett a minőséget is hangsúlyozza. Ebből az utalásból világosan kitetszik, hogy voltak szerzők, akiknek hitelessége megkérdőjelezhetetlen volt, és akiknek álláspontja, beszámolója vitás kérdésekben perdöntő lehetett.

Arrhianos számára – s feltehetőleg olvasói számára is – Hérodotos ilyen szerző. Amikor Arrhianos azt igyekszik bebizonyítani, hogy Tyrosban nem az argosi Héraklét tisztelték, érvelését részben Hérodotos leírására építi, aki kutatásainak eredményeként arról számol be, hogy Egyiptomban, Tyrosban és Hellasban nem ugyanazt a Héraklét tisztelik.³⁰⁵ De más esetekben is Hérodotos felemlítésével igyekszik hitelt szerezni beszámolójának: például a Tanais folyó (3, 30, 8), a Helléspontost összekötő híd (5, 7, 2) vagy a nésaiai ménes (7, 13, 1) leírásánál.³⁰⁶ Hérodotos tekintélyét legvilágosabban az Egyiptom elnevezéséről írott sorok közvetítik: „Αἴγυπτον τε Ἡρόδοτος τε καὶ Ἐκαταῖος οἱ λογοποιοί, ἢ εἰ δὴ τοῦ ἄλλου ἢ Ἐκαταίου ἐστὶ τὰ ἀμφὶ τῇ γῇ τῇ Αἰγυπτίᾳ ποιήματα, δῶρόν τε τοῦ

³⁰² Vö. Xen. *Anab.* 4, 6–5, 6

³⁰³ „Arrian is one of those half-hearted rationalists, [...] He can believe in marvels, if they are not intruded into history,...” Brunt (1983) 494.

³⁰⁴ Jóllehet Xenophón nem talált rájuk, létezésüket ő sem vonta kétségbe; vö. *Anab.* 4, 4, 16. Lásd még: Hutzet (1974) 223; Brunt (1983) 493–494.

³⁰⁵ Vö. Arr. *An.* 2, 16, 1–6, ill. Hdt. 2, 44–43.

³⁰⁶ Az első esetben Hérodotosz szinte szó szerint idézi: vö. Hdt. 4, 57; a helléspontosi hídhöz lásd: Hdt. 4, 89; 97; 7, 3–36; a nésaiai lovakhoz lásd: Hdt. 3, 106; 7, 40.

ποταμοῦ ἀμφοτέρωι ὡσαύτως ὀνομάζουσιν καὶ οὐκ ἀμαυροῖς τεκμηρίοις ὅτι ταύτη ἔχει Ἡροδότῳ ἐπιδέδεικται, ὡς καὶ τὴν γῆν αὐτὴν τυχὸν τοῦ ποταμοῦ εἶναι ἐπώνυμον.”³⁰⁷ (5, 6, 5) Noha Hekataios neve is felbukkan, a világos bizonyítékokat (οὐκ ἀμαυροῖς τεκμηρίοις) Hérodotos szolgáltatja.³⁰⁸

A történetírók közül Hérodotos mellett Arrhianos számára, mint láttuk, Xenophón a másik fontos hivatkozási alap. A perzsa hadrend leírásához az issosi csata előtt a következőket fűzi: „αὐτὸς δὲ Δαρεῖος τὸ μέσον τῆς πάσης τάξεως ἐπεῖχεν, καθάπερ νόμος τοῖς Περσῶν βασιλεῦσι τετάχθαι καὶ τὸν νοῦν τῆς τάξεως ταύτης Ξενοφῶν ὁ τοῦ Γρύλλου ἀναγέγραφεν.”³⁰⁹ (2, 8, 11)

Az igazság forrását Arrhianos számára azonban nemcsak a klasszikus kor nagy történetírói jelentik, hanem Homéros is. Míg Hérodotos és Thukydides saját művészetük kereteit ácsolva többször elhatárolják magukat a mindent felnagyító Homérostól, addig Arrhianos, akinek már nem kell a történetírás szuverenitásaért küzdeni, nyugodt szívvel citálja elő bizonyítékul a költő sorait. Az Alexandroshoz követségbe érkező szkítákról például ezt írja: „Οὐ πολλὰς δὲ ἡμέραις ὕστερον ἀφικνοῦνται παρ' Ἀλέξανδρον πρέσβεις παρὰ τε Σκυθῶν τῶν Ἀβίων καλουμένων, (οὓς καὶ Ὅμηρος δικαιοτάτους ἀνθρώπους εἰπὼν ἐν τῇ ποιήσει ἐπήνεσεν· οἰκοῦσι δὲ ἐν τῇ Ἀσίᾳ οὗτοι αὐτόνομοι, οὐχ ἥκιστα διὰ πενίαν τε καὶ δικαιοσύνην)...”³¹⁰ (4, 1, 1) A Nílus régi nevét illetően szintén Homérosra hivatkozik: „Αἴγυπτος γὰρ τὸ παλαιὸν ὁ ποταμὸς ὅτι ἐκαλεῖτο, ὄντινα νῦν Νεῖλον Αἰγύπτιοί τε καὶ οἱ ἔξω Αἰγύπτου ἄνθρωποι ὀνομάζουσιν, ἱκανὸς τεκμηριῶσαι Ὅμηρος, λέγων ἐπὶ τῇ ἐκβολῇ τοῦ Αἰγύπτου ποταμοῦ τὸν Μενέλεων στήσαι τὰς νέας.”³¹¹ (5, 6, 5) Hogy Arrhianos mennyire másképp viszonyul Homéroshoz, mint híres elődei, azt jól szemlélteti a ἱκανὸς

³⁰⁷ „Egyiptomot a történetírók, Hérodotos és Hekataios is – már ha az Egyiptom földjéről szóló mű valóban nem másé, mint Hekataiosszé –, mindketten ugyanúgy „a folyó ajándékának” nevezik; ezt Hérodotos világos bizonyítékokkal támasztotta alá, hiszen maga a föld is történetesen a folyó nevét viseli.”

³⁰⁸ Arrhianos ebben az esetben is a fent említett két forráskritikai elvre támaszkodik: Hekataios és Hérodotos megegyező véleményére, illetve Hérodotos tekintélyére.

³⁰⁹ „Maga Dareios a perzsa királyok szokása szerint az egész harcrend közepére állt. Ennek a harcrendnek az értelmét Xenophón, Gryllos fia írta le.” (Ritoók Zsigmond fordítása) Vö. Xen. *Anab.* 1, 8, 21–22.

³¹⁰ „Néhány nappal később követek érkeztek Alexandroshoz az abiosoknak nevezett szkítáktól (akiket Homéros is dicsért költeményében, a legigazabb embereknek mondva őket; Ázsiában laknak, függetlenek, leginkább szegénységük és igazságosságuk miatt)...” Vö. Hom. *Il.* XIII, 6.

³¹¹ „A folyót ugyanis régen Aigyptosnak hívták, amit most az egyiptomiak és az Egyiptomon kívül élő emberek Nílusnak neveznek. Kielégítően bizonyítja ezt Homéros, aki az Aigyptos folyó torkolatáról beszél Menelaos hajójának kikötése kapcsán.” Vö. Hom. *Od.* IV, 581 *skk.*

τεκμηριῶσαι Ὅμηρος fordulat, amely pontos *tükörképe* Thukydides frázisának: „ὥς Ὅμηρος τοῦτο δεδήλωκεν, εἴ τῳ ἱκανὸς τεκμηριῶσαι.” (1, 9, 4)

A költészet, mint a régmúlt események forrása, az amazonok létezését hitelesítő kútfők sorában is felbukkan: Arrhianos alighanem szándékoltnak használja a *πρὸς τοσούτων καὶ τοιούτων* mellett a *ὑμνεῖν* igét a történeti műveket feltételező *ἀναγράφειν* helyett, így utalva rá, hogy az amazonok történetének megörökítői között költők is vannak; többek között Pindaros,³¹² akinek költészetét Arrhianos feltehetően jól ismerte.³¹³

A költők és történetírók művein túl Arrhianos olyan szónokok beszédeire is hivatkozik, akik a háborús események fölött tartott szónoklatuk során emlékeztek meg az amazonokról (*καὶ ὅσοι Ἀθηναίων τοὺς ἐν πολέμῳ τελευτήσαντας λόγῳ ἐκόσμησαν, καὶ τοῦ πρὸς Ἀμαζόνος ἔργου Ἀθηναίων ἐν τοῖς μάλιστα μνήμην ἐποιήσαντο*). Több olyan attikai szónokot ismerünk – Lysiaszt, Isokratést, Démosthenést³¹⁴ –, akik beszédeikben szóltak az amazonokról, s akiket Arrhianos vélhetően jól ismert, ha máshonnan nem is, de az iskolapadból bizonyosan, hiszen e rétorok a szónoklattani gyakorlatok mintául szolgáltak.

Arrhianos tanúi ezúttal azonban nemcsak a tollforgatók közül kerültek ki, hanem a képzőművészek köréből is. Mikón a Kr. e. 5. századi Athén egyik ünnepelt festője és szobrásza volt. Freskói a Stoa Poikilé és Théseion falait díszítették.³¹⁵ Arrhianos minden bizonnyal személyesen is megcsodálta e festményeket, hiszen ifjúkorában többször megfordult a városban, miután pedig befejezte politikai pályafutását, Athénba vonult vissza.³¹⁶ A nikomédiai történetíró alighanem *autopsia* révén vonja be a képzőművészetet mint forrást történeti kutatásába. Különös figyelmet érdemel az, ahogy az athéni festő művét tanúként élénk idézi: miután hivatkozást tesz Mikón az amazonok és az athéniak harcát ábrázoló festményéről, egy másik képéről is szól, amely a perzsák és a görögök háborúját örökítette meg; talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy Arrhianos szándéka azzal, hogy az amazonokat egy történelmi eseménnyel, nevezetesen a görög-perzsa háborúkkal említette együtt, nem volt más, mint hogy az amazonok legendáját történelmi síkra emelje.

³¹² Pind. *Nem.* 3, 38; lásd még: Apoll. Rhod. II, 967-969.

³¹³ Vö. 1, 12, 2, ill. Bosworth (1980) 105.

³¹⁴ Vö: Lys. 2, 4 – 6, Isoc. *Paneg.* 68-70; Dem. 60, 8.

³¹⁵ Lásd: Ar. *Lys.* 678-679; Paus. 1, 15, 2 – 4; 1, 17, 2

³¹⁶ A feltételezés, hogy Arrhianos saját szemével is látta a képeket, csábító lehetőséget kínál, hogy további hipotéziseket gyártsunk a mű keletkezési időpontjára vonatkozóan. Azonban ez a szöveg hely sem árul el sokkal többet, mint a mű datálása végett előcitált többi *locus*, hiszen a képek megtekintésére Arrhianosnak ifjúkorában ugyanúgy lehetősége volt, mint élete alkonyán.

Az amazon-exkurzusban Arrhianos érveléstechnikájának szinte teljes arzenálját felvonultatja: a hallgatásból vett érvet, a többségi véleményt és a tekintélyelvet. Mindezt azért, hogy a legendát – Alexandros és az amazon királynő nászát – megcáfolja. De nem éri be csupán a cáfolattal; az utolsó mondatban a történet magját is felfedi, amelyből a mesés legenda sarjadt. A mítosz-racionalizálás Hekataios óta toposszá, mondhatni követelménnyé vált a görög historiográfiában. Mégis hogy felmérjük e mondat jelentőségét és szerepét, érdemes ismét Theónhoz fordulnunk, akinek írásából kiderül, hogy a császárkorban is különleges történetírói erénynek számított, ha a historiográfus nemcsak megcáfolta az adott mesés történetet, de el is tudta mondani, hogy az miből bontakozott ki: „τὸ δὲ μὴ μόνον ἀνασκευάζειν τὰς τοιαύτας μυθολογίας, ἀλλὰ καὶ ὅθεν παρερρύηκεν ὁ τοιοῦτος λόγος ἀποφαίνειν τελεωτέρας ἐστὶν ἕξως ἢ κατὰ τοὺς πολλούς...”³¹⁷ (*Prog.* 95).

A fenti példákban kirajzolódó érveléstechnika elemeit figyelhetjük meg a római követjárás történetéhez csatolt kommentárban is:

„(5) Ἀριστος δὲ καὶ Ἀσκληπιάδης τῶν τὰ Ἀλεξάνδρου ἀναγραφάντων καὶ Ῥωμαίους λέγουσιν ὅτι ἐπρέσβευσαν· καὶ ἐντυχόντα ταῖς πρεσβείαις Ἀλέξανδρον ὑπὲρ Ῥωμαίων τι τῆς ἐς τὸ ἔπειτα ἐσομένης δυνάμεως μαντεύσασθαι, τὸν τε κόσμον τῶν ἀνδρῶν ἰδόντα καὶ τὸ φιλόπονόν τε καὶ ἐλευθέριον καὶ περὶ τοῦ πολιτεύματος ἅμα διαπυνθανόμενον. (6) καὶ τοῦτο οὔτε ὡς ἀτρεκές οὔτε ὡς ἄπιστον πάντῃ ἀνέγραψα· πλήν γε δὴ οὔτε τις Ῥωμαίων ὑπὲρ τῆς πρεσβείας ταύτης ὡς παρὰ Ἀλέξανδρον σταλείσης μνήμην τινὰ ἐποιήσατο, οὔτε τῶν τὰ Ἀλεξάνδρου γραφάντων, οἷστισι μᾶλλον ἐγὼ ξυμφέρομαι, Πτολεμαῖος ὁ Λάγου καὶ Ἀριστόβουλος· οὐδὲ τῷ Ῥωμαίων πολιτεύματι ἐπεοικὸς ἦν ἐλευθέρῳ δὴ τότε ἐς τὰ μάλιστα ὄντι, παρὰ βασιλέα ἀλλόφυλον ἄλλως τε καὶ ἐς τοσόνδε ἀπὸ τῆς οἰκείας πρεσβεῦσαι, οὔτε φόβου ἐξαναγκάζοντος οὔτε κατ' ἐλπίδα ὠφελείας, μίσει τε, εἴπερ τινὰς ἄλλους, τοῦ τυραννικοῦ γένους τε καὶ ὀνόματος κατεχομένους.”³¹⁸ (7, 15, 5–6)

³¹⁷ „Az ilyesfajta mesés elbeszéléseknek nem csak a cáfolata jelent tökéletesebb szellemi képességet annál, amit a legtöbb ember birtokol, hanem az ilyen történet eredetének felfedése is...”

³¹⁸ „(5) Azok közül, akik Alexandros történetét megírták, Aristos és Asklépiadész azt mondják, hogy a rómaiak is küldtek követtséget. Mikor Alexandros találkozott a küldöttekkel, és látta a megfontoltságukat, buzgalmutat és nemességüket, tudakozódott állami berendezkedésükről is, majd bizonyos jóslatokba bocsátkozott a rómaiakról és jövődől hatalmukról. (6) Ezt nem úgy jegyzem fel, mintha akár tiszta igazság, akár teljesen hitelt nem érdemlő dolog volna; annyi azonban bizonyos, hogy sem a rómaiak közül nem tett senki semmiféle említést arról az Alexandroshoz menesztett követtségről, sem Ptolemaios, Lagós fia és Aristobulos, akikkel Alexandros történetírói közül leginkább egyetértek. De ezenkívül nem is állott összhangban az akkor teljesen szabad római államszervezettel, hogy más nép királyához, különösképpen, ha ilyen messze lakik hazájuktól, követtséget küldjenek, hiszen erre sem félelem nem kényszerítette őket, sem a haszon reménye, viszont a zsarnokság neve és képviselői iránt nagyobb gyűlöletet éreztek bárkinél.” (Szepešsy Tibor fordítása)

A kommentár első mondatából úgy tűnik, hogy Arrhianos tartózkodó álláspontra helyezkedik, és nem dönti el, hogy az Aristosnál és Asklépiadésnál fennmaradt történet valóban megesett, vagy csak koholmány (καὶ τοῦτο οὐτε ὡς ἀτρεκέες οὐτε ὡς ἄπιστον πάντῃ ἀνέγραψα). Mindazonáltal a folytatásban az utóbbi lehetőség mellett sorakoztat fel érveket. Az első érv ismét Ptolemaios és Aristobulos hallgatása, amit ezúttal a római szerzők némasága egészít ki. Az *argumentum ex silentio*-t egy olyan érv követi, amellyel már szintén találkoztunk. A Héphaistión haláláról és temetéséről szóló mendemondák közül Arrhianos néhányat Alexandros éthosza alapján mérlegelt: ha a történet illet a király jelleméhez, elfogadta azt, ha nem, elutasította. Ugyanígy jár el ez alkalommal is, csak most nem egy személy, hanem egy nép éthosza a következtetés kiindulópontja. Arrhianos szerint ugyanis az Alexandrosnál tett követjárás nem volt összeegyeztethető a rómaiak egyik legfontosabb jellemzőjével, a zsarnokok iránti olthatatlan ellenszenvükkel. A karaktervonások mellett azért politikai érveket is felhoz, tudniillik azt, hogy Rómának ekkor semmilyen külpolitikai érdeke nem fűződött ahhoz, hogy Alexandrosszal szövetséget kössön.³¹⁹

Felmerül a kérdés, hogy Arrhianos, ha úgy látta, hogy minden Aristos és Asklépiadés története ellen szól, miért tartotta fenn mégis annak lehetőségét, hogy a tudósítás hiteles (οὐτε ἄπιστον πάντῃ). A kérdésre a választ talán a rómaiak számára kedvező jóslatban kell keresnünk. Elképzelhető, hogy Arrhianos azért nem zárkózott el teljesen a tudósítástól, mert a történet a Római Birodalomra vonatkozóan, melynek vezetésében maga is tevékenyen részt vett, hízogő elemeket is tartalmazott.

Az ezidáig vizsgált leírásokban Arrhianos a legtöbb esetben kérdőre vont a másodlagos források kínálta történetek hitelességét. Az alatt következő két szövegrészletben azonban az eltérő változatok, ahogy a siwai zárandoklat leírásánál, nem egymás ellentéteiként jelennek meg, hanem sokkal inkább egymás kiegészítőiként. Az első történetpár a Kleitos meggyilkolását követő eseményeket beszéli el:

„(2) ἀλλὰ τὰ ἐπὶ τοῖσδε αὖ ἐπαινῶ Ἀλεξάνδρου, ὅτι παρραυτικά ἔγνω σχέτλιον ἔργον ἐργασάμενος. καὶ λέγουσιν εἰσὶν οἱ [τὰ Ἀλεξάνδρου] ὅτι ἐρεΐσας τὴν σάρισσαν πρὸς τὸν τοῖχον ἐπιπίπτειν ἐγνώκει αὐτῇ, ὡς οὐ καλὸν αὐτῷ ζῆν ἀποκτείναντι φίλον αὐτοῦ ἐν οἴνῳ. (3) οἱ πολλοὶ δὲ συγγραφεῖς τοῦτο μὲν οὐ λέγουσιν, ἀπελθόντα δὲ ἐς τὴν εὐνὴν κειῖσθαι ὁδουρόμενον, αὐτόν τε τὸν Κλεῖτον

³¹⁹ Bosworth szerint nem zárható ki, hogy római követség is megfordult Alexandros udvarában: Bosworth (1988) 83-93.

ὀνομαστὶ ἀνακαλοῦντα καὶ τὴν Κλείτου μὲν ἀδελφὴν, αὐτὸν δὲ ἀναθρεψαμένην, Λανίκην τὴν Δρωπίδου παῖδα, ὡς καλὰ ἄρα αὐτῇ τροφείᾳ ἀποτετικῶς εἶη ἀνδρωθεὶς, (4) ἥ γε τοὺς μὲν παῖδας τοὺς ἑαυτῆς ὑπὲρ αὐτοῦ μαχομένους ἐπειδὲν ἀποθανόντας, τὸν ἀδελφὸν δὲ αὐτῆς αὐτὸς αὐτοχειρίᾳ ἔκτεινε.”³²⁰ (4, 9, 2–4)

Hogy a két történet mely szerzőkhöz kapcsolható, ismét homályban marad.³²¹ Az viszont a forráshivatkozásokból világossá válik, hogy csak néhány történetíró van (λέγουσιν εἰσὶν οἱ), akik nem osztják a többség véleményét (οἱ πολλοὶ δὲ ξυγγραφεῖς). Noha Arrhianos a legtöbb esetben a többség által felkínált változat felé hajlik, ez alkalommal semleges álláspontot foglal el, és kommentár nélkül közli a két történetet. Megítélésem szerint ezt azért teszi, mert a két történet, noha eltér egymástól, ismét a király egy olyan jellemvonását emeli ki, amely Arrhianos Alexandros-ábrázolásában kulcsfontosságú.

„Fekete” Kleitos meggyilkolása Alexandros talán legsötétebb tette (lásd: 4, 8, 1–9, 8). Annak a tisztnek a megölése, akinek a király az életét köszönhette,³²² minden görög történetírót, aki Alexandrosban látta a hellén múlt legdicsőbb alakját, komoly kihívás elé állított: hogyan lehet magyarázattal szolgálni e szörnyű gyilkosságra. A rendelkezésünkre álló töredékekből kitetszik, hogy már Alexandros kortársai is próbáltak megbirkózni e nehéz feladattal: Ptolemaios hallgatott, vagy igyekezett felmenteni Alexandrost,³²³ ahogy Aristobulos is, aki az áldozatot, Kleitost tette felelőssé a történelemért, amiért az borgőzös viselkedésével kiprovokálta, hogy lándzsával keresztüldöfjék.³²⁴ Arrhianos nem kevésbé

³²⁰ „(2) Dicsérem viszont Alexandrost azért, mert rögtön felismerte, hogy szörnyű dolgot cselekedett. Vannak, akik azt mondják, hogy falhoz támasztva a szarisszát, úgy döntött, hogy rádől, mert nem volt már számára kedves az élet, miután részegen megölte barátját. A legtöbb történetíró azonban nem ezt mondja: szerintük elment, s ágyára feküdve siránkozott, Kleitost hívogatta a nevén és Kleitos leánytestvérét, Lanikét, Drópidés gyermekét, aki felnevelte őt, mondván, hogy férfitvá érve szép kis dajkabért fizetett neki, (4) aki látta saját gyermekeit meghalni, miközben érte, Alexandrosért harcoltak, aki a saját kezével most a testvérét is megölte. Szüntelenül a barátai gyilkosának nevezte magát, és három napig nem evett, nem ivott, és más egyéb módon sem törődött testével.”

³²¹ Hammond szerint Kleitarchostól ered a leírás: *Hammond* (1983) 104. Bosworth Charést és/vagy Nearchost gyanítja a történet mögött; Ptolemaios és Aristobulos szerzőségét kizárja: *Bosworth* (1995) 63.

³²² Kleitos Granikosnál mentette meg a király életét; lásd: Arr. *An* 1, 15, 8

³²³ Arrhianos nem hivatkozik Ptolemaiosra. Ezért egyes kutatók azt feltételezik, hogy Ptolemaios meg sem említette a történeteket; lásd: *Schwartz* (1896) 1240; *Jacoby* (1926a) 517; *Brunt* (1976) 535. Mások azonban nem tartják elképzelhetőnek, hogy Ptolemaios egy ilyen fontos eseményről – aminek ráadásul szemtanúja volt – ne ejtett volna szót; lásd: *Kornemann* (1935) 139-142; *Pearson* (1960) 191, 20. jegyzet; *Pédech* (1984) 313-315; *Bosworth* (1995) 52.

³²⁴ „Ἀριστόβουλος δὲ ὅθεν μὲν ἡ παροινία ὠρμήθη οὐ λέγει, Κλείτου δὲ γενέσθαι μόνου τὴν ἀμαρτίαν, ὃν γε ὠργισμένου Ἀλεξάνδρου καὶ ἀναπηδήσαντος ἐπ' αὐτὸν ὡς διαχρησομένου ἀπαχθῆναι μὲν διὰ θυρῶν ἔξω ὑπὲρ τὸ τεῖχος τε καὶ τὴν τάφρον τῆς ἄκρας, ἵνα ἐγίνετο, πρὸς Πτολεμαίου τοῦ Λάγου τοῦ σωματοφύλακος· οὐ κατερέησαντα δὲ ἀναστρέψαι αὐτὸς καὶ περιπετὴ Ἀλεξάνδρῳ γενέσθαι Κλεῖτον ἀνακαλοῦντι, καὶ φάναι ὅτι· οὗτός τοι ἐγὼ ὁ Κλεῖτος, ὦ Ἀλέξανδρε· καὶ ἐν τούτῳ πληγέντα τῇ σαρίσσει ἀποθανεῖν.” – „Aristobulos nem szól arról, hogy miből indult ki a lerészegedés, viszont egyedül Kleitost hibáztatja, akit, amikor Alexandros feldühödve felugrott, hogy megölje, az egyik testőr, Ptolemaios, Lagós fia a kapukon kívülre vezetett, túl a falon és a fellegvár sáncán, ahol

elfogult.³²⁵ Igaz, megrója (pontosabban szánja – οἰκτεῖρω) Alexandrost, amiért gyengének bizonyult a haraggal és a részegséggel szemben,³²⁶ de az elbeszélést úgy szövi, hogy az olvasónak végül az az érzése támad, hogy Alexandros az, aki a legkevésbé okolható a történetekért; a király valójában áldozat: a hízelgők kórusának,³²⁷ a faragatlan alattvalónak³²⁸ és az isteni bosszúnak³²⁹ az áldozata. A szerecsenmosdatás azonban itt még nem ér véget. Arrhianos apológiájának középpontjában ugyanis a király bűnbánata áll. A következőket írja:

„ταῦτα μεγαλωσὶ ἐπαινῶ Ἀλεξάνδρου, τὸ μήτε ἀπαυθαδιάσασθαι ἐπὶ κακῷ, μήτε προστάτην τε καὶ ξυνήγορον κακίονα ἔτι γενέσθαι τοῦ ἀμαρτηθέντος, ἀλλὰ ξυμφῆσαι γὰρ ἐπταικέναι ἄνθρωπόν γε ὄντα.”³³⁰ (4, 9, 6)

Hogy Alexandros bűnbánata jelenti Arrhianos számára a védelem egyik legszilárdabb támaszát, azt a mű végén olvasható jellemrajz sorai bizonyítják:

„(1) ἀλλὰ μεταγνῶναί γε ἐφ' οἷς ἐπλημμέλησε μόνῳ οἶδα τῶν πάλαι βασιλέων Ἀλεξάνδρῳ ὑπάρξαι ὑπὸ γενναιότητος. (2) οἱ δὲ πολλοί, εἰ καὶ τι ἔγνωσαν πλημμελήσαντες, οἱ δὲ τῷ προηγορεῖν αὐτοῦ, ὡς καλῶς δὴ πραχθέντος, ἐπικρύψειν οἶονται τὴν ἀμαρτίαν, κακῶς γινώσκοντες. μόνη γὰρ ἔμοιγε δοκεῖ ἴασις ἀμαρτίας ὁμολογεῖν τε ἀμαρτόντα καὶ δῆλον εἶναι ἐπ' αὐτῷ μεταγινώσκοντα, ὡς τοῖς τε παθοῦσί τι ἄχαρι οὐ πάντη χαλεπὰ τὰ παθήματα

mindez történt. Kleitos azonban nem tudta türtőztetni magát, visszafordult, és ráakadva Alexandrosra, aki éppen őt hívta, ezt mondta: „Én vagyok Kleitos, ó Alexandros!” – ekkor halt meg megsebezve a szarisszától.” (4, 8, 9)

³²⁵ Bosworth (1995) 46-47

³²⁶ „Καὶ ἐγὼ Κλεῖτον μὲν τῆς ὕβρεως τῆς ἐς τὸν βασιλέα τὸν αὐτοῦ μεγαλωσὶ μέμφομαι Ἀλέξανδρον δὲ τῆς συμφορᾶς οἰκτεῖρω, ὅτι δυοῖν κακοῖν ἐν τῷ τότε ἡττημένον ἐπέδειξεν αὐτόν, ὅφ' ὅτων δὴ καὶ τοῦ ἐτέρου οὐκ ἐπέοικεν ἄνδρα σωφρονοῦντα ἐξητᾶσθαι, ὀργῆς τε καὶ παροινίας.” – „Én is nagyon elítélem Kleitos a királyával szemben tanúsított fennhéjázó viselkedését. Alexandrost azonban szánom a szerencsétlen eset miatt, mivel gyengének mutatkozott két rossz szokással szemben, melyek közül egyikőtől sem illik egy józan embernek vereséget szenvednie, sem a haragtól, sem a részegségtől.” (4, 9, 1) A mondat világosan mutatja, hogy Arrhianos tollán hogyan lett gyilkosból áldozat, áldozatból pedig bűnös.

³²⁷ A király érdekeit sértő talpnyalók (οἱοὶ δὴ ἄνδρες διέφθειράν τε ἀεὶ καὶ οὐποτε παύσονται ἐπιτρίβοντες τὰ τῶν ἀεὶ βασιλέων πράγματα) azok, akik állandó hízelkedésükkel rombolták Alexandros jellemét és önmérsékletét, ami végül a tragédiához vezetett. Lásd: 4, 8, 3; 4, 9, 7–8, ill. Bosworth (1995) 46-47, 55.

³²⁸ Arrhianos nézete szerint Kleitos haragja jogos volt, de érzelmeinek igaz alattvalóhoz méltatlanul adott hangot (vö. 4, 8, 5). Többször hangsúlyozza, hogy gögösen, fennhéjázón (ὕβριν, ὑβρίζοντα) viselkedett Alexandrosszal szemben, és többszöri csitítgatás után sem hagyott fel a király szidalmazásával (vö. 4, 8, 6–9). Kleitos szerepéhez lásd még: Bosworth (1995) 57-58, 62.

³²⁹ Arrhianos beszámolója szerint Alexandros a *symposionon* nem Dionysosnak, hanem a Dioskurosoknak áldozott (vö. 4, 8, 1–2). A gyilkosságot követően Alexandros tettét Dionysos haragjával magyarázták, így az istenre hárítva a felelősséget, amit Alexandros készségesen el is fogadott (vö. 4, 9, 5). Lásd még: Bosworth (1995) 64.

³³⁰ „Nagyon dicsérem Alexandrost azért, hogy a szerencsétlenséget követően nem viselkedett öntelten, vagy ami még rosszabb, miután hibázott, nem vált bűnének oltalmazójává és pártfogójává, hanem elismerte, hogy ember lévén hibázott.”

φαινόμενα, εἰ ὁ δράσας αὐτὰ ξυγχωροίη ὅτι οὐ καλὰ ἔδρασεν, αὐτῷ τέ τινι ἐς τὸ μέλλον ταύτην ἐλπίδα ἀγαθὴν ὑπολειπομένην, μή ποτε ἂν παραπλήσιόν τι ἁμαρτεῖν, εἰ τοῖς πρόσθεν πλημμεληθεῖσιν ἀχθόμενος φαίνοιτο.”³³¹ (7, 29, 1–2)

Ahogy az a fent idézett sorokból is kitetszik, Arrhianos a bűnbánatból erényt kovácsol, ami nem csak a sztoikus iskolától idegen gondolat, de más filozófiai iskola tanításaiban sem találunk példát rá. A sztoikusoknál a bűnbánat a lelki kiegyensúlyozatlanság jele, ami ellentéte a sztoikus bölcstől elvárt kiegyensúlyozott, változatlan lelkiállapotnak.³³² Az aristotelési és epikureus felfogás szerint a hiba felismerése egy lépés az erény felé, de nem maga a virtus.³³³ Arrhianosnál azonban – talán elsőként az irodalomban – a megbánásból erény lesz.³³⁴

Kleitós meggyilkolásának elbeszélését akár védőbeszédként is olvashatjuk. A védő szerepét magára vállaló Arrhianos stratégiája két irányú: egyfelől másokra hárítja a felelősséget, másfelől a nyilvánvaló büntett ellenére is Alexandros pozitív jellemábrázolására törekszik. Ez utóbbit a király bűnbánatának hangsúlyozásával igyekszik elérni. Ennek a stratégiának a része, eszköze a két történet is: a szarisszát maga ellen fordító király ábrázolása ugyanúgy a bűnbánat bizonyítéka, ahogy az ágyon zokogó és Lanikét hívó Alexandros képe. Az első epizód, noha forrásértéke Arrhianos forráskritikai szempontjai alapján csekély, jól kiegészítette a többség véleményén nyugvó másik történetet, és megerősítette az Arrhianos által ábrázolni kívánt bűnbánó király portréját. A két változat tehát az eltérések ellenére ugyanazt bizonyította, nevezetesen Alexandros bűnbánatát – és ugyanazt a célt szolgálta: Alexandros apológiáját.

Részben hasonló jellemábrázoló szerepet szán az *Anabasis* 7. könyvét nyitó *ekphrasis*-nak is, melyben Alexandros hódító terveiről szól. A kitérő vezeti be azt a filozófiai előszót, amely előkészíti a makedón király uralkodásának utolsó felvonását.³³⁵ A tervekről Arrhianos két változatot közöl:

³³¹ „(1) A régi idők királyai közül azonban tudomásom szerint Alexandros volt az egyedüli, aki nemes lelkületének köszönhetően megbánta rossz cselekedeteit. (2) A legtöbb ember még ha fel is ismeri, hogy hibázott, úgy gondolja, hogy el tudja palástolni tettét, ha védelmébe veszi és úgy állítja be, mintha az helyes lett volna. Ezek azonban tévednek: az egyetlen orvosság a hibára, véleményem szerint, ha beismerjük, és megbánást tanúsítunk. Így aki elszenvedte az igazságtalanságot, nem érzi elviselhetetlennek a szenvedést, ha az, aki elkövette a jogtalanságot, elismeri, hogy hibázott, s így maga a jogtalankodó is reménykedhet abban, hogy a jövőben nem követ el hasonló ostobaságot, ha őszintén megbánta korábbi helytelen cselekedeteit.”

³³² Sen. *Ep.* 90, 34

³³³ Arist. *NE* vii, 1150^a 21–22; Diog. Laert. 5, 66; Sen. *Ep.* 28, 3

³³⁴ Bosworth (1988) 146–147.

³³⁵ E. Badian: *A King's Notebooks*. HSPh 72 (1968) 183–204; különösen: 193.

„(1) Ὡς δὲ ἐς Πασαργάδας τε καὶ ἐς Περσέπολιν ἀφίκετο Ἀλέξανδρος, πόθος λαμβάνει αὐτὸν καταπλεῦσαι κατὰ τὸν Εὐφράτην τε καὶ κατὰ τὸν Τίγρητα ἐπὶ τὴν θάλασσαν τὴν Περσικὴν καὶ τῶν τε ποταμῶν ἰδεῖν τὰς ἐκβολὰς τὰς ἐς τὸν πόντον, καθάπερ τοῦ Ἰνδοῦ, καὶ τὴν ταύτη θάλασσαν. (2) οἱ δὲ καὶ τάδε ἀνέγραψαν, ὅτι ἐπενόει Ἀλέξανδρος περιπλεῦσαι τὴν τε Ἀραβίαν τὴν πολλὴν καὶ τὴν Αἰθιοπῶν γῆν καὶ τὴν Λιβύην τε καὶ τοὺς Νομάδας ὑπὲρ τὸν Ἄτλαντα τὸ ὄρος ὡς ἐπὶ Γάδειρα ἔσω ἐς τὴν ἡμετέραν θάλασσαν καὶ τὴν Λιβύην τε καταστρεψάμενος καὶ Καρχηδόνα οὕτω δὴ τῆς Ἀσίας πάσης δικαίως ἂν βασιλεὺς καλεῖσθαι· (3) τοὺς γάρ τοι Περσῶν καὶ Μήδων βασιλέας οὐδὲ τοῦ πολλοστοῦ μέρους τῆς Ἀσίας ἐπάρχοντας οὐ σὺν δίκη καλεῖν σφᾶς μεγάλους βασιλέας. ἔνθεν δὲ οἱ μὲν, ὅτι ἐς τὸν πόντον τὸν Εὐξείνιον ἐσπλεῖν. (4) Ἐγὼ δὲ ὅποια μὲν ἦν Ἀλεξάνδρου τὰ ἐνθυμήματα οὔτε ἔχω ἀτρεκῶς ξυμβαλεῖν οὔτε μέλει ἔμοιγε εἰκάζειν, ἐκεῖνο δὲ καὶ αὐτὸς ἂν μοι δοκῶ ἰσχυρίσασθαι, οὔτε μικρὸν τι καὶ φαῦλον ἐπινοεῖν Ἀλέξανδρον οὔτε μείναι ἂν ἀτρεμοῦντα ἐπ' οὐδενὶ τῶν ἤδη κεκτημένων, οὐδὲ εἰ τὴν Εὐρώπην τῇ Ἀσίᾳ προσέθηκεν, οὐδ' εἰ τὰς Βρεττανῶν νήσους τῇ Εὐρώπῃ, ἀλλὰ ἔτι ἂν ἐπέκεινα ζητεῖν τι τῶν ἡγνοημένων, εἰ καὶ μὴ ἄλλω τῷ, ἀλλὰ αὐτόν γε αὐτῷ ἐρίζοντα.”³³⁶ (7, 1, 1–4)

Érdemes szó szerint idézni Ernst Badian e néhány sorhoz fűzött megjegyzését: „*It is clear that this is a completely unsorted ragbag of recollected reports in various authors (quoted, at intervals, as "some" and "others"), which Arrian has here thrown together without much concern for their historical truth. Very probably, all that they have in common is that they were not in Ptolemy and Aristobulos: had he found them there, we should certainly have expected him to tell.*”³³⁷

Ha elfogadjuk a fenti értékelést, mely szerint Arrhianos a kitérő adatait innen-onnan hányta össze, miközben azok történeti hitelessége nemigen foglalkoztatta, akkor arra a

³³⁶ „(1) Amikor Alexandros megérkezett Pasargadaiba és Persepolisba, elfogta a vágy, hogy az Eufráteszen és a Tigrisen lehajózzon a perzsa tengerhez, és éppen úgy meglássa a két folyó tengerbe ömlésének helyét, mint az Indus torkolatát és a körülötte elterülő tengert. (2) Egyesek azt is feljegyezték, hogy Alexandros tervbe vette hajóval megkerülni Arábia nagy részét, az aithiopsok földjét, Líbiát, és az Atlasz hegységen túl Gadeiráig lakó nomádokat egészen a Földközi-tengerig; így aztán, Líbiát és Karthágót leigázva, már jogosan nevezték volna egész Ázsia királyának, (3) mert a perzsák és médek királyai, minthogy Ázsiának még elenyészően kis részén sem uralkodtak, jogtalanul címeztették magukat magukat «nagy királynak». Mint némelyek állítják, ezután az volt a terve, hogy hajóival a Fekete-tengerre vonul, a szkítákhoz és a Maiótis-tóhoz; mások szerint Szicília és az iapygiai szirtfokhoz szándékozott hajózni, mert kissé már nyugtalanította a rómaiak messzire elterjedt híre. (4) Én nem tudom pontosan megállapítani, melyek voltak Alexandros tervei, és nem is szándékozom ezekre nézve találgatásokba bocsátkozni; annyit azonban, azt hiszem, magam is megerősíthetek, hogy Alexandros nem valami kis és jelentéktelen terveket kovácsolt, és nem maradt volna meg nyugodtan semmiféle már megszerzett birtokánál, még ha Ázsia mellé Európát és Európa mellé a britek szigeteit is megszerzi, hanem ezeken túl a még ismeretlen országokat kutatta volna, ha mással nem, önmagával szállva versenyre.” (Szepeßy Tibor fordítása)

³³⁷ Badian (1968) 193. A legtöbb kutató osztja Badian véleményét: Kornemann szerint a kitérő a vulgata-hagyományon alapszik; lásd: Kornemann (1935) 158; lásd még: Brunt (1983) 501-502; Hammond (1993) 280-282. Bosworth azonban nem zárja ki, hogy bizonyos elemek Aristobulostól vagy Ptolemaiosztól származnak; lásd: Bosworth (1988) 190-197.

kérdésre is válaszolnunk kell, hogy mindezt mi célból tette. A beszámolókhöz Arrhianos a siwai expedíció leírásához hasonlóan, egy rövid megjegyzést fűz. Ha összevetjük a két kommentárt, szembeötlő hasonlóságokat, egyezéseket fedezhetünk fel. Lássuk ezeket a mondatokat most egymás mellett:

„καὶ ὅτι μὲν θεῖόν τι ξυνεπέλαβεν αὐτῷ ἔχω ἰσχυρίσασθαι, ὅτι καὶ τὸ εἰκὸς ταύτη ἔχει, τὸ δὲ ἀτρεκὲς τοῦ λόγου ἀφείλοντο οἱ ἄλλη καὶ ἄλλη ὑπὲρ αὐτοῦ ἐξηγησάμενοι.” (3, 3, 6)

„Εγὼ δὲ ὅποια μὲν ἦν Ἀλεξάνδρου τὰ ἐνθυμήματα οὔτε ἔχω ἀτρεκῶς ξυμβαλεῖν οὔτε μέλει ἔμοιγε εἰκάζειν, ἐκεῖνο δὲ καὶ αὐτὸς ἂν μοι δοκῶ ἰσχυρίσασθαι, οὔτε μικρόν τι καὶ φαῦλον ἐπινοεῖν Ἀλέξανδρον οὔτε μείναι ἂν ἀτρεμοῦντα ἐπ’ οὐδενὶ τῶν ἤδη κεκτημένων, οὐδὲ εἰ τὴν Εὐρώπην τῇ Ἀσίᾳ προσέθηκεν, οὐδ’ εἰ τὰς Βρεττανῶν νήσους τῇ Εὐρώπῃ, ἀλλὰ ἔτι ἂν ἐπέκεινα ζητεῖν τι τῶν ἡγνοημένων, εἰ καὶ μὴ ἄλλω τῷ, ἀλλὰ αὐτόν γε αὐτῷ ἐρίζοντα.” (7, 1, 4)

Tartalmilag mindkét kommentár két részre esik szét: Arrhianos szabadkozására, amiért nem foglal határozottan állást egyik vagy másik leírás mellett, és következtetésére, amelyet ezekből az ellentmondásos történetekből von le. A konkluziót mindkét mondatban szinte ugyanaz a fordulat vezeti be: az ἔχω ἰσχυρίσασθαι, illetve a μοι δοκῶ ἰσχυρίσασθαι. A két kommentár a feljegyzett változatok funkcióját is világossá teszi. Ahogy az Ammón-szentélyhez vezető út leírásánál, úgy itt is az eltérő változatok valójában egy irányba mutattak, egy tételt, egy meghatározó jellemvonást igazoltak. Ez esetben: a csillapíthatatlan hódítási vágyat és annak következményeit.

A 7. könyvvel a „felvonulás” végéhez közeledünk. Minél közelebb kerülünk a végállomáshoz, Babilónhoz, annál sűrűbben tűnnek fel baljóslatú leírások az elbeszélésben. Az egyik ilyen történet szerint, amelyet Arrhianos Aristobulos nyomán mesél el, Alexandros az Eufrátesz torkolatánál állva a szemközti szigetnek az Ikaros nevet adta (7, 20, 3–5). Lehet, hogy saját (tragikus) sorsát látta az egyre följebb és följebb törő ifjú történetében – Arrhianos biztosan. Noha a nikomédiai történetíró a legtöbb alkalommal elfogult Alexandrosszal szemben, azért nem vak: a király jellemének árnyoldalait is látja, és ha nem is olyan hangsúlyosan, mint erényeit, de ezeket a gyengeségeket is felfedi, olykor félreérthetetlen bírálatot fogalmazva meg (lásd: 4, 7, 3–5), de legtöbbször az olvasóra hagyva a tanulság levonását. Az utolsó könyv történetei (7, 1, 5–6; 20, 3–5; 22, 2–5) mantrázzák

figyelmeztetését: a zabolátlan uralomvágy pusztuláshoz vezet.³³⁸ Badian-nak alighanem igaza van: Arrhianos, amikor másodlagos forrásaiból összeszedte az Alexandros hódító terveire vonatkozó leírásokat, azok hitelességével nemigen törődött. A grandiózus tervekről szóló beszámolóiban csupán újabb bizonyítékát látta a makedón király kielégíthetetlen hódítási vágyának, s ezt a bizonyítékot akarta átnyújtani olvasóinak. A lajstrom, pontosabban annak az elbeszélés szövegébe való beillesztése Arrhianos írói képességeiről is tanúbizonyságot ad: a hódításra váró területek, országok véget nem érő sora, mely tulajdonképpen az *oikumenét* tárja elénk, tökéletes ellentétpárt alkot a *gymnosophisták* talpalatnyi földjével.³³⁹ Az ellentétpár a bevezető mondanivalóját teszi hangsúlyosabbá.

Mielőtt lezárnánk e szöveghely elemzését, hadd hívjam fel a figyelmet egy újabb lehetséges hérodotosi párhuzamra. Néhány alkalommal Hérodotos is fűz rövid megjegyzéseket leírásaihoz, melyekben figyelmezteti az olvasót, hogy nem tudja pontosan megmondani, eldönteni, hogy mi történt. Ezekben a figyelmeztetéseken rendre az ἀτρεκέως határozószó tűnik fel olyan fordulatokban, mint az οὐ γὰρ ἔχω τοῦτο γε εἰπεῖν ἀτρεκέως (1, 160), vagy az οὐκ ἔχω ἀτρεκέως διακρίναι (1, 172; 7, 54), vagy éppen az οὐκ ἔχω ἀτρεκέως κρίναι (2, 167). Flory ezeket a helyeket számba véve és elemezve arra a következtetésre jutott, hogy Hérodotos azzal, hogy egy bizonyos részletkérdés vonatkozásában habozik, a történetben foglalt lényegi mondanivalónak szerez nagyobb hitelt. Amikor például arról ír, hogy pontosan nem tudja megmondani (οὐ γὰρ ἔχω τοῦτο γε εἰπεῖν ἀτρεκέως), hogy a mytilénéieknek mennyi pénzt ajánlottak fel az oltalomkereső Paktyés kiadásáért, habozásával megkérdőjelezhetetlen ténnyé teszi, hogy a lesbosi város pénzt fogadott el a kiadatásért. Ugyanígy, amikor arról számol be, hogy Xerxés italáldozatot mutatott be a Helléspontosnál, elbizonytalanodik (οὐκ ἔχω ἀτρεκέως διακρίναι), hogy vajon a napnak áldozott a Nagy Király, vagy engesztelésnek szánta a tenger megkorbácsolásáért. A bizonytalanság ellenére az olvasót abban megerősíti, hogy az áldozat

³³⁸ Hogy Arrhianos milyen asszociációs hálón keresztül, milyen finom írói eszközökkel mutatja be Alexandros tragikus hőssé válását és jellemének sötét oldalát, arra Bosworth mutatott rá nemrégiben napvilágot látott kiváló tanulmányában: *Bosworth* (2007) 447-453.

³³⁹ „βασιλεῦ Ἀλέξανδρε, ἄνθρωπος μὲν ἕκαστος τοσόνδε τῆς γῆς κατέχει ὅσον περ τοῦτο ἐστὶν ἐφ' ὅτῳ βεβήκαμεν· σὺ δὲ ἄνθρωπος ὢν παραπλήσιος τοῖς ἄλλοις, πλὴν γε δὴ ὅτι πολυπράγμων καὶ ἀτάσθαλος, ἀπὸ τῆς οἰκείας τοσαύτην γῆν ἐπεξέρχῃ πράγματα ἔχων τε καὶ παρέχων ἄλλοις. καὶ οὖν καὶ ὀλίγον ὕστερον ἀποθανῶν τοσοῦτον καθέξεις τῆς γῆς ὅσον ἐξαρκεῖ ἐν τε θάφθαι τῷ σώματι.” – „Alexandros király, minden egyes ember éppen annyi földet birtokol, mint amennyin mi állunk. Te is ember vagy, hasonló a többi emberhez – kivéve persze a nyughatatlanságodat és elbizakodottságodat –, aki távol az otthonától oly sok országon végigvonult fáradtságot és bajt okozva magának és másoknak. Hamarosan azonban meghalsz, és éppen annyi földet birtokolsz majd, amennyi a testedet elfödi.” (7, 1, 6)

megtörtént, ahogy a tenger megkorbácsolására és megbéklyózására is sor került.³⁴⁰ Talán hasonló funkciót lát(hat) el Arrhianosnál a οὐτε ἔχω ἀτρεκῶς ξυμβαλεῖν fordulat. Arrhianos – Hérodotoszt talán szándékoltan idéző – habozása szintén a történet(ek) lényegét emeli ki, és teszi azt még világosabbá az olvasó számára.

A fent vizsgált szöveghelyek Arrhianos történetírói eszköztárának sokszínűségéről és összetettségéről tanúskodtak. Az mendemondákhoz (λεγόμενα) fűzött invektívákban elénk tárultak azok a szerzők, akik mintegy öntőformaként szolgáltak Arrhianos számára, de megfigyelhettük sajátos érveléstechnikáját is. Azt is láthattuk, hogy a másodlagos források kínálta mozaikdarabok között Arrhianos gondosan válogatott, s ha olyan darabokra lelt, melyek jól mutattak a király portréjában, nem habozott, beillesztette őket elbeszélésébe. Mint a következőkben látni fogjuk, akkor is ezt tette, ha ehhez saját szigorú forráskritikai elveit kellett felrúgnia.

III.

Arrhianos az előszóban felállított módszertani elveit többé-kevésbé következetesen betartja;³⁴¹ többé-kevésbé: az *Anabasis*t olvasva ugyanis nemegyszer tapasztalhatjuk, hogy nem tudja eldönteni, hogy fő forrásainak vagy az általa az előszóban szóbeszédnek nevezett tudósításoknak higgyen. Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy az előszóban kifejtett világos és magabiztos forrásértékelés ellenére mi okozza „bizonytalanságát”.

Arrhianos öt alkalommal tér el szigorú forrásértékelésétől: (1) a gordioni legenda (2, 3, 7–8), (2) a tarsosi fürdőzés (2, 4, 7–8), (3) a perzsa nők látogatása (2, 12, 3–8), (4) az Eufráteszbe esett királyi fejdísz (7, 22, 1–5) és (5) Kallisthenész perének (4, 14, 1) elbeszélése kapcsán. Arrhianos mindegyik esetben Aristobulos vagy Aristobulos és Ptolemaios elbeszélését ütközteti az előszóban szóbeszédnek minősített tudósításokkal. Vegyük sorra ezeket.

1. A híres phrygiai város már az *Anabasis* első könyvében felbukkan, de itt Alexandros utóbb nyelvi fordulattá vált nevezetes tettéről még nem esik szó, csupán a városba érkező

³⁴⁰ Flory (1987) 74-76.

³⁴¹ Hammond (1993) 190.

makedón utánpótlásról és a király bocsánatát kérő athéni követjárásról értesülünk (1, 29, 3–6). Újból a második könyv elején – az Égei-tengeren és partvidékén folyó harcokról és Memnón haláláról tudósító exkurzus után – tűnik fel, ekkor azonban már az Alexandroshoz és az Ázsia fölötti hatalmat szimbolizáló kötélcsomóhoz fűződő történet helyszínéeként.³⁴² Arrhianos lejegyzí, hogy amikor Alexandros Gordionba érkezett, (ismét) vágy fogta el (πόθος λαμβάνει), hogy megtekintse a királyi palotában Midas hatalomra jutásának mementójaként felállított szekeret.³⁴³ Az olvasók felvilágosítása végett Arrhianos a hagyományra hivatkozva (λόγος κατεῖχε) részletes tájékoztatást ad a Gordion szekéréhez és a kocsirudat tartó csomóhoz fűződő legendáról (2, 3, 2–7),³⁴⁴ majd az ismertetés után két történetet is feljegyez arról, hogy Alexandros miképpen oldotta meg a jármot körülfonó kötélbilincset:

„(7) Ἀλέξανδρος δὲ ὡς ἀπόρως μὲν εἶχεν ἐξευρεῖν λύσιν τοῦ δεσμοῦ, ἄλυτον δὲ περιδεῖν οὐκ ἤθελε, μὴ τίνα καὶ τοῦτο ἐς τοὺς πολλοὺς κίνησιν ἐργάσῃται, οἱ μὲν λέγουσιν, ὅτι παίσας τῷ ξίφει διέκοψε τὸν δεσμόν καὶ λελύσθαι ἔφη· Ἀριστόβουλος δὲ λέγει ἐξελόντα τὸν ἔστορα τοῦ ῥυμοῦ, ὃς ἦν τύλος διαβεβλημένος διὰ τοῦ ῥυμοῦ διαμπάξ, ξυνέχων τὸν δεσμόν, ἐξελκύσαι ἔξω τοῦ ῥυμοῦ τὸ <ν> ζυγόν. (8) ὅπως μὲν δὴ ἐπράχθη τὰ ἀμφὶ τῷ δεσμῷ τούτῳ Ἀλεξάνδρῳ οὐκ ἔχω ἰσχυρίσασθαι. ἀπηλλάγη δ' οὖν ἀπὸ τῆς ἀμάξης αὐτός τε καὶ οἱ ἀμφ' αὐτὸν ὡς τοῦ λογίου τοῦ ἐπὶ τῇ λύσει τοῦ δεσμοῦ ξυμβεβηκότος. καὶ γὰρ καὶ τῆς νυκτὸς ἐκείνης βρονταὶ τε καὶ σέλας ἐξ οὐρανοῦ ἐπεσήμηναν· καὶ ἐπὶ τούτοις ἔθυε τῇ ὑστεραίᾳ Ἀλέξανδρος τοῖς φήνασι θεοῖς τὰ τε σημεῖα καὶ τοῦ δεσμοῦ τὴν λύσιν. ³⁴⁵ (2, 3, 7–8)

³⁴² A gordioni csomó történetét Curtius Rufus (3, 1, 11–18), Plutarchos (*Alex.* 18, 1–4) és Iustinus (11, 7, 3–16) is lejegyzí. Diodóros meglepő módon nem számol be az eseményről.

³⁴³ Forrásaink szerint Alexandros stratégiai okokból vonult Gordionba, és csak itt hallott a szekérhez fűződő legendáról; lásd: Curt. 3, 1, 14–16; Plut. *Alex.* 18, 1; Arr. *An.* 1, 29, 3–5; 2, 3, 1–2. Egyedül Iustinus állítja, hogy a makedón király a jóslat beteljesítése miatt érkezett a phryg királyi városba (11, 7). A történészek többsége Curtius Rufus, Plutarchos és Arrhianos tudósítását tekinti történetileg hitelesnek; lásd erről: *Bosworth* (1980) 185–186; *Lynn E. Roller*: Midas and the Gordion Knot. *CA* 3 (1984) 256–271, különösen: 258. Fredricksmeyer szerint Alexandrost egy régi makedón legenda irányította Gordion felé, mely szerint Midas eredetileg Makedóniában uralkodott, s csak az Argeadák felemelkedése után vándorolt el népével Kis-Ázsiába; lásd: *Ernest A. Fredricksmeyer*: Alexander, Midas and the Oracle at Gordium. *CPh* 56 (1961) 160–168.

³⁴⁴ A szekérhez fűződő legenda Arrhianosnál és Iustinusnál maradt fenn. Beszámolóik azonban jelentősen eltérnek egymástól (vö. Arr. *An.* 2, 3, 1–6; Iust. 11, 7, 16). Az eltérések okairól, illetve a legenda phryg gyökereiről részletes elemzést nyújt: *Lynn* (1984) 256–271.

³⁴⁵ „(7) Noha a csomó kioldása lehetetlen volt, Alexandros mégsem akarta kioldatlanul hagyni, nehogy a sokaság között ez valamiféle felbolydulást okozzon, ezért, mint mondják, kardjával lesújtva szétvágta, majd azt mondta, hogy most már meg van oldva; Aristobulos viszont azt mondja, hogy a kocsirúd szegét vette ki – amely a rúdon átdugott faék volt, s a csomót tartotta össze, – és kihúzta a kocsirúdból a jármot. (8) Én nem tudom megerősíteni, hogy mi történt a csomóval. Alexandros és kísérete azonban úgy hagyta ott a szekeret, hogy a csomó megoldásáról szóló jóslat beteljesült. Hiszen azon az estén az ég is jelt adott: mennydörgött és villámlott. A következő napon Alexandros áldozatot mutatott be az isteneknek, mert jeleket adtak, s megmutatták, hogyan oldja meg a csomót.”

Az első változat pontos származási helyét nem tudjuk meg. Arrhianos utalásából csak annyi derül ki, hogy több történetírónál is előfordul e drámai jelenet; neveket viszont nem említ.³⁴⁶ A másik történet forrását, Aristobulost azonban megnevezi. Az előszóban olvasható forrásértékelés után azt várhatnánk, hogy Arrhianos a két történet közül Aristobulos változata mellett foglal állást, s a másik leírást csak mint a hagyományhoz tartozó szóbeszédet közli. A *Praefatió*ban lefektetett módszertani elveket komolyan vevő olvasónak azonban csatlakoznia kell: a nikomédiai történetíró ugyanis nem tud döntené a két leírás között, s ezt világosan közli: „ὅπως μὲν δὴ ἐπράχθη τὰ ἀμφὶ τῷ δεσμῷ τούτῳ Ἀλεξάνδρῳ οὐκ ἔχω ἰσχυρίσασθαι.” Jacoby anélkül, hogy hosszas érvelésbe bocsátkozna (ezt majd az őt követő történészek teszik meg helyette), Arrhianos semleges álláspontját azzal magyarázza, hogy Ptolemaios nem szolgáltat adatokkal a vitatott jelenetre vonatkozóan.³⁴⁷ Bosworth azonban kommentárjában Jacoby feltételezését megkérdőjelezve amellet érvel, hogy Ptolemaios valamilyen formában a kard-történetet (*the sword story*) őrizte meg, s ez okozta a nikomédiai történetíró határozatlanságát. A két elméletben közös, hogy a kutatók a módszertani előszónak ellentmondó, fent idézett megjegyzést kizárólag Ptolemaios függvényében vizsgálják. Ha azonban Jacoby és Bosworth feltevéseit alaposan megvizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy ez a megközelítés csak részben adhat magyarázatot Arrhianos bizonytalanságára.

Jacoby megoldási javaslatának gyenge pontjaira Bosworth hívta fel a figyelmet. Az ausztrál kutató szerint ha elfogadjuk Jacoby és az álláspontját osztó számos történész hipotézisét, mely szerint Ptolemaios nem tett említést a Gordionban törtétekről, azzal nem megoldjuk, hanem sokkal inkább megsokszorozzuk a problémákat. Fredricksmeier magyarázata – hogy tudniillik Alexandros egykori testőre azért nem írt semmit a gordioni eseményekről, mert vonakodott hangsúlyozni a makedón király világuralmi igényeit³⁴⁸ –,

³⁴⁶ Curtius Rufusnál (3, 1, 18) és Iustinusnál (11, 7, 16) is ez a történet maradt fenn. Plutarchos hasonlóan Arrhianoshoz mindkét változatról megemlékezik (*Alex.* 28, 2). Noha erről a jelenetről is némileg eltérően számolnak be forrásaink – Curtius és Arrhianos leírásában Alexandros egyetlen kardcsapással vágja szét az összefonódó köteleket (vö. Curt. 3, 1, 18; Arr. *An.* 2, 3, 8), míg Plutarchosnál és Iustinusnál a makedón király csak addig veszi igénybe pengéjét, míg a kötél végei láthatóvá nem válnak (vö. Plut. *Alex.* 18, 3; Iust. 11, 7, 16) – a történészek egyetértenek abban, hogy a beszámoló Kleitarchostól származik; lásd: Jacoby (1926a) 511; Hammond (1993) 217. Schachermeyer álláspontja kissé eltér az előzőtől: az osztrák kutató a történetet Kallisthenészhez köti, és Kleitarchost csak az udvari krónikás közvetítőjének tekinti; lásd: F. Schachermeyer: *Alexander der Grosse: das Problem seiner Persönlichkeit und seines Wirkens.* Vienna 1973. 192. Hasonlóan vélekedik Pearson és Pédech; lásd: Pearson (1960) 38, 80. jegyzet; Pédech (1984) 367. Rabe felvetette, hogy Arrhianos a Kleitarchosnál fennmaradt „kard-történetet” csak Aristobulos közvetítésén keresztül ismerte; lásd: Inge Rabe: *Quellenkritische Untersuchungen zu Plutarchs Alexanderbiographie.* (Diss.) Hamburg 1964. 47-51. Érveit azonban Atkinson meggyőzően cáfolta; lásd: J. E. Atkinson: *A Commentary on Q. Curtius Rufus' Historiae Alexandri Magni* Books 3 and 4. Amsterdam 1980. 90.

³⁴⁷ Jacoby (1926a) 511. Jacoby véleményével a legtöbb történész egyetért; lásd például: Tarn (1948) 263, 264; Fredricksmeier (1961) 168, 41. jegyzet; Rabe (1964) 46; Peter Frei: *Der Wagon von Gordion.* MH 29 (1972) 110-123, különösen: 111; Schachermeyer (1973) 192.

³⁴⁸ Vö. Fredricksmeier (1961) 168, 41. jegyzet.

például felveti a kérdést, hogy Ptolemaios akkor miért gyötörte magát azzal, hogy megírja Alexandros történetét. A történészek által felkínált másik magyarázat szerint Ptolemaios egyszerűen csak triviálisnak találta a történetet, ezért nem jegyezte fel.³⁴⁹ Azonban ez a válasz is inkább kételyeket ébreszt, mintsem magyarázattal szolgál. Egyfelől ugyanis nem valószínű, hogy Ptolemaios triviálisnak ítélte azt az eseményt, melynek Alexandros komoly jelentőséget tulajdonított (lásd: 2, 3, 8), másfelől, miután Kallisthenés is beszámolt a történetekről, s így az hamar beépült az Alexandros-hagyományba, valószínűleg az olvasók is elvárták, hogy felbukkanjon az elbeszélésben. Ptolemaios – zárja gondolatmenetét Bosworth – alighanem beszámolt a gordioni eseményről, de rövidebb formában, mint Aristobulos.³⁵⁰

Az ausztrál kutató azonban itt nem áll meg, hanem néhány oldallal odébb kommentárjában már azt feltételezi, hogy Ptolemaios visszaemlékezésében a kard-történetet őrizte meg. Bosworth figyelmeztet rá, hogy a probléma összetett, s óvakodnunk kell attól, hogy megfelelő bizonyíték nélkül azt feltételezzük, hogy Arrhianos gondolkodás nélkül mindig Ptolemaios változatát fogadta el. A nikomédiai történetíró ugyanis gyakran jelzi két fő forrásának eltérését anélkül, hogy állást foglalna, továbbá a 3. könyv 3. caputjában, ahol Ptolemaios verzióját veti össze az Alexandros-történetírók többségének és Aristobulosnak a leírásával, szintén nem hoz döntést. Olyan párhuzamos hely pedig nem áll a rendelkezésünkre, ahol Ptolemaios és a többi forrás van szembeállítva Aristobulos elbeszélésével. Mindazonáltal Bosworth szerint az *Anabasis*-ban van egy, a gordioni leíráshoz nagyon hasonló hely, amely bizonyítékkul szolgál arra, hogy a οἱ μὲν λέγουσιν mögött Ptolemaiost is sejtenuünk kell. A mintául szolgáló eset (*test case*) a karmaniai eseményeket megörökítő elbeszélés. A leírás így szól:

„(1) Ἦδη δέ τινες καὶ τοιάδε ἀνέγραψαν, οὐ πιστὰ ἔμοι λέγοντες, ὥς συζεύξας δύο ἄρμαμάξας κατακείμενος ξὺν τοῖς ἐταίροις καταυλούμενος τὴν διὰ Καρμανίας ἦγεν, ἡ στρατιὰ δὲ αὐτῷ ἐστεφανωμένη τε καὶ παίζουσα εἶπετο, προὔκειτο δὲ αὐτῇ σῖτά τε καὶ ὅσα ἄλλα ἐς τρυφὴν παρὰ τὰς ὁδοὺς συγκεκομισμένα πρὸς τῶν Καρμανίων, καὶ ταῦτα πρὸς μίμησιν τῆς Διονύσου βακχείας ἀπεικάσθη Ἀλεξάνδρῳ, (2) ὅτι καὶ ὑπὲρ ἐκείνου λόγος ἐλέγετο καταστρεψάμενον Ἰνδοὺς Διόνυσον οὕτω τὴν πολλὴν τῆς Ἀσίας ἐπελθεῖν, καὶ Θριάμβον τε αὐτὸν ἐπικληθῆναι τὸν Διόνυσον καὶ τὰς ἐπὶ ταῖς νίκαις ταῖς ἐκ πολέμου πομπὰς ἐπὶ τῷ αὐτῷ τούτῳ θριάμβους. ταῦτα δὲ οὔτε Πτολεμαῖος ὁ Λάγου οὔτε Ἀριστόβουλος ὁ Ἀριστοβούλου ἀνέγραψαν οὐδέ τις ἄλλος ὄντινα ἱκανὸν ἂν τις ποιήσαιτο τεκμηριῶσαι ὑπὲρ τῶν τοιῶνδε, καὶ μοι ὥς οὐ πιστὰ

³⁴⁹ Tarn (1948) 263; Hamilton (1969) 47; Schachermeyr (1973) 192.

³⁵⁰ Bosworth (1980) 185.

ἀναγεγράφθαι ἐξήρκεσαν. (3) ἀλλὰ ἐκεῖνα ἤδη Ἀριστοβούλῳ ἐπόμενος ξυγγράφω, θῦσαι ἐν Καρμανίᾳ Ἀλέξανδρον χαριστήρια τῆς κατ' Ἰνδῶν νίκης καὶ ὑπὲρ τῆς στρατιᾶς, ὅτι ἀπεσώθη ἐκ Γαδρωσίων, καὶ ἀγῶνα διαθεῖναι μουσικόν τε καὶ γυμνικόν.” (An. 6, 28, 1–3)³⁵¹

Vessünk egy pillantást a leírás Hérodotost idéző felépítésére. Az elbeszélés az olvasóhoz intézett figyelmeztetéssel indul (Ἦδη δέ τινες καὶ τοιάδε ἀνέγραψαν, οὐ πιστὰ ἔμοι λέγοντες), majd ezt követi az Alexandros *bacchanaliá*járól szóló tudósítások³⁵² – kiváltképp Plutarchos és Curtius Rufus kivonataihoz képest³⁵³ – tömör összefoglalása. A szüzsé után Arrhianos legkedvesebb érvét veszi elő: Aristobulos, Ptolemaios és más szavahihező történetírók hallgatására hivatkozva hangsúlyozza, hogy csak mint szóbeszédet jegyezte fel a karmaniai *kómost* (μοι ὡς οὐ πιστὰ ἀναγεγράφθαι ἐξήρκεσαν).³⁵⁴ Végül Aristobulos beszámolóját idézi, amely csupán atlétikai és költői versenyek rendezéséről tudósít.

Bosworth a szöveg alapján feltételezi, hogy Ptolemaios a Karmaniában történt eseményekről egyáltalán nem, vagy csak nagy vonalakban (*skeletal*) írt. A karmaniai beszámoló példájából tehát arra következtethetünk – szövi tovább gondolatmenetét –, hogy ha Ptolemaios valóban nem szólt volna semmit a gordioni palotában történtekről, akkor Arrhianos, hasonlóan a karmaniai leíráshoz, Aristobulos változatát fogadta volna el, és a másodlagos források által közölt történetet mint meg nem erősített *logost* elutasította volna. Ptolemaios tehát – vonja le végkövetkeztetését – alighanem a másodlagos forrásokhoz hasonlóan a kard-történetet adta elő.³⁵⁵

³⁵¹ „(1) Egyesek olyasmiket is feljegyeztek – véleményem szerint nem hitelt érdemlően –, hogy Alexandros két, fedeles utazókocsit egybefogatott, majd a Társakkal leheveredve és fuvolázva végigkocsizott Karmanián, miközben a sereg felkoszorúzva és szórakozva követte őt. Élelem és minden más, ami a kényelmükhöz kellett, előttük hevert végig az út mentén, a karmaniaiak ugyanis egybehordták őket. Mindezt Alexandros találta ki, hogy így utánozza Dionysos ünnepét, (2) mivel egy történet szerint Dionysos, miután meghódította az indeket, bejárta Ázsia nagy részét, és ekkor nevezték el Dionysost *Thriambos*nak, a háborús győzelmeket követő felvonulásokat pedig *thriambos*nak, diadalmenetnek. Ezeket sem Ptolemaios, Lagós fia, sem Aristobulos, Aristobulos fia nem jegyezte fel, sem valamely más történetíró, akit megfelelőnek tarthatnánk, hogy ezeket az eseményeket igazolja. Én megelégedtem azzal, hogy mint nem hiteles (szóbeszédet) feljegyezzem. (3) A következőket azonban már Aristobulost követve beszélem el. Alexandros hálaadó áldozatot mutatott be Karmaniában egyrészt indiai győzelme, másrészt seregének Gedrósiából való megmenekülése miatt, majd zenés és atlétikai versenyt rendezett.”

³⁵² A karmaniai *kómos* történetét általában Kleitarchoshoz kötik a kutatók; lásd erről: *Hutzel* (1974) 117.

³⁵³ Vö. Curt. 9, 10, 24–29 Plut. *Alex.* 67, 1–8. Lásd még Diodóros rövid beszámolóját: 17, 106, 1.

³⁵⁴ Arrhianoshoz hasonlóan a történészek többsége sem tartja hitelesnek a karmaniai beszámolót. Feltehetően az atlétikai és zenei versenyek leírásából kerekedett ki a dionyszosi menet története. Lásd erről: *Hamilton* (1969) 185; *Hutzel* (1974) 117–118.

³⁵⁵ *Bosworth* (1980) 187.

Azonban Bosworth elmélete is gyenge lábakon áll. A két beszámoló ugyanis korántsem állítható párhuzamba, jöllehet a karmaniai *kómos* leírása bizonyos szempontból, az ausztrál kutató szavait idézve, valóban mintaesetnek tekinthető. Mintaeset a tekintetben, hogy Arrhianos ehelyütt szigorúan követi az előszóban megfogalmazott metodológiai elveit, és csupán mint szóbeszédet közli a *bacchanaliáról* szóló tudósításokat. Hogy ez az epizód, noha nem hitelt érdemlő, mégis bekerült az elbeszélésbe, két okkal magyarázható: a szerző egyrészt felkészültségét igazolandó tudatni kívánta olvasóival, hogy jól ismeri a hagyományt, másrészt alkalmat kínált arra, hogy a hallgatásból vett érvvel és Aristobulos leírásának felemlítésével megcáfoljon bizonyos mendemondákat, amelyek árnyékot vetettek Alexandrosra.³⁵⁶ A legszembetűnőbb különbség ugyanis a gordioni és a karmaniai események leírásában a makedón királyról festett eltérő ábrázolásban rejtezik. A karmaniai események kapcsán a másodlagos források olyan történetet beszélnek el, mely Alexandrost kedvezőtlen fényben tünteti föl: az utazókocsin Társaival heverésző király nem egy második Achilleust, hanem egy keleti despotát juttat eszünkbe (vö. 6, 28, 1).³⁵⁷ Noha Arrhianos igazságszeretete miatt olykor kénytelen bíráltni Alexandrost,³⁵⁸ mégis alapvetően pozitív képet igyekszik rajzolni hőséről. Nem csoda tehát, hogy az apológiára hajlamos nikomédiai történetíró az eltérő beszámolók közül a hálaadó áldozatról, atlétikai és zenés versenyekről tudósító, visszafogott aristobulosi leírást ítélte szavahihetőnek. A gordioni történet esetében azonban Aristobulos leírásával szemben nem egy a királyt negatív színben feltüntető elbeszélés állt, hanem egy drámai,

³⁵⁶ A másodlagos források illetén való felhasználását lásd fentebb.

³⁵⁷ A karmaniai *bacchanalia* történetének eredeti célja valószínűleg Alexandros dicsőítése lehetett, nem pedig hogy rossz hírét költse. Kleitarchos, ha ő felelős a történet kitalálásáért, Alexandrost heroikus színben akarta feltüntetni, nem pedig iszákosságát, keleti fényűzését kívánta hangsúlyozni; lásd erről: Hutzl (1974) 118. Curtius Rufus néhány elejtett mondata is arra utal, hogy a korabeli és a későbbi történetírók tollán a karmaniai események Alexandros heroikus vonásait voltak hivatottak ecsetelni: „*Sed fortuna, quae rebus famam pretiumque constituit, hoc quoque militiae probrum vertit in gloriam. Et praesens aetas et posteritas deinde mirata est per gentes nondum satis domitas incessisse temulentos barbaris, quod temeritas erat, fiduciam esse credentibus.*” – „De a szerencse, mely előre megszabja mindennek a dicsőségét és értékét, még ezt a katonabecsületen esett szégyenfoltot is diadalra változtatta. A kortársak is csodálták, az utókor is csodálja, hogy a makedónok részegen vonultak végig a még nem kezes néptörzsek között, s hogy a barbárok önbizalomnak vélték vakmerőségüket.” (9, 10, 28; ford.: Kárpáti Csilla) Mindazonáltal, ahogy Curtius Rufus számára, úgy a sztoikus iskolázottságú Arrhianos számára is elfogadhatatlan volt az ilyen cselekedet. Hogy Arrhianos a dionysossi menet leírásából a király elpuhult, elkeletiesedett vonásait olvasta ki, azt igazolja a szóhasználat is: „...προϋκειτο δὲ αὐτῇ σιτὰ τε καὶ ὄσα ἄλλα ἐς τρυφὴν παρὰ τὰς ὁδοὺς συγκεκομισμένα πρὸς τῶν Καρμανίων...”. Arrhianos nemkülönben szkeptikus a nysiai *bacchanaliával* szemben: „οἱ δὲ καὶ τὰδε ἀνέγραψαν, εἰ δὴ τῷ πιστὰ καὶ ταῦτα, πολλοὺς τῶν ἀμφ’ αὐτὸν τῶν οὐκ ἡμελημένων Μακεδόνων τῷ τε κισσῷ στεφανωσαμένους καὶ ὑπὸ τῇ κατακλήσει τοῦ θεοῦ κατασχεθῆναι τε πρὸς τοῦ Διονύσου καὶ ἀνευᾶσαι τὸν θεὸν καὶ βακχεῦσαι.” – „Egyesek azt is feljegyezték – már ha van, aki hisz ebben –, hogy sokan a vele lévő makedónok közül, miután megkoronázták magukat borostyánnal, és segítségül hívták az istent, Dionysos hatalmába kerültek, ujjongva ünnepelték őt, és bacchosi őrjöngésben tomboltak.” (5, 2, 7)

³⁵⁸ „τὰ δὲ ἔργα ἐκεῖνα ἐκάκισα ἀληθείας τε ἔνεκα τῆς ἐμῆς...” – „Azokat a tetteit pedig igazságérzetem miatt bíráltam...” – írja az *Anabasis* lezáró Alexandros-jellemrajzban (7, 30, 3).

Alexandros *leleményességét* hangsúlyozó leírás.³⁵⁹ A kardját előrántó király és a csomó elvágása után tett frappáns megjegyzés (τὸν δεσμὸν καὶ λελύσθαι ἔφη) jól illeszkedett Arrhianos Alexandrosról rajzolt portréjába.³⁶⁰ Arrhianos bizonytalanságát nem az okozta, hogy Ptolemaios Alexandros Aristobuloséval ellentétben karddal oldotta meg a gordioni csomót,³⁶¹ hanem sokkal inkább az, hogy a másodlagos források által kínált történet egy olyan Alexandrost festett le, aki Arrhianos a makedón királyról alkotott képébe tökéletesen belesimult.

A két változat, noha látszólag eltérnek, valójában ugyanazt a képet közvetíti és erősíti meg az olvasóban. A leírás tehát ismét azt a hérodotosi elbeszélőtechnikát látszik tükrözni, melyet fentebb a siwai zárandoklat, a Kleitos-gyilkosság és a hódítási tervek elbeszélésénél tapasztalhattunk. A formai hasonlóságokon túl a hérodotosi imitációt igazolja talán az is, hogy e rövid szakaszban nyelvi párhuzamokat is felfedezhetünk a két történetíró között: az előjárószo tartalmát pontosító határozószó és az igekötős ige után vetett, az igekötőt ismétlő

³⁵⁹ Az Aristobulos beszámolóját történetileg hitelesnek ítélő Tarn szerint a (Kallisthenéstől származó ?) *logos* csalóként ábrázolja Alexandrost; lásd: Tarn (1948) 264. Tarn azonban – amellet, hogy nem kevésbé elfogult Alexandrosszal szemben, mint ókori elődei (lásd erről: Ernst Badian: Some Recent Interpretations of Alexander. In: E. Badian (ed.): *Alexandre Le Grand. Image et Réalité. Vendœuvres–Genève* 1976. 279-303; különösen: 287-288.), véleményem szerint teljesen félreértelmezi a történet mondanivalóját, ugyanis nem a korabeli olvasóból próbál kiindulni, hanem a saját erkölcsileg feddhetetlen Alexandros-képéből. Néhány kutató, noha érveléssel nem szolgál, azt feltételezi, hogy Aristobulos története azért tér el a többi történetíró beszámolójától, mert a kassandreiai históriás így akarta kozmetikázni Alexandros a jóslatot kijátszó tettét; lásd: Franz Wenger: *Die Alexandergeschichte des Aristobul von Kassandrea*. Würzburg. 1914. 79-80; R. Schubert: *Beiträge zur Kritik der Alexanderhistoriker*. Leipzig 1922. 109; E két munkához nem fértem hozzá, így itt csak Pearson közlésére hagyatkozom; lásd: Pearson (1960) 157, 45. jegyzet. Hamilton azonban joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy Aristobulos történetében Alexandros szintén „csal”: „But in Aristobulus' version too Alexander cheats, admittedly a little less blatantly [...]”; lásd: Hamilton (1969) 47. Bosworth továbbá kifejti, hogy a történet nem azt hangsúlyozza, hogy Alexandros csalt, hanem sokkal inkább azt, hogy hogyan talált kibúvóra kihasználva a λύειν ige tág értelmezési lehetőségét; lásd: Bosworth (1980) 187. Az ókori olvasó számára, aki jól tudta, hogy Alexandros beváltotta a jóslatot, hiszen Ázsia ura lett, a két történet (Aristobulosé is) sokkal inkább a király leleményességét és rátermettségét igazolta, nem pedig csalását – ahogy Droysen fogalmaz a *logos*hoz fűzött megjegyzésében: „Zuverlässig wird das ganze Heer das Zerhauen mit dem Schwerte lieber geglaubt und nacherzählt haben; wie bei Ei des Columbus ist nicht das Resultat, sondern die Neuheit der Lösung ein Zeugnis des Genies.” Droysen C. Sintenis idézi; lásd: C. Sintenis: *Arrians Anabasis*. Leipzig 1849. 74.

³⁶⁰ Arrhianos más alkalommal is szívesen felemlíti vagy idézi, másodlagos forrásai nyomán, Alexandros rövid megjegyzéseit, melyek a király szellemességéről (humoráról?) tanúskodnak. Lásd például Parmeniön a Dareios békeajánlatát támogató tanácsára adott nevezetes válaszát (2, 25, 2), vagy a gaugamélai csata előtt Parmeniön javaslatára tett epés megjegyzését (3, 10, 1–2).

³⁶¹ Hogy Arrhianos Ptolemaios művében nem talált a vitatott epizódra vonatkozó adatot – ami nyilvánvalóan még inkább arra ösztönözte, hogy másodlagos forrásainak hitelességét latolgassa –, az a rövid kommentár szóhasználatából is kiderül: az οὐκ ἔχω ἰσχυρίσασθαι kifejezés alighanem arra utal, hogy Ptolemaios nem szolgáltatott olyan adattal, amellyel egyik vagy másik történetet alá lehetett volna támasztani. Mindazonáltal Bosworth kételyei nem teljesen alaptalanok. Valószínűtlen ugyanis, hogy Ptolemaios egy ilyen jelentős eseményről egyáltalán nem tett említést visszaemlékezésében. A felmerülő kérdésekre – véleményem szerint – Brunt kínálja a legelfogadhatóbb választ: „Ptolemy evidently did not confirm Aristobulos, hence Arrian's hesitation. Yet Arrian is confident about the impression made on Alexander and his suite, and about the subsequent omen and sacrifice; on these matters Ptolemy must have agreed with Aristobulos, and he cannot then have ignored the incident, but just failed to say **how** [a szerző kiemelése] Alexander loosed the knot;” Brunt (1976) 130-131. Bosworth először maga is hasonló következtetésre jutott, csak később gondolta tovább (és megítélésem szerint túl) eredeti feltevését; vö. Bosworth (1980) 185, 187.

előljárószó hérodotosi ízt ad a szövegnek: előbbire példa a διὰ τοῦ ὄυμοῦ διαμπάξ, utóbbira az ἐξελεύσασθαι ἔξω τοῦ ὄυμοῦ.³⁶²

A hérodotosi párhuzamokon túl a gordioni események leírásából – különösképp ha összevetjük a karmaniai események tolmácsolásával – egy fontos, Arrhianosra, mint látni fogjuk, igen jellemző vonás sejlik fel: a nikomédiai történetíró, amennyiben másodlagos forrásai olyan történetet kínáltak számára, amely, bár eltért Aristobulos vagy Ptolemaios beszámolójától, a makedón királyt kedvező fényben mutatta be, akkor azt nemcsak hogy elbeszélésre érdemesnek tartotta, de fő forrásaival is egyenértékűnek tekintette.

2. Nem sokkal a gordioni események leírása után Arrhianos ismét arról tudósít, hogy Aristobulos beszámolója eltér a másodlagos források leírásától. Az *Anabasis* második könyvében azt olvashatjuk, hogy Alexandros, miután átlépte Kilikia kapuit, erőltetett menetben Tarsos felé vette útját, mert az a hír járta, hogy Arsamés, a perzsa helytartó el akarja pusztítani a várost, mielőtt elhagyja azt (2, 4, 3–6). A makedón király gyorsaságának köszönhetően a város épségben maradt, de Alexandrost nem sokkal érkezése után súlyos betegség döntötte le lábáról. A betegség okairól Arrhianos a következőket írja:

„(7) Ἀλέξανδρος δέ, ὥς μὲν Ἀριστοβούλῳ λέλεκται, ὑπὸ καμάτου ἐνόσησεν, οἱ δὲ ἐς τὸν Κύδνον [τὸν] ποταμὸν λέγουσι ῥίψαντα νήξασθαι, ἐπιθυμήσαντα τοῦ ὕδατος, ἰδρῶντα καὶ καύματι ἐχόμενον. ὁ δὲ Κύδνος ῥέει διὰ μέσης τῆς πόλεως· οἷα δὲ ἐκ τοῦ Ταύρου ὄρους τῶν πηγῶν οἱ ἀνισχουσῶν καὶ διὰ χώρου καθαροῦ ῥέων, ψυχρὸς τέ ἐστι καὶ τὸ ὕδωρ καθαρὸς· (8) σπασμῷ τε οὖν ἔχεσθαι Ἀλέξανδρον καὶ θέρμαις ἰσχυραῖς καὶ ἀγρυπνίᾳ ξυνεχεῖ.”³⁶³ (2, 4, 7–8)

³⁶² Pilesfajta pleonazmusokat Hérodotosnál is szép számmal találhatunk. Néhány példa: ἔθειν ἔσω ἐς τὸ τεῖχος (4, 201, 20), ἔσω ἐς τὸν Εὐξεινον Πόντον (6, 33, 9) ἔσω ἐς τὴν Ἑλλάδα. (8, 4, 6), illetve ἐξήγαγε ἔξω τοῦ ἄστεος (5, 92 11); ἐξεληλύθεσαν ἔξω Σπάρτης (9, 11, 2). Lásd még: *Grundmann* (1885) 200.

³⁶³ „(7) Alexandrost viszont betegség vette le lábáról, amit Aristobulos szerint kimerültség okozott. Mások azonban azt mondják, hogy mivel a hőségtől leizzadt s fürödni vágyott, a Kydnos folyóba ugrott, hogy ússzon egyet. A Kydnos a város közepén folyik át; mivel forrásai a Tauros hegyeiből erednek és érintetlen tájakon folyik keresztül, ezért vize hideg és tiszta. (8) Alexandrost görcs fogta el, magas láz és álmatlanság gyötörte.”

Arrhianos ez esetben nem fűz megjegyzést az eltéréshez,³⁶⁴ hanem a Kydnos folyó és a betegség tüneteinek rövid leírása után Alexandros felépülésének történetét adja elő. A történet szerint már minden orvos lemondott a királyról, kivéve a hadseregben is nagy tiszteletnek örvendő akarnaniai Philipposzt, aki gyógyszerrel akarta kezelni Alexandrost, amit ő elfogadott. Miközben azonban Philippos a gyógyítalt keverte, Alexandros egy figyelmeztető levelet kapott Parmenióntól, melyben az állt, hogy legyen elővigyázatos, mert az akarnaniai orvost Dareios lefizette, hogy megmérgezze őt. Alexandros a vészjósló levelet a kezében tartva vette át Philipposztól a gyógyszert tartalmazó kupát, majd átadta az írást Philipposnak, hogy olvassa el. Mialatt Philippos a levelet olvasta, Alexandros kiitta a *kylixet*. Az akarnaniai orvos a vádak ellenére nem rémült meg, hanem arra kérte a királyt, hogy továbbra is kövesse az utasításait. A gyógyszer hatott, Alexandros felépült. (2, 4, 8–11)³⁶⁵

A történetről Ptolemaios biztosan nem ejtett szót.³⁶⁶ A kérdés az, hogy vajon Aristobulos beszámolt-e róla, vagy csak a király betegségéről tett említést. A válasz a kérdésre azért fontos, mert megmagyarázza egyúttal azt is, hogy Arrhianos ez esetben miért nem foglal állást a két eltérő történet között. A kutatók a kérdést többnyire megkerülik, és általában Pearson nyomán csak annyit fűznek Aristobulos megjegyzéséhez, hogy a kassandreiai történetíró valószínűleg azért hivatkozott a király kimerültségére, mert így akarta palástolni Alexandros felelőtlen és ostoba tettét, amit a jéghideg vízben vett fürdő jelentett.³⁶⁷ Rabe kivétel. A német kutató Plutarchos, Arrhianos, Curtius Rufus és Diodóros beszámolóinak összehasonlító elemzésén keresztül arra a következtetésre jutott, hogy Arrhianos valószínűleg Aristobulos leírását követve fogalmazta meg Alexandros felépülésének fordulatos történetét. Rabe feltételezését két érvre alapozza: (1) A Plutarchosnál és Curtius Rufusnál található egyezések arra utalnak, hogy Plutarchos alighanem

³⁶⁴ Arrhianos forráshivatkozása Aristobulosra (ὥς μὲν Ἀριστοβούλῳ λέλεκται), ahogy Carl Fries fogalmaz, különösen cseng (Stilistisch seltsam klingt); vö. *Carl Fries: Zu Arrians Anabasis Alexandri. Philologische Wochenschrift* 58 (1938) 591. A tarsosi fürdőzés valószínűleg a vulgata-hagyományon (Kleitarchos ?) nyugszik; lásd: *Jacoby* (1926) 511. Plutarchos szintén beszámol a két változatról: „Ἐτι δὲ μᾶλλον ἐθάρορσε καταγνοῦς δειλίαν Ἀλεξάνδρου, πολὺν χρόνον ἐν Κιλικίᾳ διατρίψαντος. ἦν δ' ἡ διατριβὴ διὰ νόσον, ἦν οἱ μὲν ἐκ κόπων, οἱ δ' ἐν τῷ τοῦ Κύδνου ῥεύματι λουσαμένῳ <καὶ> καταπαγέντι πρὸς πεσεῖν λέγουσι.” – „A gondolat, hogy Alexandros gyávaságból tölt el olyan sok időt Kilikában, még inkább felbátorította (ti. Dareios). A veszteglést azonban betegség okozta, amelyet némelyek kimerültségnek, mások viszont annak tulajdonítottak, hogy megfürödve a Kydnos folyóban hidegrázás fogta el.” (*Alex.* 19, 1) Az első változat a többes számú alak ellenére valószínűleg Aristobulostól származik; lásd erről: *J. E. Powell: The Sources of Plutarch's Alexander. JHS* 59 (1939) 229-240, különösen: 233; követi őt Rabe; lásd: *Rabe* (1964) 62.

³⁶⁵ A történetről számos forrás beszámol; lásd: *Diod.* 17, 31, 4–6; *Plut. Alex.* 19; *Iust.* 11, 8, 3–9. Az egyes beszámolók részletes és alapos összehasonlító elemzését lásd: *Atkinson* (1980) 163-169.

³⁶⁶ Bosworth a οἱ δὲ λέγουσι kifejezés mögött – mint a gordioni beszámolónál – Ptolemaioszt is sejteni véli. Álláspontja azonban nem tartható. Arrhianos ugyanis minden bizonnyal megnevezte volna Ptolemaioszt, ahogy ezt Aristobulos esetében is tette, amikor a kassandreiai történetíró elbeszélése megegyezett a többi történetíróéval, de ellentmondott Ptolemaios leírásának; vö. 3, 3, 5–6.

³⁶⁷ *Pearson* (1960) 157; *Bosworth* (1980) 190-191.

Kleitarchostól merített, mivel azonban a chairóneiai történetíró és Arrhianos beszámolóí számos ponton eltérnek egymástól, utóbbinak minden bizonnyal nem Kleitarchos volt a forrása, hanem Aristobulos.³⁶⁸ (2) A Kydnos folyó leírása szintén valószínűleg Aristobulostól származik, hiszen a kleitarchosi leírást őrző Curtius Rufus a folyó vizének hideg hőmérsékletét nem a Taurosból eredő s a Kydnost tápláló hegyi patakokkal magyarázza, hanem a partot kísérő lombos fák árnyékával:³⁶⁹ „*Itaque incorruptus idemque frigidissimus, quippe multa riparum amoenitate inumbratus, ubique fontibus suis similis in mare evadit.*”³⁷⁰ (Curt. 3, 4, 9)

Francesco Sisti az *Anabasis* olasz fordításához írt kommentárjában azonban felvetette, hogy Diodóros rövid beszámolója Alexandros betegségről (vö. Diod. 17, 31, 4–6) Aristobulostól származhat. A szicíliai történetíró ugyanis – hasonlóan Aristobuloshoz – nem tesz említést a jeges fürdőről, csak a betegség tényét közli röviden: „μετ' ὀλίγον δὲ εἰς ἀρρωστίαν βαρυτέραν ἐμπεσὼν καὶ χαλεπῶ πάθει συνεχόμενος συνεκάλεσε τοὺς ἰατρούς.”³⁷¹ (17, 31, 4) A folytatásban Diodóros nem ejt szót a kompromittáló levélről sem. Csupán arról számol be, hogy miután Alexandros összehívta orvosait, egyedül az akarnaniai Philippos merte vállalni a gyógyítást, és a rövid, igaz, kockázatos terápia után felépülést ígért. Alexandros elfogadta orvosa ajánlatát, remélve, hogy gyors gyógyulása után ismét visszatérhet a harcmezőre. „*Era questa la versione di Aristobulo?*” – teszi fel a kérdést Sisti, majd választ is ad rá: „*Sembra probabile, dato che è l' unica versione di che si oppone alla «vulgata» e da Plutarco e Arriano sappiamo che la «vulgata» si opponeva alla versione di Aristobulo.*”³⁷²

Hogy a két hipotézis közül melyik áll közelebb a valósághoz, forrásaink szűkszávasága miatt nem lehet teljes bizonyossággal eldönteni. Elképzelhető, hogy a folyó leírását – ahogy azt Rabe feltételezi – Arrhianos Aristobulostól emelte át, de ez még nem bizonyítja, hogy a király és orvosa között lezajlott események leírása is tőle származik. Ahogy Plutarchos és Curtius Rufus valószínűsíthető közös forrása sem bizonyíték arra, hogy Arrhianos Aristobulosból merített: a nikomédia-i történetíró Aristobuloson kívül számos más forrásban is ráakadhatott a színpadra illő jelenetre.

³⁶⁸ Rabe (1964) 65-70.

³⁶⁹ Rabe (1964) 64.

³⁷⁰ „Ezért kristálytisza és jéghideg marad, tükrét festői szépségű partvidék árnyékolja be véges-végig, és éppoly áttetszően ömlik a tengerbe, ahogy forrásából előtört.” (Kárpáty Csilla fordítása)

³⁷¹ „Nem sokkal később súlyos betegségbe esett, és szörnyű fájdalomtól gyötörve egybehívta orvosait.”

³⁷² Sisti (2001) 402.

Ha viszont Sisti elméletét fogadjuk el, akkor fel kell tételeznünk, hogy Diodóros olvasta Aristobulost (vagy egy olyan forrást, amely Aristobulos visszaemlékezéseit dolgozta fel). A szicíliai történetíró forrásairól azonban csak nagyon keveset tudunk. A 17. könyvben Diodóros egy alkalommal sem nevezi meg forrását vagy forrásait, és csak elszórtan él olyan bevett fordulatokkal, mint a κατὰ τινα λόγον (4, 8), vagy az ἔνιοι γεγράφασι (65, 5; 73, 4), vagy a λέγεται (85, 2), vagy az ἔφασαν (92, 1) vagy éppen a φασί (110, 7; 115, 5; 118, 1). Wallace a 17. könyv angol fordításához írott bevezetésében a fellelhető párhuzamos helyek segítségével megkísérelte összegyűjteni Diodóros lehetséges forrásait. Vizsgálódását e szavakkal zárja: „*Lacking any extensive text of any of the primary historians, and in some uncertainty as to the scope and manner and even the date of many of them, it is impossible for us to prove or to disprove that Diodorus used, for example, Aristobulos or Cleitarchus.*”³⁷³

Ügydöntő érvel a Wallace által említett okok miatt nehéz volna szolgálni, de egy fontos szemponttal talán érdemes felhívni a figyelmet, amely Sisti elmélete felé billentheti a mérleg nyelvét. Arrhianos a Philippos és Alexandros között lezajló eseménysort következetesen függő beszédben beszéli el, ami arra utalhat, hogy a történetet másodlagos forrásaiból merítette.³⁷⁴ Ha Arrhianos talált volna Aristobulos munkájában adatokat az Alexandros és Philippos között lejátszódott drámai jelenetre vonatkozóan, akkor minden bizonnyal határozott igealakokat használ, ahogy ezt a legtöbb esetben máshol is teszi művében, amikor Aristobulos vagy Ptolemaios leírását követi.³⁷⁵ Hogy a rövid kitérő után Arrhianos ismét visszatér fő forrásának vagy forrásainak elbeszéléséhez, azt az ötödik caput első mondatának határozott igealakja jelzi.³⁷⁶

Elképzeltető – de nem bizonyítható –, hogy Arrhianos Aristobulosnál valóban csak a Diodórosnál olvasható lecsupaszított történetet olvasta, amelyre később rakódtak rá a drámai elemek. A Parmeniön levelével felcicomázott hagyomány azonban olyan történetet kínált Arrhianos számára, amely felfedte a makedón király jellemének egy fontos, az elbeszélésben másutt is fel-felbukkanó jellemvonását: barátai iránt érzett feltétlen bizalmát.³⁷⁷

³⁷³ Bredford Wallace (Trad.) Diodorus of Sicily: The Library of History. Books XVI.66 –XVII. London 1963. 11.

³⁷⁴ Erre már Powel is utalt Plutarchos-tanulmányában; lásd: Powel (1939) 233; követi őt Atkinson (1980) 167.

³⁷⁵ Hammond szerint Arrhianos végig következetesen jelzi olvasóinak az igealak-használattal, hogy éppen melyik forráscsoportot követi: a határozott igealak Ptolemaiosra és/vagy Aristobulosra utal, míg a főnévi igeneves szerkezetek a másodlagos forrásokat rejtik; lásd: Hammond (1993) 190-191. Ennek ellenére – önmagának ellentmondva – Hammond azt feltételezi, hogy Aristobulos is beszámolt Alexandros és Philippos esetéről; érvekkel azonban nem szolgál; lásd: Hammond (1993) 224.

³⁷⁶ „Ἐκ δὲ τούτου Παρμενίωνα μὲν πέμπει ἐπὶ τὰς ἄλλας πύλας,” (2, 5, 1) – „Ezt követően Parmeniönt küldte a másik kapukhoz...”

³⁷⁷ A történet tanulságát Arrhianos röviden össze is foglalja: „καὶ τὸν μὲν καθαρῶς τε καὶ ῥαῖσαι αὐτῷ τὸ νόσημα, Φιλίππῳ δὲ ἐπιδείξει, ὅτι πιστός ἐστιν αὐτῷ φίλος, καὶ τοῖς ἄλλοις δὲ τοῖς ἀμφ' αὐτὸν,

3. Néhány caputtal odébb ugyanez a motívum tűnik fel a Dareios fogságba esett nőrokonairól és Alexandros velük szemben tanúsított nemes viselkedéséről szóló elbeszélésben is, melyről Arrhianos szintén két változatot jegyez le. Ptolemaios és Aristobulos szerint az issosi ütközet után a Dareioszt félreértésből gyászoló perzsa nők sátrába Alexandros elküldte az egyik Társat, Leonnatost³⁷⁸, hogy megnyugtassa Dareios anyját, feleségét és gyermekeit, hogy a Nagy Király él, s hogy Alexandros uralkodókhöz illő bánásmódban fogja őket részesíteni (2, 12, 5). A másik változat (λόγος δὲ ἕξει)³⁷⁹ szerint azonban Alexandros később személyesen is látogatást tett Héphaistión társaságában Dareios asszonynépénél. A sátorba belépő látogatókat Dareios anyja illőn fogadta, de tévedésből nem a király, hanem Héphaistión előtt borult le, majd miután valaki kíséretéből figyelmeztette tévedésére, Alexandros megjegyezte, hogy nem követett el hibát, mert Héphaistión is Alexandros (2, 12, 6–7).

Ptolemaios és Aristobulos egybecsengő tudósítása áll itt (látszólag) szemben egy másik hagyománnyal. Jóllehet az előszóban Arrhianos azt írja, hogy amit Ptolemaios és Aristobulos egymással megegyezően jegyzett le, azt mint a teljes igazságot veszi fel művébe, az olvasónak most azzal kell szembesülnie, hogy a *Praefatioban* még oly magabiztos történetíró e helyt nem tudja (vagy nem akarja) eldönteni, hogy a két történet közül valójában melyik esett meg. Alighanem Arrhianos maga is érezte az ellentmondást a módszertani előszóban ígért és az itt tanúsított eljárás között, s ezért is fűzte a második történethez e különös megjegyzést:

„καὶ ταῦτα ἐγὼ οὕθ' ὥς ἀληθῆ οὔτε ὥς πάντῃ ἄπιστα ἀνέγραψα. ἀλλ' εἴτε οὕτως ἐπράχθη, ἐπαινῶ Ἀλέξανδρον τῆς τε ἐς τὰς γυναῖκας κατοικτίσεως καὶ τῆς ἐς τὸν ἑταῖρον πίστεως καὶ τιμῆς· εἴτε πιθανὸς δοκεῖ τοῖς συγγράψασιν Ἀλέξανδρος ὥς καὶ ταῦτα ἂν πράξας καὶ εἰπὼν, καὶ ἐπὶ τῷδε ἐπαινῶ Ἀλέξανδρον.”³⁸⁰ (2, 12, 8)

ὅτι αὐτοῖς τε τοῖς φίλοις βέβαιος εἰς τὸ ἀνύποπτον τυγχάνει ὢν καὶ πρὸς τὸ ἀποθανεῖν ἐρρωμένος.” – „A gyógyszer hatott, s a betegség hamar elmúlt. Philipposnak megmutatta, hogy hű barátja, a kíséretében lévőknek pedig, hogy szilárdan kiáll barátai mellett, nem gyanakszik rájuk, és még a halál árnyékában is rendíthetetlen.” (2, 4, 11)

³⁷⁸ Heckel szerint nem Leonnatos, hanem Laomedón volt a követ; lásd: *Waldemar Heckel: Leonnatus and the Captive Persian Queens: A Case of Mistaken Identity. SIFC 53 (1981) 271-274.*

³⁷⁹ vö. Diod. 17, 37, 3–38, 7; Curt. 3, 12, 1–26; Iust. 11, 9, 12–16. Plutarchos csak Leonnatos látogatásáról számol be; vö. Plut. *Alex.* 21. Plutarchos leírásához lásd még: *Hamilton (1969) 54.* Alexandros és Héphaistión látogatásának történetét Jacoby Kleitarchosra vezeti vissza; lásd: *Jacoby (1926a) 503.* Követi őt Hammond; lásd: *Hammond (1983) 19, 118.* Bosworth Kallisthenést sejtí a hagyomány kiindulópontjának; lásd: *Bosworth (1980) 220.*

Hogy Arrhianos e néhány sorban az *Anabasis* előszavában megfogalmazott módszertani elvekre reflektál, a szóhasználat bizonyítja: az οὐθ' ὡς ἀληθῆ kifejezés az előszóban Ptolemaios és Aristobulos által egybehangzóan lejegyzett történetekre vonatkozó ὡς πάντῃ ἀληθῆ fordulattal állítható párba, míg az οὐτε ὡς πάντῃ ἄπιστα szókapcsolat a szóbeszédre (λεγόμενα) vonatkozó οὐ πάντῃ ἄπιστα kifejezéssel áll párhuzamban.³⁸¹ A kommentár második mondata egyszerre zavarba ejtő és elgondolkodtató. Arrhianos kifejti, hogy akár megtörtént Alexandros látogatása, akár nem, a makedón király dicséretet érdemel. A mondat első fele azt sugallja, hogy Arrhianos továbbra is fenntartja annak a lehetőségét, hogy a történet igaz, tehát Alexandros és Héphaistión valóban elment a perzsa asszonyokhoz. Felmerül a kérdés, hogy miért fogalmaz ilyen óvatosan. Vajon azért, mert a két történet kizárja egymást? Másképp fogalmazva, ha Arrhianos ez utóbbi történetet kérdőjelek nélkül hitelesnek fogadná el, akkor az egyúttal azt is jelentené, hogy Ptolemaios és Aristobulos beszámolója nem hitelt érdemlő? A válasz: nem. A két történet ugyanis nem zárja ki egymást, és ezt a szövegben fellelhető nyomok tanúsága szerint Arrhianos is tudta. A történet elbeszéléséhez a nikomédiai történetíró a következőképp fog hozzá: „ἀλλὰ λέγουσί τινες τῶν τὰ Ἀλεξάνδρου γραψάντων [...]”,³⁸² a forráshivatkozást Leonnatos követjárása követi (2, 12, 3–6), amit a következő mondattal zár: „ταῦτα μὲν Πτολεμαῖος καὶ Ἀριστόβουλος λέγουσι”,³⁸³ majd rögtön így folytatja: „λόγος δὲ ἔχει καὶ αὐτὸν Ἀλέξανδρον τῇ ὑστεραία ἐλθεῖν εἶσω ξὺν Ἡφαιστίωνι μόνῳ τῶν ἐταίρων”,³⁸⁴ végül leírja Alexandros és Héphaistión látogatását a perzsa nők sátrában. Arrhianos az első alkalommal, amikor forrásaira utal, szándékoltnak a ἀλλὰ λέγουσί τινες τῶν τὰ Ἀλεξάνδρου γραψάντων kifejezést használja, világosan jelezve az olvasónak, hogy az alatt következő történet nem kizárólag Ptolemaiosnál és Aristobulosnál maradt fenn. Curtius Rufus és Diodóros beszámolóit bizonyítják, hogy Leonnatos követjárását a vulgata-hagyomány is megőrizte. Mindkét szerző beszámol arról, hogy Alexandros, miután megtudta, hogy kik és miért rimámkodnak a szomszédos sátorban, először Leonnatost küldte a perzsa

³⁸⁰ „Én ezeket nem mint helytállót és nem is mint teljesen valótlant jegyeztem fel. Ha így történt, dicsérem Alexandrost a nők iránt érzett részvéteért és a társa iránt tanúsított bizalmáért és megbecsüléséért, de akkor is dicséretet érdemel, ha csak a történetírók vélik úgy, hogy ezeket cselekedte és mondta.”

³⁸¹ Vö. Hammond (1993) 225.

³⁸² „Alexandros történetírói közül egyesek azonban azt állítják, ...”

³⁸³ „Ezeket állítja Ptolemaios és Aristobulos.”

³⁸⁴ „Egy történet szerint a következő napon maga Alexandros is elment látogatóba; a Társak közül csak Héphaistión tartott vele.”

nőkhöz, hogy kétségbeesésüket enyhítse, majd *másnap* Héphaistión társaságában maga is ellátogatott hozzájuk.³⁸⁵ A vulgata-hagyományban tehát a két esemény egymást követi, ennél fogva nem olthatja ki egymást, hiszen nem egy időben zajlottak. Arrhianos dilemmáját sem az egyidejűség okozza, hiszen az *Anabasis* szövegéből is kiderül, hogy Arrhianos tudta (tudnia kellett), a két esemény egymás után játszódott le: Leonnatos látogatása még azon az éjszakán történt, mikor Alexandros visszatért Dareios üldözéséből (τῆς νυκτὸς αὐτῆς, ἥ ἀπὸ τῆς διώξεως τῆς Δαρείου ἐπανῆκεν), míg a király másnap ment el (τῇ ὕστεραίᾳ ἐλθεῖν) a perzsa asszonyok sátrába. De akkor miért bizonytalankodik a nikomédiai történetíró? Valószínűleg azért, mert ennek a második látogatásnak nem találta nyomát sem Aristobulosnál, sem Ptolemaiosnál. Érdekes itt felidéznünk a fentebb már tárgyalt karmaniai beszámolót, mivel Arrhianos hasonló problémával szembesül, csak éppen másképp oldja meg. Alexandros és hadseregének *kómosáról* szóló tudósítások alapvetően nem mondanak ellent Aristobulos beszámolójának, hiszen a két esemény ez esetben sem zárja ki egymást: az atlétikai és zenés versenyek rendezése mellett a makedón király végigvonulhatott Karmania területén Dionysost mímelve. A nikomédiai történetíró azonban hiteltelen szóbeszédnek minősíti a történetet, mivel Ptolemaios, Aristobulos és más, általa szavahihetőnek ítélt szerző nem tesz róla említést. Arrhianos tehát a hallgatásból vett érv alapján egyértelműen állást foglal, és elutasítja a másik történeti hagyományt. Itt a második könyvben Alexandros látogatása esetében azonban, úgy látszik, az *argumentum ex silentio*, amely sok esetben ügyszóként bizonyul,³⁸⁶ nem elég ahhoz, hogy kirekessze a másodlagos forrásokban talált leírást. A kérdés az, hogy miért? Nyilván, mert hasonlóan a gordioni csomó és a tarsosi gyógyulás történetéhez ismét egy olyan beszámoló volt szó, amely a király pozitív jellemvonásait, önmérsékletét és barátai iránt érzett tiszteletét emelte ki. Míg a hallgatásból vett érv a királyt tunya, borissza uralkodónak ábrázoló történet elutasításánál döntőnek bizonyult, itt csupán némi bizonytalanságra adott okot.

Arrhianos azonban még ennél is tovább megy: a második tagmondatban már azzal a lehetőséggel számol, hogy az eset valójában meg sem történt, csupán a történetírók (τοῖς συγγραψασι) képzeletének (vagy hiszékenységének) szüleménye, de ez mellékes, hiszen ahogy Arrhianos szövegét értelmezve C. Sintenis is írja: „[...] *die blosse Voraussetzung der Möglichkeit solcher Handlungsweise charakteristisch ist und dem Alexander zur Ehre gereicht.*”³⁸⁷ E szokatlan öszinteséggel megfogalmazott mellékmondat nem csupán Arrhianos

³⁸⁵ Vö. Diod. 17, 37, –38, 7; Curt. 3, 12, 6–17; Lásd még: Iust. 11, 19, 12–16.

³⁸⁶ Lásd: 7, 13, 2; 7, 15, 6

³⁸⁷ Sintenis (1849) 95; lásd még: Tonnet (1987) 654–655.

hőse iránti elfogultságáról tanúskodik, de a történetíró műhelyébe is bepillantást enged, amely sok tekintetben Hérodotosét idézi fel.

Arrhianos a második előszóban nem titkolt céljaként fogalmazza meg Alexandros tetteinek méltó megörökítését (vö. 1, 12, 1–5). A nikomédiai történetíró azonban nemcsak a makedón király haditetteinek sőtlan katalógusát kívánta olvasói kezébe adni, hanem – mint azt a fent elősorolt történetek is igazolni látszanak – Alexandros karakterét, jellemét, s annak változásait is be akarta mutatni, hogy eleget tegyen a mű befejezésében megfogalmazott másik célkitűzésének: a tanító szándéknak.³⁸⁸ A történeti művekben olvasható eseményleírások ugyanis csak részben szolgálják az ember okulását, ugyanilyen fontos az eseményeket alakító és elszenvedő történeti személy jellemének leírása, erényeinek és hibáinak ábrázolása, hiszen ezek kínálnak alkalmat a történetíró számára egyfelől, hogy morális fejtegetésekbe bocsátkozzék, másfelől, hogy követendő vagy kerülendő példát állítson olvasói elé. Arrhianos sem feledkezett meg a történetíró eme feladatáról. Alexandros jellemábrázolásánál nem kerülhette meg azokat az általa az előszóban szóbeszédnek (le)minősített történeteket, anekdotákat, melyek, noha vagy ellentmondtak, vagy fel sem tűntek a hadműveletek leírásában elvesző Ptolemaios és a földrajzi és botanikai kitérőket tevő Aristobulos elbeszéléseiben, nélkülözhetetlen adalékul szolgáltak a király portréjának megrajzolásához. Arrhianos – mint a fent idézett mondat is tanúsítja – tisztában volt azzal, hogy ezek az elbeszélések sok esetben nem szavahihetőek, de tudatában volt annak is, hogy ezek az anekdoták fontos igazságokat tárhatnak fel Alexandros jellemére, tetteinek mozgatórugóira vonatkozóan, még akkor is, ha a történetek valótlan eseményeket beszélnek el. Hasonló történetírói felfogással találkozhatunk Hérodotosnál. A halikarnassosi történetíró számtalan alkalommal jegyez fel olyan történetet, melynek hitelességét ugyan kétségbe vonja, mégis beszámol róla, mert lámpást ad egy-egy történeti személyiség jellemének megvilágításához.³⁸⁹ Az Arrhianos és Hérodotos közt fennálló párhuzam igazolásához itt csak egy hérodotosi példát emelek ki, amely nem csupán általános hasonlóságokra vet fényt, de szorosan kapcsolódik az alant részletesen tárgyalandó *Anabasis* szövegéhez is.

Xerxés a salamisi kudarcot követő visszavonulásáról Hérodotos két történetet őrzött meg. Az első történet szerint Xerxés a szárazföldön közelítette meg Abydost, ahol hajóra szállva átkelt a Helléspontoson Kis-Ázsiába. Hérodotos röviden tudósít a visszavonulás

³⁸⁸ „τὰ δὲ ἔργα ἐκεῖνα ἐκάκισα ἀληθείας τε ἔνεκα τῆς ἐμῆς καὶ ἅμα ὠφελείας τῆς ἐς ἀνθρώπους· ἐφ' ὅτῳ ὠρμήθην οὐδὲ αὐτὸς ἄνευ θεοῦ ἐς τήνδε τὴν ξυγγραφήν.” – „Azokat a tetteit pedig igazságérzetem miatt bíráltam, és azért, hogy az emberek okuljanak belőle. Ezért fogtam hozzá e történeti műhöz egy istenség segédelmével.” (7, 30, 3)

³⁸⁹ Ezekről lásd: Flory (1987) 49-80.

körülményeiről és a visszavonuló csapatok ellátásának nehézségeiről (vö. 8, 115–117). A visszavonulásról szóló második történetet Hérodotos az ἔστι δὲ καὶ ἄλλος ὁδε λόγος λεγόμενος fordulattal vezet be előre jelezve olvasói számára, hogy a beszámoló hitelessége kétes (8, 118). Az első mondat után következetesen *infinitivusos* szerkezetben elbeszélte a történet szerint – melyet csupán két rövid, az elbeszélés élénkítését szolgáló egyenes beszédben közölt mondat tör meg – Xerxés nem a szárazföldön jutott el Abdérába, hanem Éiónnál hajóra szállva a tengeren próbált eljutni a Helléspontosig. Útközben azonban hajója tomboló viharba került. A pusztulással fenyegető hullámverésben Xerxés kétségbeesetten fordult a hajó kormányosához, hogy mitévők legyenek. A kormányos kurtán vázolta a helyzetet: túl sokan vannak a fedélzeten, ha nem tehermentesítik a hajót, mindannyian odavesznek. Xerxés a *kybernétés* helyzetjelentése után tüstént cselekedett: magasrangú alattvalóihoz fordult azzal a felkiáltással, hogy itt az alkalom, hogy tanúsítsák királyuk iránt érzett elkötelezettségüket. A perzsa nemesi fők tudták, mi a dolguk: a király előtt sorba leborulva (προσκυνέοντας) ugrottak a háborgó tengerbe, hogy életüket áldozva mentsék királyukat. A hajó végül épségben kikötött Abdéránál. Xerxés nem feledkezett meg a leleményes kormányosról, akinek életét köszönhette: aranykoszorúval jutalmazta, mert megmentette a hajót és a királyt, de egyúttal a fejét is vetette, mert tanácsa révén odaveszett a perzsa nemesség színe-virága. (8, 118)

Hérodotos a következő caput elején egyértelműen kijelenti, hogy nem ad hitelt a történetnek (8, 119), s álláspontja mellett érvel is: ha még ezt a tanácsot is kapta volna a Nagy Király – vélekedik a halikarnassosi történetíró –, tízezer emberből egy sincs, aki elhinné, hogy Xerxés a perzsa nemesség legkiválóbbjait áldozta volna fel, ahelyett, hogy a föníciai evezősöket használta volna „ballasztnak”; végül érvelése zárlataként Hérodotos megerősíti a caput elején közölt verdiktjét: „Ἀλλ' ὁ μὲν, ὥς καὶ πρότερόν μοι εἴρηται, ὁδῶ χρεώμενος ἅμα τῷ ἄλλῳ στρατῷ ἀπενόστησε ἐς τὴν Ἀσίην.”³⁹⁰ (8, 119)

Jóllehet Hérodotos többször, többféleképpen tudatosítja olvasójával, hogy az elbeszélte történet nem esett meg, mégis élénk színekkel festve beszéli el Xerxés és a póru jár kormányos történetét. E látszólagos ellentmondás azonban – mint ahogy erre már a *Historia*iban felbukkanó anekdotákat vizsgálva Flory is felhívta a figyelmet³⁹¹ – könnyen feloldható. A megkoszorúzott, de egyúttal a fejét is vesztő kapitány esete ugyanis, noha nem történt meg, olyan elemeket tartalmaz, melyek pontosan illeszkednek a Hérodotos által

³⁹⁰ „A valóság kétségtelenül az, hogy – mint már mondtam – a király a megmaradt seregével szárazföldi úton tért vissza Ázsiába.” (Muraközy Gyula fordítása)

³⁹¹ Flory (1987) 49-79.

megrajzolt és *igaznak* vélt Xerxés-képbe. Ez a rövid „novella” mondhatni katalógusa azoknak a jellemvonásoknak, melyekkel Hérodotos elbeszélésében korábban már itt-ott felruházta a keleti despota szinonimájává emelt Xerxést: ismét szembesülhetünk gyávaságával, ostobaságával és szélsőséges, ellentmondásokkal teli személyiségével.³⁹² De nemcsak Xerxés kis-portróját kapjuk, hanem részben a perzsákét is: a(z értelmetlenül) halálba készülő nemesek leborulása királyuk előtt a perzsa szolgálalkúság groteszk szimbóluma.³⁹³

Nem ok nélkül időztünk el ilyen hosszasan Hérodotosnál: ha összevetjük a jutalmat kapott kapitány *logosát* a fentebb elemzett *Anabasis*-szöveghelyekkel, akkor két egymáshoz igen közelálló történetírói felfogást fedezhetünk fel. Arrhianos, hasonlóan Hérodotoshoz, gyakran azért őrzött meg történetileg bizonytalan hitelű leírásokat, mert ezekben a *logosok*ban olyan Alexandros-ábrázolásokra lelt, amelyek szervesen illeszkedtek a saját – alighanem Ptolemaios és Aristobulos nyomán kialakított – Alexandros-portrójába. A makedón király nők iránt tanúsított önmérséklete, barátai iránt érzett tisztelete és nagylelkűsége, és a számos alkalommal és helyzetben megnyilvánuló leleményessége mind olyan témák, illetve jellemvonások, amelyeket Arrhianos következetesen végigvezet elbeszélésében.³⁹⁴

Xerxés visszavonulásának hérodotosi története azonban nemcsak általános historiográfiai tanulságokkal szolgál, hanem több szállal kötődik az *Anabasis* 7. könyvében elbeszél, Alexandros halálát előrevetítő eufráteszi hajózáshoz is. Arrhianos ezúttal három eltérő változatról számol be:

„(1) Λόγος δὲ λέγεται τοῖόςδε. (2) τῶν βασιλέων τῶν Ἀσσυρίων τοὺς τάφους ἐν ταῖς λίμναις τε εἶναι τοὺς πολλοὺς καὶ ἐν τοῖς ἔλεσι δεδομημένους. ὥς δὲ ἔπλει Ἀλέξανδρος κατὰ τὰ ἔλη, κυβερνᾶν γὰρ αὐτὸν λόγος τὴν τριήρη, πνεύματος μεγάλου ἐμπесόντος αὐτῷ ἐς τὴν καυσίαν καὶ τὸ διάδημα αὐτῇ συνεχόμενον, τὴν μὲν δὴ οἷα βαρυτέραν πεσεῖν ἐς τὸ ὕδωρ, τὸ διάδημα δὲ ἀπενεχθὲν πρὸς τῆς πνοῆς σχεθῆναι ἐν καλάμῳ· τὸν κάλαμον δὲ τῶν ἐπιπεφυκώτων εἶναι τάφῳ τινὶ τῶν πάλαι βασιλέων. (3) τοῦτό τε οὖν αὐτὸ πρὸ τῶν μελλόντων σημῆναι καὶ ὅτι τῶν τις ναυτῶν ἐκνηξάμενος ὥς ἐπὶ τὸ διάδημα ἀφελὼν τοῦ καλάμου αὐτὸ μετὰ χειρὸς μὲν οὐκ ἤνεγκεν, ὅτι νηχομένου ἂν αὐτοῦ ἐβρέχετο, περιθείς δὲ τῇ κεφαλῇ τῇ αὐτοῦ οὕτω διήνεγκε. (4) καὶ οἱ μὲν πολλοὶ τῶν ἀναγραψάντων τὰ Ἀλεξάνδρου λέγουσιν ὅτι τάλαντον μὲν

³⁹² Xerxés ábrázolásáról lásd: Henry R. Immerwahr: *Form and Thought in Herodotus*. Cleveland 1966. 176-183, ill. Flory (1987) 58-60.

³⁹³ „The anecdote illustrates the despot's cowardice and caprice, and the ludicrous loyalty of his subjects,” Reginald W. Macan: *Herodotus. Text and Commentaries. Books VII, VIII and IX. Vol. I – Part II*. London.London 1908. 546.

³⁹⁴ A nők iránti tiszteletéről lásd még: 4, 19, 4–20, 3; Alexandros jellemrajzában Arrhianos külön kiemeli a király leleményességét és barátaival szemben tanúsított nagylelkűségét; lásd. 7, 28, 2–3.

ἔδωρήσατο αὐτῷ Ἀλέξανδρος τῆς προθυμίας ἕνεκα, ἀποτεμεῖν δὲ ἐκέλευσε τὴν κεφαλὴν, τῶν μάντεων ταύτῃ ἐξηγησαμένων, μὴ περιδεῖν σῶαν ἐκείνην τὴν κεφαλὴν ἣτις τὸ διαδῆμα ἐφόρησε τὸ βασιλείον· Ἀριστόβουλος δὲ τάλαντον μὲν ὅτι ἔλαβε λέγει αὐτόν, ἀλλὰ πληγὰς λαβεῖν τῆς περιθέσεως ἕνεκα τοῦ διαδήματος. (5) Ἀριστόβουλος μὲν δὴ τῶν τινα Φοινίκων τῶν ναυτῶν λέγει ὅτι τὸ διαδῆμα τῷ Ἀλεξάνδρῳ ἐκόμισεν, εἰσὶ δὲ οἱ Σέλευκον λέγουσιν. καὶ τοῦτο τῷ τε Ἀλεξάνδρῳ σημῆναι τὴν τελευτὴν καὶ τῷ Σελεύκῳ τὴν βασιλείαν τὴν μεγάλην. Σέλευκον γὰρ μέγιστον τῶν μετὰ Ἀλέξανδρον διαδεξαμένων τὴν ἀρχὴν βασιλέα γενέσθαι τὴν τε γνῶμην βασιλικώτατον καὶ πλείστης γῆς ἐπάρξαι μετὰ γε αὐτόν Ἀλέξανδρον οὐ μοι δοκεῖ ἰέναι ἐς ἀμφίλογον.”³⁹⁵(7, 22, 1–5)

Már az első olvasás alkalmával feltűnhetik a Hérodotosi és az Arrhianosi elbeszélést összefűző motívum: a királynak jó szolgálatot tevő alattvaló ellentmondásos jutalma. Az aranykoszorút és fővesztést nyert kormányos története Hérodotosnál, mint láttuk, a szeszélyes és önkényes keleti despota miniatűrja volt. Jóllehet nem tudjuk kitől vagy kiktől származik a szerencsétlenül járt matróz története, minden bizonnyal Hérodotosi ihletésű, s talán mondanivalója is hasonló.³⁹⁶ Mindenesetre érdemes megjegyezni, hogy az *Anabasis*-ban Alexandros pálfordulását kísérő és követő leírásokban fel-felbukkannak olyan elbeszélések, illetve motívumok, melyek más történetírók műveiben a perzsa, keleti uralkodók önkényének exemplumaként fordulnak elő.

Az első ilyen példa az ellenség megcsonkítása. Arrhianos a perzsa szatrapa, Bészos megcsonkításával vezeti be azoknak a tetteknek a felsorolását, melyek az ifjú király keleti despotává való átalakulását mutatják be (vö. 4, 7, 3–5). A történet kiemelt helye az elbeszélésben, illetve az azt követő morális fejtegetés jelzi a leírás szerepét, ami nem más,

³⁹⁵ „(1) A következő történetet mesélik. (2) A legtöbb asszír király sírja a tavakban és a mocsarakban épült. Amikor Alexandros a mocsárvidéken hajózott keresztül, és a háromevezősoros hajót – a történet szerint – ő maga kormányozta, egy nagy fuvallat lefújta fejéről a *kausiát* és a hozzá erősített diadémot; a *kausia*, minthogy nehezebb volt, a vízbe esett, a diadémot viszont fölkapta a szél, és végül egy nádszálon akadt fönn, amely a régi királyok sírján nőtt nádasban állt. (3) Ez az eset mintegy előre jelezte a jövőbeli eseményeket, ahogy az is, amikor az egyik matróz kiúszott a diadémért, levette azt a nádszálról, de nem a kezeiben tartotta, hiszen ha így úszik, akkor eláztatja a fejdísz, hanem a saját fejére föltéve vitte ki. (4) Alexandros történetírói közül a legtöbben azt állítják, hogy a király egy *talantont* adott a matróznak igyekezete miatt, ugyanakkor megparancsolta, hogy vegyék a fejét, mivel a jövőmondók rendelkezése szerint nem szabadott épségben meghagyni a fejet, amely a királyi diadémot viselte. Aristobulos is beszámol arról, hogy a matróz egy *talantont* kapott, de szerinte csak verésben részesült azért, mert a diadémot a fejére tette. (5) Aristobulos szerint egy főníciai tengerész vitte vissza Alexandrosnak a diadémot, de vannak, akik Seleukost nevezik meg. Ez is Alexandros halálát és Seleukos nagy királyságát jelezte előre. Nem kérdéses számomra, hogy Alexandros utódai közül Seleukos lett a legjelentősebb uralkodó, hiszen neki volt a legfenségesebb szelleme, és ő uralta a legnagyobb területet Alexandros után.”

³⁹⁶ A forrás vagy források lehetséges azonosításáról lásd alant. A történetről Appianos is beszámol: vö. *Syr.* 288–291; Diodóros szintén lejegyzí a hajózást és a diadém vízbe hullását, de a matróz jutalmáról nem tesz említést: vö. 116, 5–7.

mint a (negatív) példaadás. Arrhianosnál az ellenség – még ha olyan szörnyű bűnt követett is el, mint Bészosz – meggyalázása józan uralkodóhoz nem illő, barbár cselekedet. Ugyanúgy, ahogy Hérodotosznál. A halikarnassosi történetíró jogtalanságról (παρενόμηση) beszél, amikor leírja, hogy Xerxész parancsot adott a Thermopylainál elesett Leónidas megcsonkítására. Az epizód Hérodotos tollán (ismét) Xerxész jellemét festi; egy olyan uralkodóé, aki még az ősi szokásokat is hajlandó felrúgni, hogy bosszúszomját oltsa.³⁹⁷

Az apródok összeesküvésének gyújtólángja is egy, a *perzsa* udvarban élő szokás megsértése volt. Arrhianos – feltehetően a vulgata-hagyomány nyomán³⁹⁸ – arról számol be, hogy Hermolaos egy közös vadászat eseményei hatására döntött úgy, hogy a király életére tör: „ὕπερ τούτου λόγος κατέχει, ὅτι ἐν θήρᾳ προσφερομένου Ἀλεξάνδρῳ συὸς ἔφθη βαλὼν τὸν σὺν ὁ Ἑρμόλαος· καὶ ὁ μὲν σὺς πίπτει βληθεὶς, Ἀλέξανδρος δὲ τοῦ καιροῦ ὑστερήσας ἐχαλέπηνε τῷ Ἑρμολάῳ καὶ κελεύει αὐτὸν πρὸς ὀργὴν πληγὰς λαβεῖν ὀρώντων τῶν ἄλλων παιδῶν, καὶ τὸν ἵππον αὐτοῦ ἀφείλετο.”³⁹⁹ (4, 13, 2) Jóllehet nem zárható ki teljesen, hogy a makedón udvarban a király előjoga volt a kiszemelt állatra elsőként dárdát vetni, Hermolaos reakciója arról tanúskodik, hogy Alexandros elvetette a sulykot, s inkább perzsa, mintsem makedón királyhoz illőn szabta a büntetést.⁴⁰⁰ Ktésias egy hasonló jelenetről számol be Artaxerxész király uralkodása kapcsán: „ἐξέρχεται βασιλεὺς ἐπὶ θήραν, καὶ λέων ἐπέρχεται αὐτῷ· μετεώρου δὲ φερομένου τοῦ θηρίου, βάλλει ἀκοντίῳ Μεγάβυζος, καὶ ἀναιρεῖ· καὶ ὀργίζεται

³⁹⁷ „Ταῦτα εἶπας Ξέρξης διεξήιε διὰ τῶν νεκρῶν καὶ Λεωνίδεω, ἀκηκοὺς ὅτι βασιλεὺς τε ἦν καὶ στρατηγὸς Λακεδαιμονίων, ἐκέλευσε ἀποταμόντας τὴν κεφαλὴν ἀνασταυρῶσαι. Διὸ μοι πολλοῖσι μὲν καὶ ἄλλοισι τεκμηρίοις, ἐν δὲ καὶ τῷδε οὐκ ἦκιστα γέγονε, ὅτι βασιλεὺς Ξέρξης πάντων δὴ μάλιστα ἀνδρῶν ἐθυμώθη ζῶντι Λεωνίδῃ· οὐ γὰρ ἂν κοτε εἰς τὸν νεκρὸν ταῦτα παρενόμηση, ἐπεὶ τιμᾶν μάλιστα νομίζουσι τῶν ἐγὼ οἶδα ἀνθρώπων Πέρσαι ἀνδρας ἀγαθοὺς τὰ πολέμια. Οἱ μὲν δὴ ταῦτα ἐποίεον τοῖσι ἐπετέτακτο ποιεῖν.” – „Így beszélt Xerxész, majd végignézte a holttesteket. Amikor Leónidashoz ért és meghallotta, hogy ő volt a lakedaimóniak királya és hadvezére, megparancsolta, hogy vágják le és tűzzék karóra a fejét. Sok egyéb mellett ez a cselekedet is igazolja, hogy Xerxész király életében Leónidast mindenkinél jobban gyűlölte. Különben nem bánik el ilyen gyalázatosan a holttestével, hiszen tudomásom szerint éppen a perzsák tisztelik a legjobban azokat, akik a háborúban vitézül küzdenek. Akiknek a király ezt megparancsolta, végre is hajtották.” (7, 238; ford.: Muraközy Gyula)

³⁹⁸ Vö. Curt. 8, 6, 7

³⁹⁹ „Hermolaosról azt tartja egy történet, hogy vadászat közben, amikor egy vadkan Alexandros felé közelített, elsőként hajította dárdáját a vadra, mire az megsebezve összerogyott. Alexandros, mivel megfosztották a lehetőségtől, hogy a vadkant ő terítse le, dühös lett Hermolaosra, és haragjában megparancsolta, hogy a többi apród szeme láttára korbácsolják meg, lovát pedig vegyék el.”

⁴⁰⁰ „Nuper cum procacius se in venatione gessisset, more patrio et ab antiquissimis Macedoniae regum usurpato castigari eum iussi.” – „A minap, amikor nagyon szemtelenül viselkedett a vadászon, honi szokás szerint, mellyel Makedónia királyai ősidóktól fogva élnek, büntetést róttam rá.” (Curt. Ruf. 8, 8, 3; ford.: Kárpáty Csilla) Curtius beszámolója ugyan arról tanúskodik, hogy a makedón király a büntetést a makedón szokások szerint rótt ki, az adat – amely ráadásul a magát mentető és pozitív színben feltüntetni igyekvő Alexandros szájából hangzik el – hitelessége bizonytalan.

Ἀρτοξέρξης, ὅτι πρὶν ἢ αὐτὸς τύχηι Μεγάβυζος ἔβαλεν, καὶ προστάσσει τὴν κεφαλὴν τὸν Μεγάβυζον ἀποτμηθῆναι. Ἀμήστριος δὲ καὶ Ἀμύτιος καὶ τῶν ἄλλων τῇ παραιτήσῃ, τοῦ μὲν θανάτου ῥύεται, ἀνάσπαστος δὲ γίνεται εἰς τὴν ἐρυθρὰν ἐν τινὶ πόλει ὀνόματι Κύρτῃ.⁴⁰¹ (FGH 688 F 43) A Ktésias által lejegyzett történet a perzsa uralkodó az alattvalói felett gyakorolt *korlátlan s esztelen* hatalmáról vall, mely hatalomfelfogás a görög gondolkodástól, s alighanem még a makedontól is igen távol állott. Xenophón is beszámol egy hasonló történetről: a Kyros udvarában menedékre lelt asszír férfiú, Gobryas meséli el, hogy fiát vadászat közben ölte meg az uralkodó, mert nem bírta elviselni, hogy a fiú ügyesebb volt nála, és hamarabb leterítette az elébük kerülő vadat (vö. *Kyr.* 4, 6, 3–4). A *Kyropaideiá*ban azonban nem ez az egyetlen vadászjelenet. Egy másik történet szerint a leendő – és tegyük hozzá: Xenophón szemében az ideális – király, Kyros korántsem úgy viselkedik, mint egy keleti uralkodótól a fent idézett történetek alapján várnánk. Az ifjú herceg ugyanis, amikor nagyapja, Astyagés vadászatot rendez és megparancsolja, hogy addig senki ne hajítson dárdát, amíg Kyros be nem telt a vadászás gyönyörével, a herceg szokatlan kéréssel fordul királyi nagyapjához: „Εἰ βούλει, ἔφη, ὦ πάππε, ἡδέως με θηρᾶν, ἄφες τοὺς κατ' ἐμὲ πάντας διώκειν καὶ διαγωνίζεσθαι ὅπως <ἄν> ἕκαστος κράτιστα δύναιτο.”⁴⁰² (1, 4, 14) Xenophón éppen azzal teszi Kyrost a görög olvasó számára is minta-királyá, hogy megfosztja a keleti despoták jellemvonásaitól: az ifjú Kyros nem büntetést ró az igyekvő, versengő vadásztársakra, hanem épp ellenkezőleg: hol nevet társain, hol pedig minden irigység nélkül magasztalja őket (vö. *Kyr.* 1, 4, 15). A vadászjelenetekben olvasható két eltérő uralkodói magatartás a jó és a rossz király egyfajta sematikus portréját adja.

Nem zárható ki, hogy ezek a történetek, toposzok szüremkedtek be és váltak eszközeivé a makedón király despotikus hajlamait papiruszra vető történetíróknak, akiknek leírásait később Arrhianos is feldolgozta, talán részben hasonló céllal.

Az bizonyos, hogy a matróz történetében – akár megesett, akár nem – Arrhianos is felfedezte a hérodotosi párhuzamot.⁴⁰³ A történet elbeszélését Hérodotoshoz hasonlóan az olvasóhoz intézett figyelmeztetéssel kezdi (λόγος δὲ λέγεται τοιόσδε), majd függő

⁴⁰¹ „A király elment vadászni és egy oroszlán támadt rá, az ágaskodó állatot Magabyzos dárdával meglöve elejtette. Artoxerxész pedig megharagudott, hogy még mielőtt ő maga próbálkozhatott volna, Megabyzos már el is ejtette, ezért megparancsolta, hogy fejezzék le. Amistris, Amytis és többek kérésére megkímélte az életét, de száműzte egy a Vörös-tengernél lévő városba, név szerint Kyrτάβα.” (Illés Imre Áron fordítása)

⁴⁰² „Ha azt akarod, nagyapa, hogy örüljek, engedd meg, hogy pajtásaim is vadászhassanak és küzdjenek, ahogy erejükből telik.” (Fein Judit fordítása)

⁴⁰³ Bosworth (1988) 63.

beszédben folytatja. A történet kezdetben egy mederben folyik, de amikor a diadémot megmentő személy sorsára és kilétére kerül a szó, az elbeszélés szétágazik. A első változat a többség véleményén (οἱ πολλοὶ τῶν ἀναγραψάντων τὰ Ἀλεξάνδρου) nyugszik. Bosworth szerint e történetírók között volt valószínűleg Ptolemaios is.⁴⁰⁴ Pearson azonban azt feltételezi, hogy a történet a vulgata-hagyományban gyökerezik.⁴⁰⁵ Miután e szerzők szövegei nagyrészt elvesztek, a ránk maradt töredékek pedig igen foghíjasak, egyik hipotézist sem lehet döntő érvekkel megcáfolni vagy megerősíteni. Mégis Pearson feltevése látszik helytállónak: valószínűtlen ugyanis, hogy Ptolemaios, aki – a töredékek alapján kirajzolódó kép szerint – mindent megtett azért, hogy Alexandros emléke makulátlan maradjon, olyan történetet jegyzett volna fel, amely a királyt kegyetlen despotának ábrázolja. Ptolemaios, ha említést is tett az eseményről, a matróz „jutalmáról” bizonyára hallgatott.

Ellensúlyra mindenesetre Arrhianos – mint sok más alkalommal⁴⁰⁶ – most is Aristobulos elbeszélésében lelt. Pearson helyesen látja, hogy Aristobulos változata tulajdonképpen nem más, mint az első történet által sugallt despotikus uralkodókép tagadása.⁴⁰⁷ Arrhianos valószínűleg részben emiatt az apologetikus elem miatt vette fel elbeszélésébe a „csak verésről” szóló Aristobulos tudósítását. A kassandreiai történetíró leírása azonban nemcsak ellensúlyként szolgált, hanem egyfajta hidat, átmenetet képzett az utolsó történethez. Míg ugyanis a diadémot megmentő személyazonosságáról az első változatban csak annyit tudunk meg, hogy egy matróz (τῶν τις ναυτῶν) volt, addig Aristobulosnál már szűkül a kör, s egy föníciairól (τῶν τινα Φοινίκων) olvashatunk, míg végül az utolsó változatban, melynek forrását Arrhianos ismét homályban hagyja,⁴⁰⁸ Seleukos névével találkozunk. A történetváltozatok egybeszerkesztésének módja ismét Arrhianos írói tehetségét igazolja. A három történet lejegyzésére Arrhianost vélhetőleg több tényező sarkallta, de talán a legfontosabb az volt, hogy a három történet mondanivalója egybecsengett: mindhárom a király közelgő halálát jósolta. Ez a tartalmi egyezés kínált alkalmat arra Arrhianosnak, hogy a három változat lejegyzésével tovább fokozza a 7. könyvet átjáró drámai feszültséget. A történetek elbeszélésének sorrendjét részben Aristobulos apologetikus tudósítása, részben pedig a kitérő zárómondata szabta meg.

⁴⁰⁴ Bosworth Nearchost sem zárja ki; lásd: *Bosworth* (1988) 63.

⁴⁰⁵ *Pearson* (1960) 158.

⁴⁰⁶ Számos példát találunk az *Anabasis*-ban arra, hogy Aristobulos igyekszik védelmébe venni a királyt, illetve a lehető legkedvezőbb képet festeni róla. Jóllehet több történet szól például arról, hogy Alexandros nem vetette meg a bort, Aristobulos mégis kiáll amellett, hogy a király kevés borral élt, s a lakomákat csak a Társak iránt érzett baráti szeretete miatt látogatta; lásd: *Arr. An.* 7, 29, 4; lásd még: *Plut. Alex.* 75.

⁴⁰⁷ *Pearson* (1960) 157-159; követi őt *Bosworth* (1972) 176-177.

⁴⁰⁸ Hadley szerint a történet a kardiai Hieronymos tollán született; lásd: *Robert A. Hadley*: Hieronymus of Cardia and Early Seleucid Mythology. *Historia* 18 (1969) 142-152.

A nikomédiai történetíró most sem hoz döntést. A Hérodotost idéző bevezető mondat és a kitérőt lezáró megjegyzés arra utal, hogy Arrhianost, ahogy a hódítási tervek leírásánál, úgy itt sem elsősorban a történetek szavahihetősége foglalkoztatta, hanem sokkal inkább az az általános igazságtartalom – Alexandros közelgő haláláról és Seleukos felemelkedéséről –, amit e történetek magukban hordoztak. Az utolsó mondat nemcsak az elbeszélés, de talán a szerző idősíkján is már a jövőbe tekint: új birodalmak és egy új mű, a Τὰ μετὰ Ἀλέξανδρον születését jelzi.⁴⁰⁹

Arrhianost azonban nem mindig elvont igazságok kutatása ösztönözte arra, hogy másodlagos forrásait szembeállítsa Aristobulos és Ptolemaios beszámolóival, hanem olykor a száraz tények feltárásának igénye is. A fent tárgyalt esetekben Arrhianos azért tért el a módszertani előszóban lefektetett irányelveitől, mert a másodlagos források olyan történeteket kínáltak, melyek a makedón király dicséretet érdemlő jellemvonásait domborították ki, vagy az elbeszélés drámai hangulatát fokozták. Kallisthenés az apródok összeesküvésében játszott szerepének leírása azonban azt tanúsítja, hogy Arrhianost nem mindig elfogultsága vagy írói vénája sarkallta arra, hogy másodlagos forrásait szembeállítsa Aristobulos és Ptolemaios elbeszéléseivel, hanem olykor a gyanúja, hogy két fő forrása eltorzítja a *történeti* igazságot.

Mielőtt a fenti kijelentést bizonyító szöveghely elemzésére térünk, érdemes röviden megvizsgálni, hogy Arrhianos hogyan mutatja be olvasóközönségének a történet kulcsszereplőjét, Kallisthenést. Az olynthosi történetírót Arrhianos a *proskynésis* bevezetésének kísérlete kapcsán lépteti először színre. Már az első mondatok sejtetik azt a kettősséget, amely Kallisthenés ábrázolását és Arrhianos az udvari krónikáshoz való viszonyulását jellemzik:

„(1) Καλλισθένην δὲ τὸν Ὀλύμπιον Ἀριστοτέλους τε τῶν λόγων διακηκοῦτα καὶ τὸν τρόπον ὄντα ὑπαγροικότερον οὐκ ἐπαινεῖν ταῦτα. τούτου μὲν δὴ ἔνεκα καὶ αὐτὸς Καλλισθένι συμμέρομαι, ἐκεῖνα δὲ οὐκέτι ἐπιεικῇ δοκῶ τοῦ Καλλισθένους, εἴπερ ἀληθῆ συγγέγραπται, ὅτι ὑφ' αὐτῷ εἶναι ἀπέφαινε καὶ τῇ αὐτοῦ συγγραφῇ Ἀλέξανδρον τε καὶ τὰ Ἀλεξάνδρου ἔργα, (2) οὐκ οὐκ οὐκ αὐτὸς ἀφίχθαι ἐξ Ἀλεξάνδρου δόξαν κτησόμενος, ἀλλὰ ἐκεῖνον εὐκλεᾶ ἐς ἀνθρώπους ποιήσων· καὶ οὖν καὶ τοῦ θεοῦ τὴν μετουσίαν Ἀλεξάνδρῳ οὐκ ἐξ ὧν Ὀλυμπιάς ὑπὲρ τῆς γενέσεως αὐτοῦ ψεύδεται ἀνηρτησθαι, ἀλλὰ ἐξ ὧν ἂν αὐτὸς ὑπὲρ Ἀλεξάνδρου συγγράψας ἐξενέγκῃ ἐς ἀνθρώπους.”⁴¹⁰ (4, 10, 1 – 2)

⁴⁰⁹ A Τὰ μετὰ Ἀλέξανδρον elveszett, csak töredékekből ismerjük. Valószínűleg e történeti művet Arrhianos visszavonulása után Athénban írta. A datálásról lásd: Anna S. Agostinetti: Gli eventi dopo Alessandro. Roma 1993. 10-12. A mű feltételezett szerkezetéről és tartalmáról lásd: Stadter (1980) 144-152.

Arrhianos azzal, hogy utal Kallisthenés és Aristotelés kapcsolatára, a történetíró filozófiai műveltségét – amit majd egy hosszú beszédben meg is csillogtat – hangsúlyozza, de még ugyanebben a mondatban utalást tesz Kallisthenés legnagyobb – s majd a vesztét is okozó – hibájára, durva arroganciájára (ὕπαγρουκότερον). Az első mondatot rövid *aemulatio* követi. Arrhianos először még Anaxarchos hízelgő megnyilatkozása kapcsán Kallisthenésszel közös álláspontot foglal el, de aztán már – az *aemulatio* részeként – bírálatot is megfogalmaz elődje történetírói hitvallásával szemben, amely egyébiránt nem is áll olyan távol Arrhianosétól (vö. 1, 12, 2–5).⁴¹¹ Ezt követően Arrhianos az elbeszélésbe első olvasatra szervesen nem illeszkedő anekdotát jegyez le. Ha azonban tovább olvassuk a szöveget, és Kallisthenés beszéde után eljutunk az apródok összeesküvésének leírásához, világossá válik, hogy milyen szerepet szánt Arrhianos e történetnek. Az anekdota szerint – melynek forrását Arrhianos ezúttal sem fedi fel (εἰσὶ δὲ οἱ καὶ τὰδε ἀνέγραψαν) – Philótas egyszer megkérdezte Kallisthenést, hogy kit tisztelnek legjobban az athéniaiak. Kallisthenés azt válaszolta, hogy a két zsarnokölőt, Harmodioszt és Aristogeión. Majd Philótas további kérdésére, hogy vajon menedékre találhat-e egy zsarnokölő a görögöknél, Kallisthenés azt válaszolta, hogy ha máshol nem is, Athén városában biztosan, mert az athéniaiak már Eurystheus ellen is harcoltak, aki egykor Hellas *tyrannosa* volt (vö. 4, 10, 3–4). Arrhianos szinte észrevétlenül plántálja el az olvasóban a gyanú magját. A beszélgetés leírását olvasva azt érezhetjük, hogy Kallisthenés finoman bujtogatja Philótast, akiről az olvasó a harmadik könyv elolvasása után már tudja – vagy legalábbis Arrhianos szeretné vele elhitetni –, hogy a király ellen szervezkedett.⁴¹² Arrhianos anélkül, hogy megkérdőjelezná a történet hitelességét, továbbfűzi elbeszélését: lejegyzí a *proskynésis* bevezetésére tett kísérleteket, illetve Kallisthenés oppozícióját (4, 10, 5–12, 5), majd értékeli Kallisthenés és Alexandros viselkedését (4, 12, 6–7).⁴¹³ Ezt követően beszéli el az apródok összeesküvését (4, 13, 1–14, 4). Kallisthenés az összeesküvés leleplezése után bukkan fel ismét: a kínvallatások során az ő neve is elhangzik. Azt várhatnánk, hogy Arrhianos, aki következetesen úgy ábrázolta

⁴¹⁰ „(1) Az olynthosi Kallisthenés azonban, aki Aristotelés előadásait is hallgatta, s akinek viselkedése elég közönséges volt, nem helyeselte ezeket. Ebben az esetben én magam is egyetértek Kallisthenésszel, de úgy vélem – már ha igaz, amit róla írnak –, akkor nem volt méltányos a részéről kijelenteni, hogy Alexandros és tetteinek megítélése tőle és történeti művétől függ, és nem ő az, aki Alexandrosnak köszönheti hírnevét, (2) hanem éppen ellenkezőleg, Alexandros tartozik köszönettel neki, hogy híressé teszi az emberek között. Alexandros isteni eredete sem az Olympias által koholt származásától függ, hanem attól, hogy Alexandrosról írva ő mit ad majd közre az embereknek.”

⁴¹¹ Arrhianos javára írandó, hogy felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy a közlés hitelessége bizonytalan (εἴπερ ἀληθῆ συγγράσσεται).

⁴¹² Philótas bukásáról további bibliográfiával lásd: Bosworth (1993b) 101-104.

⁴¹³ Az eseményekről részletes elemzést nyújt: Bosworth (1980) 68-90.

Kallisthenést, hogy az olvasó gondolkodás nélkül elhiggye bűnrészességét, habozás nélkül fogadja el a kínvallatás eredményét. Azonban nem ez történik. A nikomédiai történetíró ugyanis a következő mondatban kételyeit fogalmazza meg, ráadásul két fő forrásával szemben:

„Ἀριστόβουλος μὲν λέγει ὅτι καὶ Καλλισθένην ἐπᾶραι σφᾶς ἔφασαν ἐς τὸ τόλμημα· καὶ Πτολεμαῖος ὡσαύτως λέγει. οἱ δὲ πολλοὶ οὐ ταύτην λέγουσιν, ἀλλὰ διὰ μῖσος γὰρ τὸ ἤδη ὄν πρὸς Καλλισθένην ἐξ Ἀλεξάνδρου καὶ ὅτι ὁ Ἑρμόλαος ἐς τὰ μάλιστα ἐπιτήδειος ἦν τῷ Καλλισθένει, οὐ χαλεπῶς πιστεῦσαι τὰ χεῖρῳ ὑπὲρ Καλλισθένους Ἀλέξανδρον.”⁴¹⁴ (4, 14, 1)

Míg Aristobulos és Ptolemaios szerint a király életére törő apródok Kallisthenés ellen vallottak, addig a többi történetírónál csak gyanúról van szó, amit egyfelől Alexandros Kallisthenés iránt érzett gyűlölete, másfelől az olynthosi történetíró Hermolaossal való kapcsolata keltett; ez utóbbi változat tehát arra utal, hogy a makedón királynak nem volt kézzelfogható bizonyítéka Kallisthenés ellen. Jóllehet Arrhianos tartózkodik attól, hogy nyíltan egyik vagy másik forrás mellett állást foglaljon, a szövegkörnyezet azt sugallja, hogy a nikomédiai történetíró részrehajlást sejtett Ptolemaios és Aristobulos soraiban.⁴¹⁵ Lássuk az árulkodó jeleket.

Arrhianos, miután részletesen beszámol Kallisthenés a *proskynésist* ellenző kortesbeszédéről (4, 11, 2–9),⁴¹⁶ majd az olynthosi történetíró Alexandros elmaradt csókjára tett szarkasztikus megjegyzéséről (4, 12, 1–5), először röviden megfeddi a történet mindkét szereplőjét – Alexandrost önteltségéért (ἐς ὕβριν), Kallisthenést pedig faragatlanságáért (ἐς σκαιότητα) –, majd az alábbi következtetést vonja le:

„οὐκ οὖν ἀπεικόντως δι' ἀπεχθείας γενέσθαι Ἀλεξάνδρῳ Καλλισθένην τίθεμαι ἐπὶ τῇ ἀκαίρῳ τε παρρησίᾳ καὶ ὑπερόγκῳ ἀβελτερίᾳ. ἐφ' ὅτῳ τεκμαίρομαι μὴ χαλεπῶς πιστευθῆναι τοὺς κατειπόντας Καλλισθένους, ὅτι

⁴¹⁴ „Aristobulos állítása szerint azt vallották, hogy Kallisthenés is buzdította őket e vakmerő cselekedetre; Ptolemaios ugyanígy nyilatkozik. A többség azonban nem így beszéli el, hanem mivel Alexandros már gyűlölte Kallisthenést, Hermolaos pedig közeli viszonyban állt Kallisthenésszel, nem volt nehéz Alexandrosnak elhinni a legrosszabbakat is Kallisthenéről.”

⁴¹⁵ A többségi vélemény súlya ismét fontos kritériumnak látszik: Arrhianos hangsúlyozza, hogy a legtöbb történetíró (οἱ δὲ πολλοὶ λέγουσιν) más állásponton van, mint Ptolemaios és Aristobulos.

⁴¹⁶ A beszédéről lásd: Bosworth (1988) 113-123.

μετέσχε τῆς ἐπιβουλῆς τῆς γενομένης Ἀλεξάνδρῳ ἐκ τῶν παίδων, τοὺς δέ, ὅτι καὶ ἐπῆρεν αὐτὸς ἐς τὸ ἐπιβουλεῦσαι.”⁴¹⁷ (4, 12, 7)

Bosworth szerint ez a néhány sor bizonyítja, hogy Arrhianos fenntartásokkal fogadta Ptolemaios és Aristobulos feljegyzését Kallisthenés bűnösségéről. A nikomédiai történetíró ugyanis itt saját következtetéseiként adja elő azt, amit később a tizennegyedik caput első paragrafusában mint többségi véleményt közöl. Az ausztrál történész ehhez még hozzáteszi: „[...] and he (correctly) rejects the statements of Aristobulus and Ptolemy, that Callisthenes did in fact incite the pages to assassination.”⁴¹⁸

Bosworth megfigyelései azonban finomításra szorulnak. Jóllehet Arrhianos kommentárja és a néhány sorral odébb feljegyzett többségi beszámoló között tagadhatatlan az áthallás,⁴¹⁹ Bosworth megállapítása, mely szerint Arrhianos elutasítja Ptolemaios és Aristobulos leírását, túlzó; a szövegből nem lehet kiolvasni ilyen nyílt elutasítást. Az viszont alighanem igaz, hogy Arrhianos ez alkalommal kételkedve fogadta két fő forrásának beszámolóját; de végül nem foglalt állást a kérdésben, a döntést az olvasóra bízta. Hogy kételyeinek, ha nem is túl erőteljesen, de hangot adott, egyrészt a Kallisthenés halálának ellentmondásos körülményeiről tudósító forrásismertetés, másrészt a perzsa nők látogatásához fűzött megjegyzés támasztja alá. Lássuk most ezeket.

Arrhianos alighogy ismertette az olynthosi történetíró bűnrészességéről szóló eltérő változatokat, néhány sor után ismét forrásainak ellentmondásosságára hívja fel a figyelmet. A két egymással szemben álló forrás ezúttal Aristobulos és Ptolemaios: Aristobulos szerint Kallisthenést bilincsbe verték s úgy hurcolták, míg betegségben meg nem halt, Ptolemaios viszont azt írja, hogy megkínózták, majd felakasztották. Fentebb már szoltam erről a szöveghelyről. Itt most hadd idézzem föl csak az utolsó mondatot, amely véleményem szerint arra utal, hogy Arrhianos kételyei nem kizárólag az udvari krónikás halálának körülményeire vonatkoztak:

⁴¹⁷ „Véleményem szerint tehát Alexandros nem ok nélkül gyűlölte meg Kallisthenést, beszédének illetlen szabadossága és mértéktelen ostobasága miatt. Ebből arra következtetek, hogy Kallisthenés vádlóinak nem volt nehéz elhinniük, hogy részt vett az apródok Alexandros elleni összeesküvésében, sőt egyesek közülük még azt is állították, hogy ő volt, aki az összeesküvésre bujtogatott.”

⁴¹⁸ Bosworth (1980) 90.

⁴¹⁹ Hammond hasonló véleményen; lásd: Hammond (1993) 245.

„οὕτως οὐδὲ οἱ πάνυ πιστοὶ ἐς τὴν ἀφήγησιν καὶ ξυγγεγόμενοι ἐν τῷ τότε Ἀλεξάνδρῳ ὑπὲρ τῶν γνωρίμων τε καὶ οὐ λαθόντων σφᾶς ὅπως ἐπράχθη ξύμφωνα ἀνέγραψαν.”⁴²⁰ (4, 14, 3)

Arrhianos e rövid megjegyzésben megítélésem szerint nem csupán a Kallisthenés haláláról tudósító zavaros elbeszélésekről szól, hanem részben az összeesküvésben játszott szerepének tisztázatlanságára is visszautal. Ezt jelzi, hogy nem *egy eseményről*, hanem *eseményekről* beszél, melyek ismertek és nyilvánosak voltak (ὑπὲρ τῶν γνωρίμων τε καὶ οὐ λαθόντων). A Kallisthenésre kirótt büntetés végrehajtásának, bármi is volt az,⁴²¹ nyilvánosan kellett zajlania, ahogy az összeesküvők perének is, melynek során el kellett hangoznia a vádaknak, illetve a vallomásoknak is,⁴²² s ezekből mindenki számára világossá válhatott, hogy az apródok valóban megnevezték-e Kallisthenést az összeesküvés résztvevőjeként, vagy sem.

Végül érdemes ehelyütt ismét előhoznunk Arrhianos fentebb tárgyalt megjegyzését, melyet a nikomédiai történetíró a perzsa nőknél tett látogatás történetéhez fűzött (vö. 2, 12, 8). Mint láttuk, Arrhianos ott nagy műgonddal, tudatosan az előszó szóhasználatára rájátszva hívta fel olvasói figyelmét, hogy a két fő forrásának ellentmondó történet igazságtartalma bizonytalan. A Kallisthenés bűnösségét megkérdőjelező forrásokhoz azonban, melyek Aristobulos és Ptolemaios egybehangzó leírásával állnak szemben, semmilyen megjegyzést nem fűz. Az előszóban tett határozott forrásértékelés után e hallgatás különösen beszédes: egyfelől bizonyítja, hogy Arrhianos nem az a naív történetíró volt, aki mindent feltétel nélkül elhitt választott forrásainak, másfelől viszont azt igazolja, hogy a nikomédiai történetíró forráskritikai próbálkozásait egy bizonyos ponton túl gúzsba kötötték saját, a módszertani bevezetésben tett, az olvasók bizalmának elnyerését célzó kijelentései; hiszen ha nyíltan megfogalmazta volna kételyeit, gyanúját Ptolemaiosszal és Aristobulosszal szemben, akkor az *Anabasis* létjogosultságát igazoló *hitelesség* két fő tartóelemét rendítette volna meg.

⁴²⁰ „Annak ellenére, hogy az események ismertek és nyilvánosak voltak, még azok sem jegyezték fel a történeteket egybehangzóan, akik az elbeszéléseiket tekintve a legmegbízhatóbbak, és akik akkor maguk is együtt voltak Alexandrosszal.”

⁴²¹ Erről lásd: *Bosworth* (1980) 100.

⁴²² Philótas pere bizonyítja, hogy a király elleni összeesküvés esetében a pereljárás a hadsereg színe előtt zajlott; lásd: *Curt.* 6, 9, 2 –11, 40.

Arrhianos lapalji jegyzetei közt tett barangolásunk talán némi fényt vetett az *Anabasis* előszavában felbukkanó szavak jelentésére. Talán jobban értjük, hogy mit jelent a Hérodotosztól kölcsönvett ἀξιαφήγητος jelző, és talán sejtjük, hogy Arrhianos milyen történeteket és miért tartott elbeszélésre méltónak. Talán arra a kérdésre is választ kaptunk, hogy mikor és miért tűnt a nikomédiai történetíró számára egyik vagy másik történet hitelesebbnek vagy elbeszélésre érdemesebbnek a másiknál. Talán többet tudtunk meg arról is, hogy Arrhianos miért helyezte a hitelességet előbbre, mint az elbeszélés tetszetősségét Ptolemaios és Aristobulos beszámolóinak összevetésénél, és miért cselekedett éppen fordítva a szóbeszédék kiválogatásánál. S talán igazolást nyert, hogy Hérodotos hatása lépten-nyomon és számtalan formában bukkan föl és van jelen az *Anabasis*ban.

A szövegeket vizsgálva kirajzolódtak azok a vonások, technikák, melyek alapvetően meghatározták Arrhianos Alexandros-ábrázolását. Ez az ábrázolás pedig sokszor apologetikus szándékról tanúskodik. A következő fejezetben egy történeti eseményen és annak Arrhianos által való tolmácsolásán keresztül vesszük szemügyre eme apologetikus szándékra utaló jegyeket.

Thébai ostroma Arrhianosnál (An. 1, 7–9).

Kr. e. 335-ben Alexandros megostromolta, majd porig rombolta Thébait. A város elpusztítása sokkolta a görög világot, emléke évszázadokkal később is kísértett az Alexandros történetét elbeszélő művek papirusztekercsein. A boiótiai város elestéről Diodóros és Plutarchos mellett Arrhianos kínálja a legrészletesebb, de nem feltétlenül a leghitelesebb beszámolót.⁴²³ Jelen fejezetben az eddigi kutatások eredményeit felhasználva és néhány ponton kiegészítve kívánom bemutatni egyrészt az elbeszélés apologetikus vonásait,⁴²⁴ másrészt azt, hogy Arrhianos milyen módszerekkel manipulálja olvasóit és kendőzi el a makedón király cselekedeteit. Végül arra a kérdésre keresem a választ, hogy miért lehetett fontos Arrhianos számára, hogy Alexandros thébai tetteit – Plutarchos szavaival élve – megszépítse.

Mikor Kr. e. 336-ban II. Philippos meghalt, Hellasban makedónellenes mozgolódások ütötték fel a fejüket: Athén – Démostenész szavai hatására – követségeket küldött szerte Hellasba, hogy támogassák a szabadság ügyét, s titkos tárgyalásokba kezdett Alexandros ellenlábásával, Attalosszal; az aitolok segítséget nyújtottak az Akarnaniából száműzöttek visszatéréséhez, ami az általános béke megszegését jelentette; Argosban, Élisben és az arkadiai szövetségben makedónellenes szervezkedés kezdődött; a messéniaiak elűzték Philiadész fiait, akik a Philippos által létrehozott oligarchikus rezsim élén álltak; Ambrakiában elkergették a makedón helyőrséget, és demokratikus rendszert vezettek be; Thébaiban pedig megszavazták a makedón helyőrség kiutasítását (vö. Diod. 17, 3, 1–5). A frissen trónra lépett Alexandros ezt a felkeléshullámot még gyorsan és vér nélkül fojtotta el.⁴²⁵ De a Philippos halálhírére futótűzként végigsöprő elégedetlenség intő jelként szolgál(hatott) az új királynak, hogy milyen ingatag Hellasban a makedón hégemonia. S erre ékes bizonyítékot

⁴²³ A fent említett három szerzőn kívül még Iustinus (12, 3) és Polyainos (4, 3, 12–13) szolgál használható adatokkal.

⁴²⁴ Bosworth három apologetikus elemre hívja föl a figyelmet: (1) Alexandros a thébai provokáció ellenére tartózkodott a támadástól (1, 7, 9–10); (2) hogy végül mégis megrohanta a várost, az Perdikkas fegyelmeztelenségének volt köszönhető (1, 8, 2); (3) Thébai lerombolásáról nem ő, hanem a szövetségesek tanácsa döntött (1, 9, 9): Bosworth (1980) 79, 81.

⁴²⁵ Alexandros az ellenség állásait megkerülve seregével viharos sebességgel délre vonult (vö. Polyainos 4, 3, 23), s ezzel az erődemonstrációval az ellenállásnak véget is vetett. Uralmát az összes jelentős *polis* elismerte, és Makedóniába már mint a korinthosi szövetség *hégemónja* és a Perzsia elleni hadjárat parancsnoka tért vissza (vö. Diod. 17, 4, 1–9).

adott a röviddel ezután fellobbant második felkelés, melynek élére a Chairóneiánál a makedón uralom ellen küzdő görög szövetség egyik vezető városállama, Thébai állt.

A Philippos meggyilkolásán felbuzduló görög városok lecsillapítása után Alexandros a királyság északi határvidékeire vonult, hogy még a perzsa hadjárat megkezdése előtt pacifikálja a geták, triballok és illírek által lakott területeket. Arrhianos részletesen beszámol az északi hadjáratról (1, 1, 4–6, 11).⁴²⁶ A katonai cselekményeket a taulantiosok üldözéséig követi, majd hirtelen helyszínt változtat, s a boiót város, Thébai kerül az elbeszélés középpontjába (vö. 1, 6, 11–7, 1). E nem várt helyszínváltoztatással Arrhianos alighanem a Thébaiban lezajlott események váratlanságát igyekezett hangsúlyozni az olvasó számára. A felkelés körülményeiről rövid, de alapos tudósítást ad. Megtudjuk, hogy a városba az éj leple alatt tértek vissza a korábban száműzöttek,⁴²⁷ akik, miután már a város falain belül voltak, megölték a makedónbarát Timolaost és Amyntast,⁴²⁸ majd a népgyűlésbe mentek, ahol a szabadságra és a függetlenségre (ἐλευθερίαν <καὶ αὐτονομίαν>)⁴²⁹ hivatkozva arra buzdították a thébaiakat, hogy vessék le magukról a makedón igát (1, 7, 1–2). Hogy a *démot* a felkelés mellé állítsák, azt híresztelték, hogy Alexandros elesett az illírek elleni harcban (1, 7, 2–3).

E prologusként is értelmezhető tudósítás után tereli vissza Arrhianos az elbeszélést Alexandros táborába. Leírja, hogy a makedón király, miután tudomást szerzett a Thébaiban történekről, tüstént mozgósította csapatait, mert attól tartott, hogy a felkeléshez más *polisok* is csatlakoznak. Széleseben (hét nap alatt) Boiótiába vonult. A thébaiak még fel sem ocsúdtak, amikor Alexandros már teljes seregével Onchéstosban volt. A felkelés vezetői a hírre, hogy a makedón sereg már Boiótia kapuin belül van, azt a hamis hírt kezdték el terjeszteni, hogy csak Antipatros csapatai vonultak fel, és továbbra is azt bizonygatták, hogy Alexandros halott, s a sereggel nem Philippos fia, hanem Aeropos hasonnevű fia érkezett (vö. 1, 7, 4–6).

⁴²⁶ Erről a hadivállalkozásról egyedül Arrhianos ad részletes leírást. Stadter a hadibeszámoló szerepét a következőkben látja: „[...] he (sc. Arrian) is urging the reader to read and evaluate his narrative of Alexander's European campaigns and to decide for himself whether it demonstrates the success of his method, the superiority of Alexander's accomplishments, and his own ability to present them to the world.” Stadter (1981) 162. Lásd még: Marincola (1989) 187, 15. jegyzet.

⁴²⁷ A τῶν φυγάδων τινὲς τῶν ἐκ Θηβῶν φευγόντων vélhetően azokat a polgárokat jelöli, akiket Philippos a chairóneiai csata után száműzött, miután egy háromszáz tagú makedónbarát oligarchikus testületet segített hatalomra (vö. Iust. 9, 4, 8). Lásd még: Bosworth (1980) 73–74.

⁴²⁸ Timolaos valószínűleg makedónbarát thébai politikus volt, akiről Theopompos is megemlékezett (vö. FGH 115 F 210=Athenaios X 436b). Amyntas beazonosítása teljesen bizonytalan. Lásd erről további bibliográfiával: Sisti (2001) 322.

⁴²⁹ A szöveg hiányos. Legalábbis erre utal az ἐλευθερίαν-t követő többes számú παλαιὰ καὶ καλὰ ὀνόματα. Krüger javaslata (παρρησίαν) helyett általában Abicht megoldását (αὐτονομίαν) fogadják el; lásd erről: Bosworth (1980) 74–75; Sisti (2001) 322–323.

Arrhianos az előzmények lejegyzése után tér át az ostrom eseményeinek leírására (1, 7, 7–8, 8), amit a Thébai sorsát vizsgáló kitérővel folytat (1, 9, 1–8), végül az elbeszélést a szövetségi tanács döntésével zárja (1, 9, 9–10). Vegyük most sorra ezeket.

Forrásaink egymással összezsengve állítják, hogy Alexandros nem első szándékból tört Thébai falaira, hanem kezdetben még hajlott a békés megegyezésre (vö. Arr. *An.* 1, 7, 7; Diod. 17, 9, 2–4; Iust. 11, 3, 6; Plut. *Alex.* 11, 7). Plutarchosnál arról olvashatunk, hogy Alexandros először ultimátumot intézett a thébaiakhoz, melyben Phoinix és Prothytés kiadatását követelte, majd miután a thébaiak az ultimátumra ultimátummal feleltek,⁴³⁰ továbbá felhívást bocsátottak ki a görög *polis*okhoz, hogy csatlakozzanak a makedónellenes felkeléshez, Alexandros nem habozott tovább, és megkezdte a város ostromát (Plut. *Alex.* 11, 7–8). Hasonló módon – Plutarchosnál kissé drámaibb hangot megütve – számol be az események alakulásáról Diodóros is,⁴³¹ noha az ultimátumról nem tesz említést: miután ráébredt, hogy a thébaiak semmibe veszik (δόξας ὑπὸ τῶν Θηβαίων καταφρονεῖσθαι), Alexandros a város elpusztítása mellett döntött (διέγνω τὴν πόλιν ἄρδην ἀνελεῖν), felkészítette a harcra seregét (διόπερ τὴν δύναμιν ἐτοίμην κατασκευάσας πρὸς τὸν κίνδυνον) és felszólította a thébaiakat, hogy aki akar, álljon át hozzá. Amikor a thébaiak válaszul egy magas bástyáról felhívást intéztek a görögökhöz, hogy csatlakozzanak hozzájuk és a Nagy Királyhoz (!) és szabadítsák föl Hellast a *tyrannos* (Alexandros) elnyomása alól, Alexandros mérhetetlen haragra gerjedt (εἰς ὑπερβάλλουσιν ὀργὴν προῆλθεν) és elhatározta, hogy méltó büntetésben részesíti a várost és polgárait (17, 9, 4–6). Plutarchos és Didóros leírásai – a kisebb eltérések ellenére – megegyeznek a tekintetben, hogy mindkettő Alexandros döntésének tulajdonítja a város megtámadását. A fenti két forrástól azonban az események teljesen eltérő olvasatát adja Arrhianos: nem említi az ultimátumot, helyette mindvégig hangsúlyozza egyfelől Alexandros békés szándékait, másfelől a thébaiak csökönys és kihívó ellenállását. Kövessük most nyomon a leírást!

„(7) Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ἐξ Ὀγχηστοῦ ἄρας τῇ ὕστεραίᾳ προσῆγε πρὸς τὴν πόλιν τῶν Θηβαίων κατὰ τὸ τοῦ Ἰολάου τέμενος· οὗ δὴ καὶ ἐστρατοπέδευσεν, ἐνδιδοὺς ἔτι τοῖς Θηβαίοις τριβήν, εἰ μεταγνόντες ἐπὶ τοῖς κακῶς ἐγνωσμένοις πρεσβεύσαιντο παρ' αὐτόν. (8) οἱ δὲ τοσούτου ἐδέησαν ἐνδόσιμόν τι παρασχεῖν ἐς ξύμβασιν, ὥστε ἐκθέοντες ἐκ τῆς πόλεως οἱ τε ἱππεῖς καὶ τῶν ψιλῶν οὐκ ὀλίγοι ἔστε ἐπὶ τὸ στρατόπεδον ἡκροβολίζοντο ἐς τὰς προφυλακάς,

⁴³⁰ A thébaiak Phoinixért és Prothytésért Philótast és Antipatrost követelték Alexandrostól (Plut. *Alex.* 11, 7).

⁴³¹Hammond meggyőzően érvel amellett, hogy Diodóros Thébai bevételének leírását Kleitarchostól merítette; lásd: Hammond (1983) 25 skk.

καί τινας καὶ ἀπέκτειναν οὐ πολλοὺς τῶν Μακεδόνων. (9) καὶ Ἀλέξανδρος ἐκπέμπει τῶν ψιλῶν καὶ τοξοτῶν, ὥστε αὐτῶν ἀναστεῖλαι τὴν ἐκδρομήν· καὶ οὗτοι οὐ χαλεπῶς ἀνέστειλαν ἤδη τῷ στρατοπέδῳ αὐτῷ προσφερομένους. τῇ δὲ ὑστεραία ἀναλαβὼν τὴν στρατιὰν πᾶσαν καὶ περιελθὼν κατὰ τὰς πύλας τὰς φερούσας ἐπ' Ἐλευθεράς τε καὶ τὴν Ἀττικὴν, **οὐδὲ τότε προσέμιξε τοῖς τείχεσιν αὐτοῖς, ἀλλ' ἐστρατοπέδευσεν οὐ πολὺ ἀπέχων τῆς Καδμείας, ὥστε ἐγγὺς εἶναι ὠφέλειαν τῶν Μακεδόνων τοῖς τὴν Καδμείαν ἔχουσιν.** (10) οἱ γὰρ Θηβαῖοι τὴν Καδμείαν διπλῷ χάρακι ἐφρούρουν ἀποτειχίσαντες, ὥς μήτε ἔξωθεν τινα τοῖς ἐγκατελημμένοις δύνασθαι ἐπωφελεῖν, μήτε αὐτοὺς ἐκθέοντας βλάπτειν τι σφᾶς, ὅποτε τοῖς ἔξω πολεμίοις προσφέροιντο. Ἀλέξανδρος δέ – **ἔτι γὰρ τοῖς Θηβαίοις διὰ φιλίας ἐλθεῖν μᾶλλον τι ἢ διὰ κινδύνου ἤθελε** – διέτριβε πρὸς τὴν Καδμείαν κατεστρατοπεδευκώς. (11) ἔνθα δὴ τῶν Θηβαίων οἱ μὲν τὰ βέλτιστα ἐς τὸ κοινὸν γινώσκοντες ἐξελθεῖν ὥρμηντο παρ' Ἀλέξανδρον καὶ εὐρέσθαι συγγνώμην τῷ πλήθει τῶν Θηβαίων τῆς ἀποστάσεως· οἱ φυγάδες δὲ καὶ ὅσοι τοὺς φυγάδας ἐπικεκλημένοι ἦσαν, οὐδενὸς φιλανθρώπου τυχεῖν ἂν παρ' Ἀλεξάνδρου ἀξιοῦντες, ἄλλως τε καὶ βοιωταρχοῦντες ἔστιν οἱ αὐτῶν, παντάπασιν ἐνῆγον τὸ πλῆθος ἐς τὸν πόλεμον. **Ἀλέξανδρος δὲ οὐδ' ὥς τῇ πόλει προσέβαλλεν.**⁴³² (1, 7, 7–11)

Az 1, 7, 7-től az 1, 7, 11-ig⁴³³ terjedő szakaszban Arrhianos állandó ismétlésekkel igyekszik olvasóit meggyőzni arról, hogy Alexandrosnak nem állt szándékában megtámadni a várost. E néhány soron belül négy ilyen utalást találhatunk. Az újra és újra felbukkanó

⁴³² „(7) A következő napon Alexandros elindult Onchéstosból és a thébaiak városához vonult Iolaos szent ligete közelébe, ahol letáborozott, **és időt adott még a thébaiaknak, hátha megbánják rossz döntéseiket és követséget menesztenek hozzá.** (8) Azok azonban annyira távol álltak attól, hogy valami engedményt tegyenek a megegyezés érdekében, hogy lovasságuk és könnyű gyalogosaik közül nem kevés kirohant a városból egészen a táborig, és hajítófegyverekkel megtámadták az előőrsokeket; sikerült is néhány makedónt – nem sokat – megölniük. (9) Alexandros kiküldött néhány könnyűfegyverzetű katonát és íjászt, hogy állítsák meg az előretörést; azok könnyen fel is tartóztatták már a táborot támadó thébaiakat. A következő napon magához vette teljes seregét és körülvette az Eleutheriára és az Attikára néző kapukat, **de még ekkor sem tört rá a falakra,** hanem letáborozott nem messze a Kadmeiától, mivel így közeli segítséget tudott nyújtani a makedónoknak, akik a Kadmeiát tartották. (10) A thébaiak ugyanis kettős palánkot emelve védték a Kadmeiát, egyrészt azért, hogy kívülről ne tudjanak segítséget nyújtani a körülzárt makedónoknak, másrészt azért, hogy azok kirohanva ne okozzanak kárt nekik, amikor a kint álló ellenségre támadnak. Alexandros – **mivel még mindig inkább barátsággal akart közeledni a thébaiakhoz, mint kockázatot vállalni** – a Kadmeia közelében táborozva töltötte az időt. (11) Ekkor a thébaiak közül azok, akik a legjobban ismerték a közösség érdekét, elszánták magukat, hogy a thébaiak többségének nevében elnézést kérnek Alexandrostól a felkelés miatt. A száműzöttek azonban és azok, akik befogadták őket, úgy vélték, hogy Alexandrostól semmi jóra nem számíthatnak, ráadásul néhányan közülük *boiótarchosok* voltak, akik mindenáron háborúba akarták vezetni a tömeget. **Alexandros viszont még így sem támadta meg a várost.**”

⁴³³ A fent ismertetett első apologetikus vonást Bosworth az 1, 7, 7-től az 1, 7, 10-ig tartó szövegrészben mutatta ki; lásd: *Bosworth* (1980) 79. Itt azonban némileg pontosítanunk kell megfigyelését, hiszen a 11. paragrafus végén Arrhianos még egyszer hangsúlyozza, hogy Alexandros nem tört rá a falakra. Ez az utolsó mondat egyben bevezeti a 8. caput kezdő mondatát, amelyből megtudjuk, hogy az ostrom miképp vette mégis kezdetét (lásd alább).

ismétlések azt az érzést keltik, hogy a szerző nem is *meggyőzni*, hanem inkább *tudatosítani* akar.

Felmerül a kérdés, hogy a két egymásnak ellentmondó forráscsoport közül melyik állhat közelebb az igazsághoz. Vajon Alexandros valóban napokig *tétlenül*⁴³⁴ táborozott a thébai békeküldöttséget várva, ahogy azt Arrhianos sugalmazza? Nem valószínű. Alexandros komolyan tarthatott attól, hogy a felkelés továbbterjed más görög *polis*okra, s ezért minél hamarabb rendezni kívánta a helyzetet, ha kell, fegyverrel. Arrhianos maga is említi, hogy a thébaiakhoz való csatlakozás az athéniak, a lakedaimóniak, az aitólok és még néhány más peloponnésosi város részéről Alexandros szemében valós fenyegetést jelentett (vö. 1, 7, 4). A fennálló veszélyt más források is alátámasztják. Iustinus a következőket írja: „*In cuius apparatu occupato nuntiatur Athenienses et Lacedaemonios ab eo ad Persas defecisse auctoremque eius defectionis magno auri pondere a Persis corruptum Demosthenem oratorem extitisse, qui Macedonum deletas omnes cum rege copias a Triballis adfirmaverit producto in contionem auctore, qui in eo proelio, in quo rex ceciderit, se quoque vulneratum diceret. Qua opinione mutatos omnium ferme civitatum animos esse; praesidia Macedonum obsideri.*”⁴³⁵ (11, 2, 7–10) Diodóros arról számol be, hogy az athéni népgyűlés megszavazta ugyan Thébainak a segítséget (Démostenész még ingyen fegyvereket is adott), de komolyabb katonai lépésre nem szánták el magukat (Diod. 17, 8, 5–6; vö. Plut. *Dem.* 23, 1). Ennek ellenére az athéni beavatkozás lehetőségével Alexandros valószínűleg komolyan számolt: nem véletlen, hogy éppen az Attikára néző kaput vette körül seregével (vö. Arr. *An.* 1, 7, 9). A thébaiak Argosba, Élisbe és az arkadiaiakhoz is követséget küldtek (Diod. 17, 8, 5). Diodóros szerint a peloponnésosiak még egy sereget is útnak indítottak az Isthmosra, amely a földnyelvről figyelte az események alakulását (17, 8, 6).⁴³⁶ Alexandrosnak feltehetően tudomása volt ezekről az ellenséges mozgólódásokról. Nem valószínű tehát, hogy miközben a görög *polis*okban ismét felerősödtek a makedónellenes lázongások, tétlenül várakozott volna. Az ostrom halogatása bizonytalanságát jelezte volna, és felbátorította volna ellenségeit. Nehezen lehet komolyan venni Arrhianos következő rövid megjegyzését is: ἐτι γὰρ τοῖς

⁴³⁴ Diodóros szerint Alexandros három napot táborozott Thébai falai előtt, ezt a három napot azonban nem a thébai küldöttségre várakozva töltötte, ahogy azt Arrhianos igyekszik elhitetni olvasóival, hanem az ostromot készítette elő: „ὁ δὲ βασιλεὺς ἐν τρισὶ ταῖς πάσαις ἡμέραις ἐτοιμασάμενος τὰ πρὸς τὴν πολιορκίαν...” – „A király három nap alatt készülve fel az ostromra...” (17, 11, 1)

⁴³⁵ „Amikor éppen az erre való készülődéssel volt elfoglalva, hírül hozzák neki, hogy az athéniak és a thébaiak átpártoltak tőle a perzsákhoz, továbbá hogy az átpártolás javasolója Demosthenész szónok volt, aki a perzsák által nagy mennyiségű arannyal megvesztegetve, azt terjesztette, hogy a triballusok elpusztították a macedonok összes csapatát a királyukkal együtt; ennek bizonyítására a népgyűlés elé vezette tanúját, aki azt mondotta, hogy abban az ütközetben, ahol a király elesett, maga is megsebesült. E híresztelés nyomán csaknem az összes város hangulata megváltozott: körülzárták a macedon őrsegeket.” (Horváth János fordítása)

⁴³⁶ Vö. Bosworth (1980) 76; 91–92.

Θηβαίοις διὰ φιλίας ἐλθεῖν μᾶλλον τι ἢ διὰ κινδύνου ἤθελε. Vajon valóban a kockázattól való félelem tartotta volna vissza azt az Alexandrost, akit – Arrhianos leírása szerint (!) – a veszélyek általában nem megbéklyóztak, hanem éppen ellenkezőleg, olyan tettekre sarkalltak, melyek híre majd nemzedékeken keresztül tovább él?⁴³⁷ Aligha. Nincs okunk feltételezni azt sem, hogy a makedón királyt esetleg a thébaiak híres harci ereje készítette volna a támadás halogatására. Néhány évvel a thébai események előtt, Chairóneiánál éppen Alexandros volt az, aki a makedón támadó szárnyat vezetve ékes bizonyítékát adta a makedón hadsereg fölényének a thébai csapatokkal szemben (vö. Diod. 16, 86, 1–6). Ezt bizonyosan jól megőrizte emlékezetében. Alexandros az első békés közeledés kudarca után nyilván az ostrom megkezdése mellett döntött.

Hogy végül – Arrhianos szerint – mi készítette Alexandrost arra, hogy Thébai falaira törjön, a 8. caput bevezető mondataiból tudjuk meg (1, 8, 1–2):

„(1) Ἀλλὰ λέγει Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, ὅτι Περδίκκας, προτεταγμένος τῆς φυλακῆς τοῦ στρατοπέδου σὺν τῇ αὐτοῦ τάξει καὶ τοῦ χάρακος τῶν πολεμίων οὐ πολὺ ἀφεστηκώς, οὐ προσμείνας παρ' Ἀλεξάνδρου τὸ ἐς τὴν μάχην ξύνθημα αὐτὸς πρῶτος προσέμιξε τῷ χάρακι καὶ διασπάσας αὐτὸν ἐνέβαλεν ἐς τῶν Θηβαίων τὴν προφυλακὴν. (2) τοῦτῳ δὲ ἐπόμενος Ἀμύντας ὁ Ἀνδρομένου, ὅτι καὶ ξυντεταγμένος τῷ Περδίκκῃ ἦν, ἐπήγαγε καὶ αὐτὸς τὴν αὐτοῦ τάξιν, ὥς εἶδε τὸν Περδίκκαν προεληλυθότα εἰς τὸν χάρακα. ταῦτα δὲ ἰδὼν Ἀλέξανδρος, ὥς μὴ μόνοι ἀποληφθέντες πρὸς τῶν Θηβαίων κινδυνεύσειαν, ἐπῆγε τὴν ἄλλην στρατίαν.”⁴³⁸ (1, 8, 1–2)

Arrhianos – mint a fentiekből kiderül – Ptolemaiosra hivatkozva azt sugallja, hogy Alexandros Perdikkas elhamarkodott támadása miatt *önkéntelenül sodródott* bele a harcokba, hogy saját katonáit mentse. Plutarchos – noha leírása nem túl részletes – nem tesz említést Perdikkasról a támadás kapcsán. Diodóros viszont, aki részletesen ír a makedón hadrendről és

⁴³⁷ Más ostromleírásokban Arrhianos Alexandrosa nem ilyen halogató; sőt ellenkezőleg: vakmerő és tettekes; vö. 2, 16, 7; 2, 26, 2–3; 4, 21, 1–3; 4, 28, 1–4; 6, 9, 1–10, 4.

⁴³⁸ (1) Ptolemaios, Lagós fia azonban azt mondja, hogy Perdikkas, aki egységével nem messze az ellenség sáncától a tábor védelme élén állt, nem várta meg Alexandros harci jeladását, hanem saját maga elsőként támadt rá a sáncre és azt szétrombolva rárontott a thébaiak előőrsére. (2) Amyntas, Andromenos fia, minthogy Perdikkasszal együtt volt hadrendbe állítva, követte és maga is támadásra vezette saját egységét, amikor észrevette, hogy Perdikkas előretört a sáncon belül. Alexandros ezeket látva támadásra vezette a sereg többi részét, hogy ne egyedül harcoljanak a thébaiak gyűrűjében.”

a harci eseményekről,⁴³⁹ arról tudósít, hogy Perdikkas Alexandros *parancsát követve* vonult a város egyik oldalsó kapujához, amelyet a védők elhagytak (vö. Diod. 17, 12, 3).⁴⁴⁰

Érdemes először Ptolemaioszt a *történetíró*t közelebbről megvizsgálnunk. Történeti műve nem maradt ránk, csak hivatkozásokból ismerjük, melyek szinte kivétel nélkül Arrhianos *Anabasis*ához köthetők.⁴⁴¹ Ezekből a rövid töredékekből igen nehéz pontos képet kapni Ptolemaios írásáról, s ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az egymásnak ellentmondó modernkori értelmezések, illetve értékelések. A kutatók véleménye kezdetben megegyezett Arrhianoséval: Ptolemaios beszámolója érthető, pontos, megbízható. A múlt század második felében azonban ez a kép teljesen megváltozott: egyre többen kezdtek kételkedni Ptolemaios szavahihetőségében,⁴⁴² és arra a megállapításra jutottak, hogy Ptolemaios műve távolról sem lehetett olyan tárgyilagos és pártatlan, mint ahogy azt az *Anabasis* előszavában Arrhianos láttatni kívánja, és ahogy azt korábban a történészek gondolták. E tamáskodó csoport legmarkánsabb és legtöbbet idézett képviselője R. M. Errington volt, aki a hatvanas évek végén közzétett tanulmányában – Ernst Badian gondolatait fűzve tovább⁴⁴³ – rámutatott Ptolemaios művének propagandisztikus elemeire.⁴⁴⁴ Errington álláspontja röviden a következő: Ptolemaios igyekezett minél kedvezőbb képet festeni egyrészt Alexandrosról, másrészt önmagáról, ezért amellet, hogy saját érdemeit finoman eltúlozta, hadvezértársainak, akik később a *diadochos* háborúkban az ellenfeleivé váltak, a tetteit elhallgatta és igyekezett őket befeketíteni.⁴⁴⁵ Ez történt Thébai ostromának leírása kapcsán Perdikkasszal, aki az

⁴³⁹ Diodóros szerint Alexandros három részre osztotta seregét: az egyik egység a Kadmeiánál felállított sáncoknál helyezkedett el, a második a thébaiak fő védelmi vonalával nézett farkasszemet, a harmadik pedig tartalékban állt (17, 11, 1). A kutatók korábban mint szónoki szerkesztményt elutasították Diodóros beszámolóját, de semmi sem bizonyítja, hogy állításait szónoki célok formálták volna. Erről lásd: *Bosworth* (1980) 81.

⁴⁴⁰ Polyainos is beszámol egy támadásról, amelynek a vezetője Antipatros volt (vö. 4, 3, 12). Noha Diodóros és Polyainos leírása eltér, abban a két beszámoló megegyezik, hogy a támadás szervezett formában, parancsra vette kezdetét. Érdemes megjegyezni, hogy az arrhianoszi beszámoló az egyetlen olyan leírás az Alexandros-hagyományban, amely egy magasrangú tiszt kihágásáról szól.

⁴⁴¹ Két *testimonium* maradt fenn, egy Arrhianostól, egy az idősebb Pliniustól. A harmincöt töredékből egyet-egyét Strabón és Synesios, kettőt-kettőt byzantioni Stephanos, Plutarchos és Anonymus Ravennas, huszonhetet (!) pedig Arrhianos jegyez. Vö. *Jacoby*: (1926b) 752-769. Pearson azonban felhívta a figyelmet arra, hogy a fent említett szerzők, Arrhianos kivételével, valószínűleg csak másodkézből ismerték Ptolemaios művét; lásd: *Pearson* (1960) 188-190. Aristobulos töredékei jóval nagyobb számban fordulnak elő. Lásd: *Jacoby* (1926b) 769-799.

⁴⁴² Az eltérő álláspontokról rövid, de alapos összefoglalást nyújt *J. Roisman*: *Ptolemy and his Rivals in his History of Alexander*. CQ 34 (1984) 373-385; különösen: 373-374.

⁴⁴³ Lásd 1. fejezet.

⁴⁴⁴ *R. M. Errington*: *Bias in Ptolemy's History of Alexander*. CQ 19 (1969) 233-242.

⁴⁴⁵ Errington azt vizsgálta, hogy Arrhianos, aki adatait nyilvánvalóan Ptolemaiosztól merítette, hogyan ábrázolja Antigonost, Aristonust és Perdikkast, és ezt vetette össze a többi Alexandros-történetíró (leginkább Curtius Rufus) leírásával. Antigonos esetében nem tudott szándékos részrehajlást kimutatni, de a másik két hadvezérnél (főleg Perdikkasnál) – véleménye szerint – tetten érhető Ptolemaios részrehajlása, amely leginkább e két hadvezér sikereinek szándékolt elhallgatásában mutatkozik meg. Ezeket lásd példákkal és a vonatkozó helyekkel: *Errington* (1969) 235 skk. Ptolemaios célja ezzel az volt, hogy egyfelől igazolja önmagát Perdikkasszal szemben, másfelől hogy megnyerje magának a makedónok támogatását és hűségét. Mindezekből

Alexandros halálát követő hatalmi harcok során szembe került Ptolemaiosszal, és aki Kr. e. 321-ben hadjáratot vezetett ellene Egyiptomba. Errington szerint a ptolemaiiai elbeszélésnek két jól kitapintható célja volt: egyrészt felmenteni Alexandrost Thébai pusztulásának felelőssége alól, másrészt a régi ellenség, Perdikkas hírnevét megtépázni.⁴⁴⁶

Joseph Roisman azonban másfél évtizeddel később Erringtonnak a „ptolemaiiai propagandáról” vázolt elképzeléseivel szemben komoly kétségeket ébresztett.⁴⁴⁷ Roisman kissé ironikus – ám kétségtelenül igen hatásos – megjegyzése szerint az Errington által Ptolemaiios részrehajlására felhozott érvek egy olyan szerző benyomását keltik, aki mestere volt a finom propagandának, de ez a propaganda már olyannyira visszafogott, hogy hatékonysága erősen kétségbe vonható.⁴⁴⁸ Thébai pusztulásának leírása – folytatja – kiváló példa erre. Valószínűtlen, hogy Ptolemaiios közönsége a thébai ostrom elbeszélését olvasva arra a következtetésre jutott volna, hogy a város pusztulását Perdikkas támadása okozta. Arrhianos leírásából ugyanis – véleménye szerint – kiderül, hogy Thébai romba döntéséért maguk a thébaiak voltak felelősek, míg a mészárlásért Alexandros boiót szövetségesei. Perdikkas felelőssége mindezek mellett eltörpült. Ráadásul a makedónok – akiket Errington szerint Ptolemaiios meg akart nyerni magának – nem éreztek különösebb bűnbánatot a város sorsa miatt. A görögök viszont, akik szintén Ptolemaiios célközönségének számítottak, egyértelműen Alexandrost tartották felelősnek Thébai elpusztításáért. Roisman végül az alábbi következtetésre jut: ha Ptolemaiios hazudott is Perdikkas támadásával kapcsolatban, akkor azt nem azért tette, hogy ellenfelét lejárassa, hanem azért, hogy Alexandrost kimentse a támadás megindításának felelőssége alól.⁴⁴⁹

Hogy Ptolemaiios propagandisztikus célokra használta visszaemlékezéseit, vagy csak a történetírás iránti vonzódását elégítette ki Alexandros történetének feljegyzésével,⁴⁵⁰ nehezen

következik, hogy a mű valamikor Perdikkas halála után, röviddel Kr. e. 320 után keletkezett; lásd: *Errington* (1969) 241-242. Bosworth osztja Errington elképzelését, és még tovább finomítja azt: Androménés fiaival szemben is fölfedezni vél ellenséges motívumokat Arrhianos/Ptolemaiios elbeszélésében; lásd: *Bosworth* (1980) 23; 25-26; 81, ill. *uő.*: *Arrian and the Alexander Vulgate*. In: *E. Badian* (ed.): *Alexandre Le Grand, Image et Réalité*. Vendoeuvres–Geneve 1976. 1-46; különösen: 13-16.

⁴⁴⁶ *Errington* (1969) 236-237.

⁴⁴⁷ *Roisman* (1984) 373-385. Roisman több ponton is megingatta Errington hipotézisét: egyfelől újrazigazgálta az Errington által Ptolemaiios részrehajlására fölhozott példákat, és megkérdőjelezte azok bizonyító erejét (lásd: *Roisman* [1984] 376-379); másfelől megkísérelte kimutatni, hogy Ptolemaiiosnak nem volt szüksége egy „Perdikkas-ellenes kampányra” ahhoz, hogy hatalmát megszilárdítsa Egyiptomban (lásd: *Roisman* [1984] 380-381).

⁴⁴⁸ *Roisman* (1984) 375. Errington elméletének kétségkívül ez a leggyengébb pontja. Ptolemaiios részrehajlására, a thébai ostrom leírását kivéve, csak bizonyos események feltételezett elhallgatása utal. Márpedig ha Ptolemaiiosnak valóban az volt a célja, hogy lejárassa Perdikkast, akkor felmerül a kérdés, hogy miért nem fordult nyíltabb eszközökhöz, hiszen az ilyen burkolt propagandát csak nagyon kevesen észlelhetnék Ptolemaiios olvasói közül. Erről bővebben: *Roisman* (1984) 381.

⁴⁴⁹ *Roisman* (1984) 375-376. Hasonló véleményt fogalmazott meg korábban Jacoby; lásd: *Jacoby* (1926) 501.

⁴⁵⁰ *Roisman* (1984) 385. Klaus Meister a következő megjegyzést fűzi Roisman ezen feltevéséhez: „Demgegenüber zeugt es von großer Naivität, wenn neuerdings J. Roisman jegliche Tendenz im Werk des

dönthető el. Az azonban nem vitatható – s ebben, úgy tűnik, mindenki egyetért, még Roisman is⁴⁵¹ –, hogy Ptolemaios elfogultsággal írt Alexandrosról, és amellett, hogy királya erényeit és sikereit a lehető legjobban kidomborította, hibáit és hibás döntéseit elkendőzte. De miért kellett éppen a thébai események kapcsán félrevezetően fogalmaznia? Mielőtt megkísérelnék választ adni erre a kérdésre, egy rövid megjegyzést kell fűznöm a fentiekben ismertetett vitához. Roismannak valószínűleg igaza van a tekintetben, hogy Ptolemaios írása nem *elsősorban* propagandisztikus céllal készült, de ez nem jelenti azt – s ezt Roisman is elismeri⁴⁵² –, hogy Ptolemaios ne fogadta volna örömmel azokat a politikai előnyöket, amelyek műve megírásából, illetve elolvasásából fakadtak, főleg ha azok összhangban voltak érdekeivel – írás közben talán ilyen megfontolások is vezethették tollát.

Mindezek tükrében érdemes figyelembe vennünk a következőket:⁴⁵³ Kr. e. 316-ban Kassandros hatalmi vágyait dédelgetve Thébai újjáépítésével próbált népszerűséget szerezni a görögök körében (Diod. 19, 53, 1–54, 3; Paus. 9, 7, 1–2). Kr. e. 310 és 307 között Ptolemaios csatlakozott a kezdeményezéshez, és Philoklésen keresztül jelentős adományokat küldött a városnak, még egy oltárt is emeltetett Ammón számára (Paus. 9, 16, 1). Thébai újjáépítése azonban nem minden makedónnak volt szívügye: Antigonos éppen Thébai felépítését tartotta Kassandros legsúlyosabb bűnének (Diod. 19, 61, 2), és a makedón népgyűléssel határozatot hozatott a város újbóli lerombolásáról. Ezzel a határozattal világosan kinyilvánították nézetüket: Thébai lerombolása Alexandros akarata volt. Ha figyelembe vesszük, hogy Ptolemaios Kassandros mellett maga is tagja volt az Antigonos-ellenes szövetségnek, akkor érthetővé válik, hogy Ptolemaios elbeszélésében miért ítélte meg teljesen másképp Alexandros szerepét Thébai ostrománál. Ptolemaios minden bizonnyal görög olvasóközönségével szerette volna elhitetni, hogy Thébai megrohanása nem Alexandros parancsa, hanem egyik hadvezérének fegyelmezetlensége miatt következett be. Ebben az összefüggésben Perdikkasnak nyilvánvalóan – ha nem is elsősorban a lejáratus céljából – a bűnbak szerepe jutott (legalábbis ami a támadás megindítását illeti), és annak tökéletesen meg is felelt: már nem élt, és tagadhatatlan, hogy Alexandros halála után Ptolemaios egyik legádázabb ellensége volt.

Ptolemaios zu leugnen sucht und zu folgender Beurteilung gelangt: »Ptolemy could have written his history simply for the sake of writing history.«” Klaus Meister: Das Bild Alexanders Großen in der Historiographie seiner Zeit. In: Werner Dahlheim–Wolfgang Schuller–Jürgen von Ungern-Sternberg (Hrsg.): Festschrift Robert Werner. Konstanz 1989. 70.

⁴⁵¹ Vö. Roisman (1984) 384.

⁴⁵² Vö. Roisman (1984) 385.

⁴⁵³ Az alatt felsorolt események és Ptolemaios Thébai-beszámolója közt fennálló lehetséges összefüggésekre Bosworth mutatott rá; lásd: Bosworth (1980) 79.

Mint láthattuk, Ptolemaios beszámolójának hitelessége vitatható,⁴⁵⁴ mindazonáltal két fontos tanúsággal szolgál Arrhianos forráskezelésére vonatkozóan. Feltűnő egyfelől, hogy e kulcsfontosságú esemény leírása előtt Arrhianos pontosan megnevezi forrását, ezzel is megerősítendő beszámolójának hitelességét, másfelől viszont az, hogy a ptolemaiوسي elbeszéléstől eltérő hagyományról hallgat, noha Thébai ostromának történetét nyilvánvalóan nem csak Ptolemaios leírásából ismerte.

Nézzük először a forrásismertetés módját és annak szerepét az elbeszélésben. Roisman szerint az „Ἀλλὰ λέγει Πτολεμαῖος ὁ Λάγου...” tagmondattal Arrhianos arra hívja fel olvasói figyelmét, hogy az elbeszélendő események hitelessége bizonytalan.⁴⁵⁵ Úgy vélem azonban, hogy itt éppen az ellenkezőjéről van szó. Roisman abból a – már többek által megkérdőjelezett és megcáfolt⁴⁵⁶ – feltételezésből indul ki, hogy a görög történetírók kizárólag azért hivatkoznak forrásaikra, mert tudatni akarják olvasóikkal, hogy a leírt történet hitelességét nem tudják szavatolni. Arrhianos azonban számos alkalommal azért nevezi meg kútfőjét, hogy elbeszélésének hitelt szerezzen.⁴⁵⁷ Alighanem ezúttal is ez volt a szándéka.⁴⁵⁸ A 7. caput utolsó mondata (Ἀλέξανδρος δὲ οὐδ' ὥς τῇ πόλει προσέβαλλεν) egy nem várt esemény bekövetkeztét vetíti előre: Arrhianos olvasója nyilván tisztában volt azzal a ténnyel, hogy Thébait megostromolták és elpusztították, ennek ellenére az 1, 7, 7–1, 7, 11-ig arról olvasott, hogy Alexandros nem akarta megtámadni a várost. Az ἄλλα kötőszó a fordulópontot vezeti be, Ptolemaios nevének említésével pedig Arrhianos inkább nyomatékot ad az elbeszélés hitelességének, mintsem megkérdőjelezi azt; az olvasóban még élénken élhettek az előző szavai. Ezt a hipotézist látszik alátámasztani az is, hogy Arrhianos e rövid szakaszban nem *infinivusos* szerkezetet használ, hanem határozott igealakokat.

Hogy Arrhianos szándékosan hallgat a ptolemaiوسي leírástól eltérő hagyományról, azt a következők látszanak igazolni: Arrhianos előszavában kifejti, hogy jóllehet elbeszélésének vezérfonalát Ptolemaios és Aristobulos beszámolóí képezik, történeti munkájába a

⁴⁵⁴ A történészek többsége nem fogadja el hitelesnek Ptolemaios leírását: *H. Berve* (1973) 313; *Bosworth* (1993b) 32, n. 22; *Brunt* (1976) 35. Más véleményen van *Hammond*; lásd: *N. G. L. Hammond*: *Alexander the Great. King, Commander and Statesman*. London 1981. 309, 20. jegyzet.

⁴⁵⁵ *Roisman* (1984) 374.

⁴⁵⁶ Lásd például: *Marincola* (1997) 243; *Irene De Jong*: *Herodotus*. In: *Irene De Jong–René Nünlist–Angus Bowie* (eds.): *Narrators, Narratees, and Narratives in Ancient Greek Literature*. Leiden–Boston 2004. 109.

⁴⁵⁷ Lásd erről bővebben: 2. fejezet.

⁴⁵⁸ Arrhianos már az első könyv elején is feltehetően hasonló célból hivatkozik Ptolemaiosra: „αὐτῶν δὲ Μακεδόνων τελευτῆσαι λέγει Πτολεμαῖος ἱππέας μὲν ἑνδεκα, πεζοὺς δὲ ἀμφὶ τοὺς τεσσαράκοντα” – „Ptolemaios szerint a makedónok közül tizenegy lovas és mintegy negyven gyalogos esett el.” (1, 2, 7) *Brunt* a következőket fűzi e mondathoz: „*Ptolemy is perhaps cited because Arrian felt that such precise figures needed justification.*” *Brunt* (1976) 12. *Stadter* úgy látja, hogy Arrhianos mindkét esetben (1, 2, 7, ill. 1, 8, 1) részben azért idézi Ptolemaioszt, hogy elbeszélésének hitelt szerezzen, részben pedig azért, mert ezek az adatok kizárólag az egykori testőr visszaemlékezésében bukkantak fel; lásd: *Stadter* (1981) 166.

feljegyzésre méltó és hihető elbeszéléseket is felveszi. Ezeknek a másodlagos forrásoknak az azonosítása – mint az előző fejezetekben láttuk – bizonytalan. Az azonban bizonyos, hogy Ptolemaioson és Aristobuloson kívül még számos más forrás is Arrhianos rendelkezésére állhatott, melyeket különböző összetételben fel is használhatott. Hogy a thébai események leírásánál ilyen másodlagos forrásokból is merített, arra a következő mondat utal: „καὶ τὴν Πινδάρου δὲ τοῦ ποιητοῦ οἰκίαν καὶ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Πινδάρου λέγουσιν ὅτι διεφύλαξεν Ἀλέξανδρος αἰδοῖ τῇ Πινδάρου.”⁴⁵⁹ (1, 9, 10). A λέγουσιν kifejezés mögött valószínűleg ezek a másodlagos források bújnak meg.⁴⁶⁰

De vajon Arrhianos másik fő forrása, Aristobulos is Perdikkast okolta az ostrom megkezdéséért? Aligha. Jóllehet csak a hallgatásból vett érvel támaszthatjuk alá feltevésünket, számunkra mégis megalapozottnak tűnik arra gondolnunk, hogy Aristobulos sem írt Perdikkas balul sikerült támadásáról.⁴⁶¹ Ha Aristobulos, aki Ptolemaioshoz hasonlóan igyekezett Alexandrost minél kedvezőbb fényben feltüntetni, említést tett volna róla, akkor Arrhianos minden bizonnyal az ő nevét is idézi, hogy beszámolójának hitelességét megerősítse.⁴⁶²

⁴⁵⁹ „Azt beszélük, hogy Alexandros megkímélte Pindaros házát és leszármazottait a költő iránt érzett tisztelete jeléül.”

⁴⁶⁰ Bosworth szerint nem zárható ki teljesen, hogy a kifejezés Ptolemaioszt és Aristobulost rejti; lásd: *Bosworth* (1980) 91. Brunt szerint a történet a vulgata-hagyományból ered, de az is elképzelhető, hogy Ptolemaiosztól és Aristobulostól származik; lásd: *Brunt* (1983) 550. Slater álláspontja szerint a hagyomány nem vezethető vissza Aristobulosra; lásd: *W. J. Slater: Pindar's House*. GRBS 12 (1971) 146. Instinsky szerint Arrhianos értesülését nem Aristobulostól és Ptolemaiosztól szerezte; lásd: *H. U. Instinsky: Alexander, Pindar, Euripides*. Historia 10 (1961) 248, 1. jegyzet. Hammond határozottan kiáll amellett, hogy a Pindaros-történetet Arrhianos másodlagos forrásaiból merítette; Hammond álláspontja mellett röviden érvel: „Herein they (sc. Brunt, Bosworth) show no respect for Arrian's declaration in the Preface. It is perfectly clear in 1. 9. 10 that the legomenon applied not to the other exceptions which were made by the Council of the Greeks of the Common Peace but only to Pindar. The source or sources which Arrian was following for the other exceptions, namely on his declaration Ptolemy and/or Aristobulus, were not the source of the legomenon.” *Hammond* (1993) 208.

⁴⁶¹ Plutarchostól tudjuk, hogy Aristobulos jegyezte föl Timoklea történetét, aki megölt egy thrák katonát, és akinek Alexandros bátorsága és előkelő származása miatt az ostrom után megkegyelmezett (Plut. *Alex.* 12; *Mor.* 259d-260d). Pearson a Timoklea-történet fonalán haladva igen érdekes következtetésre jut. Feltételezése szerint a thébai „párt-harcokról” Arrhianos Aristobulos művéből értesült. Mi több: Alexandros tévovázásának és a görög szövetségesek által elkövetett mérsárlásnak a leírása is feltehetően Aristobulostól származik, hiszen ezek jól illeszkednek a Timoklea-történet által ábrázolt Alexandros-képbe; lásd: *Pearson* (1960) 154-155. A fenti elképzeléséhez két megjegyzés kívánczik: (1) Pearson szerint Aristobulos phókisi származása miatt lehetett jól tájékozott Thébai belső ügyeiről; Aristobulos phókisi származása azonban finoman szólva kérdéses (vö. *Pearson* [1960] 151 sk.); (2) ha elfogadjuk, hogy Arrhianos a 7. caput utolsó paragrafusait Aristobulos alapján írta, akkor joggal feltételezhetnénk azt, hogy Aristobulos elbeszélésében arról is beszámol, hogy a támadás végül miért indult meg. Ennek azonban nyomát sem találjuk Arrhianosnál. Különös azonban, hogy Arrhianos kihagyta az alapvetően apologetikus színezetű Timoklea-történetet elbeszéléséből; ennek lehetséges okáról lásd: *Stadter* (1981) 167.

⁴⁶² Érdemes itt fölidézni az *Anabasis* első mondatát: „Azt, amit Ptolemaios, Lagós fia és Aristobulos, Aristobulos fia egymással megegyezően írt meg Alexandrosszal kapcsolatban, mint teljesen helytállót felveszem művembe, abból pedig, amiben különböznek, kiválogatom a számomra hitelesebbnek tűnő és egyben előadásra érdemesebb részeket.” (*Szepessy Tibor* fordítása) Ha Arrhianos tartotta magát ehhez az elvhez – és ebben nincs okunk kételkedni –, akkor bizonyos, hogy Aristobulos elbeszélése ezen a ponton nem egyezett Ptolemaioséval.

Ptolemaios elbeszélése valószínűleg teljesen eltért a többi hagyománytól. Arrhianosnak ezt tudnia kellett, mégis az eltérő beszámolókról hallgatott,⁴⁶³ noha művében nem egy esetben állítja egymás mellé vagy veti össze az egymásnak ellentmondó forrásokat.⁴⁶⁴ Arrhianos hallgatását talán magyarázhatnánk azzal, hogy feltétlenül (már-már naivan) bízott Ptolemaios szavahihetőségében. Véleményem szerint azonban nem erről van szó. Arrhianos tudatában volt, hogy legmegbízhatóbb forrásai (Ptolemaios és Aristobulos) is elferdítik olykor az igazságot, s ennek a gyanújának többször hangot is adott.⁴⁶⁵ Feltételezésem szerint Arrhianos nem azért fogadta el Ptolemaios elbeszélését – anélkül, hogy megkérdőjelezte volna azt –, mert naivan minden szavát elhitte, hanem sokkal inkább azért, mert a ptolemaiosi leírás állt a legközelebb apologetikus szándékaihoz. A keret adott volt, csak ki kellett tölteni.

Az apológia nem ér véget Perdikkas támadásával: az ostromot követő véres mészárlásért Arrhianos (Ptolemaios ?)⁴⁶⁶ – Diodórosszal ellentétben – nem a makedónokat, hanem a bosszúszomjas phókisiakat, plataiaiakat és a boiótokat teszi felelőssé,⁴⁶⁷ ahogy a város lerombolásáért is. A makedón király ugyanis – Arrhianos szerint – a szövetségeseire bízta Thébai ügyeinek rendezését (τοῖς δὲ μετασχοῦσι τοῦ ἔργου συμμάχοις, οἷς δὴ καὶ ἐπέτρεψεν Ἀλέξανδρος τὰ κατὰ τὰς Θήβας διαθεῖναι), akik kihasználva a helyzetet régi sérelmeikért bosszút álltak: a várost földig rombolták, a gyerekeket, az asszonyokat és az életben maradt férfiakat rabszolgasorba döntötték (1, 9, 9). Arrhianos azzal, hogy a harci cselekmények leírása közben kiemeli a phókisiak, plataiaiak és boiótok mészárlását, a Thébai fölött ítéletet mondó tanácskozás⁴⁶⁸ leírását készíti elő: az olvasó, miután értesül a szövetségeseik a harcok közben tanúsított kegyetlenkedéseiről, nem csodálkozhat azon sem, hogy a tanácsban nem a király, hanem a bosszúszomjas szövetségesei voltak a hangadók.⁴⁶⁹ A nikomédiai történetíró igyekszik Alexandrost úgy föltüntetni, mint akinek nem volt beleszólása a döntésbe, ami nyilvánvalóan nem lehet igaz. Bosworth joggal jegyzi meg, hogy a király (ha) személyesen nem (is) vett részt az ítélet meghozatalában, az nem kétséges, hogy

⁴⁶³ Arrhianos elbeszélése során nem egyszer hallgat el jótékonyan egyes adatokat; erről lásd: *Brunt* (1976) xxxiv.

⁴⁶⁴ Lásd második fejezet.

⁴⁶⁵ Lásd: 4, 14, 1; 4, 14, 3; ill. második fejezet.

⁴⁶⁶ Bosworth szerint a 8. caputot Arrhianos Ptolemaios elbeszélése alapján írta; lásd: *Bosworth* (1980) 80.

⁴⁶⁷ Vö. Diod. 17, 13, 1; Arr. *An.* 1, 8, 8.

⁴⁶⁸ Arrhianos megfogalmazása (τοῖς δὲ μετασχοῦσι τοῦ ἔργου συμμάχοις) arra utal, hogy a tanács *ad hoc* ült össze. Diodóros szóhasználata (τῷ κοινῷ συνεδρίῳ) formálisabb összezejövetelre enged következtetni. Erről lásd: *Bosworth* (1980) 89-90.

⁴⁶⁹ A szövetségeseik barbár tetteit ellensúlyozandó Arrhianos nem mulasztja el megemlíteni a hagyományt, mely szerint Alexandros közbenjárásának volt köszönhető, hogy legalább Pindaros házát és leszármazottait megkímélték a pusztulástól. Ez a hagyomány más szerzőknél is felbukkan: Dio Chrys. *or.* 2,33; Plin. *Nat. Hist.* VII, 109; Plut. *Alex.* 11,12; lásd erről bővebben: *Slater* (1971) 141-152 és *Bosworth* (1980) 91.

sugalmazta azt.⁴⁷⁰ Ezzel már az ókori történetírók is tisztában voltak. Polybios egyértelműen kijelenti, hogy Thébai lerombolása Alexandros kívánsága szerint történt (Polyb. 38, 2, 13).⁴⁷¹ Plutarchos, aki úgy tűnik, az események értékelésénél kevésbé volt elfogult, mint ifjabb kortársa, a következőket írja: „[...] ἄλλως δὲ καὶ καλλωπισαμένου χαρίζεσθαι τοῖς τῶν συμμάχων ἐγκλήμασι” (Plut. *Alex.* 11, 11).⁴⁷² Diodóros részletesen beszámol a szövetségi tanácsban (τῷ κοινῷ συνεδρίῳ) lezajlott eseményekről (17, 14, 1–4): néhányan, akik ellenséges érzelmeket tápláltak Thébai iránt, könyörtelen büntetést javasoltak, s hogy az ítélethez „kedvet csináljanak”, fölhánytorgatták Thébai *médismos*át. Az eredmény nem maradt el: a tanács döntést hozott a város lerombolásáról, a foglyok eladásáról, a thébai száműzöttek törvényen kívül helyezéséről, továbbá megtiltotta a menekültek befogadását. (Ez utóbbit Athén majd megszegi.)

Az elbeszélés így folytatódik: „ὁ δὲ βασιλεὺς ἀκολουθῶς τῇ τοῦ συνεδρίου γνώμῃ τὴν μὲν πόλιν κατασκάψας πολὺν ἐπέστησε φόβον τοῖς ἀφισταμένοις τῶν Ἑλλήνων,...”⁴⁷³ (17, 14, 4) E félmondatból először talán arra a következtetésre juthatunk, hogy Diodóros – Arrhianoszhoz hasonlóan – csak a végrehajtó szerepével ruházza föl Alexandrost. Ez azonban téves következtetés lenne. Diodóros egy korábban elejtett megjegyzéséből ugyanis – melyre fentebb már céloztam – világosan látszik, hogy a tanács döntése és Alexandros akarata megegyezett. Az árulkodó mondat az ostrom leírása előtt hangzik el: „νῦν δὲ δόξας ὑπὸ τῶν Θηβαίων καταφρονεῖσθαι διέγνω τὴν πόλιν ἄρδην ἀνελεῖν καὶ τῷ φόβῳ τούτῳ τὰς ὁρμὰς τῶν ἀφίστασθαι τολμώντων ἀποτρέψαι.”⁴⁷⁴ (17, 9, 4) Alexandros tehát már az ostrom előtt eldöntötte, hogy a várost elpusztítja, s ezzel retenti vissza a többi *polist* az ellenszegüléstől – legalábbis Diodóros szerint.⁴⁷⁵

⁴⁷⁰ „The king was not himself involved in the verdict, but there is no doubt that he endorsed it.” Bosworth (1980) 90.

⁴⁷¹ Erről lásd bővebben: R. Billows: Polybius and Alexander Historiography. In: A. B. Bosworth–E. J. Baynham (ed.): Alexander the Great in Fact and Fiction. Oxford 2000. 286-306, különösen: 289-290.

⁴⁷² „...a történeteket azzal szépítgette egyébként, hogy szövetségesei felhívásának volt kénytelen eleget tenni.” (Máthé Elek fordítása)

⁴⁷³ „A király a tanács döntését *követve* lerombolta a várost, és nagy rémületet keltett a lázongó görögökben...”

⁴⁷⁴ „Most azonban Alexandros már úgy vélte, hogy a thébaiak semmibe veszik, ezért úgy döntött, hogy lerombolja a várost, és ezzel a félelmet keltő tetteivel elveszi a kedvét azoknak, akik felkelést mernének kezdeményezni ellene.”

⁴⁷⁵ A város lerombolását és az azzal való példastatuálást reális politikai döntésnek értékelhetjük. A körülbelül egy éven belül lezajló két felkeléshullám a perzsák elleni hadjáratra készülő Alexandros előtt bizonyára világossá tette, hogy nem elég levernie a lázongást, az elrettentés eszközához kell nyúlania, ha biztos háterszágot akar maga mögött hagyni. (Az más kérdés, hogy Thébai lerombolása is csak időleges megoldásnak bizonyult a görög *polisok* függetlenségi törekvéseinek letörésére.)

Az említett történetírókkal ellentétben Arrhianos arról próbálja meggyőzni olvasóit, hogy Thébai sorsa nem Alexandros kezében volt, s hogy ezt bizonyítsa, még az isteneket is „segítségül hívja”. A harci események és a szövetségi tanács döntésének leírása közé egy kitérőt illeszt, melyben Thébai sorsáról elmélkedik.⁴⁷⁶ A kitérő két részből áll. Az első rész *synkrisis*, melyben a görög történelem – kivált Athén – kudarcait veti össze Thébai sorsával (1, 9, 1–5). Az *ekphrasis* második felében Thébai balsorsának okait kutatja, s arra a meglepő eredményre jut, hogy a város pusztulását isteni bosszú okozta. De lássuk a szöveget!

„(6) Θηβαίοις δὲ τὰ τῆς ἀποστάσεως ὀξέα καὶ ζὺν οὐδενὶ λογισμῷ γενόμενα, καὶ ἡ ἄλωσις δι' ὀλίγου τε καὶ οὐ ζὺν πόνῳ τῶν ἐλόντων ξυνενεχθεῖσα, καὶ ὁ φόνος <ὁ> πολὺς, οἷα δὴ ἐξ ὁμοφύλων τε καὶ παλαιᾶς ἀπεχθείας ἐπεξιόντων, καὶ ὁ τῆς πόλεως παντελὴς ἀνδραποδισμός, δυνάμει τε καὶ δόξῃ ἐς τὰ πολέμια τῶν τότε προεχούσης ἐν τοῖς Ἑλλησιν, οὐκ ἔξω τοῦ εἰκότος ἐς μῆνιν τὴν ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἀνηνέχθη, ὥς τῆς τε ἐν τῷ Μηδικῷ πολέμῳ προδοσίας τῶν Ἑλλήνων διὰ μακροῦ ταύτην δίκην ἐκτίσαντας Θηβαίους, καὶ τῆς Πλαταιῶν ἐν τε ταῖς σπονδαῖς καταλήψεως καὶ τοῦ παντελοῦς ἀνδραποδισμοῦ τῆς πόλεως, καὶ τῆς τῶν παραδόντων σφᾶς Λακεδαιμονίοις οὐχ Ἑλληνικῆς γενομένης διὰ Θηβαίους σφαγῆς, καὶ τοῦ χωρίου τῆς ἐρημώσεως, ἐν ὅτῳ οἱ Ἕλληνες παραταξάμενοι Μήδοις ἀπώσαντο τῆς Ἑλλάδος τὸν κίνδυνον, καὶ ὅτι Ἀθηναίους αὐτοὶ τῇ ψήφῳ ἀπώλλουν, ὅτε ὑπὲρ ἀνδραποδισμοῦ τῆς πόλεως γνώμη προὔτεθῃ ἐν τοῖς Λακεδαιμονίων ξυμμάχοις. ἐπεὶ καὶ πρὸ τῆς ξυμφορᾶς πολλὰ ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἐπισημῆναι ἐλέγετο, ἃ δὴ ἐν μὲν τῷ παραυτίκα ἡμελήθη, ὕστερον δὲ ἡ μνήμη αὐτὰ ἐς λογισμὸν τοῦ ἐκ πάλαι ἐπὶ τοῖς ξυνενεχθεῖσιν προσημανθῆναι ἀνήνεγκεν.”⁴⁷⁷ (1, 9, 6–8)

Thébai pusztulását tehát, ha követjük Arrhianos gondolatmenetét, az isteni akarat beteljesüléseként kell értelmeznünk, s ez esetben a makedón királyt nem terhelheti felelősség: Alexandros és makedónjai legfeljebb eszközök voltak az istenek kezében. Mi több: a

⁴⁷⁶ Az *ekphrasis* megfogalmazása elsősorban Thukydides hatását mutatja; erről lásd: Bosworth (1980) 84 skk.; Sisti (2001) 329 skk.

⁴⁷⁷ „(6) Az, hogy a felkelés hirtelen és meggondolatlanul tört ki, az, hogy a győztesek a várost rövid idő alatt, könnyűszerrel elfoglalták, a nagy mészárlás, melyet az azonos nemzetségbeliek ősi sérelmeik miatt követek el, az egész város – amely akkoriban katonai hatalomban és hírnévben fölülmúlta a görög városokat – rabszolgaságba való döntése **valószínűleg isteni bosszúból történt**. (7) Hosszú idő után a thébaiak így bűnhődtek meg, hogy elárulták a görögöket a perzsa háborúban, hogy a fegyverszünet ellenére megszállták Plataiait, és az egész várost rabszolgaságba döntötték, hogy – amire a görögöknél korábban nem volt példa – lemészárolták azokat, akik a lakedaimóniaknak megadták magukat, és hogy elnéptelenítették a várost, ahol a görögök felsorakoztak a perzsák ellen, hogy elhárítsák a veszélyt Hellasztól, és hogy az athéniai elpusztítására szavaztak, miután Athén rabszolgaságba döntésének a javaslatát a lakedaimóniak szövetségesei elé terjesztették. (8) Az emberek azt beszélik, hogy mielőtt a szerencsétlenség bekövetkezett volna, több isteni jeladás is történt, amelyekkel akkor nem törődtek, később azonban visszaemlékeztek rájuk és ráébredtek, hogy ezek jósjelek voltak, melyek most beteljesültek.”

thébaiak, mint azt a hosszú bűnlajstrom bizonyítja, nagyon is rászolgáltak a büntetésre. Ez a motívum, tudniillik hogy Thébait az isteni bosszú söpörte el, a többi forrásban nem jelenik meg. Hogy a motívum honnan ered, Arrhianos kitől vette át, nem lehet tudni.⁴⁷⁸ Az οὐκ ἔξω τοῦ εἰκότος kifejezés mindenesetre arról árulkodik, hogy Arrhianos némi távolságtartással nyúlt ehhez a hagyományhoz. Hogy kételyei ellenére az isteni akaratot mint az eseményeket befolyásoló tényezőt⁴⁷⁹ mégis beemelte az elbeszélésbe, azon igyekezetéről tanúskodik, hogy olvasóit meggyőzze Alexandros ártatlanságáról. Figyelemre méltó, hogy Arrhianos e hatásos kitérőt éppen a város lerombolásáról hozott döntés leírása elé fűzi elbeszélésébe, ezzel is mintegy tompítva a döntés élet: az olvasó, miután fölidézték emlékezetében Thébai megannyi, a görögség ellen elkövetett bűnét, feltehetően már másképp ítélte meg a szövetségi tanács döntését.

A thébai ostrom leírásán végigfutó apologetikus szálhoz köthetjük még – mintegy lezárásként – az elfogott görög követek esetét (2, 15, 2–5). Az issosi csata előtt Dareioshoz görög követek érkeztek, akiket az ütközet után a makedónok elfogtak. A követség tagjait, a spártai Euthyklést, az athéni Iphikratést, illetve a thébai Thessaliskost és Dionysodórost Alexandros elé vezették.⁴⁸⁰ Alexandros a két thébait azonnal elengedte.⁴⁸¹ Arrhianos nem mulasztja el megindokolni Alexandros e különös cselekedetét: a makedón király egyrészt szánalmat érzett a thébaiak iránt (τὸ μὲν τι κατοικτίσει τῶν Θηβῶν), másrészt megbocsáthatónak ítélte tetteiket: minthogy a makedónok leigázták hazájukat, érthető, hogy támogatást keresnek a maguk s hazájuk számára a perzsáknál és Dareiosnál (τὸ δὲ ὅτι συγγνωστὰ δεδρακέναι ἐφαίνοντο, ἡνδραποδισμένης ὑπὸ Μακεδόνων τῆς πατρίδος σφίσιν τε ἥντινα ἡδύναντο ὠφέλειαν εὕρισκόμενοι καὶ εἰ δὴ τινα καὶ τῇ πατρίδι ἐκ Περσῶν καὶ Δαρείου). Alexandros egy pillanatra a megértő és megbocsátó király szerepében tündököl előttünk. Arrhianos következő mondata azonban kissé árnyalja ezt a képet: „ταῦτα μὲν ὑπὲρ ἀμφοῖν ἐπιεικῇ ἐνθυμηθεῖς, ἰδίᾳ δὲ Θεσσαλίσκον μὲν

⁴⁷⁸ Jacoby Aristobulost sejtí e sorok mögött; lásd: *Jacoby* (1926a) 502. Bosworth követi Jacoby-t; lásd: *Bosworth* (1980) 84 sk.

⁴⁷⁹ Az istenek és jóslatok szerepéről az *Anabasis*-ban lásd: *Brunt* (1983) 552.

⁴⁸⁰ Az elfogott követségről Curtius Rufus is beszámol (3, 13, 15), de nála nem szerepelnek thébaiak. Az eltérésekről: *Bosworth* (1980) 233 sk.

⁴⁸¹ A két másik követ nem volt ilyen szerencsés: Alexandros az athéni Iphikratést az athéniak iránt érzett barátsága jeléül és apja emléke miatt maga mellett tartotta (túszként?); amikor betegségben meghalt, csontjait visszaküldte Athénba; a spártai Euthyklés is hosszabb ideig – igaz, nem olyan kellemes körülmények között, mint Iphikratés – élvezhette Alexandros „vendégszeretetét” (2, 15, 4–5).

αἰδοῖ τοῦ γένους ἀφιέναι εἶπεν, ὅτι τῶν ἐπιφανῶν Θηβαίων ἦν, Διονυσόδωρον δὲ ἐπὶ τῇ νίκῃ τῶν Ὀλυμπίων.”⁴⁸² (2, 15, 4)

Arrhianos (Ptolemaios nyomán haladva) minden eszközt megragad, hogy főhősét tisztázza: ha kell, többször megismétel egy állítást, ha kell, tekintélyes forrására hivatkozik, ha kell, más forrásokról hallgat, ha kell, másokra hárítja a felelősséget, s ha kell, az istenekhez fordul. De miért lehetett számára olyan fontos, hogy Alexandros tetteire mentséget keressen? Erre a kérdésre részben személyes elfogultsága,⁴⁸³ részben pedig talán annak a kornak a szelleme adja meg a választ, amelyben Arrhianos alkotott. A második szofisztika korában a politikai függetlenségét elveszített görögség nosztalgiával gondolt vissza saját múltjára, a földézett emlékképek között pedig a makedón királynak központi szerep jutott: Alexandros, aki nemcsak meghódította az ismert világ nagy részét, de hódításai nyomán a görög kultúra a lakott világ legtávolabbi pontjaira eljutva gyökeret is eresztett, kiváló alkalmat nyújtott a szónokok és történetírók számára, hogy a jelentől elfordulva megidézzék a dicső görög múltat.⁴⁸⁴ Ez a múltidézés volt a célja a görög közönségnek író Arrhianosnak is.⁴⁸⁵ Thébai elpusztítása éppen ezért lehetett különösen kényes téma. Alexandros, a *philhellén* király ugyanis nem egy barbár várost tett a földdel egyenlővé, hanem egy görögöt. Ezt valahogyan meg kellett magyarázni. Arrhianos leírásán végig érezhető ez a szándék.⁴⁸⁶ Többek között talán ezzel magyarázható az is, hogy az *Anabasis*-ban a *prooimion*-t, melyben a szerző megjelöli témáját, rendhagyó módon nem a mű elején olvashatjuk, hanem az első könyv 12. caputjában, amikor Alexandros már Trójában van. Achilleus sírja és a perzsák

⁴⁸² „Noha ezeket mindkettőjünkkel kapcsolatban méltányosnak ítélte meg, bizalmasan elmondta, hogy Thessalikost a családja miatt engedte el, mivel egyike volt a thébai előkelőknek, Dionysodórost pedig olimpiai győzelme miatt.”

⁴⁸³ Vö. 1, 12, 1–5.

⁴⁸⁴ Erről lásd: Bowie (1970) 3-41; különösen: 7, 14; G. Anderson: The Second Sophistic. London-New York 1993. 101-132.

⁴⁸⁵ Erről lásd: Ambaglio (1994) 8-20.

⁴⁸⁶ Elképzelhető, hogy Arrhianos Plutarchos elbeszélését akarta kiigazítani. Plutarchos írása alapvetően apologetikus jellegű, de nem nélkülözi a bírálatot sem. Thébai ostromának elbeszélése során – amely, mint láttuk, több ponton eltér Arrhianosétól – Plutarchos bírálja a makedón király tetteit (vö. Plut. *Alex.* 11, 11). A Chairóneiában született Plutarchos feltehetően együttértett a thébaiakkal, ezért nem is kísérelte meg leplezni Alexandros valódi szándékait; lásd erről: Hamilton (1969) lxii-lxiii; A. E. Wardman: Plutarch and Alexander. CQ 5 (1955) 101. Arrhianos vélhetően ismerte Plutarchos munkáját. A múlt század elején R. B. Steele vetette alapos filológiai vizsgálat alá a két munkát, s arra az eredményre jutott, hogy ugyan minden kétséget kizáróan azt nem lehet bizonyítani, hogy Arrhianos fölhasználta Plutarchos életrajzát, de bizonyos jelek mindenesetre azt valószínűsítik, hogy a nikomédiai történetíró olvasta Plutarchos művét; lásd: R. B. Steele: Plutarch's Alexander and Arrian's Anabasis. CPh 11 (1916) 419-425; ill. lásd még: Bosworth (1980) 12. Jóllehet az *Anabasis*-ban nem bizonyítható Plutarchos közvetlen hatása, Plutarchos műve – amint erre Bosworth rámutatott –, irodalmi versengésre ösztönözhetette Arrhianost, ahogy később az *Anabasis* is Alexandros történetének megírására sarkallta a későbbi szerzőket, például Amyntianust. Nem zárható ki, hogy Alexandros apológiája Arrhianos válasza a plutarchosi leírásra.

elleni hadjárat kezdete minden bizonnyal méltóbb háttérrel nyújtott az Alexandrost dicsőítő előszó megírásához, mint Thébai romjai és a görög városok leigázása (melyről egyébként feltűnő módon igen szűkszavúan ír).⁴⁸⁷

Arrhianos egyhelyütt különös váddal illeti Kallisthenést, Alexandros udvari krónikását: „(1) Az olynthosi Kallisthenés azonban, aki Aristotelés előadásait is hallgatta, s akinek viselkedése elég közönséges volt, nem helyeselte ezeket. Ebben az esetben én magam is egyetérték Kallisthenésszel, de úgy vélem – már ha igaz, amit róla írnak –, akkor nem volt méltányos a részéről kijelenteni, hogy Alexandros és tetteinek megítélése tőle és történeti művétől függ, és nem ő az, aki Alexandrosnak köszönheti hírnevét, (2) hanem éppen ellenkezőleg, Alexandros tartozik köszönettel neki, hogy híressé teszi az emberek között.” (4, 10, 1–2)

Első olvasatra úgy tűnhetik, hogy Kallisthenés túlbecsüli önnön szerepét. De ha eltekintünk a kissé fellengzős hangnemtől, be kell látnunk, hogy az olynthosi történetíró kijelentése nem is áll olyan távol az igazságtól. A nagy tettek önmagukban nem elegendők, kell a történetíró, aki azokat megörökíti és jelentéssel ruházza föl, mert amikor az idő előre haladtával az emberi emlékezetben a tettek megfakulnak, csak a papirusz marad, s rajta a szöveg, amely alapján az utókor emlékezik és ítéletet mond. Arrhianos maga is tisztában volt a történetírás ezen szerepével. Méltó emléket akart állítani a makedón királynak (vö. 1, 12, 1–5), aki a görögök számára a hajdani dicsőséget testesítette meg. Éppen ezért elbeszélését olyan szerzők alapján írta meg, akik maguk is gyakran elfogultan nyilatkoztak Alexandrosról. Ez azonban nem szolgálai másolást jelentett, és nem is egy kezdő történetíró „ujjgyakorlatát”. A thébai ostrom leírásából kitűnik, hogy minden részletre ügyelve igyekezett olvasóinak saját Alexandros-képét hitelesen megrajzolni.

Ez a portré pedig – mint azt a következő fejezetben igyekszünk majd bemutatni – sok esetben Homéros hőseit idézte.

⁴⁸⁷ Vö. *Marincola* (1989) 187 sk.

Halikarnassosi Dionysios Περί συνθέσεως ὀνομάτων c. munkájában egyhelyütt Hégésiaszt korholja, amiért az ízléstelenül alkalmazza műveiben a ritmust (18, 115–208). Hogy elrettentő példát adjon, Dionysios egy hosszú passzust is idéz a magnésiai történetírótól. A részlet Alexandros Gáza elleni ostromát és a város kapitányának, Batisnak kegyetlen végét beszéli el. A leírás szerint Alexandros parancsot adott, hogy a makedón ostromnak a végsőkéig ellenálló Batist mezítelenül, a lábán bronz láncot fűrva át kössék egy harcokosi mögé, és mindenki szeme előtt vonszolják körbe-körbe, míg meg nem hal. Az idézet után Dionysios a következő költői kérdést intézi olvasóihoz: „ἄρᾳ γε ὅμοια ταῦτ' ἐστὶ τοῖς Ὀμηρικοῖς ἐκείνοις, ἐν οἷς Ἀχιλλεύς ἐστὶν αἰκιζόμενος Ἑκτορα μετὰ τὴν τελευταίην;”⁴⁸⁸ (18, 177–179) Hogy a nemleges válaszhoz kétség se férjen, Dionysios a költő sorait (*Il.* XXII, 395–411) is felidézi, majd a *synkrisis* végén kihirdeti a néhány sorral elébb már megelőlegezett ítéletét (18, 199–203).

Hogy a halikarnassosi rétor/történetíró fejében Hégésias leírását olvasva az *Ilias* sorai idéződtek fel, nem véletlen. Jóllehet Dionysios – minden bizonnyal helyes – értékítélete szerint Hégésias alulmaradt Homérosszal szemben, e rövid részlet mégis jól példázza az Alexandros történetét lejegyző historikusok egy fontos, közös jellemzőjét: a Homéros-imitációt. Alexandros – aki gyermekkorától rajongott a trójai háború hőseiért, aki édesanyja, Olympias révén Achilleusban egyik őst tisztelhetett, s akinek, Plutarchos tanúsága szerint, legkedvesebb olvasmánya, az *Ilias* mindig párnája alatt hevert (*Alex.* 8, 2)⁴⁸⁹ – üstökösként felívelő pályája úgyszólván tálcán kínálta az epikus ábrázolást a históriáját feldolgozni vágyó történetírók számára.⁴⁹⁰ A csábításnak, hogy Alexandrost homérosi hősként vagy egyenesen új Achilleusként ábrázolja, még a napjainkban legjózanabbnak és legtényszerűbbnek tartott Alexandros-historikus, Arrhianos sem tudott ellenállni. Sőt, e minden ránk maradt

⁴⁸⁸ „Vajon hasonlatos e leírás Homéros ama soraihoz, melyekben Achilleus meggyalázza Hektórt halála után?”

⁴⁸⁹ Alexandros Achilleus-imitációjáról a legalaposabb összefoglalást nyújtja: *Walter Ameling*: Alexander und Achilleus. Eine Bestandsaufnahme. In: *Wolfgang Will* (Hrsg.): *Zu Alexander der Grosse*, Festschrift Gerhard Wirth, I-II. 1987 Amsterdam. 657-692.

⁴⁹⁰ Legutóbb a témában Elisabeth Carney tett izgalmas megfigyeléseket. A kutató arra hívta fel a figyelmet, hogy az Alexandros-historikusoknál az óvatoskodó Parmeniön alakja valószínűleg Homéros Nestor-ábrázolásából táplálkozik. Emellett arra is rámutatott, hogy a sátorba vonuló és az ott napokig duzzogó Alexandrosról szóló leírások vélhetően történetileg hitelesek, s a makedón király szándékosan élt eme Achilleust utánzó, színpadias elvonulással, azért hogy az ellenkező vagy elégedetlenkedő katonáira ráerőltesse akaratát. Lásd: *Elizabeth Carney*: Artifice and Alexander History. In: *A. B. Bosworth – E. J. Baynham*: *Alexander the Great in Fact and Fiction*. Oxford 2000. 263-285.

Alexandros-történetben kitapintható, kézenfekvő párhuzamot Arrhianos nemcsak fölhasználta, de tovább is gondolta: mint arra többen rámutattak, az *Anabasis* előszavában önmaga és Homéros között is kapcsolatot teremtett.⁴⁹¹ Az alábbiakban négy hosszabb szövegrészlet elemzésén keresztül próbálom szemléltetni azt, hogy Arrhianos milyen eszközökkel igyekezett megteremteni, illetve kihangsúlyozni az Alexandros és Homéros hősei között már-már közhellyé lett rokon vonásokat.

Arrhianos az *Anabasis* témamegjelölő *prooimionját*⁴⁹² szándékoltan eposzi környezetbe ágyazva adja elő, mintegy előkészítve ezzel az Achilleus-Alexandros és Homéros-Arrhianos kettős párhuzamot. Vegyük szemügyre először ezt a gondosan megformált epikus díszletet:

„(11, 5) ἐλθὼν δὲ ἐς Ἐλαιῶντα θύει Πρωτεσιλάῳ ἐπὶ τῷ τάφῳ τοῦ Πρωτεσιλάου, ὅτι καὶ Πρωτεσίλαος πρῶτος ἐδόκει ἐκβῆναι ἐς τὴν Ἀσίαν τῶν Ἑλλήνων τῶν ἅμα Ἀγαμέμνονι ἐς Ἴλιον στρατευσάντων. καὶ ὁ νοῦς τῆς θυσίας ἦν ἐπιτυχεστέραν οἱ γενέσθαι ἢ Πρωτεσιλάῳ τὴν ἀπόβασιν. (6) Παρμενίων μὲν δὴ τῶν τε πεζῶν τοὺς πολλοὺς καὶ τὴν ἵππον διαβιβάσαι ἐτάχθη ἐκ Σηστοῦ ἐς Ἀβυδὸν· καὶ διέβησαν τριήρεσι μὲν ἑκατὸν καὶ ἐξήκοντα πλοίοις δὲ ἄλλοις πολλοῖς στρογγύλοις. Ἀλέξανδρον δὲ ἐξ Ἐλαιῶντος ἐς τὸν Ἀχαιῶν λιμένα κατὰραι ὁ πλείων λόγος κατέχει, καὶ αὐτὸν τε κυβερνῶντα τὴν στρατηγίδα ναῦν διαβάλλειν καὶ, ἐπειδὴ κατὰ μέσον τὸν πόρον τοῦ Ἑλλησπόντου ἐγένετο, σφάξαντα ταῦρον τῷ Ποσειδῶνι καὶ Νηρηῖσι σπένδειν ἐκ χρυσῆς φιάλης ἐς τὸν πόντον. (7) Λέγουσι δὲ καὶ πρῶτον ἐκ τῆς νεῶς σὺν τοῖς ὅπλοις ἐκβῆναι αὐτὸν ἐς τὴν γῆν τὴν Ἀσίαν καὶ βωμοὺς ιδρύσασθαι ὅθεν τε ἐστάλη ἐκ τῆς Εὐρώπης καὶ ὅπου ἐξέβη τῆς Ἀσίας Διὸς ἀποβατηρίου καὶ Ἀθηνᾶς καὶ Ἡρακλέους. ἀνελθόντα δὲ ἐς Ἴλιον τῇ τε Ἀθηνᾷ θῦσαι τῇ Ἰλιάδι, καὶ τὴν πανοπλίαν τὴν αὐτοῦ ἀναθεῖναι ἐς τὸν νεῶν, καὶ καθελεῖν ἀντὶ ταύτης τῶν ἱερῶν τινα ὅπλων ἔτι ἐκ τοῦ Τρωικοῦ ἔργου σωζόμενα. (8) καὶ ταῦτα λέγουσιν ὅτι οἱ ὑπασπισταὶ ἔφερον πρὸ αὐτοῦ ἐς τὰς μάχας. θῦσαι δὲ αὐτὸν καὶ Πριάμῳ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Διὸς τοῦ Ἑρκείου λόγος κατέχει, μῆνιν Πριάμου παραιτούμενον τῷ Νεοπτολέμου γένει, ὃ δὴ ἐς αὐτὸν καθῆκεν. (12, 1) Ἀνιόντα δ' αὐτὸν ἐς Ἴλιον Μενoitίος τε ὁ κυβερνήτης χρυσῷ στεφάνῳ ἐστεφάνωσε καὶ ἐπὶ τούτῳ Χάρης ὁ Ἀθηναῖος ἐκ Σιγείου ἐλθὼν καὶ τινες καὶ ἄλλοι, οἱ μὲν Ἕλληνες, οἱ δὲ ἐπιχώριοι <...> οἱ δὲ, ὅτι καὶ τὸν Ἀχιλλεύς ἄρα τάφον ἐστεφάνωσεν· Ἡφαιστῖωνα δὲ λέγουσιν ὅτι τοῦ Πατρόκλου τὸν τάφον ἐστεφάνωσε”⁴⁹³ (1, 11, 5 – 12, 1)

⁴⁹¹ Lásd erről: Stadter (1980) 62. Moles (1985) 163; Bosworth (1988) 32-33.

⁴⁹² Az *Anabasis* elején olvasható előszóban – mint láttuk – Arrhianos csupán forrásait és forráskritikai módszereit mutatja be. A témamegjelölés és az *auxésis* az első könyv 12. caputjában bukkan fel; lásd erről bővebben: 1. fejezet.

⁴⁹³ „(11, 5) (Alexandros) Elaiusba érkezvén áldozatot mutatott be Prótesilaosnak a hős sírjánál, mivel úgy tartották, hogy Prótesilaos lépett elsőként Ázsia földjére azok közül a görögök közül, akik Agamemnónnal

Hogy Arrhianos ábrázolásának sajátosságait élesebb megvilágításban lássuk, érdemes leírását összevetni a rendelkezésünkre álló párhuzamos forrásokkal. Kezdjük Iustinusszal. Pompeius Trogus kivonatolójának leírása első olvasatra színes (bár kissé patetikus) beszámolónak tűnhetik: élénk tárulnak a király és katonái lelkében kavargó gondolatok (11, 5, 6–9), a győzelem érdekében bemutatott áldozatok (11, 5, 4), pillanatképet kapunk Alexandros partraszállásáról és harci táncáról (*tripudianti similis*; 11, 5, 10–11), és egy széljegyzet erejéig Trójába is követhetjük a makedón királyt (11, 5, 12). Iustinus beszámolójából azonban hiányzik a kötőanyag, s így leírása végül semmitmondó, üres anekdotákká hullik szét. Tudósításában ugyan felbukkan néhány olyan történet, illetve esemény, melynek jelentősége (jelentése) is van – vagy lehetne –, de Iustinus szétszórt leírásából az derül ki, hogy a szerző számára mindez rejtve maradt.

Plutarchos, aki éppen az Alexandros-életrajz elején szabadkozik, amiért nem szól minden híres eseményről, lévén hogy életrajzot és nem történeti művet ír, már sokkal kiegyensúlyozottabb, ha tetszik történetibb beszámolóval szolgál. Jóllehet (a műfajból adódóan) itt sem maradnak el az anekdotikus történetek, mégis néhány fontos történeti adatra is rálelünk a plutarchosi tudósítást olvasva: megtudjuk az inváziós sereg létszámát (15, 1), áttekintést kapunk a makedón király anyagi helyzetéről (15, 2), és végül rövid leírást olvashatunk az Ilionban történt ünnepi eseményekről (15, 9). Az átkelés azonban Plutarchos tolmácsolásában is egy a hadjáráttal járó, szokványos eseménnyé halványul.

Diodóros az első olyan történetíró, aki fölismeri a Helléspontsnál lezajlott eseményekben rejlő szimbolikus jelentéstartalmat, s ezt elbeszélésében ki is aknázza. Az első

együtt vonultak hadba Ilion ellen. Az áldozat célja az volt, hogy az átkelés számára szerencsésebben érjen véget, mint Prótesilaosé. (6) Parmeniönt bízta meg azzal, hogy a gyalogság nagy részét és a lovasságot átszállítsa Sestosból Abydosba; százhatvan *triérés*re és számos más szállítóhajóra szálltak fel. A legtöbb elbeszélés úgy tartja, hogy Alexandros Elaiusból a saját maga által kormányzott zászlóshajón az achajok kikötőjébe hajózott, és amikor félúton volt a Hellésponton, egy bikát áldozott Poseidónnak, a Néreiseknek pedig egy arany kupából loccsantott bort a tengerbe. (7) Azt mondják, hogy elsőként lépett ki Ázsia földjére teljes fegyverzetben, és azt, hogy oltárokat emeltetett Zeusnak, a partraszállást védőnek, Athénának és Héraklésnek ott, ahonnan Európából elindult, és ott is, ahol Ázsiában partra lépett. Felment Ilionba, áldozatot mutatott be az ilioni Athénának és felajánlotta teljes fegyverzetét, cserébe pedig elvitt néhányat azok közül a szent fegyverek közül, amelyek még a trójai háborúból maradtak meg. (8) Azt mondják, hogy ezeket a fegyvereket a *hypaspistés*ek vitték előtte az ütközetekben. A hagyomány úgy tartja, hogy Priamosnak is áldozott Zeus Herkeios oltáránál, hogy könyörgésével elhárítsa Priamos haragját Neoptolemos nemzetségétől, melynek ő maga is a tagja. (12, 1) Az Ilionba felmenő Alexandrost Menoitios, a kormányos aranykoszorúval koszorúzta, majd őt követte a Sigeiőnből odaérkező athéni Charés és még néhányan mások is, görögök és helyiek <...> Vannak, akik azt mondják, hogy Alexandros megkoszorúzta Achilles sírját, Héphaistiön pedig Patroklosét.”

Bosworth feltételezi, hogy az elveszett szövegrészben Arrhianos a vulgata-hagyományban megőrzött történetekre tett utalást (vö. Diod. 17, 17, 3; Iust. 11, 5, 12). Roos kiegészítését (lásd: Roos [1967²] *ad loc.*) nem fogadja el. Lásd: Bosworth (1980) 103.

jel, ami erre utal, hogy az átkelést és a Trójában tett látogatást fontos cezúraként értékeli Alexandros történetében. Ezt világosan jelzi az esemény pontos időpontjának meghatározása: „Ἐπ' ἄρχοντος δ' Ἀθήνησι Κτησικλέους Ῥωμαῖοι μὲν ὑπάτους κατέστησαν Γάιον Σουλπίκιον καὶ Λεύκιον Παπίριον.”⁴⁹⁴ (17, 17, 1) A „datálást” az eseményleírás követi: Diodóros beszámol Alexandros jelképes partraszállásáról, melynek – Iustinusszal ellentétben – a jelentéstartalmát is fölfedi,⁴⁹⁵ majd a király a trójai hősök sírjánál tett látogatásáról tudósít (17, 17, 3). Ilion városa Diodórost – ahogy később, mint látni fogjuk, Arrhianost is – arra ösztökölte, hogy formai eszközökkel is megidézze a trójai háborút és költőjét: a szicíliai történetíró a látogatás eseményeinek leírásába egy terjedelmes seregszmlét ékel (17, 17, 3–6).⁴⁹⁶ A homérosi allúzió után Diodóros még feljegyezi, hogy Alexandros Athéné szentélyét is felkereste, ahol a szentély papja megjósolta granikosi győzelmét és az ütközetben való hősiesség helytállását (17, 17, 6–7), mire a király örvendő a kedvező jóslatnak felajánlotta az istennőnek saját fegyverzetét, majd kiválasztotta a templomban heverő fegyverek közül a legjobbat, amelyet később az első csatában magára is öltött (17, 17, 7–18, 1). S valóban – zárja mondandóját Diodóros – e csatában személyes bátorságának köszönhetően szerzett nevezetes győzelmet (17, 18, 1).

Diodóros leírásának utolsó sorai már sejtetik azt a mondanivalót, amely Arrhianos elbeszélésben tapintható ki leginkább: azt tudniillik, hogy Alexandros azzal, hogy átkelt Ázsia földjére és megindította hadjáratát a Perzsa Birodalom ellen, a trójai hősök örökébe lépett. Az *Anabasis* szerkezeti felépítése, illetve a második *prooimion* helyzete arról árulkodik, hogy Arrhianos számára a helléspontosi átkelés nem csupán egy állomás Alexandros történetében, hanem a makedón király históriájának – amely szétválaszthatatlanul egybefonódik a perzsa hadjáratával – tulajdonképpeni kiindulópontja.⁴⁹⁷ Jóllehet a helléspontosi átkelés a perzsák elleni harci cselekmények kezdetét jelzi, Arrhianost mégsem az átkelés hadászati eseményei, az inváziós sereg létszáma, annak felépítése érdeklik – egy rövid mondatot szán csupán e

⁴⁹⁴ „Amikor Ktésiklés volt az *archón* Athénban, Rómában pedig Gaius Sulpiciust és Lucius Papiriust nevezték ki *consulokká*.”

⁴⁹⁵ „αὐτὸς δὲ μακροῖς ναυσὶν ἐξήκοντα καταπλεύσας πρὸς τὴν Τρωάδα χώραν πρῶτος τῶν Μακεδόνων ἀπὸ τῆς νεῶς ἠκόντισε μὲν τὸ δόρυ, πήξας δ' εἰς τὴν γῆν καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῆς νεῶς ἀφαλλόμενος παρὰ τῶν θεῶν ἀπεφαίνετο τὴν Ἀσίαν δέχεσθαι δορίκτητον.” – „Alexandros hatvan hadihajóval Trója vidékére hajózott, ahol a makedónok közül elsőként a hajóról a dárdáját elhajítva a földbe szúrta azt, majd maga is kiszállt a hajóból, jelezve ezzel, hogy átvesszi az istenektől Ázsiát, mint dárdával szerzett jutalmat.” (17, 17, 2) Az epizód alapos elemzését lásd: *Hans U. Instinsky: Alexander der Grosse am Hellenpont*. Würzburg 1949. 29–40.

⁴⁹⁶ Az *enumeratio* hamar kötelező formaelemmé vált a historiográfiában. Lásd erről: *Canfora* (1972) 27–28. Vö. *Il. II*, 484–785; Hdt. 7, 61; 7, 81; 7, 84–99; Thuk. 2, 9.

⁴⁹⁷ Erre többen rámutattak: *Stadter* (1981) 166; *Moles* (1985); 167 *Marincola* (1989) 187–188.

témának (vö. 1, 11, 6)⁴⁹⁸ –, hanem Alexandros és az általa végrehajtott kultikus cselekedetek. Katalógusszerűen sorolja ezeket. A tablón sorra tűnnek fel a trójai háború szereplői: először a *pánhellén* hőssé lett Prótesilaos,⁴⁹⁹ majd Priamos és Neoptolemos,⁵⁰⁰ végül Achilleus és Patroklos. A trójai háború hősei mellett az istenek sem maradnak el. Arrhianos lejegyzí a tengerszoros közepén Poseidónnak és a Néreiseknek bemutatott áldozatot, megemlékezik a Zeusnak, Athénának és Héraklésnak emelt oltárokról, s említést tesz a trójai Athénánál tett látogatásról. Előadásában Alexandros helléspontosi átkelése egyetlen nagy vallási aktussá tömörül.⁵⁰¹ A fent említett szerzők beszámolóinak tükrében felvetődik a kérdés, hogy Arrhianos az átkelés kapcsán miért e kultikus eseményekre és azok szereplőire vetette a hangsúlyt elbeszélésében? Az egyik lehetséges válasz természetesen az, hogy Arrhianos ezekkel a történetekkel találkozott forrásaiban. Ez részben alighanem igaz is. A kérdés viszont az, hogy *kizárólag* csak ezekről az eseményekről olvasott-e? Noha Arrhianos kútfőit nem ismerjük, a többszöri forráshivatkozás és az ezekben használt többes számú alakok alapján bizonyos, hogy a nikomédiai történetíró több beszámolóból forrasztotta össze leírását.⁵⁰² Valószínűtlen azonban, hogy az általa használt összes forrás kizárólag csak az Alexandros

⁴⁹⁸ Különösen érdekes e szűkszavúság attól a szerzőtől, aki egy terjedelmes exkurzusban fejtegeti a makedón hadsereg átkelését az Indus folyón. Vö. 5, 7, 1–8, 1.

⁴⁹⁹ Prótesilaos kultuszáról lásd: Instinsky (1949) 17–18.

⁵⁰⁰ A Priamos sírjánál tett látogatást Ameling alighanem helyesen értelmezi: „Alexander versuchte durch diese Versöhnung des toten Greises beide Traditionen, die europäische und die asiatische, in seiner Person zu vereinen und sich als legitimen Nachfolger der trojanischen Könige darzustellen.” Ameling (1987) 674.

⁵⁰¹ Az *Anabasis*ban olvasható beszámoló hitelességét nem vitatják a történészek. Annál több polémia övezte azonban a makedón király (szimbolikus) cselekedetei mögött meghúzódó okok kutatását. A témában az első komoly és vitaindító munka Hans Ulrich Instinsky *Alexander der Grosse am Hellaspont* c., mindössze 72 oldalból álló rövid könyve volt. A német klasszikus filológus úgy vélte, hogy Alexandrost nem csupán a gyermekkorában beléplántált Homéros-rajongása (*Schwärmerei*) készítette azokra a tettekre, melyeket elsősorban Arrhianos műve őrzött meg számunkra, hanem azok egy jól átgondolt program részei voltak, mely szándékoltan szimbolikus tettek sorára épült. E jelképes cselekedetek táptalaja azonban nem elsősorban a trójai mondanakör és Homéros volt, hanem a görög-perzsa háborúk és Hérodotos. Instinsky szerint Prótesilaos sírjának meglátogatásával Alexandros nem csupán a trójai háború első áldozata és a pánhellén hős előtt rótt le kegyeletét, hanem a hadjárat célját is világossá tette, amely nem volt más, mint a perzsák, pontosabban Xerxés a görögök ellen elkövetett bűneinek megbosszulása. Eme a korinthusi szövetség által már korábban megfogalmazott, nyilvánvalóan propagandisztikus célkitűzésben a Prótesilaos sírjánál bemutatott áldozat szimbolikus értelemmel bírt. A dardán hős nyughelye volt ugyanis az első szenthely, Hérodotos szerint, melyet a Xerxés vezette perzsa sereg megszenteltetett (vö. Hdt. 7, 33). A tengerszoros közepén Poseidónnak és lányainak bemutatott áldozat, Instinsky szerint, szintén Xerxéshez, illetve Hérodotoshoz köthető. A német filológus ugyanis azt feltételezte, hogy Alexandros a perzsa király által elvégzett és Hérodotos által írásban megörökített áldozatot másolta le a Trója felé tartó *triérés* fedélzetén. Instinsky e párhuzamok levonása után arra a következtetésre jutott, hogy Alexandros olvasta Hérodotos művét. Feltevéseit azonban komoly bírálatok érték. Hermann Strasburger recenzójában számos ellenérvet sorakoztatott fel, melyek meggyőzően cáfolták Instinsky hipotézisét, mely szerint Alexandros olvasta a *Historiai*t. Mindazonáltal nem tartotta kizártnak az Instinsky által felvetett párhuzamokat. Lásd: Herman Strasburger: [Hans Ulrich Instinsky: Alexander der Große am Hellespont] *Gnomon* 23 (1951) 83–88. Walbank az Instinsky által vont hérodotosi, illetve Xerxés-párhuzamok létjogosultságát megkérdőjelezte, és a német filosz interpretációi közül csak a Diodóros által megőrzött partraszállás-jelenet értelmezését ítélte tarthatónak. Lásd: F. W. Walbank: [Hans U. Instinsky: Alexander der Grosse am Hellaspont.] *JHS* 70 (1950) 79–81.

⁵⁰² Hogy kik voltak Arrhianos forrásai, nem lehet tudni. A lehetséges szerzőkről lásd: Bosworth (1980) 100; Hammond (1993) 216–217.

által elvégzett szertartásokról számolt volna be az átkelés kapcsán. Ezt a feltételezést támasztja alá az a Plutarchosnál található megjegyzés, melyben a chairóneiai történetíró Aristobulosra hivatkozva tesz említést az átkelést megkezdő makedón király anyagi helyzetéről (vö. Plut. *Alex.* 15, 2). Hogy Arrhianos teljesen mellőzi az ilyen jellegű adatokat leírásából, noha Aristobulos beszámolóját bizonyosan olvasta, arra utal, hogy tudatosan válogatta össze azokat az eseményeket, amelyek vallási, kultikus tartalommal rendelkeztek.

Arrhianos tehát vélhetően szándékoltan vetette a hangsúlyt a vallási aspektusra. A kérdésre, hogy miért, feltételezésem szerint, a választ az *Ilias*ban, illetve az eposz hőseinek éthoszában kell keresnünk. Homéros harcosai istenfélő emberek. Az eposzt át-átszövik a Trójáért folyó küzdelem szereplőinek imádságai, az isteneknek szánt áldozatai. E vallásos tartalmú jeleneteknek olykor fontos elbeszélésszervező szerepük is van: egy-egy cselekmény csúcspontját jelölik ki, lett légyen szó akár egy párviadalról, mely során a dárdáját ellenfelére hajítani készülő harcos az istenekhez (többnyire Apollónhoz) fohászkodik, akár a gyermekét utoljára kezében tartó Hektór imájáról (*Il.* VI, 476–481), akár Achilleus a harcba (s a halálba) készülő Patroklosért elmondott fohászáról (*Il.* XVI, 233–248).⁵⁰³ A hadjárat nyitányában Arrhianos a trójai hősök útjára lépő királyt az alkalomhoz illőn, epikus köntösbe bújtatva kívánta ábrázolni: az isteneknek áldozó és a dicső ősök nyughelyeit felkereső Alexandros a homérosi hősök éthoszáat idézi föl. Emellett a kultikus témával Arrhianos az elbeszélés szintjén is megfelelő nyomatékot adhatott a hadjárat kezdetének, és tovább erősíthette a párhuzamot a trójai háború és a perzsák elleni hadjárat között. Talán e párhuzam hangsúlyozását szolgálja a szokatlanul sok utalás a forrásokra is:⁵⁰⁴ a ὡς λόγος, λόγος κατέχει, λέγουσιν kifejezések sorjázásával Arrhianos a távoli, a trójai háborúhoz hasonló legendás múltba tolja vissza az eseményeket.

Az epikus háttér megfestése után Arrhianos a – Plutarchosnál is felbukkanó (15, 8) – Homérost-dicsérő-Achilleus-logosból kalauzolja át szinte észrevétlenül az olvasót az eseményleírásból a *prooimion*ba:

„(12, 1) καὶ εὐδαιμόνισεν ἄρα, ὡς λόγος, Ἀλέξανδρος Ἀχιλλέα, ὅτι Ὅμηρου κήρυκος ἐς τὴν ἔπειτα μνήμην ἔτυχε. (2) καὶ μέντοι καὶ ἦν Ἀλεξάνδρῳ οὐχ ἥκιστα τούτου ἔνεκα εὐδαιμονιστέος Ἀχιλλεύς, ὅτι αὐτῷ γε Ἀλεξάνδρῳ, οὐ κατὰ τὴν ἄλλην ἐπιτυχίαν, τὸ χωρίον τοῦτο ἐκλιπὲς ξυνέβη οὐδὲ ἐξηνέχθη ἐς ἀνθρώπους τὰ Ἀλεξάνδρου ἔργα ἐπαξίως, οὐτ' οὖν καταλογάδην, οὐτε τις ἐν μέτρῳ ἐποίησεν· ἀλλ' οὐδὲ ἐν μέλει ἦσθη Ἀλέξανδρος, ἐν ὧ τῷ Ἰέρων τε καὶ Γέλων

⁵⁰³ Erről lásd például: Jasper Griffin: *Homer on Life and Death*. Oxford 1980. 148–149.

⁵⁰⁴ A z 1, 11, 3-tól 12, 1-ig terjedő szakaszban Arrhianos hat alkalommal utal forrásaira.

καὶ Θήρων καὶ πολλοὶ ἄλλοι οὐδέν τι Ἀλεξάνδρῳ ἐπεοικότες, ὥστε πολὺ μείον γινώσκεται τὰ Ἀλεξάνδρου ἢ τὰ φαυλότατα τῶν πάλαι ἔργων· (3) ὅποτε καὶ ἡ τῶν μυρίων ξὺν Κύρῳ ἄνοδος ἐπὶ βασιλέα Ἀρτοξέρξην καὶ τὰ Κλεάρχου τε καὶ τῶν ἅμα αὐτῷ ἀλόντων παθήματα καὶ ἡ κατάβασις αὐτῶν ἐκείνων, ἦν Ξενοφῶν αὐτοὺς κατήγαγε, πολὺ τι ἐπιφανέστερα ἐς ἀνθρώπους Ξενοφῶντος ἕνεκά ἐστιν ἢ Ἀλέξανδρός τε καὶ τὰ Ἀλεξάνδρου ἔργα. (4) καίτοι Ἀλέξανδρος οὔτε ξὺν ἄλλῳ ἐστράτευσεν, οὔτε φεύγων μέγαν βασιλέα τοὺς τῇ καθόδῳ τῇ ἐπὶ θάλασσαν ἐμποδῶν γιγνομένους ἐκράτησεν· ἄλλ' οὐκ ἔστιν ὅστις ἄλλος εἰς ἀνὴρ τοσαῦτα ἢ τηλικαῦτα ἔργα κατὰ πλῆθος ἢ μέγεθος ἐν Ἑλλησιν ἢ βαρβάροις ἀπεδείξατο. ἔνθεν καὶ αὐτὸς ὀρμηθῆναί φημι ἐς τήνδε τὴν ξυγγραφὴν, οὐκ ἀπαξιῶσας ἑμαυτὸν φανερὰ καταστήσειν ἐς ἀνθρώπους τὰ Ἀλεξάνδρου ἔργα. (5) ὅστις δὲ ὦν ταῦτα ὑπὲρ ἑμαυτοῦ γινώσκω, τὸ μὲν ὄνομα οὐδέν δέομαι ἀναγράψαι, οὐδὲ γὰρ οὐδὲ ἄγνωστον ἐς ἀνθρώπους ἐστίν, οὐδὲ πατρίδα ἥτις μοί ἐστιν οὐδὲ γένος τὸ ἐμόν, οὐδὲ εἰ δὴ τινα ἀρχὴν ἐν τῇ ἑμαυτοῦ ἡρξά· ἄλλ' ἐκεῖνο ἀναγράφω, ὅτι ἐμοὶ πατρίς τε καὶ γένος καὶ ἀρχαὶ οἶδε οἱ λόγοι εἰσὶ τε καὶ ἀπὸ νέου ἔτι ἐγένοντο. καὶ ἐπὶ τῷδε οὐκ ἀπαξιῶ ἑμαυτὸν τῶν πρώτων ἐν τῇ φωνῇ τῇ Ἑλλάδι, εἵπερ οὖν καὶ Ἀλέξανδρον τῶν ἐν τοῖς ὅπλοις.”⁵⁰⁵ (1, 12, 1–5)

Az öntudatos szerzői megnyilatkozásból és az azt megelőző *synkrisis*ből kirajzolódik Arrhianos szándéka, ami nem kevesebb, mint betölteni azt a szerepet, amit Homéros töltött be egykor Achilleusszal kapcsolatban. Másként fogalmazva: Arrhianos Alexandros Homérosa

⁵⁰⁵ „(12, 1) Alexandros a hagyomány szerint aztán Achilleus szerencsáját dicsérte, hogy megadatott neki Homéros, jövőbeli emlékének hírnöke. (2) S bizony Alexandros szemében Achilleus leginkább ezért lehetett igen szerencsés, mivel Alexandros számára sikereihez képest e terület méltatlanul elhanyagolt maradt, és tetteit nem adták közre méltóképpen az embereknek, sem prózában, sem versben. Alexandrost még lírai dalban sem énekelték meg, amelyben Hierónt, Gelónt, Thérónt és még sokan másokat – noha egyik sem volt Alexandroshoz hasonlítható – megénekelték. Így Alexandros tetteinél még a régiek legjelentéktelenebb ügyei is sokkal ismertebbek. (3) Hiszen még a Tízezrek és Kyros Artaxerxés király ellen viselt hadjárata, Klearchos és a vele együtt fogságba esett katonák szenvedései és a Xenophón vezérelte visszavonulásuk is sokkal ismertebb Xenophónnak köszönhetően, mint Alexandros és tettei. (4) Jóllehet Alexandros nem valaki mással együtt vezetett hadjáratot, s nem a Nagy Király elől futva győzte le azokat, akik a tengerhez való visszavonulását akadályozták; sőt ellenkezőleg: nincs egyetlen más olyan ember, aki számban oly sok és jelentős tettet vitt végbe a görögök vagy barbárok között. (5) Ezért fogtam hozzá e történeti műhöz, méltónak tartva magamat arra, hogy ismertté tegyem Alexandros tetteit az emberek között. Ami pedig engem illet, aki ilyen véleménnyel vagyok saját magamról, nevemet nem szükséges leírom, ugyanis nem ismeretlen az emberek előtt, ahogy szülőföldem és nemzetségem sem, és az sem, hogy vajon viseltem-e hivatalt hazámban. Azt viszont leírom, hogy számomra a szülőföldet, a családot és a hivatalokat ez a mű jelenti, és már ifjúkoromtól ez jelentette. Ezért tartom méltónak magamat az első helyre a görög nyelvben, ahogy Alexandrost is annak tartom a katonáskodásban.”

Az idézett görög szövegrészlet utolsó mondatában Krüger javítását elfogadva Ἀλέξανδρον alakot adtam meg tekintetbe véve Bosworth meggyőző érvelését a javítás mellett: Bosworth (1980) 107. Vö. Sisti (2001) *ad loc.* A τῶν πρώτων alak két értelmezési lehetőséget kínál. Amennyiben a többes számú birtokos alakot *masculinum*nak tekintjük, Arrhianos „csupán” annyit állítana, hogy *egyike* a legkiválóbb görög íróknak, ha viszont *neutrum*ként értelmezzük, akkor a nikomédiai történetíró állítása már az, hogy ő *a* legkiválóbb tollforgató. Ez utóbbi értelmezés jobban megfelel az Alexandrosszal vont párhuzamnak, akit a szerző – mint az a *prooimion*ból is kiderül – nem az *egyik*, hanem *a* legkiválóbb hadvezérnek tartott. Az εἵπερ kötőszóval bevezetett mellékmondat értelmezéséhez lásd még: Schepens (1971) 262; Bosworth (1980) 34, 89. jegyzet. Az ἐν τῇ φωνῇ τῇ Ἑλλάδι Schepens szerint metonimikusan e helyt görög *irodalmat* jelent; lásd: Schepens (1971) 261-262. A οἶδε οἱ λόγοι és az ἐν τῇ ἑμαυτοῦ kifejezések értelmezéséhez lásd: 39., ill. 29. jegyzet.

akart lenni. A makedón király hőstettei méltó irodalmi megemlékezést érdemelnek, derül ki az előszóból. Ez eddig azonban nem valósult meg. A feladat Arrhianosra vár. Alexandros a második Achilleus, ezért az *Anabasis*-nak a második *Ilias*-nak kell lennie – olvasható ki Arrhianos szavaiból.

Az első fejezetben már utaltunk rá, hogy nem zárható ki, hogy ezt a párhuzamot igyekezett hangsúlyozni akkor is, amikor e különös hangvételű belépőjében kilétét homályban hagyta, akárcsak az *Ilias* költője, aki szintén nem fedte fel nevét művében.⁵⁰⁶ De további epikus áthallásokat is felfedezni vélnek a kutatók. John Moles szerint Arrhianos magabiztos kijelentése, hogy tudniillik személye nem ismeretlen az emberek előtt, Homéros hőseinek *genelógiai* dicsekvéseire emlékeztet. Az amerikai filológus két példát is kínál. Az egyik Glaukos bemutatkozása Diomédész előtt:

„εἰ δ' ἐθέλεις καὶ ταῦτα δαήμεναι ὄφρ' εὖ εἰδῆς
ἡμετέρην γενεήν, πολλοὶ δέ μιν ἄνδρες ἴσασιν.”⁵⁰⁷
(*Il.* VI, 150–151)

A második példa Aineias és Achilleus találkozásakor hangzik el a trójai hős szájából:

„ἴδμεν δ' ἀλλήλων γενεήν, ἴδμεν δὲ τοκῆας
πρόκλυτ' ἀκούοντες ἔπεα θνητῶν ἀνθρώπων.”⁵⁰⁸
(*Il.* XX, 203–204)

Mindkét homérosi hős kérdésére – Moles szerint – hasonlóságot mutat Arrhianos dicsekvő szavaival. Mondanivalójuk a következő: jól ismernek minket, sok ember tudja származásunkat, következésképp felesleges azt elmondanunk. A különbség az, hogy Homéros hősei mégis elmondják, Arrhianos viszont hallgat.⁵⁰⁹ Talán homérosi allúziót kell látnunk abban a mondatban is, amelyben Arrhianos arról vall, hogy mit jelent számára ez a mű, s amely mondat – alighanem szándékoltan – Andromaché Hektórhoz intézett szavait idézi fel.⁵¹⁰

⁵⁰⁶ Breebaart (1960) 24; Marincola (1989) 188.

⁵⁰⁷ „Ámde, ha mégis akarsz törzsünkről kérdeni – halljad, / elmondom, hogy tudd; sokan ismerik úgyis a törzsünk.” (Devecseri Gábor fordítása)

⁵⁰⁸ „Tudjuk az egymás nemzetségét, s hogy szüleink kik, / hisz hallottuk a földi halandók régi regéit” (Devecseri Gábor fordítása)

⁵⁰⁹ Moles (1985) 165.

⁵¹⁰ „ἄλλ' ἐκεῖνο ἀναγράφω, ὅτι ἐμοὶ πατρίς τε καὶ γένος καὶ ἀρχαὶ οἶδε οἱ λόγοι εἰσὶ τε καὶ ἀπὸ νέου ἔτι ἐγένοντο.” (*An.* 1, 12, 5) „Ἐκτορ ἀτὰρ σύ μοι ἔσσι πατήρ καὶ πότνια μήτηρ / ἥδὲ κασίγνητος, σὺ δέ μοι θαλερὸς παρακοίτης” – „S most, Hektór, te vagy édesapám, te vagy édesanyám

A tudatosan megszerkesztett áthallásokkal Arrhianos mesterien von párhuzamot önmaga és Homéros, illetve az *Anabasis* és az *Ilias* között.

A *prooimion*ban sugalmazott Homéros-Arrhianos párhuzam persze szimbolikus, hiszen a múltat magába záró szöveg megkomponálásához egy történetíró műhelyében más eszközök sorakoznak, mint egy költőében. Mégis, ha alkalma nyílt rá, finom epikus szálakat szöve elbeszélése szövetébe Arrhianos itt-ott fölidézte Homérost, minden bizonnyal olvasói nem kis öröme. A továbbiakban két *diégémán* keresztül kísérel meg bemutatni a nikomédiai történetíró epizáló fogásait.

Az első elbeszélés az Indiába tartó makedón sereg egy kisebb hadmozdulatáról tudósít. A Kunár folyó völgyébe Kr. e. 327-ben behatoló Alexandros elől a helybeliek otthonaikat felgyújtva a környező hegyekbe húzódtak. Jóllehet döntő ütközetre nem került sor, a menekülők egy részét Badzsaur vidékén sikerült harcra kényszeríteni. A hadműveletet Ptolemaios vezette, akinek a visszaemlékezései alapján Arrhianos a következő párbajjelenetet írja le :

„(3) ὃν δὲ ἡγεμόνα αὐτὸν τῶν ταύτη Ἰνδῶν Πτολεμαῖος ὁ Λάγου πρὸς τινὶ ἤδη γηλόφῳ ὄντα κατιδὼν καὶ τῶν ὑπασπιστῶν ἔστιν οὗς ἀμφ' αὐτὸν ξὺν πολὺ ἐλάττοσιν αὐτὸς ὢν ὅμως ἐδίωκεν ἔτι ἐκ τοῦ ἵππου· ὡς δὲ χαλεπὸς ὁ γήλοφος τῷ ἵππῳ ἀναδραμεῖν ἦν, τοῦτον μὲν αὐτοῦ καταλείπει παραδούς τινὶ τῶν ὑπασπιστῶν ἄγειν, αὐτὸς δὲ ὡς εἶχε πεζὸς τῷ Ἰνδῷ εἶπετο. (4) ὁ δὲ ὡς πελάζοντα ἤδη κατεῖδε τὸν Πτολεμαῖον, αὐτὸς τε μεταβάλλει ἐς τὸ ἔμπαλιν καὶ οἱ ὑπασπισταὶ ξὺν αὐτῷ. καὶ ὁ μὲν Ἰνδὸς τοῦ Πτολεμαίου διὰ τοῦ θώρακος παίει ἐκ χειρὸς ἐς τὸ στήθος ξυστῷ μακρῷ, καὶ ὁ θώραξ ἔσχε τὴν πληγὴν· Πτολεμαῖος δὲ τὸν μηρὸν διαμπᾶξ βαλὼν τοῦ Ἰνδοῦ καταβάλλει τε καὶ σκυλεύει αὐτόν. (5) ὡς δὲ τὸν ἡγεμόνα σφῶν κείμενον οἱ ἀμφ' αὐτὸν εἶδον, οὗτοι μὲν οὐκέτι ἔμμενον, οἱ δὲ ἐκ τῶν ὀρῶν αἰρόμενον τὸν νεκρὸν τοῦ ὑπάρχου ἰδόντες πρὸς τῶν πολεμίων ἤλγησαν τε καὶ καταδραμόντες ξυνάπτουσιν ἐπ' αὐτῷ μάχην καρτεράν πρὸς τῷ γηλόφῳ. ἤδη γὰρ καὶ Ἀλέξανδρος ἔχων τοὺς ἀπὸ τῶν ἵππων καταβεβηκότας πεζοὺς πρὸς τῷ γηλόφῳ ἦν. καὶ οὗτοι ἐπιγενόμενοι μόγις ἐξέεωσαν τοὺς Ἰνδοὺς ἐς τὰ ὄρη καὶ τοῦ νεκροῦ ἐκράτησαν.”⁵¹¹ (4, 24, 3– 5)

is, / és te a fivérem virulőerejű deli férjem.” (Il. VI, 429– 430; ford.: Devecseri Gábor) Vö. *Moles* (1985)166.

⁵¹¹ „(3) Ptolemaios, Lagós fia meglátta az ottani indek vezetőjét, aki már a domboknál járt. Jóllehet a vele lévő *hypaspistés*ek sokkal kevesebben voltak, ő mégis folytatta tovább a lovasüldözést. Mivel lóval nehéz volt felmenni a dombra, az egyik *hypaspistés*re bízta lovát, hogy vezesse, ő pedig, ahogy volt, gyalog követte az indet. (4) Amikor az ind meglátta a közeledő Ptolemaios, visszafordult pajzhordozóival együtt. Hosszú dárdájával Ptolemios mellére sújtott a vértjén keresztül, de a mellvért állta az ütést; Ptolemaios viszont az ind combját keresztüldöfve megölte őt, majd fegyvereitől is megfosztotta. (5) Amikor az ind vezérrel lévő harcosok látták, hogy parancsnokuk elesett, nem maradtak tovább, de azok, akik a hegyről nézték végig, ahogy vezérük holtteste az ellenség kezébe kerül, nagy fájdalommal éreztek, és miután lerohantak, elkeseredett harcba kezdtek a holttestért a domb mellett. Közben már Alexandros is a dombnál volt a lováról leszállított gyalogosaival. A

A szövegrészletet Bosworth már alapos vizsgálat alá vonta.⁵¹² A következőkben az ausztrál kutató eredményeire támaszkodva ismertetem a leírás epikus vonásait, abban a reményben, hogy a szöveg tanúságai a következő *diégéma* elemzésénél is hasznunkra lesznek.

Arrhianos leírása – mint azt Bosworth helyesen állapítja meg – a klasszikus homérosi formulát követi: a hősrre vetett dárda a vértéken irányt téveszt, majd a hős halálos dárdahajítással válaszol. E rokon vonáson túl azonban van egy apró részlet, amely egy adott homérosi helyhez köti a leírást. A combsérülések az *Ilias*ban nem halálos kimenetelűek.⁵¹³ Egyet kivéve. Patroklos, amikor megkezdí vitézkedését, szembekerül Areilykossal, akit lándzsájával a combján sebesít meg, mire az arccal földre hull (feltehetően holtan). Az allúzió, melyet – Bosworth szerint – minden művelt olvasó azonnal értett, azt sugalmazza, hogy miként Achilleus számára Patroklos, úgy Alexandros számára Ptolemaios (s nem Héphaistión) volt a legkedvesebb harcostárs. Bosworth szerint a párhuzam az egyiptomi hatalmát megszilárdítani igyekvő Ptolemaios politikai céljait szolgálta: az egykori testőr azzal, hogy önmagát második Patrokloként ábrázolta, katonai erényeit és a makedón királyhoz fűződő bensőséges viszonyát kívánta hangsúlyozni. Jóllehet – mint az az előző fejezetből is kiderült – nagyon nehéz a töredékek alapján határozott propagandisztikus célt tulajdonítani Ptolemaios művének, Bosworth feltételezése, mely szerint az allúzió nem Arrhianostól, hanem az egykori testőrtől való, alighanem helyes. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy a nikomédiai historikus semmit nem tett a ptolemaiosi beszámolóhoz. Bosworth felhívja a figyelmet, hogy Ptolemaios szolgáltatta a történet magját, amelyet viszont Arrhianos díszített fel. A nikomédiai történetíró minden bizonnyal azonnal felfedezte a ptolemaiosi leírásban rejlő epikus allúziót, amit ki is használt, illetve tovább csiszolt. Ezt látszik bizonyítani, hogy majdhogynem tökéletes *hexametert* is találhatunk a leírásban.⁵¹⁴ Hogy a szöveg legalább annyira viseli Arrhianos keze nyomát, mint Ptolemaiosét, azt az igen ritka διαμπαξ határozószó is jelzi, melyet a nikomédiai történetíró minden bizonnyal példaképétől, Xenophóntól kölcsönzött.⁵¹⁵ Bosworth elemzésében röviden arra is kitér, hogy vajon eme átstilizált, kiszínezett beszámolónak mennyi igazságtartalma lehet. Az ausztrál kutató arra a következtetésre jut, hogy noha Ptolemaios szándékoltan homérosi jelenetet festett az epizódból, a történet a valóságban is megeshetett.

csatlakozó csapatok csak nagy nehezen űzték vissza az indeket a hegyekbe, és kerítették birtokukba a holttestet.”

⁵¹² A. B. Bosworth: *Alexander and the East. The Tragedy of Triumph*. Oxford 1996. 44-47.

⁵¹³ Lásd például: Bosworth (1996) 45, 45. jegyzet.

⁵¹⁴ Vö. Bosworth (1996) 46, 47. jegyzet.

⁵¹⁵ Vö. Bosworth (1996) 46.

Jóllehet ez utóbbi kérdésre biztos választ vélhetően sohasem fogunk kapni, Bosworth eredményei és következtetései arra ösztönöznek, hogy hasonló vizsgálat alá vegyük az *Anabasis* másik olyan *diégémáját*, amely hasonlóan az előzőhöz igen gazdag a homérosi áthallásokban, epikus motívumokban.

Alexandros az Alsó-Pandzsáb vidékét lakó leggharciasabb ind népcsoport, a mallos törzs ellen vezetett hadjáratban,⁵¹⁶ mint ahogy arról a makedón király történetírói egyöntetűen beszámolnak,⁵¹⁷ kis híján életét veszítette, amikor mellkasát nyíllövés érte, miután vakmerőn a fellegvár faláról az ellenség gyűrűjébe ugrott. Ez az epizód úgyszólván epikus megformálásért kiált, s ezt Arrhianos nem is habozott kihasználni. Lássuk, miként tette.

„(9, 2) Ἀλέξανδρος δέ, ὡς βλακεύειν αὐτῷ ἐδόκουν τῶν Μακεδόνων οἱ φέροντες τὰς κλίμακας, ἀρπάσας κλίμακα ἐνὸς τῶν φερόντων προσέθηκε τῷ τείχει αὐτὸς καὶ εἰληθεὶς ὑπὸ τῇ ἀσπίδι ἀνέβαινεν· (3) ἐπὶ δὲ αὐτῷ Πευκέστας ὁ τὴν ἱερὰν ἀσπίδα φέρων, ἣν ἐκ τοῦ νεῷ τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Ἰλιάδος λαβὼν ἅμα οἱ εἶχεν Ἀλέξανδρος καὶ πρὸ αὐτοῦ ἐφέρετο ἐν ταῖς μάχαις· ἐπὶ δὲ τούτῳ Λεοννάτος ἀνῆει κατὰ τὴν αὐτὴν κλίμακα ὁ σωματοφύλαξ· κατὰ δὲ ἄλλην κλίμακα Ἀβρέας τῶν διμοιριτῶν τις στρατευομένων. (4) ἤδη τε πρὸς τῇ ἐπάλλξει τοῦ τείχους ὁ βασιλεὺς ἦν καὶ ἐρείσας ἐπ' αὐτῇ τὴν ἀσπίδα τοὺς μὲν ὥθει εἴσω τοῦ τείχους τῶν Ἰνδῶν, τοὺς δὲ καὶ αὐτοῦ τῷ ξίφει ἀποκτείνας γεγυμνώκει τὸ ταύτῃ τείχος· καὶ οἱ ὑπασπισταὶ ὑπέρφοβοι γενόμενοι ὑπὲρ τοῦ βασιλέως σπουδῇ ὠθούμενοι κατὰ τὴν αὐτὴν κλίμακα συντριβούσιν αὐτήν, ὥστε οἱ μὲν ἤδη ἀνιόντες αὐτῶν κάτω ἔπεσον, τοῖς δὲ ἄλλοις ἄπορον ἐποίησαν τὴν ἄνοδον. (5) Ἀλέξανδρος δὲ ὡς ἐπὶ τοῦ τείχους στὰς κύκλῳ τε ἀπὸ τῶν πλησίον πύργων ἐβάλλετο, οὐ γὰρ πελάσαι γε ἐτόλμα τις αὐτῷ τῶν Ἰνδῶν, καὶ ὑπὸ τῶν ἐκ τῆς πόλεως, οὐδὲ πόρρω τούτων γε ἐσακοντιζόντων (ἔτυχε γὰρ τι καὶ προσκεχωσμένον ταύτῃ πρὸς τὸ τεῖχος), δῆλος μὲν ἦν Ἀλέξανδρος ὢν τῶν τε ὅπλων τῇ λαμπρότητι καὶ τῷ ἀτόπῳ τῆς τόλμης, ἔγνω δὲ ὅτι αὐτοῦ μὲν μένων κινδυνεύσει μηδὲν ὅ τι καὶ λόγου ἄξιον ἀποδεικνύμενος, καταπηδήσας δὲ εἴσω τοῦ τείχους τυχὸν μὲν αὐτῷ τούτῳ ἐκπλήξει τοὺς Ἰνδοὺς, εἰ δὲ μή, καὶ κινδυνεύειν δέοι, μεγάλα ἔργα καὶ τοῖς ἔπειτα πυθέσθαι ἄξια ἐργασάμενος οὐκ ἀσπουδεὶ ἀποθανεῖται – ταῦτα γνοὺς καταπηδᾷ ἀπὸ τοῦ τείχους ἐς τὴν ἄκραν. (6) ἔνθα δὴ ἐρεισθεὶς πρὸς τῷ τείχει τοὺς μὲν τινὰς ἐς χεῖρας ἐλθόντας καὶ τὸν γε ἡγεμόνα τῶν Ἰνδῶν προσφερόμενόν οἱ θρασύτερον παίσας τῷ ξίφει ἀποκτείνει· ἄλλον δὲ πελάζοντα λίθῳ βαλὼν ἔσχε καὶ ἄλλον λίθῳ, τὸν δὲ ἐγγυτέρω προσάγοντα τῷ ξίφει αὖθις. οἱ δὲ βάρβαροι πελάζειν μὲν αὐτῷ οὐκέτι ἠθελον, ἔβαλλον δὲ πάντοθεν περιεστηκότες ὅ τι τις ἔχων βέλος ἐτύγχανεν ἢ ἐν τῷ τότε ἔλαβεν. (10, 1) Ἐν τούτῳ δὲ Πευκέστας τε καὶ ὁ διμοιρίτης Ἀβρέας καὶ ἐπ' αὐτοῖς Λεοννάτος, οἱ δὴ

⁵¹⁶ A hadjáratról lásd: Bernhard Breloer: Alexanders Bund mit Poros: Indien von Dareios zu Sandrakottos. Leipzig 1941. 29-56; Bosworth (1996) 133-142.

⁵¹⁷ Diod. 17, 98, 1–99, 5; Str. 15, 1, 33; Curt. 9, 4, 26–5, 30; Plut. Alex. 63; Iust. 12, 9.

μόνοι ἔτυχον πρὶν ξυντριβῆναι τὰς κλίμακας ἀναβεβηκότες ἐπὶ τὸ τεῖχος, καταπηδήσαντες καὶ αὐτοὶ πρὸ τοῦ βασιλέως ἐμάχοντο. καὶ Ἀβρέας μὲν ὁ διμοιρίτης πίπτει αὐτοῦ τοξευθεὶς ἐς τὸ πρόσωπον, Ἀλέξανδρος <δὲ> βάλλεται καὶ αὐτὸς διὰ τοῦ θώρακος ἐς τὸ στήθος τοξεύματι ὑπὲρ τὸν μαστόν, ὥστε λέγει Πτολεμαῖος ὅτι καὶ πνεῦμα ὁμοῦ τῷ αἵματι ἐκ τοῦ τραύματος ἐξεπνεῖτο. (2) ὁ δέ, ἔστε μὲν ἔτι θερμὸν ἦν αὐτῷ τὸ αἷμα, καίπερ κακῶς ἔχων ἡμύνετο· πολλοῦ δὲ δὴ τοῦ αἵματος καὶ ἀθρόου οἷα δὴ ξὺν πνεύματι ἐκρυνέντος, ἱλιγγός τε αὐτὸν καὶ λειποψυχία κατέσχε καὶ πίπτει αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἀσπίδα ξυννεύσας. Πευκέστας δὲ περιβὰς πεπτωκότες καὶ ὑπερσχῶν τὴν ἱερὰν τὴν ἐξ Ἰλίου ἀσπίδα πρὸ αὐτοῦ [εἶχε], καὶ Λεοννάτος ἐς τὰ ἐπὶ θάτερα, οὗτοί τε βάλλονται ἀμφοτέρω καὶ Ἀλέξανδρος ἐγγὺς ἦν ἤδη ὑπὸ τοῦ αἵματος ἐκλιπεῖν. (3) τοῖς γὰρ Μακεδόσι καὶ ταύτῃ ἐν ἀπόρῳ γεγέννητο τὰ τῆς προσβολῆς, ὅτι οἱ τὸν Ἀλέξανδρον βαλλόμενον τε ἐπὶ τῷ τείχει ἰδόντες καὶ πηδῶντα ἔσω ἐς τὴν ἄκραν, ὑπὸ σπουδῆς τε καὶ φόβου μὴ τι αὐτοῖς ὁ βασιλεὺς πάθῃ οὐ ξὺν νόῳ κινδυνεύων, τὰς κλίμακας ξυντετριφότες ἄλλοι ἄλλας μηχανὰς ἐς τὸ ἀνελθεῖν ἐπὶ τὸ τεῖχος ὡς ἐν ἀπόροις ἐμηχανῶντο, οἱ μὲν πασσάλους ἐμπηγνύοντες ἐς τὸ τεῖχος γήϊνον ὄν, καὶ κατὰ τούτους ἐκκρεμαννύμενοι χαλεπῶς ἀνείρπον, οἱ δὲ ἄλλοι ἐπ' ἄλλους ἐπιβαίνοντες. (4) ὁ δὲ πρῶτος ἀνελθὼν ἐνρίπτει αὐτὸν κατὰ τοῦ τείχους ἐς τὴν πόλιν, ἵναπερ τὸν βασιλέα ἐώρων κείμενον, ξὺν οἰμωγῇ καὶ ἀλαλαγμῷ πάντες. ἤδη τε ἀμφ' αὐτῷ πεπτωκότες καρτερὰ μάχῃ ξυνειστήκει ἄλλου ἐπ' ἄλλω τῶν Μακεδόνων προασπίζοντος, καὶ ἐν τούτῳ οἱ μὲν τὸν μοχλὸν ὅτῳ εἶχετο ἢ κατὰ τὸ μεταπύργιον πύλην κατασχίσαντες ἐπ' ὀλίγους παρήεσαν, οἱ δὲ καθ' ὃ τι ἡ πύλη διέσχε τοὺς ὤμους ὑποθέντες καὶ ὥσαντες ἐς τὸ ἔσω τὸ τεῖχος ἀνεπέτασαν ταύτῃ τὴν ἄκραν. (11, 1) Ἐν τούτῳ δὲ οἱ μὲν ἔκτεινον τοὺς Ἰνδούς, καὶ ἀπέκτεινάν γε πάντας οὐδὲ γυναῖκα ἢ παῖδα ὑπελείποντο, οἱ δὲ ἐξέφερον τὸν βασιλέα ἐπὶ τῆς ἀσπίδος κακῶς ἔχοντα, οὕτω γιγνώσκοντες βιώσιμον ὄντα.⁵¹⁸ (6, 9, 2–11, 1)

⁵¹⁸ „(9, 2) Alexandros, mivel úgy tűnt számára, hogy a makedónok, akik a létrákat hozzák, anyagul végzik dolgukat, elragadott egy létrát az egyik katonától, a falhoz támasztotta, majd pajzsa alá rejtőzve felmászott. (3) Mögötte Peukestas ment, aki a szent pajzsot vitte, melyet a király Athéné ilioni szentélyéből hozott el, és amelyet az útközetekben mindig előtte vittek. Peukestas mögött, ugyanazon a létrán Leonnatos, a testőr kapaszkodott felfelé, egy másik létrán pedig Abreas, egyike a kétszeres zsoldban részesülő katonáknak. (4) A király már a fal mellvédjén volt, és pajzsát annak támasztva néhányat az indek közül visszataszított a falon belülré, néhányat pedig kardjával megölt, és így azon a ponton megtisztította a falat. A *hypaspistéseket* mérhetetlen aggodalom fogta el királyuk miatt, a nagy sietségben azonban darabokra törték a létrát, ahogy lökdösődtek rajta, így akik már felmáztak, visszazuhantak, a többiek számára pedig lehetetlenné vált a feljutás. (5) A falon álló Alexandrost a közeli bástyákról mindenünnen hajigálták – az indek között ugyanis senki nem akadt, aki a közelébe mert volna menni –, sőt a városból is dobálták, mivel a városban lévők sem voltak távol tőle (azon a ponton ugyanis a fal mellett volt egy földhányás). Nyilvánvaló volt, hogy ő Alexandros, egyfelől ragyogó fegyverzete, másfelől rendkívüli bátorsága miatt. Úgy ítélte meg, hogy ha ott marad, kockázatot vállal ugyan, de semmi említésre méltót nem mutat fel, ha viszont leugrik a falon belülré, talán elijeszti az indeket, ha pedig nem, és mégis harcolnia kellene, akkor legalább küzdelem közben halna meg, miután hatalmas tetteket vitt végbe, amelyek érdemesek rá, hogy az eljövendő nemzedékek is megismerjék – ezeket megfontolva leugrott a falról a fellegvárba. (6) Ott a falhoz támaszkodva közelharcba keveredett néhány inddel és a vezérükkel – aki igen elszántan támadott rá –, kardjával lesújtva azonban megölte őket. Követ dobva tartott távol egy feléje közeledőt, aztán egy másikat ugyanígy, majd a kardjával azt, aki túl közel került hozzá. A barbárok már nem akartak a közelébe menni, viszont körbe állva mindenfelől hajigálták ki-ki azzal a lövedékkal, amije éppen volt, vagy ami éppen akkor a keze ügyébe akadt. (10, 1) Eközben Peukestas és a kétszeres zsoldot kapó Abreas, mögöttük Leonnatossal, voltak az egyedüliek, akik felmáztak a falra, még mielőtt a létrák összetörték volna, majd maguk is leugrottak és harcoltak királyukért. A kétszeres zsoldot kapó Abreas ott esett el, miután arcába

A költői színezet, az epikus részletezés feltűnő már az első olvasás alkalmával. A harci jelenetek aprólékos leírása – mint például Alexandros *egyszemélyes* heroikus viadala vagy a makedón katonák az élet és halál közt lebegő királyukért folytatott drámai küzdelme – arra mutat, hogy Arrhianos gondosan, az epikus áthallásokra ügyelve komponálta meg az epizódot. Arrhianos vélhetően ezúttal is egy olyan beszámoló alapján dolgozott, amely már magában hordozta az epikus ábrázolás alapelemeit. Annál is inkább így lehet ez, mivel az a Ptolemaios volt a beszámoló egyik forrása,⁵¹⁹ aki, mint láttuk, maga is élt homérosi allúziókkal visszaemlékezésében. Így tehát az alatt felsorolandó epikus elemek egyike-másika nem kizárt, hogy Ptolemaiostól ered.

Az első elem vagy inkább kellék, melynek segítségével Arrhianos megteremti az epikus légkört az ilioni szent pajzs. Mint arra fentebb már utaltunk, Arrhianos az első könyv tizenegyedik caputjában írja le, közvetlen a *prooimion* előtt, hogy Alexandros, miután Trójában áldozatot mutatott be Athénének és felajánlotta neki teljes fegyverzetét, cserébe elvitt néhányat azokból a fegyverekből, amelyek még a trójai háborúból maradtak az istennő szentélyében. Ezeket a fegyvereket később a *hypaspistés*ek a király előtt vitték, valahányszor csatába indult. A trójai fegyverekről a csataleírások során Arrhianos többet nem tesz említést, a szent pajzs csak itt bukkan fel újból Peukestas kezében a mallos fellegvár falai előtt. A szent pajzsnek Arrhianos alighanem szimbolikus jelentőséget tulajdonított: Alexandros heroikus tettehez az egykori hősök szellemét földéző fegyver jár, amely nem mellesleg majd megóvjá a királyt a biztos haláltól (lásd: 6, 10, 2).⁵²⁰

nyilvessző fűrődött; magát Alexandrost is nyilvesszőtalálat érte a mellvértjén keresztül a mellén, a mellbimbója alatt, így a sebből, ahogy Ptolemaios mondja, egyszerre jött levegő és vér. (2) Amíg a vére meleg volt, jöllehet rosszul volt, védte magát; miután azonban a levegővel együtt sok vér folyt ki egyszerre, szédülés és ájulás fogta el, és előrebukva a pajzsára esett. Peukestas az elhanyagolt királyhoz lépett, s az ilioni szent pajzsot föléje tartva védelmezte az egyik oldalról, míg Leonnatos a másik oldalról; mindkettejüket lövedékek érték, miközben Alexandrosban már alig volt élet a vérvesztés miatt. (3) A makedónok támadó hadműveletei ugyanis eközben megakadtak: a buzgalom és a félelem, hogy királyukat valami baj éri az esztelen kockázat vállalása közben, arra (sarkallta) azokat, akik látták, hogy Alexandrost lövedékek érik és a fellegváron belülré ugrik, hogy más megoldásokat eszeljenek ki, hogy feljussanak a falra, hiszen a létrákat összetörték. Voltak, akik szegeket ütöttek be a földből készült falba, és azokon kapaszkodva másztak fel nagy nehézségek árán, és voltak, akik egymás (vállaira) állva (kapaszkodtak fel). (4) Az első, aki fölért, leugrott a falról a városba, ahol meglátta a fekvő királyt; mire mindenki jajgatott és csatakiáltást hallatott. A fekvő Alexandros körül heves harc bontakozott ki, miközben az egyik makedón a másik után tartotta pajzsát elé. Ezalatt voltak, akik széthasították a keresztgerendát, amely a két bástya közötti kaput tartotta, és így néhányuknak sikerült bejutniuk, és voltak, akik vállait nekinyomva a kapunak, ott ahol az valamelyest kitérult, azt a falon belülré tolták, és azon az oldalon kinyitották a fellegvárat. (11, 1) Eközben voltak, akik az indeket mészárolták, mindenkit megöltek, nem kímélték sem a nőket, sem a gyermekeket, és voltak, akik a királyt vitték ki a pajzsán, aki olyan rossz állapotban volt, hogy nem lehetett tudni, életben marad-e.”

⁵¹⁹ Α ὥστε λέγει Πτολεμαῖος (10, 1) közbevetés egyértelműen amellel tanúskodik, hogy Arrhianos felhasználta az egykori testőr beszámolóját.

⁵²⁰ Vö. Sisti–Zambrini (2004) 531.

Jóllehet a történet középpontjában (természetesen) Alexandros áll, ezúttal az epizód mellékszereplői is epikus „díszítést” kapnak. A királyt a falra követő katonák közül Leonnatos és Peukestas (már az *Anabasis*ből is) jól ismert szereplői a hadjáratnak.⁵²¹ Abreas azonban igazi „epizód szereplő”: Arrhinos említésén kívül nem tudunk róla semmit.⁵²² Ebből az egyszerű katonából azonban a nikomédiai historikus eposzba illő hőst farag. Abreas neve három alkalommal tűnik fel a leírásban (vö. 7, 9, 3; 10, 1), s mindhárom alkalommal jelzőt is kap, méghozzá ugyanazt: ὁ διμοιρίτης.⁵²³ Az állandó jelzővel epikus mellékszereplővé színezett Abreas⁵²⁴ végül homérosi hőshöz illően is fejezi be életét: egy nyílveendő fűródik arcába (τοξευθεὶς ἐς τὸ πρόσωπον). A halálos ütés helyének pontos meghatározása az áldozat testén tipikus eleme a homérosi harc leírásoknak.⁵²⁵

A következő atmoszférateremtő utalás – amely immáron az esemény főszereplőjéhez kapcsolódik – Alexandros fegyverzetére vonatkozik. Alexandrost, miután feljutott a falra, mindenünnen lövedékek érték. Nem csoda, hiszen ragyogó fegyverzete nyilvánvalóvá tette, hogy ő a sereget vezető makedón király.⁵²⁶ Arrhianos nem véletlenül utal Alexandros fénylő fegyverzetére: ez a homérosi hősök, s leginkább Achilleus sajátja. A sugárzó fegyverzet az eposzban egyszerre szimbolizálja az isteni erőt, s a fegyverek viselőjének a többi halandót messze túlszárnyaló kiválóságát.⁵²⁷ Az *Anabasis* olvasójában bizonyára számtalan olyan jelenet idéződött fel, amelyben a harcba visszatérő Achilleuson Héphaistos szép kezeműve holdként vagy éppen csillagfényként ragyog.⁵²⁸ De még egy homérosi leírást érdemes itt előhoznunk, amely nem Achilleushoz kapcsolódik ugyan, mégis bizonyos tartalmi összecsengések miatt joggal feltételezhetjük, hogy a szerző s az *Anabasis* olvasó közönség fejében e sorok is megfordulhattak írás, illetve olvasás közben; ezek pedig az ötödik ének bevezető strófái.

„Ἐνθ' αὖ Τυδεΐδῃ Διομήδεϊ Παλλὰς Ἀθήνη
δῶκε μένος καὶ θάρσος, ἴν' ἔκδηλος μετὰ πᾶσιν
Ἀργείοισι γένοιτο ἰδὲ κλέος ἐσθλὸν ἄροιτο·
δαΐε οἱ ἐκ κόρυθος τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ

⁵²¹ Leonnatosról és Peukestasról lásd: Berve (1973) 232-235, ill. 318-319.

⁵²² Lásd még: Berve (1973) 5-6.

⁵²³ Az első alkalommal még egy *genitivus partitivus* szerkezetben: τῶν διμοιρίτων τις στρατευομένων.

⁵²⁴ Arrhianos ezt az „epikus” jelzőt az ostrom leírását követő kritikai-exkurzusban is Abreas nevéhez csatolja (vö. 7, 11, 7).

⁵²⁵ Lásd erről: G. S. Kirk: *The Iliad: a Commentary. Volume II: books 5–8.* Cambridge 1990. 16-17.

⁵²⁶ Vö. *An.* 1, 14, 4

⁵²⁷ A fénylő fegyverzet szimbolikájáról lásd még: Chedric H. Whitman: *Homer and Heroic Tradition.* Cambridge Mass. 1953. 137-139; Kirk (1990) 53.

⁵²⁸ E helyek katalógusát lásd: Nicholas Richard: *The Iliad: a Commentary. Volume VI: books 21–24.* Cambridge 1993. 138.

ἀστέρ' ὁπωρινῷ ἐναλίγκιον, ὅς τε μάλιστα
 λαμπρὸν παμφαίνησι λελούμενος ὠκεανοῖο·
 τοῖόν οἱ πῦρ δαῖεν ἀπὸ κρατός τε καὶ ὤμων,
 ὥρσε δέ μιν κατὰ μέσσον ὅθι πλεῖστοι κλονέοντο.”⁵²⁹
 (Il. V, 1–8)

A harcba induló Diomédész képe több ponton egyezést mutat az Arrhianos által megrajzolt Alexandroséval. Diomédész nem csupán fényt árasztó fegyvereivel tűnik ki a trószok ellen küzdő argosziak közt, hanem az istennő által beléje táplált bátorsággal is, ahogy Alexandrost sem csupán ragyogó fegyverzete emeli ki a makedónok sorából, hanem rendkívüli bátorsága is. Mindkét hős az ellenség sűrűjébe készül vetni magát, mindketten ugyanattól a vágytól vezérelve, hogy tudniillik ragyogó s el nem múló hírt nyerjenek maguknak – Alexandros mellől éppen csak Pallas Athéné hiányzik.

A legtisztább homérosi áthallás azonban a fal peremén álló Alexandros gondolataiban érezhető. Idézzük fel ismét e mondatot:

„ἔγνω δὲ ὅτι αὐτοῦ μὲν μένων κινδυνεύσει μηδὲν ὅ τι καὶ λόγου ἄξιον ἀποδεικνύμενος, καταπηδήσας δὲ εἴσω τοῦ τείχους τυχὸν μὲν αὐτῷ τούτῳ ἐκπλήξει τοὺς Ἴνδους, εἰ δὲ μή, καὶ κινδυνεύειν δέοι, μέγала ἔργα καὶ τοῖς ἔπειτα πυθέσθαι ἄξια ἐργασάμενος οὐκ ἀσπουδεὶ ἀποθανεῖται – ταῦτα γνοὺς καταπηδᾷ ἀπὸ τοῦ τείχους εἰς τὴν ἄκραν.”⁵³⁰ (6, 9, 5)

E néhány sor több szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt formai, másrészt tartalmi, harmadrészt elbeszélői elemeket sűrít magába, melyek egyértelműen az epikus megformálás szándéka mellett tanúskodnak. Vegyük röviden sorra ezeket.

A döntéshelyzetbe került Alexandros Arrhianos szerint két lehetőséget fontolgatott: a fal peremén marad, vagy leugrik az ellenség közé. A két cselekvési lehetőség latolgatásának stilizálása az eposzokban is többször előfordul; az *Ilias*ban διάνδιχα μερμήριξεν, az *Odysseiában* pedig puszta μερμήριξεν fordulattal bevezetve.⁵³¹

⁵²⁹ „Tüdeidész Diomédésznek most Pallasz Athéné / bátorságot, erőt osztott, hogy az argosziak közt / legjobban kiemelkedjék, s nyerjen ragyogó hírt. / Nemlohadó lángot gyújtott pajzsán s a sisakján, / mint ha az ősz csillagja ragyog, mely leggyönyörűbb fényt / áraszt szét, miután megmosdott Ókeanoszban: / ily ragyogó tüzet élesztett a fején meg a vállán; / s küldte középre a hőst, hol a legtöbben gomolyogtak.” (Devecseri Gábor fordítása)

⁵³⁰ „Úgy ítélte meg, hogy ha ott marad, kockázatot vállal ugyan, de semmi említésre méltót nem mutat fel, ha viszont leugrik a falon belülré, talán elijeszti az indeket, ha pedig nem, és mégis harcolnia kellene, akkor legalább küzdelem közben halna meg, miután hatalmas tetteket vitt végbe, amelyek érdemesek rá, hogy az eljövendő nemzedékek is megismerjék – ezeket megfontolva leugrott a falról a fellegrárba.”

⁵³¹ Néhány példa: Il. I, 188–192; XIII, 455–457; Od. IV, 117–119, VI, 141–144.

A formai hasonlóság után jöjjön ismét egy tartalmi-gondolati egyezés. Alexandros szorult helyzetében végül dönt, s inkább a küzdelemben szerzett halált választja az örök hírnév és dicsőség reményében. A makedón király gondolatainak arrhianosi megformálásában mintha a sisakrázó Hektór szavai csendülnének fel, midőn Achilleusszal párbajozva meglátta szívében elkerülhetetlen végétét.⁵³²

„μη μὰν ἀσπουδί γε καὶ ἀκλειῶς ἀπολοίμην,
ἀλλὰ μέγα ῥέξας τι καὶ ἐσσομένοισι πυθέσθαι.”⁵³³
(II. XXII, 304–305)

Mielőtt rátérnénk a harmadik elem tárgyalására, érdemes egy rövid kitérőt tennünk. A makedón király históriáját lejegyző történetírók mindegyike részletesen tudósít e merész támadásról, de úgy tűnik, egyedül Arrhianos számára volt fontos, hogy az Alexandros tette mögött meghúzódó indítékot is feltárja olvasói előtt. Ennek egyik oka talán a makedón király cselekedetének eltérő megítélésében gyökerezhet. Curtius Rufus, aki az eseményekről jóval színeesebb és drámai fordulatokban jóval gazdagabb leírást ad, mint Arrhianos, a következőképp ítéli meg Alexandros tettét: „*Iamque laevam, qua clipeum ad ictus circumferebat, lassaverat clamantibus amicis, ut ad ipsos desiliret, stabantque excepturi, cum ille rem ausus est incredibilem atque inauditam multoque magis ad famam temeritatis quam gloriae insignem. Namque in urbem hostium plenam praecipiti saltu semet ipse immisit, cum vix sperare posset dimicantem certe et non inultum esse moriturum: quippe antequam adsurgeret, opprimi poterat et capi vivus.*”⁵³⁴ (9, 5, 1–2)

Curtius – talán a vulgata-hagyomány nyomán – egyértelműen elmarasztalja Alexandrost. Jóllehet később az elbeszélésben a mallos-epizódra visszatérve maga Arrhianos is bírálja a makedónok királyát, mert dicsőségvágya miatt nem tudott ellenállni a veszélyeknek,⁵³⁵ mindazonáltal tettét sokkal árnyaltabban festi meg, mint a római történetíró,

⁵³² Vö. *Sintenis* (1849) *ad loc.* Bosworth szerint Arrhianos szándékoltan Hektór gondolatait veszi kölcsön, előre jelezve ezzel a makedón király közelgő halálát; lásd: *Bosworth* (2007) 448–449.

⁵³³ „Csak legalább gyáván s hír nélkül hullni ne kelljen: / Végso nagy tettem tudják meg a megszületendők!” (Devecseri Gábor fordítása)

⁵³⁴ „És már elfáradt bal karja, amellyel jobbra-balra forgatva pajzsát, felfogta a nyílvevőket, miközben barátai egyre kiabáltak, hogy ugorjon le közéjük, készen állnak, hogy felfogják. Ekkor olyan hihetetlen és hallatlan merészségre vetemedett, mely sokkal inkább vakmerősége, mint fényes dicsősége hírnevét öregbítette. Azt tette ugyanis, hogy hirtelen lendülettel levetette magát az ellenségtől hemzsegő városba, holott alig remélhette, hogy ott karddal a kezében drágán adhatja életét, hiszen azon nyomban rárontanak, és élve elfoghatják, mielőtt még a lábára áll.” (Kárpáty Csilla fordítása)

⁵³⁵ Igaz, aztán fel is menti őt, Nearchos történetét felidézve, aki leírja, hogy a barátai szemrehányása miatt mogorva hangulatban lévő királyhoz elment egy boiót férfiú, aki a következő (vigasztaló) szavakat mondta: „ὦ Ἀλέξανδρε, ἀνδρῶν τὰ ἔργα” „Ó Alexandros, tetteiről ismerszik meg az ember!” Vö. *An.* 6, 13, 4–5.

és inkább Alexandros heroikus, epikus hősökét idéző vonásait emeli ki. Arrhianos nemcsak külsőségeiben teszi Alexandrost a Trója alatt küzdő nagyságokhoz hasonlatossá, hanem Homéros szereplőinek gondolatait, értékrendszerét is kölcsönveszi, hogy a király jellemvonásait és cselekedeteinek mozgatórugóit feltárja.

Arrhianos szándéka, hogy Alexandrost homérosi hősként mutassa be olvasói előtt, igazán akkor kristályosodik ki, ha összevetjük a rendelkezésünkre álló egyéb források leírásaival. Curtius Rufus tudósításáról már szoltunk. A római történetíró előtt alkotó szicíliai Diodóros, akinek beszámolója talán a legközelebb áll Arrhianos epikus változatához, a következőképp kommentálja az eseményeket: „ὁ δὲ βασιλεὺς ἐρημωθεὶς πάσης βοηθείας ἐτόλμησεν ἐπιτελέσαι προᾶξιν παραδόξον καὶ μνήμης ἀξίαν. τὸ γὰρ ἀπὸ τοῦ τείχους ἀπελθεῖν ἄπρακτον πρὸς τοὺς ἰδίου ἀνάξιον κρίνας ὑπάρχειν τῆς ἰδίας εὐπραξίας καθήλατο μετὰ τῶν ὅπλων μόνος εἰς τὴν πόλιν.”⁵³⁶ (17, 99, 1) Diodóros rövid megjegyzése csak sejteti azt, amit Arrhianos Alexandros Hektórt idéző gondolatainak közvetítésével ki is mond olvasói számára. Jóllehet Plutarchosnál is feltűnik a ragyogó páncélzat, pontosabban a tüzes fényt árasztó test motívuma (σέλας τι καὶ φάσμα πρὸ τοῦ σώματος), mégis sokkal visszafogottabb leírást ad az eseményről, mint Arrhianos, s nem tér ki a király ugrása mögött meghúzódó indítékra (vö. *Alex.* 63, 1–14). Iustinus Pompeius Trogus művének kivonatában a következő magyarázattal szolgál: „*Quam desertam a defensoribus cum de muro, quem primus ceperat, animadvertisset, in urbis panitiam sine ullo satellite desiliit.*”⁵³⁷ Arrhianosnak azonban efféle prózai magyarázatok szemmel láthatólag nem feleltek meg. Szívesebben látta és láttatta hősének homérosi énjét csillanni föl a veszélyes helyzetben.

Arrhianos eme – költői túlzásoktól sem mentes – szándéka azonban következetlenségeket, mondhatni finom csúsztatásokat idéz elő az elbeszélésben. Ha figyelmesen végigolvassuk a beszámolót, feltűnik, hogy az események nem követik egymást következetes rendben. Arrhianos leírása szerint Alexandros, miután úgy vette észre, hogy katonái nem a megfelelő lelkesedéssel vesznek részt az ostromban, magához ragadott egy létrát, majd azt a falhoz támasztva elkezdett felfelé mászni (9, 2). Követte őt Peukestas és Leonnatos, míg egy másik létrán Abreas kapaszkodott fel (9, 3). Ezen a ponton Arrhianos hirtelen mintha elfeledkezne a királyt szorosan követő három katonáról, elbeszélésének

⁵³⁶ „A király minden segítségtől elvágyva egy váratlan és emlékezetes tette szánta el magát. Méltatlannak ítélte ugyanis a megszerzett sikeréhez, hogy a falról dolgavégezetlenül visszatérjen sajátjaihoz, ezért aztán fegyvereivel egyedül ugrott le a városba.”

⁵³⁷ „S mert a falnak arról a részéről, amelyet elsőnek foglalt el, úgy vette észre, hogy a várost elhagyták, leugrott a város belső részére anélkül, hogy egyetlen testőr kísérte volna.” (12, 9, 5; ford.: Horváth János)

középpontjába Alexandrost helyezi: a fal peremén már *egyedül* csak Alexandros harcol a falat védő mallosok ellen, majd miután mérlegre teszi helyzetét, homérosi hőshöz illően *egyedül* ugrik le a fellegvárba, ahol *egyedül* küzd meg a rátámadó mallosokkal (9, 4–6). Fölvetődik a kérdés, hogy hol van és mit csinál közben a királyt követő Peukestas, Leonnatos és Abreas. Csak akkor tűnnek föl ismét a színen, miután Alexandros már leugrott a fellegvárba és kardélre hányt jó néhány indet (10, 1). Lemaradtak? Nem valószínű. A fal nem lehetett túl magas; erre bizonyíték, hogy miután a létra (vagy létrák) összetört(ek),⁵³⁸ néhány makedón katona egymás vállára állva jutott fel a falra (οἱ δὲ ἄλλοι ἐπ' ἄλλους ἐπιβαίνοντες – 10, 3). Talán akadályozták őket az indek lövedékei a följutásban? Nem valószínű, hiszen maga Arrhianos írja, hogy Alexandros megtisztította a falat a védőktől (γεγυμνῶκει τὸ ταύτη τεῖχος – 9, 4). Lemaradtak, mert le kellett maradniuk, hogy Arrhianos megrajzolhassa a magányosan harcoló epikus hőst, Alexandrost. Jóllehet a történeti jelentősége csekély, mégis Arrhianos leírásának (talán szörszálhasogatásnak tűnhet) faggatása ismét arra figyelmeztet, hogy az ókori történetírók hajlamosak voltak a szöveg irodalmi megformálását előtérbe helyezni, akár a történeti igazság rovására is.

Most térjünk vissza a vizsgált szövegrészlet utolsó epikus vonására. Mint láttuk, Arrhianos megszakítva az események leírását bepillantást nyújt hőse kavargó gondolataiba. Természetesen felesleges a kérdés, honnan tudhatta a nikomédiai történetíró, mi járt Alexandros fejében, miközben a fal peremén egyensúlyozott az ellenséges lövedékek záporában. A választ tudjuk: sehonnan; nyilván semmilyen hiteles forrás nem állhatott Arrhianos rendelkezésére, amely Alexandros legbelsőbb gondolatait fedte volna fel. Hogy megértsük ezt a *történészszemmel* első látásra különös, nyilvánvalóan nem adatolható megjegyzést, az epikus elbeszélő eszköztárát kell megvizsgálnunk. Homéros az *Iliasban* (s az *Odysseiában* is) nemegyszer elénk tárja hősei gondolatait az elbeszélés során. Az ő forrását azonban, szemben a történetíróéval, ismerjük: az eposz költője a mindent látó Múzsák által válik mindentudóvá (vö. *Il.* II, 485), s az ő közreműködésükkel közvetíti a megkérdőjelezhetetlen igazságot halandó közönsége felé. Az epikus elbeszélő egyik fontos jellemzője a mindentudás, aminek a „gondolatolvasás” csak az egyik megnyilvánulási

⁵³⁸ A létrák számában is apróbb következetlenség figyelhető meg. Arrhianos leírása szerint a *hypaspistés*ek egy létrát törtek össze, ugyanazt, amit Alexandros használt (τὴν αὐτὴν κλίμακα – 9, 4), s ennél fogva nem tudták királyukat követni. A falnál azonban legalább két létrának kellett állnia. Amikor ugyanis Alexandros dühében felhágott a várfalra, Leonnatos és Peukestas ugyanazon a létrán követte a királyt, Abreas viszont egy másikon mászott fel (κατὰ δὲ ἄλλην κλίμακα – 9, 3). Később az elbeszélésben Arrhianos ismét több létra összetöréséről beszél (τὰς κλίμακας ξυντετριπότες – 10, 3), ami arra utal, hogy nem szándékosság, hanem csupán figyelmetlenség okozta a következetlenséget.

formája; a másik a *prolépsis*, amikor az elbeszélő egy majdan bekövetkező eseményre utal.⁵³⁹ Noha Hérodotos óta a Múzsák már nem suttogtak igaz szavakat az ókori historikusok fülébe letűnt korok hőseiről, az epikus elbeszélőtechnika e sajátossága fel-felbukkan a történetíróknál is.⁵⁴⁰ Az *Anabasis* fent idézett rövid részlete kiváló példa erre. Arrhianos „mindentudásáról” ehelyütt hőse belső monológjának megszólaltatásával adott tanúbizonyságot, de a nikomédiai történetíró gyakorta él a *prolépsis* eszközével is, előrevetítve Alexandros tragikus halálát.⁵⁴¹

A két *diégémában* felvillantak azok az eszközök, amelyekkel egy történetíró a műfaj gyökereihez visszatérve képes volt epikus színezetet adni leírásának. Hogy ezek a Homérost és hőseit megidéző irodalmi törekvések mennyiben torzították el a történeti igazságot, nehéz megítélni. Mindenesetre az bizonyos, hogy alapvetően befolyásolták az Alexandrosról kialakult, napjainkban is élő képet. Nemrégiben a neves ókortörténész, Ian Worthington *How Great was Alexander?* c. mítoszromboló tanulmányában az alábbi szarkasztikus megjegyzést fűzte a fent tárgyalt mallos-epizódhoz: „*Only literary heroes jump into the enemy's midst as Alexander did at Malli.*”⁵⁴² Figyelemre méltó, hogy hasonlóan ókori elődjéhez napjaink történetésében is irodalmi hősök alakjai idéződnek fel a makedón király vakmerő támadása kapcsán, csak éppen – mint az a kontextusból kiderül – más előjellel. Worthington, mint láttuk, a források alapján joggal vonhat párhuzamot az irodalmi, azon belül is az epikus hősök és Alexandros között, a kérdés csupán az, hogy ez a párhuzam mennyire fedi a történeti valóságot. Erre a kérdésre nem mindig tudunk megnyugtató választ adni, és gyakran meg kell elégednünk azzal, hogy megpróbáljuk felfedni, hogy az adott történetírót milyen szándék vezérelte, és milyen irodalmi mintákat követett, amikor gondolatait papiruszra vetette.⁵⁴³

⁵³⁹ Az epikus elbeszélőtechnikáról lásd bővebben: *De Jong* (2004) 13-24; különösen: 13-18.

⁵⁴⁰ A Longinos által nem véletlenül *homérikótatosnak* (*Subl.* 13, 3) nevezett Hérodotosnál figyelhető meg leginkább az epikus elbeszélőtechnikák továbbélése. Erről lásd példákkal: *De Jong* (2004) 101-102.

⁵⁴¹ Lásd: *An.* 7, 14, 10; 7, 23, 2; 7, 24, 1.

⁵⁴² *I. Worthington*: *How Great was Alexander?* In: *I. Worthington* (ed.): *Alexander the Great*. London 2003. 313.

⁵⁴³ Simon Hornblower kissé rezignált megjegyzése jól tükrözi a forrásokban rejlő veszélyeket: „*As for Alexander's own psychology, the state and character of the literary tradition means that we are almost wholly in the dark, apart from obvious points such as, that he imitated the heroes of Homeric epic. But this theme may have been exaggerated by ancient writers who were themselves imitating Homer.*” *S. Hornblower*: Epilogue. In: *The Cambridge Ancient History VII*. Cambridge 1994². 877.

Összefoglalás

„A legkiválóbb művek szerzői között sincs olyan történetíró, akinél Arrhianos másodrendűbb lenne.”⁵⁴⁴ – írja Phótios a *Bibliothékában*. A tudós pátriárka a *Ta meta Alexandron* c. írás kivonata után foglalja össze véleményét Arrhianos történetírói teljesítményéről. Már az értékelés első mondatából kiviláglik, hogy Phótios Arrhianost a legkiválóbb történetírók között tartotta számon. Nagyrabecsülését jelzi az is, hogy a *Bibliothékában* szereplő historikusok közül Arrhianosnak szenteli a leghosszabb elemző leírást. Kiemeli, hogy a nikomédiai történetíró kiválóan tömöríti beszámolóját, és sehol sem teszi tönkre történeti elbeszélésének folyamatosságát oda nem illő kitérőkkel és kiegészítésekkel (ἀπαγγεῖλαί τε γὰρ καὶ μετὰ συντομίας κράτιστος, καὶ παρεκτροπαῖς ἀκαίροις οὐδὲ παρενθήκαις τὸ συνεχὲς τῆς ἱστορίας οὐδαμοῦ λυμαινόμενος). Phótios szerint Arrhianos könnyen érthető, szépen hangzó, tömör stílust használ, melyben a lágyság keveredik a nagyszerűséggel (εὐσήμῳ δὲ καὶ εὐήχῳ καὶ τῶ τῶν λέξεων ἀποκεχρημένος στρογγύλῳ, καὶ τὸ λειῖον ἔχει τῷ μεγέθει συγκιρνάμενον). Megítélése szerint a szóhasználatnak, a stílusnak, de legfőképp az elbeszélés kidolgozásának (τῇ διασκευῇ), elrendezésének (τάξει) és megszerkesztettségének (καταστάσει) köszönhetően válik Arrhianos elbeszélése világossá, mely tulajdonság az egyik legfontosabb ismérve a jó történeti elbeszélésnek. Phótios Arrhianos legfőbb erényét azonban a számtalan, különböző alakzat (τὸ πολυσχημάτιστον) használatában látja, melyek nem térnek el hirtelen (οὐκ ἄθρόον) a természetes (τῆς αὐτοσχηματίστου) használatától, hanem már elejétől fogva finoman illeszkednek az elbeszélésbe, s nem bántják töménységükkel az olvasót, s nem keltenek benne hirtelen zavart. Fejtegetését az értékelés kiinduló gondolatához visszakanyarodva a következőképp zárja: „Egyszóval, ha valaki Arrhianoson keresztül készül fel (ἀναχθείη) a történeti elbeszélésekre, akkor azt láthatja, hogy a régi történetírók közül is sokan alacsonyabb szinten állnak, mint ő.”⁵⁴⁵

⁵⁴⁴ „Ἔστι μὲν οὖν ὁ ἀνὴρ οὐδενὸς τῶν ἄριστα συνταξαμένων ἱστορίας δεύτερος.” (Photius, *Bibl. cod.* 92 § 46, p. 72b, 40 Bekk.)

⁵⁴⁵ „Καὶ ἀπλῶς, εἴ τις κατ' αὐτὸν ἐπὶ τοὺς ἱστορικοὺς ἀναχθείη λόγους, πολλοὺς καὶ τῶν ἀρχαίων ἴδοι τῆς αὐτοῦ τάξεως ἱσταμένους ταπεινότερον.” (Photius, *Bibl. cod.* 92 § 46, p. 72b, 40 Bekk.)

„Egy egyszerű, őszinte lélek volt, de nem történész.”⁵⁴⁶ – Phótios „ajánlása” után mintegy ezer évvel az ókortörténész, Peter Brunt már így sommázza Arrhinos történetírói tevékenységét. Brunt elismeri, hogy Arrhianos műve, az *Anabasis* részletesebb, világosabb és összefüggőbb, mint Diodóros és Curtius Rufus munkái, és forrásainak – Ptolemaiosnak és Aristobulosnak – köszönhetően kevesebb mesés elemet tartalmaz. Mindazonáltal véleménye szerint a nikomédiai történetíró egyfelől túlzottan elfogult volt Alexandros irányában, és gyakran hallgatott el bizonyos, a makedón királyra vonatkozó terhelő adatokat, másfelől nem tűnt fel neki, hogy Ptolemaios visszaemlékezését nagymértékben befolyásolhatták az Alexandros halálát követő viszályok. Arrhianos érdeme Brunt szerint az volt, hogy jobb forrásokat ásott elő (*unearthed*), mint amilyeneket a kortársai. E beszámolók megítélésében azonban rendkívül naívnak mutatkozott.

A két vélemény jelzi azt a szakadékot, amely napjaink kutatóinak elvárásai és az ókor, illetve az ahhoz még ezer szállal kötődő 9. század tudós emberének látásmódja között tátong. Phótios egészen mást keres és lát egy történeti elbeszélésben, mint a megbízható és hiteles adatok után kutató történész. A bizánci pátriárka a szöveg stílusát, megkomponáltságát tartja fontosnak, s e szempontok alapján hoz ítéletet; hogy Arrhianos elfogult-e vagy sem, hogy forrásait hogyan faggatta, nem érdekli: csak a *szöveg* számít. Az ókortörténész célja (legalábbis Brunt-é) azonban már teljesen más: ő Alexandros alakját akarja megragadni és az eseményeket a lehető legpontosabban „rekonstruálni”, ennél fogva a szövegre is másként tekint.

Hogy az *Anabasis*ból milyen hiteles adatok szűrhetők le Alexandros történetére vonatkozóan, fontos kérdés. De Arrhianos történetírói teljesítményét kizárólag az *Anabasis* forrásértékén lemérni nem lehet. Már csak azért sem, mert egy történeti mű forrásértéke leginkább attól függ, hogy a történész mire kíváncsi, milyen kérdéseket tesz föl a szöveg kapcsán. Másrészt nem érdemes olyan forráskritikai elveket számon kérni, amelyek az adott historikus idejében nem léteztek. Mindez persze nem jelenti azt, hogy egy történetíró megítélésénél nem kell figyelembe venni, hogy hogyan mérlegelte a forrásait. Phótios leírásából úgy tűnhetik, hogy a régiek kizárólag a történeti elbeszélés irodalmi megformálásával törődtek, igazságtartalmával nem. Természetesen nem erről van szó. A historikusnak már az ókorban is ragaszkodnia kellett az igazsághoz, pontosabban ahhoz, amit a források kínáltak a számára. Másszóval: nem *találhatott ki* új történeteket. Ezt az

⁵⁴⁶ „He was a simple, honest soul, but no historian.” Brunt (1976) xxxiv.

„igazságot”, melyet – mint azt az első fejezetben igyekeztem bemutatni – teljesen másként közelített meg egy ókori történetíró, mint egy 20. századi történész, Arrhianos megítélésem szerint nem sértette meg. Az azonban kétségtől igaz, hogy a nikomédiai történetíró olykor elhallgatott olyan adatokat, melyek nem illettek elbeszélésébe, és az is, hogy nem volt teljesen elfogulatlan Alexandros irányában.⁵⁴⁷ Erre a dolgot magam is több helyen rámutattam. Mindazonáltal úgy vélem, hogy ha a Kr. u. 2. század historiográfiai viszonyait tekintjük zsinormértéknek, s nem korunk forráskritikai elveit, akkor nem tartható fenn az az ítélet, mely szerint Arrhianos *rendkívül naívan* kezelte forrásait. Éppen ellenkezőleg: a második fejezetben tárgyalt szövegrészletek arról tanúskodnak, hogy Arrhianos körültekintően, a forrásokat egymással összevetve próbálta – ha nem is mindig sikerrel – megragadni a régmúlt eseményeit. Hogy gyakran több változatot is közölt egy adott történésről, azt bizonyítja, hogy a nikomédiai történetíró – akárcsak Hérodotos – tudatában volt annak, hogy az igazság összetett, s ennek szellemében igyekezett ábrázolni a múltat és Alexandrost.

Hogy Phótios Arrhianost a legjobb történetírók között emlegette, talán nem utolsó sorban annak is köszönhető, hogy a nikomédiai történetíró kiváló érzékkel nyúlt a nagy elődökhöz, és számtalan, olykor rendhagyó formában volt képes beültetni művébe a görög historiográfia hagyományait. Erre láthattunk példákat az *Anabasis* előszavában, a témamegjelölő bevezetőben, az eltérő beszámolókról tudósító kitérőkben és a Homéroszt megidéző leírásokban.

Azonban mégsem érthetünk teljesen egyet Phótios megállapításával, mely szerint Arrhianosnak a legjobbak között van a helye. Egy fontos képességgel ugyanis nem rendelkezett a nikomédiai történetíró. Ez pedig az okok illetve a mélyebb összefüggések feltárása. Jóllehet az *Anabasis* megszerkesztése és egy-egy esemény leírása arra utal, hogy Arrhianos érzékelte a fontosabb csomópontokat Alexandros történetében és igyekezett azoknak valamiféle jelentést tulajdonítani, nem volt képes azokat sem tágabb történeti kontextusba helyezni, sem pedig a köztük fennálló összefüggéseket megvilágítani, miként azt Thukydides, Hérodotos vagy Polybios tette. Ezért Arrhianos csak *epigon* – de talán az egyik legjobb.

⁵⁴⁷ Igaz, ezt az elfogultságot olykor hajlamosak vagyunk eltúlozni. Lásd erről: Bosworth (2007) 452-453.

Rövidítésjegyzék

A dolgozat rövidítései – az alábbiak kivételével – megfelelnek a *L' année philologique* által használtaknak.

ANRW : Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt

AntTan : Antik Tanulmányok

CA : Classical Antiquity

FGH : Die Fragmente der griechischen Historiker

LSJ: Liddell-Scott-Jones: Greek-English Lexicon

Njbb : Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik

RE : Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft

Felhasznált irodalom

Szövegkiadások

Jacoby, Felix (1926b) Die Fragmente der griechischen Historiker II. A-B. Berlin 1926.

Roos, A. G. (1967²) Flavii Arriani quae extant omnia I. Alexandri Anabasis. Lipsiae (Editio stereotypa correctior. Addenda et corrigenda adiecit G. Wirth)

Sintenis, C. (1849) Arrians Anabasis I-II. Leipzig.

Fordítások, kommentárok

Ambaglio, Dino (1994) Arriano: Anabasi di Alessandro I-II. Milano.

Atkinson, J. E. (1980) A Commentary on Q. Curtius Rufus' Historiae Alexandri Magni Books 3 and 4. Amsterdam.

Bosworth, Albert B. (1980) A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander I. Oxford.

—— : (1995) A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander II. Oxford.

Brunt, Peter A. (1976) Arrian: Anabasis of Alexander I. London.

—— : (1983) Arrian: Anabasis of Alexander II. London.

De Sélincourt, A. (1971) Arrian: The Campaigns of Alexander. Harmondsworth.

Devecseri Gábor (ford.): Homérosz: Íliász. Budapest 1967.

Fein Judit (ford.): Xenophón: Kürosz nevelkedése. In: Németh György (szerk.): Xenophón filozófiai és egyéb írásai. Budapest 2003.

Földy József (ford.): Strabón: Geógraphika. Budapest 1977.

Hamilton, R. (1969) Plutarch, Alexander: A Commentary. Oxford.

- Hornblower, Simon* (1991) *A Commentary on Thucydides I. Books I-III*. Oxford.
- Hinüber, O. – Wirth, G.* (1985) *Der Alexanderzug. Indische Geschichte*. München.
- Horváth János* (ford.): *Justinus: Világkrónika: a kezdetektől Augustusig. Fülöp királynak és utódainak a története: Marcus Iunianus kivonata Pompeius Trogus művéből*. Budapest 1992.
- Hutzel, Stephen* (1974) *From Gedrosia to Babylon: A Commentary on Arrian's Anabasis Alexandri 6.22 – 7.30*. (Diss.) Indiana University, Ann Arbor.
- Illés Imre Áron* (ford.): *Phótios kivonata a knidosi Ktésias Persika c. művéből*. *AntTan* 54 (2010) 169-189.
- Jacoby, Felix* (1926a) *Die Fragmente der griechischen Historiker II D comm*. Berlin.
- Kapitánffy István* (ford.): *Lukianos: Hogyan kell történelmet írni?* In: *Bollók János et al. ford.: Lukianos összes művei I*. Budapest 1974. 590-616.
- : *A történetírás és az igazság (Polyb. XII, 12)*. In: *Ritoók Zsigmond (szerk.): Görög történetírók*. Budapest 1988. 572.
- Kárpáty Csilla* (ford.): *Curtius Rufus: A makedón Nagy Sándor története*. Szeged 2003.
- Kirk, G. S.* (1990) *The Iliad: a Commentary. Volume II: books 5–8*. Cambridge.
- Macan, Reginald W.* (1908) *Herodotus. Text and Commentaries. Books VII, VIII and IX. Vol. I – Part II*. London.
- Máthé Elek* (ford.): *Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok I-II*. Budapest 2001.
- Muraközy Gyula* (ford.): *Thuküdidész: A peloponnésosi háború*. Budapest 1999.
- (et al. ford.): *Polübiosz történeti könyvei*. Budapest 2002.
- : *Hérodotosz: A görög-perzsa háború*. Budapest 2004.
- Révay József* (ford.): *Josephus Flavius: A zsidó háború*. Budapest 1990.
- Richard, Nicholas* (1993) *The Iliad: a Commentary. Volume VI: books 21–24*. Cambridge.
- Ritoók Zsigmond* (ford.): *Arrhianos-szemelvények*. In: *Németh György (szerk.): Görög történelem. Szöveggyűjtemény*. Budapest 1996. 268-281.
- Sisti, Francesco* (2001) *Arriano, Anabasi di Alessandro I*. Milano.
- Sisti, Francesco–Zambrini, Andrea* (2004) *Arriano, Anabasi di Alessandro II*. Milano.
- Savinel, P.* (1984) *Arrien, Histoire d' Alexandre. L'Anabase d'Alexandre le Grand et l'Inde*. Paris.
- Szepessy Tibor* (ford.): *Lukianos: Alexandros, az álproféta*. In: *Bollók János et al. ford.: Lukianos összes művei I*. Budapest 1974. 705-735.

—— : Arrhianos-szemelvények. In: Borzsák István (szerk.): Görög történeti Chrestomathia. Budapest 1960. 274-287.

Wallace, Bredford (1963) Diodorus of Sicily: The Library of History. Books XVI.66 –XVII. London.

Tanulmányok, monográfiák

Agostinetti, Anna S. (1993) Gli eventi dopo Alessandro. Roma.

Ameling, Walter (1987) Alexander und Achilleus. Eine Bestandsaufnahme. In: *Wolfgang Will* (Hrsg.): Zu Alexander der Grosse, Festschrift Gerhard Wirth, I-II. Amsterdam. 657-692.

Anderson, G. (1993) The Second Sophistic. London–New York.

Avenarius, Gert (1956) Lukians Schrift zur Geschichtsschreibung. Meisenheim/Glan.

Badian, Ernst (1958) Alexander the Great and the Unity of Mankind. *Historia* 7 : 425-444.

—— : (1958) The Eunuch Bagoas. A Study in Method. *CQ* 8 : 144-157.

—— : (1961) [L. Pearson: „The Lost Historians of Alexander the Great”] *Gnomon* 33 : 660-667.

—— : (1968) A King's Notebooks. *HSPH* 72 : 183-204.

—— : (1976) Some Recent Interpretations of Alexander. In: *E. Badian* (ed.): Alexandre Le Grand. Image et Réalité. Vendœuvres–Genève. 279-303.

—— : (1987) The Ring and the Book. In: *Wolfgang Will* (Hrsg.): Zu Alexander der Grosse, Festschrift Gerhard Wirth, I-II. Amsterdam. 605-625.

Berve, Helmut (1973) Das Alexanderreich auf Prosopographischer Grundlage II. New York (Reprint).

Billows, R. (2000) Polybius and Alexander Historiography. In: *A. B. Bosworth–E. J. Baynham* (ed.): Alexander the Great in Fact and Fiction. Oxford. 286-306.

Borza, Eugene (1967) Alexander and the Return from Siwah. *Historia* 16 : 369.

Borzsák István (1980) A Nagy Sándor-hagyomány frazeológiájához. *AntTan* 27 : 193-198.

Bosworth, Albert B. (1971) The Death of Alexander the Great: Rumour and Propaganda. *CQ* 21 : 112-136.

- : (1972) Arrian's Literary Development. *CQ* 22 : 163-185.
- : (1976) Errors in Arrian. *CQ* 26 : 117-139.
- : (1976) Arrian and the Alexander Vulgate. In: *E. Badian* (ed.): *Alexandre Le Grand, Image et Réalité*. Vandœuvres–Geneve. 1-46.
- : (1988) *From Arrian to Alexander*. Oxford.
- : (1993a) Arrian and Rome: The Minor Works. *ANRW* 34.1 : 223-275.
- : (1993b) *Conquest and Empire. The Reign of Alexander the Great*. Cambridge (Reprint).
- : (1996) *Alexander and the East. The Tragedy of Triumph*. Oxford.
- : (2007) Arrian, Alexander, and the Pursuit of Glory. In: *John Marincola* (ed.): *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Oxford. 447-453.
- Bowersock, G. W.* (1967) A New Inscription of Arrian. *GRBS* 8 : 279-280.
- : (1969) *Greek Sophists in the Roman Empire*. Oxford.
- Bowie, E. L.* (1970) Greeks and their Past in the Second Sophistic. *P&P* 46 : 3-41.
- Breebaart, Abraham B.* (1960) *Enige Historiografische Aspecten van Arrianus' Anabasis Alexandri*. Leiden.
- Breloer, Bernhard* (1941) *Alexanders Bund mit Poros: Indien von Dareios zu Sandrakottos*. Leipzig.
- Brodersen, K.* (1988) Appian und Arrian. *Klio* 70 : 461-467.
- Brunt, Peter A.* (1977) From Epictetus to Arrian. *Athenaeum* 55 : 19-48.
- Canfora, Luciano* (1972) *Totalità e selezione nella storiografia classica*. Bari.
- Carney, Elizabeth* (2000) Artifice and Alexander History. In: *A. B. Bosworth–E. J. Baynham*: *Alexander the Great in Fact and Fiction*. Oxford. 263-285.
- Cooper III., Guy L.* (1974) Intrusive Oblique Infinitives in Herodotus. *TAPhA* 104 : 23-76.
- : (1975) The Ironic Force of the Pure Optative in ὅτι (ὥς) Constructions of the Primary Sequence. *TAPhA* 105 : 29-34.
- De Jong, Irene* (2004) Homer; Herodotus. In: *Irene De Jong–René Nünlist–Angus Bowie* (eds.): *Narrators, Narratees, and Narratives in Ancient Greek Literature*. Leiden–Boston. 13-24; 101-114.

- Errington, E. M.* (1969) Bias in Ptolemy's History of Alexander. CQ 19 : 233-242.
- Flory, Stewart* (1987) The Archaic Smile of Herodotus. Detroit.
- Fornara, William C.* (1983) The Nature of History in Ancient Greece and Rome. Berkeley–Los Angeles–London.
- Fox, Lane* (1973) Alexander the Great. London.
- Fredricksmeyer, Ernest A.* (1961) Alexander, Midas and the Oracle at Gordium. CPh 56 : 160-168.
- Frei, Peter* (1972) Der Wagon von Gordion. MH 29 110-123.
- Fries, Carl* (1938) Zu Arrians Anabasis Alexandri. Philologische Wochenschrift 58 : 590-591.
- Georgiadu, Aristoula–Larmour, Davis H. J.* (1994) Lucian and Historiography. ANRW 34.2 : 1448-1509.
- Gibson, Craig A.* (2004) Learning Greek History in the Ancient Classroom. CPh 99 : 103-129.
- Gleye, E.* (1894) Die Abfassungszeit von Arrians Anabasis. Philologus 53 : 442-448.
- Gorteman, Claire* (1958) Βασιλεὺς φιλαλήθης. Chronique d'Égypte 33 : 256-267.
- Gray, J. V.* (1990) The Moral Interpretation of the 'Second Preface' to Arrian's Anabasis. JHS 110 : 180-186.
- Griffin, Jasper* (1980) Homer on Life and Death. Oxford.
- Grotten, F. J.* (1963) Herodotus' Use of Variant Versions. Phoenix 17 : 79-87.
- Grundmann, Hermann* (1885) Quid in elocutione Arriani Herodoto debeatur. Berliner Studien für Klassische Philologie und Archeologie. Berlin. 181-268.
- Gyáni Gábor* (2003) Posztmodern kánon. Budapest.
- : (2007) Relatív történelem. Budapest.
- Hadley, Robert A.* (1969) Hieronymus of Cardia and Early Seleucid Mythology. Historia 18 : 142-152.
- Hamilton, J. R.* (1973) Alexander the Great. London.
- Hammond, Nicholas L. G.* (1981) Alexander the Great. King, Commander and Statesman. London.
- : (1983) Three Historians of Alexander the Great. Cambridge.

- : (1988) The Royal Journal of Alexander. *Historia* 37 : 129-150.
- : (1993) Sources for Alexander the Great. Cambridge.
- : (1995) The Death and the Obsequies of Hephæstion. *LCM* 20 3/4 : 36-41.
- : (1997) Vivid Tenses in Arrian 1,16. *Historia* 46 : 247-249.
- Harrer, G. A.* (1916) Was Arrian Governor of Syria? *CPh* 11 : 338-339.
- Hartmann, Karl* (1905) Arrian und Epiktet. *NJbb* 15 : 248-275.
- : (1910) Zu den Schriften und Fragmenten des Flavius Arrianus. *Berliner Philologische Wochenschrift* 30 : 603-608.
- Heckel, Waldemar* (1981) Two Doctors from Kos? *Mnemosyne* 34 : 396-398.
- : (1981) Leonnatus and the Captive Persian Queens: A Case of Mistaken Identity. *SIFC* 53 : 271-274.
- Hidber, T.* (2004) Arrian. In: *Irene de Jong–René Nünlist–Angus Bowie* (eds.): *Narrators, Narratees, and Narratives in Ancient Greek Literature*. Leiden–Boston. 165-174.
- Hoffman, M.* (1959) Ptolemaios I. Soter. *RE* XXIII/2 : 1603-1645.
- Holt, Frank L.* (2003) Alexander the Great Today: in the Interests of Historical Accuracy. In: *Ian Worthington* (ed.): *Alexander the Great*. London. 319-324.
- Homeyer, Helen* (1965) *Lukian. Wie man Geschichte schreiben soll*. München.
- Hornblower, Simon* (1987) *Thucydides*. London.
- : (1994²) Epilogue. In: *The Cambridge Ancient History VII*. Cambridge.
- Horváth László* (2001) *Hypereidés beszédei*. Budapest.
- Hutzel, Stephen* (1974) From Gedrosia to Babylon: A Commentary on Arrian's *Anabasis Alexandri* 6.22–7.30. (Diss.) Indiana University, Ann Arbor.
- Immerwahr, Henry R.* (1966) *Form and Thought in Herodotus*. Cleveland.
- Instinsky, Hans U.* (1949) *Alexander der Grosse am Hellespont*. Würzburg.
- : (1961) Alexander, Pindar, Euripides. *Historia* 10 : 248-255.
- Kákossy László* (2001) *Az alexandriai időisten*. Budapest.
- Kearst J.* (1905) Ephemerides. *RE* V/2 : 2749-2753.
- Kornemann, Ernst* (1935) *Die Alexandergeschichte des Königs Ptolemaios I. von Aegypten. Versuch einer Rekonstruktion*. Leipzig–Berlin.

- Langer, Patricia* (1981) Alexander the Great at Siwah. *AncW* 4 : 109-127.
- Lateiner, Donald* (1989) *The Historical Method of Herodotus*. Toronto.
- Luce, Torrey J.* (1977) *Livy. The Composition of his History*. New Jersey.
- : (1989) Ancient Views on the Causes of the Bias in Historical Writing. *CPh* 84 : 16-31.
- Luraghi, Nino* (2006) *Meta-historiē: Method and Genre in the Histories*. In: *Carolyn Dewald–John Marincola* (eds.): *The Cambridge Companion to Herodotus*. Cambridge. 76-91.
- Marincola, John M.* (1989) Some Suggestions on the Proem and 'Second Preface' of Arrian's *Anabasis*. *JHS* 109 : 186-189.
- : (1997) *Authority and Tradition in Ancient Historiography*. Cambridge.
- Macleod, Matthew D.* (1987) Lucian's Relationship to Arrian. *Philologus* 131: 257-264.
- Meister, Klaus* (1989) Das Bild Alexanders Großen in der Historiographie seiner Zeit. In: *Werner Dahlheim–Wolfgang Schuller–Jürgen von Ungern-Sternberg* (Hrsg.): *Festschrift Robert Werner*. Konstanz. 63-79.
- Moles, John L.* (1985) The Interpretation of the 'Second Preface' in Arrian's *Anabasis*. *JHS* 105 : 162-168.
- Montgomery, Hugo* (1965) *Gedanke und Tat. Zur Erzählungstechnik bei Herodot, Thukydides, Xenophon und Arrian*. Stockholm.
- Müller, Friedhelm L.* (1996) *Herodian: Geschichte des Kaisertums nach Marc Aurel*. Stuttgart.
- Nissen, H.* (1888) Die Abfassungszeit von Arrians *Anabasis*. *RhM* 43 : 236-257.
- Noiriel, Gérard* (2001) *A történetírás „válsága”*. Budapest.
- Oliver, J. H.* (1970) Arrian and the Gellii of Corinth. *GRBS* 11 : 335-338.
- : (1972) Herm at Athens with portraits of Xenophon and Arrian. *AJA* 76 : 327-328.
- Pearson, Lionel* (1941) Credulity and Scepticism in Herodotus. *TAPhA* 72 : 335-355.
- : (1954/55) The Diary and the Letters of Alexander the Great. *Historia* : 429-455.
- : (1960) *The Lost Histories of Alexander the Great*. New York.
- Pédech, Paul* (1984) *Historiens compagnons d' Alexandre*. Paris.
- Peter, Hermann* (1911) *Wahrheit und Kunst. Geschichtsschreibung und Plagiat im Klassischen Altertum*. Leipzig–Berlin.

- Pothou, Vasiliki* (2009) *La Place et rôle de la digression dans l' œuvre de Thucydide*. Stuttgart.
- Powel, J. Enoch* (1939) The Sources of Plutarch's Alexander. *JHS* 59 : 229-240.
- Rabe, Inge* (1964) *Quellenkritische Untersuchungen zu Plutarchs Alexanderbiographie*. (Diss.) Hamburg.
- Ranke, Leopold* (1824) *Geschichten der romanischen und germanischen Volker von 1494 bis 1535*. Leipzig–Berlin.
- Reuss, Friedrich* (1899) Arrian und Appian. *RhM* 45 : 446-465.
- Rhode, E.* (1883) Ein unbeachtetes Bruchstück des Ptolemaeus Lagi. *RhM* 38 : 301-305.
- Roisman, Joseph* (1983/84) Why Arrian Wrote the Anabasis? *RSA* 13/14 : 253-263.
- : (1984) Ptolemy and his Rivals in his History of Alexander. *CQ* 34 : 373-385.
- Roller, Lynn E.* (1984) Midas and the Gordion Knot. *CA* 3 : 256-271.
- Samuel, A. E.* (1965) Alexander's Royal Journals. *Historia* 14 : 1-12.
- Schachermeyer, F.* (1973) *Alexander der Grosse: das Problem seiner Persönlichkeit und seines Wirkens*. Vienna.
- Schepens, Guido* (1971) Arrian's View of his Task as Alexander-Historian. *AncSoc* 2 : 254-268.
- : (1975) Some Aspects of Source Theory in Greek Historiography. *AncSoc* 6 : 257-274.
- : (2007) History and Historia: Inquiry in the Greek Historians. In: *John Marincola* (ed.): *A Companion to Greek and Roman Historiography I*. Oxford. 39-55.
- Schwartz, Eduard* (1896) Aristobulos; Arrianus. *RE* II : 911-918; 1230-1247.
- Seibert, Jakob* (1969) *Untersuchungen zur Geschichte Ptolemaios' I*. München.
- Slater, W. J.* (1971) Pindar's House. *GRBS* 12 : 141-152.
- Stadter, Philip A.* (1967) Flavius Arrianus: the New Xenophon. *GRBS* : 155-176.
- : (1980) *Arrian of Nicomedia*. Chapel Hill.
- : (1981) Arrian's Extended Preface. *ICS* 6 : 157-171.
- Steele R. B.* (1916) Plutarch's Alexander and Arrian's Anabasis. *CPh* 11 : 419-425.
- Strasburger, Hermann* (1934) *Ptolemaios und Alexander*. Leipzig.

—— : (1937) [E. Kornemann: Die Alexandergeschichte des Königs Ptolemaios I. von Aegypten. Versuch einer Rekonstruktion.] *Gnomon* 13 : 483-492.

—— : (1951) [H. U. Instinsky: Alexander der Große am Hellespont] *Gnomon* 23 : 83-88.

Syme, Ronald (1982) *The Career of Arrian*. *HSPH* 88 : 181-211.

Tarn, William W. (1948) *Alexander the Great II*. Cambridge.

Tonnet, Henry (1987) La "Vulgate" dans Arrien. In: *Wolfgang Will* (Hrsg.): *Zur Alexander der Grosse*, Festschrift G. Wirth I-II. Amsterdam. 635-656.

—— : (1988) *Recherches sur Arrien. Sa personnalité et ses écrits atticistes I-II*. Amsterdam.

Vidal-Naquet, P. (1984) Flavius Arrien entre deux mondes. In: *P. Savinel* (trad.): *Arrien, Histoire d' Alexandre. L'Anabase d' Alexandre le Grand et l'Inde*. Paris. 313-393.

Villalba i Varneda, Pere (1986) *The Historical Method of Flavius Josephus*. Leiden.

Walbank, F. W. (1950) [H. U. Instinsky: Alexander der Grosse am Hellespont.] *JHS* 70 : 79-81.

Wardman, A. E. (1955) *Plutarch and Alexander*. *CQ* 5 : 96-107.

Weehler, Everett L. (1977) *Flavius Arrianus: A Political and Military Biography*. (Diss.) Duke University, Durham N. C.

Welles, C. Bredford (1962) The Discovery of Sarapis and the Foundation of Alexandria. *Historia* 11 : 271-298.

—— : (1963) The Reliability of Ptolemy as an Historian. In: *Miscellanea di studi Alessandrini in memoria di Augusto Rostagni*. Torino. 101-116.

Westlake, H. D. (1977) Λέγεται in Thucydides. *Mnemosyne* 30 : 345-363.

Whitman, Chedric H. (1953) *Homer and Heroic Tradition*. Cambridge Mass.

Wilcken, U. (1894) Hypomnematismoi. *Philologus* 53 : 80-126.

Wirth, Gerhard (1964) Anmerkungen zur Arrianbiographie. *Historia* 13 : 209-245.

Wirth, Theo (1967) Arrians Erinnerungen an Epiktet. *MH* 24 : 148-189; 197-216.

Woodmann, A. J. (1988) *Rhetoric in Classical Historiography*. London–New York.

Worthington, Ian (2003) How Great was Alexander? In: *I. Worthington* (ed.): *Alexander the Great*. London. 303-318.

Tartalomjegyzék

<i>Bevezetés</i>	2
<i>Az Anabasis előszava</i>	9
<i>Alternatív változatok Arrhianosnál</i>	35
<i>Thébai ostorma Arrhianosnál (An. 1, 7–9)</i>	121
<i>Alexandros Homérosa</i>	138
<i>Összefoglalás</i>	157
<i>Rövidítésjegyzék</i>	160
<i>Felhasznált irodalom</i>	161